

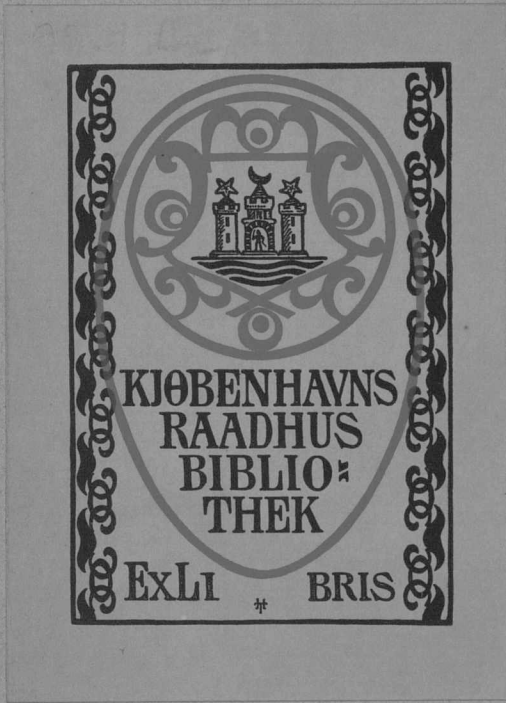
086531410

101 KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER

99.4 Brandes, Georg Br

RHB

99,4 Brandes, Georg

B2

GEORG BRANDES
LEVNED

GEORG BRANDES
LEVNED

ET TIAAR

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

KJØBENHAVN

1907

KRISTIANIA

GEORG BRANDES
FÆVNED

ET TIAAR

ITALIEN

1.

MIT andet længere Ophold i Udlandet havde varet et Aar. Det Fjerdingaar, jeg indtil Højsommeren 1871 endnu tilbragte i Italien, var et af de rigeste, jeg har oplevet. Neppe en Dag var uden Udbytte af blivende Art, og neppe en er gaaet mig af Minde. Jeg levede først og fremmest gennem Synet, svælgede i Øjenlyst ved Skuet af Naturen, af Mennesker, af en Kunst, som svarede til denne Natur og til det Menneskeliv, der i Fortiden var levet i den. Jeg forøgede daglig min Kundskabs Sum, lærte nydende og nød det at lære. Den aandelige Næring, jeg optog i mig, var den, hvorefter jeg havde smægtet, og at det var den, hvortil jeg trængte, beviste den Lidenskab, hvormed jeg til-egnede mig den. Min Synskres udvidedes, idet jeg følte mig løftet til aandelige Højder, hvorpaa jeg ikke hidtil havde staaet. Min Livsglæde blussede op, idet jeg uafbrudt fornåm, hvilken Rigdom af Skønhed den italienske Renæssance havde udbredt over de velsignede Egne, hvori den havde vokset sig stor og stærk. Det personlige Indtryk af sydlandsk Liv og sydlandsk Følemaade, sammenlignet med Nordens, røbede mig med stedse stigende Klarhed det blot Betingede i Grund-sætninger, som i Norden gjaldt for uomtvistelige. De nye

Indtryk fremkaldte nye Stemninger og Følelser, og disse et Væld af nye Tanker, der bekræftede hvad dristige og oppositionelle Forestillinger jeg før min Rejse havde undfanget og næret.

Flere Gange senere i mit Liv har jeg havt Tidsrum, hvor jeg fornåm en Indvinding af nye Egne, f. Eks. da jeg lærte det Tyskland, som fremgik af den store Krig, at kende, eller da jeg trængte ind i de slaviske Folkeslags Verden; men disse store Berigelser kan ikke sammenlignes med denne. Her følte jeg ikke med blot Interesse, at et Omraade blev levende Virkelighed for mig, som før kun havde været et kortlagt Omrids eller maaske endog været urigtigt kortlagt. Her elskede jeg, elskede indtil Sværmeri Landskaberne, Byerne, de historiske Mindesmærker, Oldtidens, Middelalderens og Renæssancens Frembringelser, endelig selve Menneskeracen. Det Ypperste her vakte ikke blot min Beundring, men stemte med mit Temperament.

2.

Den første Brug, jeg gjorde af min genvundne Sundhed, var den noget uforsigtige at foretage en Fodtur i Sabinerbjergene med min unge franske Ven Georges Noufflard. Den staar for mig som en af de ikke ret mange solbestraalede Uger i mit Liv. Bjerglandskabernes i høj Grad afvekslende Poesi, Klostret i Subiaco med de Minder om den hellige Benedict, der knytter sig dertil, den lidenskabelige Madonnadyrkelse i Genazzano, Befolkningernes barnlige og aabne, undertiden kloge Væsen, deres politiske Forestillinger og Fordomme, Villa d'Estes Kæmpecypresser og Tivolis Sibyllatempel ved de vidunderlige Vandfald, endelig det daglige Samliv fra Morgen til Aften med en Kammerat, hvis

Personlighed behagede mig og hvis Samtaler altid satte Tanker i Bevægelse — dette blev til en Soluge, uforglemmelig.*)

Endnu nogen Tid tilbragte jeg i Rom og dens Omegn. Trods mit lange Ophold i Byen havde jeg paa Grund af Sygdom kun set lidet tilgavns. Mindst tilfredsstillende var jo Levningerne af Oldtidens Rom. Naar jeg af Canina's fortrinlige Værk *Roma antica* fik det fulde Indtryk af Stadens overvældende Pragt, af disse Templer og Paladser, hobede imod hinanden i én uhyre Straaleglans af Marmor, saa var det tomt og stemte det vemodigt, at af alt dette var kun nogle sønderbrudte Rester tilbage. Forestillede man sig, hvad *Forum Romanum* engang var og holdt op derimod hvad det i vore Dage er, saa var det som sammenlignede man et prægtigt Fyrværkeri med det forkullede Stativ, der staar tilbage Dagen efter, eller som skulde man danne sig et Begreb om en dejlig Kvindes Skønhed efter et Skinneben og et Par Ryghvirvler, der fandtes i hendes Grav.

3.

Af den mægtigste Personlighed i Pius den Niendes Rom saa jeg et Glimt. I Stanzerne kom en Dag en aldrende Prælat med et grimt, udtrykfuldt Ansigt gaaende. Han bar Kardinalernes røde Strømper. Hvem var det? Antonelli. Paafaldende var den store, grimacerende Mund og de tindrende Øjne, der lyste, som traadte de ud af Hovedet paa ham. Han ledsagede flere Damer og talte til dem paa en indsmigrende Maade, præsteligt galant som en Hofmand fra det 18. Aarhundrede. En Dame kom til, trykkede hans Haand til sine Læber og kastede sig i det samme paa Knæ. Han løftede hende i Vejret som en sand Verdensmand.

---

*) Samlede Skrifter XI. 47 ff.

Denne Pavetidens mest forhadte Reaktionære, der sagdes at have beriget enhver af sine Slægtninge med Millioner, var styg, svagelig og trods sin Hofmandsholdning kejtet. Saare forskelligt fra ham maa den Søn af ham have taget sig ud, om hvem Marie Basjkirtzev fortæller.

En god Del saa jeg til de yngre Mænd, der var fuldt optagne af aandeligt at opdyrke Rom og opløje den under Pave- og Præstevælden tilstenede Jord. Der var enkelte iblandt dem, som havde Mod, Veltalenhed og Evnen til at elektrisere uden at virke febrilsk. Blandt dem tiltalte min Ven Giuseppe Saredo mig stadig mest. Det var lærerigt at høre juridiske Forelæsninger af ham ved Universitetet i Rom. Naar han havde endt sit Foredrag, gav han Tilhørerne Ordet frit, og da fulgte et levende, men ordnet Ordskifte. De unge Studerende modsagde hans Synsmaader eller overhovedet hans Lærdomme, søgte at forsvare forskelligartede Anskuelser, angreb desuden hinanden. Nogle talte barnligt, andre godt. Tilsidst sammenfattede Saredo alt det Udtalte, forsvarede sig, gendrev, og afrundede det Hele.

Med Hensyn til Opfattelsen af Folkelivet var det lærerigt at overvære de Skuespil, der gaves under aaben Himmel.

Paa Augusts Mausoleum spilledes f. Eks. *Stiffelius ovvero il nuovo Lutero di Germania* af E. Souvestre. Den nye Luther, der gaves med lang hørgul Paryk og Kanonstøvler, viste sig at være en almindelig uheldig Ægtemand. En skændig Læge ved Navn Raffaello beslutter at forføre den nye Luthers Hustru, der er utaalmodig over, at hendes Husbond er mere sysselsat med sin Forfattervirksomhed end med hende. Han lader da den nye Luther fængsle for hans Frisind. Dør fik Præsterne den, og Tilhørerne spidsede Øren. Fruens Fader, en Major, der spiltes med et Skæg og en Uniform som de prøjsiske Jernbanekonduktørers, aner Uraad og vil være paa sin Post. Elskeren kommer imidlertid og

sniger sig ind i Damens Sovekammer. De romerske Tøse fnisede rundt om i Parterret, Mændene sagde Oh! og kastede Sideblik omkring sig. Fruen kommer, tænder sit Lys, siger: „Det er sent, man maa i Seng“ og gaar ind i sit Kammer. Tilskuerne ventede aandeløse; men der hørtes fra Scenen intet Skrig. De romerske Tøse stak da i at grine af fuld Hals, og Mændene saa sig triumferende om. Nogle sagde: „Hun finder sig i det“, andre: „Lyset gik ud“. Tom Scene. Den prøjsiske Major, ogsaa han med høje Støvler, kommer ind med et Lys og en Pistol; han vil forsvare sin Datters Ære med Skydevaaben. Uheldigvis véd den Tapre ikke af, at Ransmanden allerede er paa Pladsen. En tyk Matrone med fire Fingerringe paa hver Finger, der sad ved Siden af mig, raabte: *Matto*, det er udlagt Fæ! Majoren sætter sig med Pistolen i Haanden udenfor Kammerdøren, som for at Ingen skal forstyrre de lykkelige. Tæppet gaar ned, og Publikum jubler i vilden Sky. — I tredie Akt kommer vor Ven Luther frigivet tilbage. Hans Kone græder, tuder, hyler og fortæller ham, at han er — noksagt. Hun kravler i længere Tid frem og tilbage paa sine Knæ og tigger om Forladelse. Romerne raabte: Basta! Basta! og den nye Luther havde vist gerne tilgivet hende; men han turde jo ikke gaa ud af sin Rolle: Akten endte med, at han løftede Haanden imod hende og blev staaende med skrævende Ben i Tableau. Tæppet vilde ikke falde. Han stod bestandig. Endelig fik man Snorene redede fra hverandre, og Tilskuerne gik, just som Solen gik ned.

Saa tidt en saadan Forestillings Replikskifte blev overdøvet af Kirkeklokkernes Slag, undlod Tilhørerne ikke at udtømme sig i Forbandelser over Gejstligheden, der gjorde alt dette Spektakel og forstyrrede enhver Fornøjelse.

Ingen By stod dengang i kunstnerisk Henseende lavere end selve dette Rom, hvis kunstneriske Fortid var saa stor

og af hvis Paavirkning man ventede sig saa meget. De indfødte Romeres Maler- og Billedhuggerkunst kunde slet ikke regnes med; de Fremmede havde, alt efter deres nationale Forudsætninger, noget mere Evne. Men selve Luften i Rom virkede ugunstigt paa deres Ejendommelighed. De danske Malere lærte intet her og malte tilsammen spidsborgerligt. Der var ingen Fremfærd i dem, ingen nye Formaal. Det, de mindst tillod sig, var et Lune, og aldrig kom der fra dem noget Overraskende. Eller forsøgte de derpaa og vilde de frigøre sig for den altbeherskende Idyl, saa sprællede det Hele. Mange af dem trykkedes ogsaa som Kunstnere af deres Armod. En af dem havde den Plan at male den alderstegne Michelangelo, der efter Sagnet tilsidst, da hans Syn svigtede ham, lod sine Hænder glide over den farnesiske Herkules's Torso. Men Maleren opgav det, da Kostymet var ham for dyrt. „Hvor kan jeg købe Bukser til Michelangelo, naar jeg ikke har Raad til at købe Bukser til Vilhelm Jensen!“

En meget betegnende nordisk Ejendommelighed var denne:

Saa tidt jeg i hine Dage med ungdommelig Heftighed i Anledning af et Stridsspørgsmaal udtalte min Grundanskuelse, indlod Danske, Nordmænd, Svenske eller Finner sig aldrig paa Drøftelse af den, men indskrænkede sig ufravigeligt til den Paastand, at jeg selv vilde ende med at antage den stik modsatte Mening og forfægte den, enten naar jeg fik Embede, eller naar jeg engang gik hen og giftede mig, eller blot naar jeg blev fyrretyve Aar. Enhver lidt ualmindelig Tanke syntes dem Udslag af den blotte Uerfarenhed; men for mig stod det, hvad jeg ogsaa ærligt plumpede ud med, som om Karakterernes Usselhed i de nordiske Lande nu havde antaget saadanne Former, at det Udsagn: „Jeg vil ikke gøre dette eller hint, ikke finde mig i dette eller hint“

var tilstrækkeligt til at de Tilstedeværende hobevis antog Ytringen for Mundsvejr. Uden Overdrivelse kan jeg sige, at Ordet *Jeg vil ikke*, anvendt paa Fremtiden, i hele Kresen betragtedes som en Art Praleri, en Rodomontade. Saavidt var vi komne. Og der holder vi maaske endnu.

4.

Jeg tog en Dag til Nemi og opsøgte de Klipper, hvor jeg, sidst jeg var der, havde ligget. Men Egnen var allerede helt forandret. Man havde fældet Træerne rundt om dem, og de nedhuggede Stammer laa i Dynger. Stedet var neppe til at kende igen, og der var intet blaat Slør at finde. Jeg forstod, at det var Livets Gang: alle Træer skulde hugges, alle blaa Slør og alle blaa Fugle flyve.

Jeg kørte forbi Albanersøen til Frascati. Idet jeg sammenlignede disse smaa Bjergsøer, Albano's eller Nemi's, med Sverigs, med Vettern f. Eks., set fra Jönköping, forstod jeg ret Arten af disse Egenes Skønhed. Ingen masseagtige Skove, ingen skarpe eller spidse Klipper, ingen Skjulthed og intet Vildskab; men den fuldstændige Begrænsning, som var en Følge af at Søerne fyldte to gamle mægtige Kratere, og de mest harmoniske Linjer i Overensstemmelse med en Vegetation, der skønt et Sollands var mere formfuld end yppig.

I Frascati vakte især det store Jesuiterkollegium min Opmærksomhed. Fyrst Borghese havde uden Vederlag overladt Jesuiterne sit Palads til Skole. Det var en Glæde at beskue det majestætiske Kloster, bygget af selve Bramante. Hvor mange Skoler i Verden havde et saadant Lokale.

Der var netop Concert. Jesuiterne, der forstaar den sjældne Kunst at gøre sig elskede af deres Elever, knyttede til enhver Lærtid en Fornøjelse, og sørgede endnu ivrigere for Adspredelserne end for Undervisningen, der iøvrigt var

god. Saaledes anordnede de Komedier og Concerter, ja endog af og til en Turnering paa smukke Heste i Slotsgaarden, en Begivenhed, der var fremstillet paa talrige Fotografier. Derfor blev de som Lærere aldrig forhadte eller kedsommelige, hvad der iøvrigt løber ud paa Et; thi en kedsommelig Lærer ender vist altid med at blive forhadet.

Her i dette lykkelige Klima slog det mig, at den engelske Glæde ved *the home* var klimatisk bestemt, en Kulde- og Regnvejrs-Glæde. Vistnok havde allerede Romeren kæmpet for Altar og Arne; men han, som største Delen af Dagen var udendørs, kunde ikke have Følelsen og Dyrkelsen af Hjemmet som Kastel. Man gjorde i Norden en overordentlig Dyd af denne Sans for Hjemmet, som var en pur Regnvejrsnødvendighed. Englænderen maatte nødvendigvis sige: Hvilken Glæde at have et Sted, hvor jeg kan lukke mig inde, have kunstig Varme og drikke varm The eller Spiritus! Var det ikke en fuldt saa naturlig Glæde at vide, man en stor Del af Aaret kunde ligge under aaben Himmel uden at fryse og uden at fylde sig med Whisky? Lige fuldt maatte jeg naturligvis drille min Rejsefælle med Nordens Fortrin og lade ham høre at Franskmændene end ikke havde et Ord for Hjemmet. Georges Noufflard svarte mig leende og let-sindigt: Ifald Franskmanden ikke har et *chez soi*, saa har han altid et *chez elle*, og af to gode Ting foretrækker jeg den sidste.

Det slog mig at Ordet *Værelse* paa Dansk kommer af at være; saa nøje var Begrebet Hus knyttet til Begrebet Eksistens; det samme Ord *værelse* betydede paa Svensk et Væsen. Ligeledes betydede paa Tysk Kvindeværelse (Frauenzimmer) en Kvinde. Mærkeligt var det, at vi ikke paa Dansk kaldte en Mand for et Karlekammer.

Klimaet forklarede en Mængde Ejendommeligheder. Saaledes Mangelen paa Undseelse. Hvor Børn gik nøgne og

Voksne halvnøgne, hvor saa at sige ingen Legemsdel skjultes, var ikke blot falsk Skam, men megen ægte Undseelse umulig. Klimaet udslettede Modsætningen mellem Jomfruelighed og Kønsbevidsthed. Det udslettede desuden den skarpe Forskel mellem fattig og rig. Rig vilde i første Linje sige varm (ved Føde eller ved Klæder); fattig vilde sige kold. En Dreng, der altid havde løbet om i bar Skjorte eller i en Stump Skjorte og to Lapper, der forestillede Bukser, følte sig ingenlunde fattig. Disse Børn straaledede af Sundhed, deres brungule Hud glinsede, deres Lemmer var stærke og runde. Malerne priste dem som Modeller, mens man ikke kunde opdrive en Model blandt fattige Børn i Kjøbenhavn; de var alle for magre.

5.

En Verden føjede sig for mig til en Verden, da jeg lærte Neapel at kende efter Rom. Jeg opdagede nu ogsaa mit indre Neapel efter at have gjort Rundreisen gennem mit indre Rom.

Allerede Neapels Campagna stak af mod Roms; denne øde, alvorlig, streng og stolt; Neapels rig, nydelig; dens Former legende; dens Jord frugtbar. Vinrankerne hang yndefuldt mellem høje Popler, snart i Guirlander, snart dannede Firkanter med liggende Kors som naar Børn udspænder Seglgarn mellem deres Fingre. En ung, lidt koket Neapolitanerinde i Jernbanevognen forberedte mig ved sin elskværdige Pludren og ved sin skelmske Livfuldhed paa Syditalienernes Væsen i Modsætning til hvad jeg kendte af nord- og mellemitaliensk. Saa skimtedes Omridsene af Vesuvs Kæmpekrop, og snart saa jeg fra Sante Lucia, hvor jeg var taget ind, ud over det store, den Dag graalige Hav med heftig Bølgegang, indfattet af Golfens buede Linjer, Havet og atter Havet i det uendelige uden Horisont. Rom syntes

i Sammenligning med Neapel stille som en Provinssstad. Og jeg led godt den moderne Bys Pragt efter den antike Hovedstads Ro. Det forekom mig i første Øjeblik som var jeg hjemme i Danmark. Saa ens er Havet; saa stærkt virkede Blæsten derudefra paa alle mine Organer. En Bys Grundkarakter bestemmes jo af, om den ligger ved Havet eller ikke, og dette var den første italienske Søstad, jeg saa. Men da jeg gik ned til Havnen, helt ud paa Moloen, stod fortabt i Skuet og saa mindedes Broen ved St. Annæ Plads i Kjøbenhavn, udbrød jeg: Herregud! at jeg kunde forveksle!

Henad Aften viste der sig et rødt Genskin paa Himlen fra Lavaen, der flød ned ad Vesuv. Solen sank og belyste den hvide Røg, der slog op fra Vulkanens Krater. Den blev blegrød, Vesuv blegrød, Himlens Skyer blegrøde, og Golfen laa snart i et blegrødt Skær. Selv Capri rødmede i det Fjerne.

Jeg spiste nede ved Stranden i en Restaurant, der kun førte Sødyr (*gli frutti di mare*), nemlig talrige Sorter Fisk, Languster og Hummer, ti Arter Østers, oftest ikke større end en Negl, de velsmagende Calamaia (Blæksprutter), Snegle, røde, hvide, gule Muslinger og de store, piggede Søstjerner. Jeg levede af Havet som et Urmenneske fra Køkkenmøddingtiden.

Imens iagttog jeg Livet omkring mig. Det var her i Neapel, at danske Malere fandt deres idylliske Æmner: det var paa denne Santa Lucia, at en af dem havde følt sig beaandet til at male et Billede af Familielivet, hustruelig Æmhed og Faderglæde! Var der noget i Verden, hvorom dette Liv mindre vakte Forestillingen? Kun naar man havde en dansk Dagligstue i sin ene Øjekrog og et dansk Børnekammer i den anden, maatte man male dette ogsaa her.

I Rom var Ungdommen pavefjendtlig og franskfjendtlig, da den saa længe havde lidt under Præstevældens Tryk og Franskmændenes Fremmedherredømme over Byen. I Neapel

gik den videre, var fjendtlig sindet ogsaa mod det ny konstitutionelle Monarki, attraaede fortsat Revolution og derigennem Republik. Universitetsbygningen var bedækket med Indskrifter: Vive la Commune! Vive la république sociale! Morte a Vittorio! Evviva Mazzini e Garibaldi!

Her gik man aandeligt straks til den yderste Yderlighed; men med Alvoren, som laa bagved, var det ringe bevendt.

Det Træk der slog mig mest, som kom hertil fra Rom, var Befolkningens skrigende Stemmer, Mangelen paa Værdighed i Optræden, Fryden ved Larm og Støj, heftig Bevægelse og Hast.

Lod i San Carlo-Teatret en Sanger eller Sangerinde en uren Tone undslippe sig, nøjedes Publikum ikke med Hyssen; fra Tilskuerpladsen lød Hu—hu—hu, en formelig Hundetuden. Naar i Sorrento Agerdyrkerne var ved deres Arbejde, genlød hele Egnen af deres Hyl. De havde for Skik at tude uafladelig som vilde Dyr eller som indespærrede Hunde. Det skete undertiden efter en vis Takt; En sagde ganske kort som i Recitativ nogle Ord, hvorpaa de andre hylede som vanvittige tre, fire Minutter igennem. Saaledes ogsaa, naar de om Aftenen gik fra Arbejd. De elskede i den Grad Skrig og Skraal, at det var dem en Lindring at tude. Saaledes knaldede alle neapolitanske Kuske uafbrudt med deres Piske, saasart de saa en Fremmed. Af Kærlighed til Støj raabte de Handlende langt mer end nødvendigt med deres Varer, og Befolkningen fejrede en højtidelig Fest som Juleaften med at brænde Troldkærlinger, Rakter, engelske Pistoler og Sværmere af fra hver anden Brosten, mens større Fyrværkerier Natten igennem steg fra Byens Tage.

Mennesketypen var saare forskellig fra Roms. Intet i den var monumentalt. Pigernes Legemsbygning var fin, svag, ofte henrivende; man saa Skønheder, ved hvis Komme man

mindedes Udtrykket: Gratierne legede i hendes Smil. Den skønneste Type var den rene græske, som genkaldte disse Egenes oprindeligt græske Befolkning.

I Rom var de unge Kvinder oftere smukke end nydelige; de var skabte som Statuer; deres Skønhed var rolig. I Neapel var Figuren mindre plastisk og mere elegant, Middien smallere, Mimiken ubehersket. Men alle Pigebørnene bandt deres Tørklæder om Hovedet med en utrolig Ynde.

Stilen i Neapels unge Mænd var undertiden indtagende, i de unge Kvinder smægtende, bedaarende, aldrig streng. I Neapel var der saa at sige ingen unge Piger. Selv de trettenaars Pigebørn var smaa Kvinder. Nogle nærmede sig den mauriske Type, Læberne var lidt vel fyldige, om end fuldendte i deres Form; fra klare, tindrende, fløjlsbrune Øjne lyste to Flammer. Legemet var lille, men bevægede sig i smidige Bugter.

Dog ved Siden af disse Skikkelser forekom alleslags platte og grimme Typer, en, man kunde kalde den hvide Negertype, der havde Negerkarakter i Haar, Læber, Alt undtagen Farven, en anden, man kunde benævne Kartoffel-næsetypen, og saare mange Aasyn af Typen *Canaille*.

Moralsk svarede Befolkningen altfor hyppigt til den sidste Benævnelse. Ikke sjældent kom det Udbrud paa Ens Læber: Hvor Neapel vilde være smuk uden Neapolitanerne!

En Gang gik Georges Noufflard og jeg ind i en Bagerbutik og spiste noget Brød. Da vi spurgte om Betalingen og hørte Svaret, saa vi paa hinanden: det var første Gang i mange Uger, man ikke forsøgte at snyde os. En Fører i Sorrento, der blev spurgt, hvoraf han levede om Sommeren, svarte uden Sky: Herre, om Vinteren er jeg Fører, om Sommeren er jeg Ruffer.

Glad blev man overrasket, naar man engang imellem i

den lavere Befolkning traf paa Skikkelighed eller Finhed; men det var næsten altid udenfor Byen. En Fisker, der satte os over til Bajæ, var hæderlig, fin, klog, skelmsk, morsomt gestikulerende. For at vise, man talte godt om hans Familie i Eggen, rakte han Tungen ud og smækkede paa den. En lignende Gestus gjorde ogsaa Romerinder af Folket, naar de vilde sige: Rygte, i Betydning af Renommée.

Etsteds i en Restaurant en halv Mil fra Neapel opvartedes man af Værtens to indtagende Døtre, af hvilke den yngste havde lige græsk Næse, Haarets sorteblaa Reflekser og en Ynde, der rødmede ved hvert Ord, man henvendte til hende. Et Træk af hende rørte. Da Moderen en Dag vilde forelægge os en opskruet Regning, følte Pigebarnet sig ilde tilpas, lagde hurtigt sit Sytøj, gjorde et frugtesløst Forsøg paa at nedstemme Regningen, og forlod Værelset, da det mislykkedes. Vi nedpruttede imidlertid koldblodigt Summen til mindre end det halve, skrev selv en ny Regning, tvang Værtsfolket til at nøjes med den, og forærede saa den smukke unge Pige alle Pengene, vi havde sparet.

Overhænget, Plageriet om Almisse og Køb morede de Par første Dage, men bragte derefter Blodet i Kog. De fleste simple Neapolitanere gjorde Grimacer, saa de syntes at staa mellem Mennesket og Aben.

Folkedialekten var styg. Jeg hørte den i det lille Teater San Carlino. Man gik ned i en Kælder og fandt et maadelig stort Rum i laset Tilstand. Neapel var Lasernes som Lazzaronernes Hjem. Laser hang her fra Stoleryggene. Sufflørens Ærmer hang i lutter Laser. Man spillede en Polichinel-Komedie, kaldet *Prøven paa Rigoletto*. Spillet var daarligt, men livligt, Stykket Vaas, fuldt af flove Brandere som *arrosto* for *arresto*. En Sanglærer i Stykket var fra Toscana og talte toskansk Dialekt, der i Neapel var højkomisk. Alle lo, naar han sagde *chravallo* for *cavallo*. En

andens Komik beroede paa, at han var Franskmand og udbrød: *C'est grand bon, beaucoup bon.* — Naar han sagde *Oui*, vakte det overordentlig Moro, og man gjentog med mange Fagter: *Mi, Mi!*

Præsternes Prædikener svarede i folkelig Kunst til Skuespillene. Mange var veltalende, og de voldsomme Haandbevægelser, de benyttede, virkede fortræffeligt. En kraftig, mørk, svedende Præst prædikede paa Kristi Himmelfartsdag over Teksten: *Hvorfor staar I her saa ledige?* „Saaledes siger ogsaa jeg, der ikke er Engel af Natur, men mere end Engel ved min Sendelse“ (Sandt at sige lignede han ikke en Engel af Natur): „Hør Stormen tude, hør Lucifers Rasen, se alle Kirkens Fjender, hvor de tumler sig (*come agiscono*). Hvorfor staar I ledige? Aldrig har Tiderne været saa fæle. Gører gode Gerninger, øver Kærlighed for at beskæmme og besejre disse Satans Børn!“

En anden Præst i San Paolo Maggiore, en mager, hysterisk Skabning med fortrukket Ansigt, der ikke nøjedes med at gestikulere, men sprællede som Djævelen i et Vievandskar, gik op og ned langs hele Korets Længde med udbredte Arme som under Kramper, talte i lutter Udraab: *O Maria, o vergine, tu sei bella come la luna, lieta come il sole, terribile come il fulgore* osv. og blev efter at have skiftet Klæder for Alteret og have uddelt Sakramentet, omringet og bestormet af en Masse Kvinder, mest i Trediverne; han krammede deres Hænder, og deres Ansigter skinnede af Fornøjelse.

Imidlertid tog denne Befolkning sig ypperligt ud ved sine Fester, især ved de landlige, saaledes ved den for *Madonna del Arco*, der er kendt fra Leopold Roberts Maleri, hvor Vognen holder med de forspændte Oxer paa Tilbagevejen fra den.

Over hver Vogn var udspændt et stort Stykke grovt Lærred i en Halvbue. Selve Vognen var en lang Karre

som Bryggervognene i Norden. Mændene sad foran i Solen ved Hestene i flere Rækker, som de kunde bedst, Kvinderne overfor hinanden som i en Char-à-banc, under Sejlet. Solen var hvidglødende, Sandet flygende; de røde, gule og hvide Dragter sprudede Lys og Farve. Paa Vejen skreg man, slog paa Tromme og sang. Nogle Smaapiger dansede til Castagnetternes Slag en henrivende Tarantel. Den ophørte, saaledes udført, at være Bondedans. Helt yndefuldt var det, naar Pigebørnene vendte Ryg til hinanden under Runddans. Og trindtom i de dybe Porte paa begge Sider af Vejen dansedes Tarantellen, mens Æslerne kom travende, og Smaabørn laa og sov i Kurvene langs Æslernes Flanker. Alle Firbenede, Heste som Æsler, alle voksne Mennesker og Børn var pyntede med røde Fjær, Sølvfjær og kunstige Blomster, og i denne Sol glimrede det kunstige Sølv som Ædelstene. De ældres Dragter var mest af Silke, højrøde med Guld; i Reglen var Dragten af purpurfarvet Silke med gult eller lysegrønt Forklæde. Mange Kvinder gik ikke, men dansede Tarantellen hen ad Vejen, mens andre slog Tamburin og sang nogle dumme Melodier, der lignede de østerlandske.

Leopold Robert har i Syditalien set Lidet og har kun svagt gengivet hvad han saa. Stikkene efter ham, der er saa udbredte, er meget at foretrække for Malerierne, hvis Farver er ganske uden Liv. I en Egn, hvor Farven er endnu mere betydende end Linjen, og hvor Alt opløser sig i Farve-Indtryk af blændende Art, har han villet binde Bevægelsen, binde selve Livet i nogle regelrette og smukke Linjer. Hans Italien er da ikke sandt, eller rettere, det svarer kun til et vist Skjønsideal i hans Hjerne, hvortil han fandt nogle Motiver i Neapel. Men hvad kan han for, at dette Ideal var lidt magert og fattigt! Stakkels Robert; han skød sig af ulykkelig Kærlighed til en Prinsesse. Havde han været

mere malerisk udrustet som Kunstner, havde han maaske ikke skudt sig. Han havde Blik for Stillingernes Skønhed. Jeg saa en ung Mand læne sig til en Vogn nøjagtigt i den Stilling som den Yngling paa hans Billed, der læner sig til Bøflerne.

Tilbage fra Festen foer alle de pyntede Vogne med deres skrigende, castagnet- og tamburinslaaende Befolkning i vildeste Firspring. Det var Folkeskik. Mange Hjul knustes; Mændene pidskede vildt paa Hestene, Kvinderne rejste sig som besatte og ruskede i Kusken, naar en anden Vogn truede med at komme forbi. Flere hundredtusind Mennesker stod i Neapel ventende ved Havnen og i de nærliggende Gader for at se Toget fare forbi.

6.

Det var under uafbrudt Henrykkelse, at jeg i Museet og i Pompeii studerede denne Befolknings fjerne Forfædre i deres Kunst, eller rettere, jeg stræbte her paa Italiens Grund at komme det gamle Hellas' Aand saa nær som muligt gennem de Spor, den har sat sig i Oldtidens syditalienske Bygninger, Husgeraad, Malerier og Billedstøtter.

Jeg vidste vel, at der var et Stykke Vej fra Pompeiis og Herculaniums Levninger til Athen. Hvad vilde vel en gammel Romer have sagt, hvis han saa min Ekstase? Han vilde have sagt: Du beundrer disse Bagateller, dette Pompeii, en Provinsby og Villaby! Hvad vilde du da fornemme, ifald du kunde opgrave Rom, Verdensbyen, der var Et og Alt, Rom, hvor Verdens Skatte bragtes sammen! Og hvad vilde saa en gammel Græker have sagt, dersom ved et Trylleslag Oldtidens Rom blev til for mine Øjne? Han vilde sagt: Hvordan? Du beundrer dette Rom, Forfaldstidens Hovedstad, Rom, der aldrig har forstaaet Kunstens

Væsen, men laant og efterlignet og stjaalet fra os. Hvad vilde du da fornemme, ifald Athen blev til for dine Øjne, Feidias's, Platons og Perikles's Athen!

Men lige fuldt: Aanden fra Hellas slog mig i Møde her. Og jeg elskede ingen anden Kunst som den græske. Det forekom mig, som var Oldtidens Grækere det eneste Folk, der var kommet helt naturligt til Kunst. Største Delen af det Moderne var kun Efterligning af denne gamle Kunst, og lignede den tilmed ikke.

Det græske Folk syntes mig mere og mere det eneste, der forstod Livet, snart naivt, snart dybsindigt, snart tungsindigt, men altid uden Dumhed og Grimhed, og altid positivt. Hvad forstod Jøderne? At sige: *Du maa ikke* — den kolde, fattige, negative Formel.

Og jeg fortabte mig i Skuet af Malerierne fra Pompeii: Theseus kommer, dræber Minotaurus, og de unge Piger, Ynglingene omringer ham og kysser hans Hænder: Helted, Taknemmelighed, Befrielsens Glæde. — Eller den unge Mand sidder paa sin Seng og venter med en fyldt Pokal i sin Haand. De unge Kvinder klæder Bruden af. Han lægger Armen om hendes Liv, Haanden paa hendes Bryst; deres Læber mødes: Ungdom, Livsnydelse og festlig Indvielse af et Samliv. — Intet Forbud, ingen Skræmsel. Ingen Fristelse, ingen Slange. Intet Syndefald og intet Billedhad. Men Musernes Dans paa Helikon, og Gratier med Blomster om Haaret og tunge Aks i dejlige Hænder.

Skønheden var disse Mennesker en Trang, en dyb Livsfornødenhed. De kunde saa lidet undvære den som Mad og Drikke. De var, levede og aandede i Skønhed, i Omgivelser, der var prægede snart af Dejlighed, snart af Ynde. Hver Enkelthed i hvert Stykke Bohave var individualiseret, intet fabriksmæssigt gentaget. Der fandtes neppe to Ting i Neapel-Museets umaadelige Samlinger som var hinanden lig.

Den personlige Opfindelse havde her udført Alt hvad i vore Dage gøres af Maskiner. Aldrig havde Grækerne forstaaet Ordet Nytte som modsat Skønhed eller forskelligt fra Skønhed. Aldrig var to Ting sammenloddede eller sammenføjede plumpt og livløst. En Fugl, en Genius, en Sfinks rakte Armen ud og forenede dem. Man kunde intet gratiosere se end de antike Vægtskaale, og selve Vægten var ikke en Klump, men et Bronzehoved, snart en leende Satyr, snart et smilende Barn, snart en straalende Afrodite.

Hvor naturligt at man tilbad hende, knælede for disse skønne Former! Hvilken Fornøjelse havde det ikke været at ofre til hende! Nutildags var i Neapel vor Frue paa klædt, i Oldtiden nøgen, men meget betegnende havde man ikke heller i Renæssancen taalt Tanken paa den skønne Forms Ødelæggelse ved Fødsler, og Madonna afbildedes som Jomfru.

Af alle Afrodite-Fremstillinger i Neapel beundrede jeg den i Neros gyldne Hus fundne Kallipygos mest. Urimeligt var det, at den havde faaet et tvivlsomt Ry. Den var i Et og Alt et ædelt Kunstværk uden det ringeste uhøviske i Aand og Behandlingsmaade. Det vilde gaa op for Enhver, naar Hovedet som var paasat, moderne og sødladent, blot blev slaet af.

Det pinte mig grueligt, at næsten alle Thorvaldsens Motiver fandtes her i Museet. I min Uvidenhed havde jeg troet ham langt anderledes oprindelig end han viste sig at være. Her fandtes Originalerne til det aller meste af hans Kunst fra Amorsælgersken til Gratierne og den triumferende Eros.

Dog i min beskedne Egenskab af Skribent følte jeg selv mig ikke mindre end han som Lærling, naar jeg gik om i Pompeiis Huse. Ingen Væg syntes mig i Skønhed at kunne lignedes ved en saadan bleg ensfarvet Væg, med en Ramme, hvis ynde-

fulde Elegance henrev Øjet, og med en enkelt Figur i Midten. Den syntes at raabe: Det Skønne er simpelt. Og jeg sagde til mig selv: Kunde jeg komme saavidt i kunstnerisk Indsigt og Smag som disse simple Haandværkere, der bares oppe af en Tidsalder og en Overlevering, saa kunde jeg allerede nu skrive noget, der virkelig var godt. Naar jeg saa paa en saadan Væg og tænkte paa mine egne Skrifter, stod de for mig som Ruskomsnusk. Ja, disse Vægge var stumme Vidner til min literære Anger og mine literære Forsætter, der snart dannede en Brolægning som det gamle Pompeiis, bestaaende af store faste Sten. Ogsaa disse Lavasten havde engang været glødende, før de blev haarde og kolde.

Jeg elskede Grækerne for deres Filosofi, som var Verdensvisdom og Levevisdom. Den lærte dem paa én Gang at leve og at tænke. Jeg stræbte at forestille mig hvad Sokrates havde talt med Aspasia om, og den græske Visdom syntes mig at bestaa af to Dele, først af hvad Sokrates lærte Aspasia, saa af hvad Aspasia lærte Sokrates til Gengæld.

Smerteligt følte jeg mig i disse Omgivelser som smittet med nordisk Plumphed. Oppe i Norden havde man behandlet mig som halvvejs fremmed, halvvejs Sydlænding. Hernede, hvor jeg gjaldt for blond og altid af de Indfødte kaldtes blond, undrede jeg mig over at have hjemme i et Land, hvor Folk af min Lød kaldtes mørke. Og af mine franske Rejsefæller, som kendte min Afstamning, betragtedes jeg i Grunden saa udelukkende som Nordbo, at de jævnlig følte Uoverensstemmelsen. Under det daglige Samliv med dem mærkede jeg, i hvor høj Grad det nordiske Klima havde gjort mig til Barbar. Stadigt undrede de sig over, at jeg spiste pirrende Kryderier som Peber og Senep til min Mad, gerne drak stærk Vin, yndede anstrengende Spadseren og Svømning, holdt af voldsomme Sindsbevægelser som af ørkesløse Drømmerier — hvad altsammen for dem var nordisk Smag,

hvormed de mente: grov. Kaminens milde Varme, sagde de, er Nordboerne for svag. Det at kunne taale Drik er Nordboerne en Æressag. Selv fornam jeg, hvor Opfattelsen af Livet som Kamp, som Slid og Slæb, som et Arbejde og en Opgave, var nordisk og hvorledes ogsaa den havde et Anstrøg af Barbari.

7.

Det var de Dage, da Kommunen i Paris laa i sine sidste Trækninger. Kun med halv Forstaaelse, men med heftig Sorg fulgte mine Rejsefæller og jeg Begivenhederne i Frankrig. Tidt, naar vi sad ved Bordet i Villa Reale ved Havet, og Aftenbladet *Il Pungolo* kom med Dagens Telegrammer, rakte Georges Noufflard mig Bladet og bad mig læse højt; han vovede ikke selv at kaste Blikket derpaa. Og jeg læste da Efterretningerne om Myrderierne i Paris og om Byens Ødelæggelse ved Granater og Ildebrand, mens Taarerne dryppede ned paa mine Hænder; jeg var ung nok til endnu at kunne græde.

Fra først af saa det i Bladene ud, som om ikke blot Tuilerierne, men Louvre med alle Kunstkattene var tilintetgjort. Og der var Dage, hvor jeg uafsladeligt sagde til mig selv: Er det muligt, at Mona Lisa er brændt, at Venus fra Milo ikke eksisterer mere?

Det var jo imidlertid ikke vanskeligt, bag den oprørende Vildskab, der fra begge Sider udfoldedes, at skimte nye Tanker. Da Vendômesøjlen blev nedrevet, følte jeg det som en Skændsel for Frankrig, men fornam samtidigt noget Stort deri: Fredsrepublikens Tanke hævet over Folkeforfængelighedens Nationalhæder. Det var da det franske Folks Ulykke, at det tænkte altfor abstrakt og følte altfor idealt, saa det vilde kuldkaste Fortidens Arv til Bedste for Menneskehedens Fremtid. Eng-

lændere og Tyskere havde let ved at trække paa Skuldren; de plagedes ikke af denne ædle Feber; Tyskerne genoprettede i Stedet Middelalderens Kejserdømme; de forstandige Englændere ændrede en lille Toldlov, naar den trykkede dem, og lod saa længe som muligt Overleveringen uanfægtet.

Paa det danske Konsulat følte man anderledes: En af de yngre Embedsmænd sagde om Parises Ødelæggelse: Det er jo godt, hvad kommer det os ved! Blot man vilde jævne den By med Jorden! — Jeg priste mig lykkelig ved i nogle Maaneder ingen danske Blade at have set. Mig mindede Kommunens Oprør om Catilinas S sammensværgelse og Thiers om Cicero. De to gamle Literatorer følte sig som Frelserne af Fædrelandet og lod Hæren fuldbyrde Dødsdomme til Ordenens Genoprettelse. Sammenlignede jeg den ny franske Republik med en Hvælving, syntes den gamle Kongsmand og modstræbende Republikaner Thiers mig Hvælvingens Nøgle, den Sten, der anbragt øverst og stræbende nedad trykkede paa alle de andre Sten og derved holdt Hvælvingen oprejst.

Jeg sagde ved min Ankomst til Albergo Pagano paa Capri: Jeg kjender flere Malere, der boer her, saaledes Hr. Severin og Hr. Sain. Lidt efter kom Drengen ud og spurgte lidt forlegen: Med Forlov, Herre, med hvem vil De spise, med Signor Severin eller med Signor Sain? Der var to Borde. De franske og de tyske Malere spiste i særskilte Rum; jeg maatte træffe mit Valg. Skøndt jeg havde Bekendte i begge Lejre, valgte jeg af politisk Samhu det franske Bord. Langt fra at tage mig dette ilde op kom Tyskerne mig imidlertid med største Lige fremhed og Hjertelighed imøde, bad mig tilbringe Aftenen med dem. Saaledes havde jeg god Lejlighed til Sammenligning af hvorledes unge Kunstnere fra begge Nationer førte sig i dette kritiske Øjeblik af Folkenes Liv.

Franskmændene, hvoriblandt der var Sain og Bennér, gift med Husets Datter, besad mere Forfarenhed og Verdens-tone, ogsaa finere Skønhedssans, var i det Hele mere Kunstnere end Tyskerne. Men der var i deres Væsen trods al Venlighed en vis høflig Kulde. De franske Malere var alle Republikanere, alle forbitrede paa Kommunen og i politisk Henseende som Folk, der havde faaet et Knæk i Ryggen. En af dem sagde: Vi bliver et andet Polen; vi hader hverandre som Polakkerne. Ingen foretrækker Frankrig for sit Parti. — Tyskernes Nationalstolthed havde jo faaet ganske anderledes Næring; de roste sig dog ingenlunde ligefrem. Men deres fleste Samtaler drejede sig om Italienernes Barnagtighed, Typens kolde Formskønhed, Mangelen paa Friskhed og Jomfruelighed hos de unge Piger, paa Mandighed og Adel hos Mændene. Franskmændenes Samtaler derimod handlede om Muligheden af Fremskridt, eller rettere Alle som En mente de, at den hele Forestilling om Fremskridtet beroede paa Sansbedrag. Man faldt stadig tilbage. Et Folk gik Vejen fra vild Tilstand til Civilisation, og begyndte saa forfra. Det udvortes Fremskridts sikreste Resultat var de stedse mere forfinede Ødelæggelsesmidler. Hvad Færdselens stigende Hurtighed angik, saa gjaldt den ligesaavel den il-somme Flytning af Kanoner som den flinke Befordring af Rejsende. Krig vilde aldrig ophøre. Raabet paa Fred var Aartusinder gammelt. Micha spaaede om Fred, og hvor skreg ikke Aristofanes paa Fred! Naar Privatmænd ikke mere bar Vaaben paa Gaden, beroede det blot paa, at de betalte Gendarmen for at bære Vaaben i deres Sted. Der vilde blive ført Krig, saalænge der gaves Ærgerrige, Kamphaner, og Menigmænd, der kunde puttes i Trøjen, ligesom der vilde være Kirker og Religion, saa længe der gaves Præster og stakkels Taaber, der troede dem. Med Troen paa et andet Liv gjorde Franskmændene Løjer. Der var, sagde de, en-

gang en Mand, der gik saa meget i Kirke og gav saa mange Penge ud til Præsterne, at han kom i Paradiset og blev salig. Samme Mand kunde, som vi, ikke lide Musik. Neppe kom han i Himlen, før han hørte Englene spille og synge til Herrens Pris, og det blev ved den hele Dag. — Med Forlov, højstærede, hvad er det, De spiller? — Det er Herrens Pris. — Med Forlov, agter De at blive ved dermed? — Det gør vi. — Hvorlænge? — I alle Evigheder naturligvis. — Ja, maa jeg saa ikke udbede mig Helvede; af to Onder foretrækker jeg det mindste. Jeg er ikke musikalsk. —

Tyskerne som var flertalligere end de Franske, havde ogsaa en Samtale om Tro og Viden. En eneste af dem, en flink Hamborger ved Navn Lutteroth, erklærede, at der var Ting, man maatte tro. — Hvad jeg ikke véd, det tror jeg heller ikke, indvendte en af de andre, med Undtagelse af naar Talen er, om et Kvindemenneske er dydigt, saa tror jeg altid det bedste.

Tyskerne havde deres Sammenkomster paa et Osteri, de kaldte *die Silhuettenkneipe*, fordi de havde malet alle deres Silhuetter med Sortkridt paa Væggen.

Franskmændene samledes i en Veranda, paa hvis Dørs ene Side Hammon havde malt sit eget Portræt med Overskrift Hammon den Første og paa hvis anden Side han havde udført et stort, sort Hundehoved med Overskrift Fox den Første. Husets unge Datter, Fru Jean Bennér, havde netop Fødselsdag og sad derfor tilbords paa en Trone af Roser og blomstrende Myrter, et lille Vidunder af Smag. (Myrterne, der her voksede vildt, blomstrede netop da paa alle Fjeldstier mellem Figentræer i Frugt, Granatæbler i Blomst, og høje Kaktusplanter med gule, blanke Blomster).

Mens vi talte, genlød Øen som af Kanonade. Det var en Slags Troldkærlinger, som Indvaanerne knaldede af i hundredvis hele Dagen. Og Grunden var den, at en Kano-

nikus blev ordineret til Præst. Den Højtid blev fejret, saa alle Øens Vinduer klirrede en halv Snes Timer i Træk.

To russiske Malere, belevne og beskedne Mennesker, de første Russere, jeg i mit Liv havde truffet, gav mig nogle Oplysninger om deres Land. De var begge fra Krim og meget skuffede af Natur og Klima her; de fandt Krim smukkere og varmere end Neapel. De sagde, at i Krigens Begyndelse havde man i Rusland nogle Uger holdt med Prøjsen, da man mente, det maaske var mere civiliseret end Frankrig; men fra det Øjeblik af, da Frankrig udraabte Republiken, havde alle Sympatier været for den. At Kejser og Regering var for Tyskland, havde gjort sit til, at den oplyste Del af det russiske Folk var imod det. Tro blot ikke, sagde de, at de Dannede hos os bærer Nag til Frankrig for Krimkrigens Skyld. Vi elsker Frankrig som alle Fremskridtsomvæltningernes Hjemsted. Men vi lider under Massernes grænseløse Uvidenhed; de lever og vil slaas „for Troen og Czaren“.

8.

I det tidligere Kongerige Begge Sicilierne som i Kirkestaten var det i hine Dage en mægtig Forandring, at Staten ikke mere anerkendte gejstlige Løfter. Medens hidtil Munke og Nonner var bundne for bestandig, var med den italienske Regerings Overtagelse af Landene det Øjeblik kommet, hvor Staten betragtede Munke- og Nonne-Løfter som den uvedkommende og som uden bindende Kraft. Den Tanke laa mig nær, at i en Fremtid vilde den moderne Stat lige saa lidt anerkende det ved Ægteskabs Indgaaelse afgivne Løfte som nu de andre religiøse Løfter. Der var jo dog ingen væsenlig Forskel paa Cølibats-Løftet og paa Troskabsløftet i Ægteskab. Staten sagde i Italien nu til Munken: For mig

maa du gerne gifte dig. Staten vilde engang sige til Manden: For mig maa du gerne lade være at gifte dig; jeg anerkender lige fuldt dine Børn og dit Hjem.

Da jeg i Midten af Juni 1871 fra Neapel maatte tiltræde Rejsen nordpaa, spejdede jeg efter Røgen fra Vesuv, saa længe jeg kunde skimte den i Horisonten. Trods megen Vemod ved Afskeden følte jeg mig glad. Mens jeg saa den varme og friske Luft kærtegne Trætøppe og Bjergsider og fulgte, hvorledes Luftens Dunster, der ikke tog sig fugtige ud som Nordens men blaalige som smeltet Bly, lagde sig blødt op ad Klipperne, sporede jeg, at noget af denne Varme var slaaet ned i min Sjæl og var gaaet over i mit Blod, saa hvad jeg i Fremtiden skrev maatte faa stærke Farver og fyldes af den elektriske Ild, hvormed jeg fornam mig ladet.

Efterhaanden var der foregaaet en Forandring i mit Indre. Jeg var forvissat om at leve i Tanker, som Ingen i mit Hjemland havde tænkt, og jeg følte mig derfor Tilstandene i Danmark overlegen. Ikke i Indbildskhed; thi jeg anførte ofte for mig selv de kendte Ord: *je suis très humble quand je me juge; mais je suis très fier quand je me compare*. Jeg betragtede mig mere og mere som den, der i Danmark havde Ret til at tale med en vis Myndighed og den offentlige Mening dèr mindre som noget, der nu var saa og saa, end som noget, der skulde modtage det Stempel, jeg vilde give den.

Det var dog langt fra, at jeg ansaa min Opgave for let eller ventede mig hurtige Resultater i Kraft af doktrinær Fremtidstro.

I Rom, som jeg med stærk Sindsbevægelse gensaa, overværede jeg de Festligheder, der i Peterskirken afholdtes i Anledning af Pius IX's Jubilæum under en umaadelig Tilstrømning af Præster og katolske Massedeputationer, bestaa-

ende af Bønder især fra Sydtyskland og Tirol, plumpe, skidne, forfærdeligt grimme, halvvilde af Fanatisme. Jeg saa St. Peters Statue paaklædt med Pavekrone og Paving og over Statuen Pius IX's Portræt. De Andægtige, de Bedende, de Taaen Kyssende, de Syngende, de Knælende — jeg følte mig aldeles syg, mismodig indtil Haabløshed. Hvad var der at stille op mod dette, der under lidt forskellige Former var ens i alle Lande! Hvad nyttede det at hæve sin Røst i en Verden, hvor man saa fuldstændigt overdøvedes af Litanier!

Det var umuligt at vinde et Publikum i Danmark og at leve af sin Pen, medmindre man skrev Prækener. Eller man burde maaske forsyne sine Bøger med et Forord: Jeg vilde gerne læses; men jeg *kan* ikke skrive Prækener; tag derfor tiltakke!

Her i Rom overvældede med Et en Foragt mig for de Ledende i Danmark. Det var forfærdeligt som Magthaverne og de Landet beherskende to stakkels Aviser tog sig ud paa Afstand. Var de grimme nærved, saa var de endnu mindre Distance-Blændere. Og i mangfoldige Aar havde ingen Stemme kunnet hæve sig saaledes imod dem, at den tog Magten fra dem; thi de betegnede Nationens Jævnhøjde.

Jeg kastede ved Afskeden fra Rom min Bajoc i Fontana Trevi, lagde mig saa ned og drak. Og dog vilde jeg egentlig ikke tilbage hertil; det var ikke det. Jeg vilde høre til her, i disse Egne.

9.

Skandinaver i Rom gav Capri- og Syracuservin til min Ære Aftenen før jeg forlod Byen. Jeg tog med Jernbanen til Orte og i en med fem Heste og to Bøfler forspændt Diligence fra Orte til Viterbo. Kørselens Langsomhed forøgede min Forladthedsfølelse og mit Tungvind. Men fra mit

aabne Sæde foran i Kupéen nød jeg de uforlignelige Landskaber, de vidtstrakte skovbevoksede Dale, belyste af en Solnedgangshimmel i Rødt og Guld. Fantastisk tog Alt sig ud, da Natten faldt paa, og Heste og Bøfler skinnede foran Vognen i Maanelyset. En ung dejlig Frue fra Viterbo sad ved Siden af mig og samtalte afvekslende med sin Mand og mig. Hun havde en fint skaaret Profil, store mørkeblaa Øjne, smaa hvide bløde Hænder, bedækkede med Guldringe. Men lige tungsindig følte jeg mig.

Fra Viterbo kørte jeg i aaben Vogn med en brav Notar fra Orvieto gennem en flad og kedelig Egn, i hvilken jeg egentlig kun havde Glæde af den Lethed, hvormed jeg nu førte en flydende Samtale paa mit ufuldkomne Italiensk.

Orvietos gamle gotiske Domkirke henrev mig. Façaden skinnede med brogede Mosaiker paa Guldgrund, og det nederste af de brede Piller var bedækket med ypperlige gamle Reliefer. Jo mere Farve og luende Lys, des bedre følte jeg mig tilmode; jeg saaredes ikke ved nogen Overdaadighed i den Retning. Hvad der i Kunsten stødte og kedede mig, var Lidenskabsløshed. — Man fik et Indtryk af høj Majestæt, naar man traadte ind i Kirken. Saa meget jeg end havde ventet mig, jeg blev overrasket. De mægtige Søjler, seks paa hver Side, der lignede tusindaarige Ege, bar Loftet, og bagved skinnede Koret i det kunstige Lys, der faldt gennem de farvede Vinduer. Foran de tolv Piller stod de tolv Apostle, menneskeligt og fortroligt opfattede.

Jeg var taget til Orvieto for at se Luca Signorelli's Fresker, som jeg kendte af Stik. Da jeg havde Originalerne for Øje, saa jeg først, hvor stor Afstanden er mellem ham og Michelangelo. En beslægtet Stræben, men en saa mangfold ringere Aand. Det store Pust manglede helt. Saa ungt dette var, der var mere deri af Michelangelos Overdrivelser end af hans Inspiration; jeg saa, at Overdrivelsen ikke blot

følger Michelangelo. Her var en udpræget Glæde ved det nøgne Legemes Anatomi, ved kraftige, pompøse Bagdelsmuskler f. Eks., ved visse Stillinger med skrævende Ben, som ofte gentoges, endelig ved Forkortninger under Fald. Forskellen mellem Salige og Fordømte var paa enkelte Billeder maaske noget større end paa Michelangelos Dommegsmaleri. En vedtagen, men ikke ilde anvendt Opadskuen udtrykte Fromhed. Man følte Fiesoles Indflydelse og i Fremstillingen af Engle noget med Perugino beslægtet. Men Fiesole og Signorelli i samme Kapel, udsmykkende det i Fællesskab, ja afbildede sammen i et Hjørne — kunde man tænke sig skarpere Modsætninger, den ene den legemløse Andagt, den anden Glæden ved Kroppens Behandling som anatomisk Materiale, og nu Signorelli udførende Malerier efter Fiesoles Tegninger, hvilket Lune af Skæbnen, hvilket Spil af Historien at gøre de to Mænd til Venner og Samarbejdere! Højest syntes Signorelli mig at staa i Fremstillingen af Antichrists Figur. Udtrykket i dennes Ansigt, Uroen og Angsten, det Indtryk, som meddeles af at det er Løgn, hvad han præker — var beundringsværdigt og uforglemmeligt.

En Række af Giovanni Pisanos Reliefer taalte godt en Sammenligning med selve Ghibertis paa Baptisteriet i Florents. Evas Skabelse var meget indtagende. Her var Gud en ung, ret smuk Mand med Kristustypen, lidt bøjet som af teologiske Studier, faderligt bekymret og velvillig.

Efter en hel Dags Studium af Kirken gik jeg ud af Byen og følte, hvilken Hvile Naturen giver efter alt det anstrengte Menneskeværk. Orvieto var dejligt beliggende, højt paa en stejl Klippe, saa den i Middelalderen afgav Paverne et Tilflugtssted. Tiberens blanke Baand slyngede sig som en hvid Stribe gennem Landskabet nedenunder. Nærmest bredte sig en Strækning grønne og gule dyrkede Agre, saa fulgte en Baggrund af bølgeformede Bjerge, hvis Linjer skar

hverandre. Det blev en Solnedgang af ganske nordisk Pragt. Skyerne gennemløb efterhaanden Regnbuens hele Farveskala, og saa laa Landskabet der i den svage Belysning af Stjerner og Ildfluer, der samtidigt viste sig. Jeg flakkede om dels paa Bjerget, dels under det, i glade Drømme og i en vis behagelig Følelse af Længsel hjemefter; opdagede til min Forundring, at Længsel langt fra altid er smertelig.

10.

Siena fortryllede mig ved sin Ynde. Det er jo den ved Elskværdighed særligt indtagende blandt Italiens Byer, i sin Rigdom Juvelskrinet iblandt dem. Den mindede en Smule om Florents, dens sejerrige Rival, men havde mere end den bevaret sit Fortidspræg. Husene var ret høje; de smalle Gader, der som de florentinske var dejligt brolagte med brede Fliser, gik uafbrudt op og ned ad Bakke. Af Loggier som Florents's Loggia dei Lanzi fandtes her tre, og pragtfulde Paladser fra Middelalderen.

Slottet, der i Form lignede *Palazzo vecchio*, laa endnu mere tiltalende. Pladsen, der var stor og malerisk varm, dannede som en Gryde; dens hvide Marmorfontæne frydede Øjet; rundt om den laa smukke Huse, i Midten Slottet, der optog næsten dens hele ene Side, og udenom Pladsen løftede Byen sig amfiteatralsk. Øverst paa en af Bakkerne beherskede den kraftige og sirlige Domkirke Siena i al sin stille og stadselige Marmorskønhed.

Overfor Domkirken laa Paladset for *la Prefettura*, den tidligere Hertugs Residensslot, hvis Døre en hjertelig Anbefaling fra Saredo havde aabnet paa vidt Gab for mig. Præfekten Signor Cornero var en af de finest dannede Mænd, jeg i Italien havde truffet; særligt filosofisk og socialøkonomisk dannet. Han havde levet sin Ungdom med Tænkere

i Italien og Frankrig; Italiens Filosofer kendte han personligt og nøje, og havde i Paris omgaaedes Proudhon, Fourier, Victor Considérant, været Ørevidne til de socialistiske og kommunistiske Ideers første Udfoldelse i den nyere Tid, da de bekendte Formler opstilledes, den socialistiske: *A chacun selon son travail!*, den kommunistiske: *A chacun selon ses besoins!*

Han fandt, at Siena var det ideale Opholdssted for en Mand, der havde Livet bag sig og vilde bruge sin Fritid til Studier. Her var Stilhed og Fred. Den gamle Hertug havde været en god Mand. Hertug Leopold blev kun jaget bort paa Grund af sine tyske Sympatier og fordi han støttede sig til østerrigske Tropper. Personligt var man fornøjet med ham; han var overmaade afholdt. Saa nær Adelen imidlertid havde staaet hans Person, og saa kirkeligt sindet den var, den begyndte allerede at slutte sig til Vittorios Regering.

Af Damerne var der mange, som aldrig havde rejst, end ikke havde foretaget den tre Timers Kørsel til Florents. Deres Lokalpatriotisme dræbte Lysten til Afveksling og nye Indtryk. Det milde Klima avlede en vis Uvirksomhed. Medens man i Norden næsten maatte være lastefuld for at dovne, maatte man her næsten være dydig for at arbejde og virke.

Vi gik til Lizza, Byens Promenade, hvor der var Corso og muntre Samtaler, mens Vognene holdt, og til en omfangsrig Loggia, hvor der var Militærmusik og Lyden kastedes pragtfuldt tilbage fra Loggiaens Bagside.

Frøken Francesca Cornero var en stor, smuk Pige paa tyve Aar, forstandig, imponerende, bestemt i sin Tale. Frøken Sofia, den nogle Aar yngre Søster, var en bleg lille Skabning med et dragende Blik i blaa nordiske Øjne, der stod smukt til en italiensk Profil. De kunde jo ikke mere sig meget med Spørgsmaal som de, vi behandlede ved Bordet, hverken med det, om den spiritualistiske Filosofi havde nogen

Fremtid i Frankrig, eller med det, om Lamarmora havde Ret i sin Protest mod Trommernes Afskaffelse i den italienske Hær. Men de blev mere talende den Dag, da deres Fader telegrafisk var bleven kaldt til Senatet i Florents. Signorina Francesca havde i Grunden intet af den unge Piges Væsen, men desmere af Damens. Hun var saare smuk, da hun havde slaaet sit rige Haar ud og bar det paa Engelsk. Hun ønskede, aldrig at forlade Siena. Siena rummer da en Lykkelig? sagde jeg. Nej, svarte hun let rødmende, men det er en nordisk Mani, denne Galskab at ville rejse. Hvad rejser I for? Fordi I har det ondt hjemme. Vi har det godt. Naturligvis ikke helt godt; jeg tør nu ikke gaa ud i tre Dage, mens min Fader er i Firenze; Etiketten forbyder det. Men jeg beklager mig ikke.

Jeg fortalte hende, at jeg i Pompeii havde truffet to unge, norske Piger, der var rejst ene fra Norge derned. — Enten, sagde hun, frygter disse unge Piger ikke impertinente Artigheder, eller de er ikke meget smukke. — Der var i denne sydlandske unge Pige intet barnligt, dæmrende eller halvbevidst; hun var raadsnar og bydende, stolt og sund, forstandig og blomstrende, en lille Prinsesse.

Af hvad Kunstnere jeg i Siena lærte at kende, beundrede jeg Beccafumi som en Mand af Leo Battista Albertis og Leonardos Art, Billedhugger, Broncestøber, Maler, Ingeniør. Men mest elskede jeg Soddoma. Hans Sødme be-daarede Sanserne og gik til Sjælen.

11.

Vejen fra Siena til Pisa var tarvelig, et mellemitaliensk, bakket Jordsmon. Ensformigheden brødes dog ved at Kornmarkerne, modsat de nordiske, var indhegnede af Træer, mellem hvilke Vinrankerne hang i Buer. Da jeg kørte paa

tredie Klasse, derfor med et Godstog, var Farten ikke stærk, men jeg sagde med Bjørnsons Bergliot: Kør langsomt; thi vi kommer tidsnok hjem.

Som beliggende ved Arno havde Pisa nødvendigvis nogen Lighed med Florents, men den var en langt mindre alders-tegnet By. Intet, der kunde lignedes med Ponte vecchios ældgamle, snurrige Dejlighed. Gaderne var vel bedækkede med de toskanske Byers store, smukke Fliser, men regelrette og snorlige.

Byens Skønhed var samlet paa den vidtberømte Duome-plads, der laa ensomt, afsides. Øjet søgte uvilkaarligt først det skæve Taarn, droges dog ikke mest deraf men af Baptisteriet, der i Form af en uhyre Pavekrone fængslede Opmærksomheden, og af Duomen med sin overraskende Søjle-façade i fem Stokværk. Fra dem vendte Blikket tilbage til det skæve Taarn, den fine, høje, runde Bygning, bestaaende af otte hvide Marmor-Etager over hinanden, hver af de seks midterste dannet af fire og tyve yndefuldt slanke Søjler i Kres. Taarnet vilde været endnu smukkere, om det havde staaet lodret. Duomen tog sig i Sammenligning dobbelt skøn, solid og alvorlig ud, blot fordi den *stod*. En dyb og mærkværdig Kærlighed til det Lodrette var øjensynligt indgroet i Menneskesindet. Vi hadede det skæve. Det oprørte os, fordi Øjet følte det som en Fornærmelse, og vi vendte os da harmfulde bort. Ikke desmindre var det denne Bizarritet, denne Hæslighed i det fine Mindesmærkes Holdning, der havde gjort det til det eneste berømte i dette Trekløver af Monumenter og gjort Byens Navn kendt over Jordkloden. Vi elskede det Lodrette, som vi elskede det Gode. Begge Dele var et Krav i vor Natur, en Trang i vort Væsen. Ogsaa skønne *Aander* saarede os, ifald de var skæve, som Rousseau eller Kierkegaard. Det at staa lige paa Jorden, var Grundbetingelsen for alt andet.

Bygningernes Indre kunde ikke maale sig med deres Ydre. I Baptisteriet var dog en Prækestol af Nicolo Pisano beundringsværdig; især var enkelte af de helt nøgne Figurer uforligneligt gode. Nicolo Pisano burde nyde den største Anseelse hos enhver Dyrker af Renæssancen; thi før nogen anden, i det 13de Aarhundredes Midte, en Menne-skealder før Cimabue og længe før Giotto, havde han genop-daget Menneskeligheden, Grækeraanden, Sandheden i Kunsten og naaet en klassisk Fuldkommenhed og Renhed.

I Baptisteriet var der et Ekko, en akustisk Virkning, som jeg ikke havde troet mulig, skønt jeg havde hørt den hemmelighedsfulde Genlyd i Paris i *Conservatoire des arts et métiers*, i London i St. Paulskirken. Naar En sang en enkelt Tone, gentoges den mangfoldigt og som med Orgel-ledsagelse fra alle Sider af Hvælvingen flere Minutter igen-nem. Det mindede ganske om Justinas Scene i Calderons *El magico prodigioso*. Man kunde antage det for et Kor af skjulte Stemmer, en Art himmelsk Aabenbaring. Hvilken Virkning maa ikke Sligt have gjort i mere overtroiske Tider!

Iøvrigt var i Baptisteriet, som i Domkirken alle Søjler antike, plyndrede fra Templer. Kirkens Indre beredte en Skuffelse, naar man mindedes den indre Udstyrelse af Dom-kirken i Siena. Denne Basilica med sine fem Skibe gjorde et koldt, rent hedensk Indtryk; de gamle Søjler syntes at protestere. Man kom saa levende til at mindes, at slige Basilicaer i Oldtiden kun var Børser. Dejlig var Lampen i Loftet, der bragte Galilei til at opdage Pendulbevægelsen, endnu skønnere end Raffaels Lampe i Capella Chigi i Rom.

Camposanto'en var et pragtfuldt gotisk Galleri med fine Piller og Spidsbuer, der i Firkant indhegnede en grønsvær-dækket Plads, i hvis Hjørner fire høje, sorte Cypresser holdt Vagt. Som bekendt er dens Vægge fra øverst til

nederst smykkede med berømte Fresker af Orcagna og andre. Mest greb mig dog her enkelte moderne Indskrifter, f. Eks. den under Lænkerne fra Pisas Porte, som Genueserne i Middelalderen havde erobret og nu „efter Italiens Genopstandelse ædelmodigt havde givet tilbage“, eller en stolt og begejstret Indskrift under Mindesmærket over Cavour. Jeg følte det her, at dette Land i Øjeblikket var det eneste i Europa, hvor man indaandede et Pust af genvunden Folkefriheds stærkt bevægede Aand. Den slog En allevegne imøde, selv fra Rigets gamle Kirkegaarde. Dette Land, der havde været som dødt, i Aarhundreder kuert af fremmede Fyrster og indfødte Præster, var blevet ét, blevet frit, og dets Folk stod i Begreb med at genvinde sin høje Rang blandt Europas Nationer.

Paa Teatret gaves Forestillinger under aaben Himmel for et livfuldt Parterre, unge pisanske Studenter, unge Piger af Folket, Sømænd i Trøjer, der var sammensyede af brogede Stykker Silke fra Kina, med deres Kærester, store Almuespiger i sorte Silkekjoler med Guldkæder, uden Halskrave. I Logerne de fine Damer, hvis unge Frøkener lignede Gazeller. Man spille fortræffeligt Alexandre Dumas' *Lorenzino af Medici*, samme Æmne som Mussets *Lorenzaccio*, men derefter en dum og ussel Farce af en pisansk Student, der efter hver anden Scene fremkaldtes, saa man fik ringe Tanker om den stedlige Ungdoms Aandsdannelse.

Men de italienske Sommerteatres Publikum var alle Steder lige barnligt. Jeg saa de to følgende Aftener i Florents paa *Arena Goldoni* og paa *Arena Nazionale* svage og kedsomme Skuespil, hvis Publikum holdt ud under aaben Himmel til Kl. 12 $\frac{1}{2}$ Nat. Vejret var rigtignok ganske lunt, saa Damerne var klædte i florstynde Kjoler.

12.

Jeg følte det som en Lykke, at komme anden Gang til Florents med saa kort og dog langt et Mellemrum og gav mig til med Lidenskab at gense Byen, nu med nye Øjne, efter alt hvad jeg i Mellemtiden havde lært at kende.

Den sidste Dag af mit Ophold skrev jeg:

Ak Firenze! Saa er det forbi. Du bliver og jeg gaar. Hvad er dog bittert som denne Adskillelse fra det Ypperste, man elsker. Jeg gik i San Lorenzo og sagde Michelangelo Farvel, gik saa omkring at kaste et sidste Blik paa mine Yndlingsbilleder i Uffizierne og Pitti. Jeg rev mig løs, gik ned ad Trappen, kunde ikke, vendte om, og saa alt igennem endnu engang. Mine Tarme skreg, saa sulten var jeg; men jeg kunde ikke gaa. Og nu vide, at alt dette bliver nagelfast her og at jeg glemmer det rent; at jeg kender det, som jeg kender Kjøbmagergade, og vil glemme Enkeltheder i Mængde.

O Giorgione levvel! hav Tak I alle, i hvem Menneskeslægten blev sig selv og naaede sin Højde og blev forklaret som ellers kun hos en Shakespeare eller en Goethe, tusind og atter tusind Levvel!

Hvilken Lykke det maa være at være Italiener, at sige til sig selv: Dette er Blod af mit Blod, alt dette har mit Folk og mit Fædreland frembragt! og hvor vemodigt at tilhøre et vist andet Folk, lidt nord for Tyskland og vest for Sverig, hvis største Aander er en gammel satirisk Historieprofessor med Paryk, der ikke mætter Sjælen med noget Skønnere end Peer Paars, og en smuk, korpulent Etatsraad, der gav os et Helte-Ideal i sin Axel Thorsøn og et Kunstner-Ideal i sin Correggio, mens han ikke saa andet i Michelangelo end en dygtig Buldrebase, en Scribesk Grenader fra Kejsertiden.

O Firenze! Saa er det forbi. Og Andre vil komme og besue Palazzo Strozzi, men, troløse! vil de elske dine gamle Mure som jeg? og Andre vil se ud over Arno i Maanelyset og sidde i Skygge i Boboli-haven; men vil de være taknemmelige som jeg? Dine skønne Piger, som nu er unge, vil ældes, og Andre vil komme og her se dejlige Kvinder, som nu er Børn, og disse Kvinder vil da have de samme himmelske Leonardo-Blikke, det samme fine Snit af Pande og Næse, det samme Silkehaar til de sorte Øjne, lige saa lille og slank en Fod. Og medens de træder saa sikkert og taktfast paa den som Pigerne nu, vil jeg sidde etsteds nær Amager og først graane, saa visne. Og jeg vil blive fortrykt og melankolsk og udgive daarlige Bøger og blive skældt ud

for det lidt Gode, der findes i dem, og hænder det mig en Gang at blive rost, vil jeg knibe mig i Armen og sige: Har jeg sagt en Dumhed?

Ja Florents, jeg elsker dig — mer end nogen Kvinde, thi du er mer end nogen Kvinde. Du er rig paa de sjældneste Indfald i Farver og Former og anderledes berigende end nogen Kvinde paa Jorden. Du er ensartet, let overskuelig. Men du er paa samme Tid Overflødheds-hornet, ud af hvilket det altid vælder, Vandspringet, der evigt springer med Gratiernes gyldne Æbler!

13.

I Florents havde jeg paa Hotellet gjort Bekendtskab med en ung Dansk, ved Navn Hannibal Sehested, Stamherre til et Gods, senere Conseilpræsident; han fik Lyst til at rejse med mig til Bologna, og vi saa Byen sammen.

Vejen fra Florens til Bologna var uinteressant paa Grund af de mange Tunneler, der var borede gennem Apenninerne. I de lyse Mellemrum saas Bjergene og deres grønne, frugt-bare Skraaninger med lange dybe Dale. Hvor pudsigt, at den danske Folkevise sang saa bevægeligt om de dybe Dale, og saa var der næsten ikke en dyb Dal i hele Danmark. Jorden her var saa rig, at det mylrede op ad den, men saa slet dyrket, da den hverken gødedes eller laa brak, at den ikke indbragte Tyvendedelen af hvad den kunde. Og saaledes overalt i Italien. I Sorrento sagde en gammel klog Neapolitaner til mig: Man dyrker her Vinen som paa Noahs Tid.

Bologna viste sig at være en By, i hvis Ydre jeg for min Del aldrig kunde blive forelsket. Den havde et Præg af Ærværdighed og Ælde, og virkede meget ejendommeligt, idet alle Fortovene var Buegange, høje, hvælvede, der hvilte paa smukke Søjler eller simple Piller, saa der fandtes overalt en dækket, gennembrudt Spadseregang, skærmet mod Vogne, i Ly for Sol og Regn. Men da disse Gader, der i

Kraft af Buegangene næsten ikke kunde skelnes fra hverandre, førte ud til andre Buer og disse atter til andre, fik Byen noget Ensformigt og Indespærret over sig. Man følte sig, naar man kom fra Havbyer som Napoli eller Flodbyer som Pisa og Florents eller Bakkebyer som Siena, ligesom indeklemmt, smægtede efter en Plads eller Have, hvor man kunde trække frisk Luft i fulde Drag, se Horisonten, omspænde Himmelbuen med Blikket. Byens Pladser var vel i og for sig rummelige, men i Forhold til dens Omfang for trange. Den store Plads, med en smuk Fontæne af Jean de Bologne, var omgivet af gamle Paladser og begrænsedes paa den ene Side af en graa, ældgammel Kirke. Den var et Slags Mercato, bedækket med Boder. Pladsen var livlig som et stort Provinscentrum; men den genlød ikke af Skrig eller Latter; man talte, man handlede, havde travlt og gik rask — Sydens guddommelige Dovenskab og Larmglæde tabte sig i det Fjerne.

Den gotiske Kirke var rummelig, fast og alvorlig, dens Kunstværker betydede ikke stort. Duomen gjorde samme Indtryk som San Petronio; den var klar, fornuftig og kold. Intet var den fjernere end Sværmeri; et enkelt stort Midterskib; de bare Vægge, ingen Søjler. En Kirke maatte efter min Opfattelse se ud som var den bygget i et helligt Delirium; denne Kirke var sat; ingen glødende Bønner havde farvet dens Vægge, ingen hede Taarer brændt dens Gulv. Dens Prækestol var uden Fantasi; dens skaldede Isse havde aldrig rummet nogen Galskab; den havde aldrig været ung. Den er nemlig ikke gammel, men opført 1610, hvilket vel i Kjøbenhavn vilde være Alderdom, siden Rosenborg anses for et gammelt Minde, men her ingenting var, eftersom her fandtes en Kirke som San Stefano, der grundedes i det femte Aarhundrede og virkelig var mærkværdig, sammenbygget

som den var af syv forskellige Kirker, liggende i forskelligt Plan.

Paa en Plads, ikke langt fra Byens Midtpunkt stod de to skæve Taarne, det ene svimlende højt, det andet tidligt afbrudt, fordi det hældede altfor stærkt, to blotte Særheder, opførte af gemene Mursten, der ikke kunde nævnes sammen med det ædle Kunstværk i Pisa.

Befolkningens Type mindede om Roms; denne Provins kaldtes jo ogsaa Romagna, forhen Emilia, og var pavelig Ejendom. I Kvindernes Dragt var der en Tilnærmelse til Milano; dog bar de sjældnere det gennemsigtige Slør end et lille sort Sjal om Hovedet, der fæstedes med Kammen til Nakkekuden; Hatte saas lykkeligvis ikke. Disse Kvinder smuttede ikke som Firben lig Milanaserinderne, dansede ikke ned ad Gaden som Firences Damer, svævede ikke som Neapolitanerinderne, men gik som Romerinderne, svang Benet ud fra Hoften og satte Foden fast i Jorden. De syntes besjælede af en solid, alvorlig ment Sanselighed og koketterede dygtigt.

Universitetet fængslede, baade den nuværende Bygning og den gamle, det verdenshistoriske Universitet. Hvor mange unge Danske havde ikke studeret her lige fra Valdemarernes Tid og Middelalderen igennem!

I Bolognas Akademi saa jeg til min Harme Thorvaldsens Basrelief *Priamus, der udbeder sig Hektors Lig* udstillet som Medlemsarbejde med Underskrift Giungi Andreas Vennuchi 1829 — et frækt Tyveri. Saaledes tabte det Danske sig mellem det Fremmede her som allevegne.

Over Byen lagde sig fra Universitetet et vist Skær af Kundskab og Lærdom. Man kaldte den „den lærde“, og den havde til Valgsprog *Bononia docet*.

Man mindedes dette Motto, naar man gik Bolognas Museum og Kirker igennem. Thi dens Malerkunst var den

lærde Malerkunst. Medens i Italiens andre Byer den ene Maler kendte lidet til andre, medens Leonardo brød frem fra Milano, Michelangelo fra Florents, Correggio som et Lyn slog ud fra Parma og Tizian søgte al sin Næring i Venedig, havde Brødrene Carracci kendt al Italiens Kunst og vilkaarligt valgt sig en Stil, efter at have mikset og blandet Raffael med Guido, Giulio Romano med Correggio. Derfor var deres Kunst saa kold, talte kun til Hovedet.

Jeg havde haabet, i Bologna, at faa det Spørgsmaal besvaret, om den unge melankolske Mand i Louvres *Salon carré* var af Francia eller ikke; thi man havde sagt mig, at kun her kunde man lære Bolognas eneste originale Maler at kende. Men han var her den samme gode og fromme, gammeldags, stive og tørre Kunstner som andensteds. Jeg kunde aldrig tro ham i Stand til Fremstilling af det dæmoniske Tungvind, som drager Beskueren til Portrætet i Louvre.

Bologna er forblevet i min Erindring, som det første Indtryk gav mig den: en tung, provinsiel Storhed, ærværdig ved Ælde, frastødende ved Enstonighed; rig paa historisk Interesse, fattig paa frisk Skønhed, manglende Havets, Flodernes og den høje Beliggenheds frie Synskres — gammel Lærdoms og en lærd, uoprindelig Kunstskoles Sæde.

14.

Fra Bologna til Padua havde jeg paa tredje Klasse elskværdigt Rejseselskab, to unge Marinesergeanter, høflige, forstandige, underholdende. De var frivillige, af ret god Familie, den ene fra Neapel, den anden fra Venedig. Den neapolitanske, der var lille, fin og hjertevindende, hed Alfonso Vigoriti; Venezianeren, der var stærktbygget som en ung Herkules, hed Guiseppe Peccei. De paastod at vide

noget om Danmark; vi havde en dygtig mandlig Ungdom (une bella gioventù); vore Kvinder var af Udseende *romantische* — men var de virkelig allesammen blonde? De fandt det naturligt fint at være blond. Er det en intelligent Nation, den danske? spurgte Vigoriti. Jeg tøvede noget med Svaret, da jeg nødtigt vilde prale, og nødtigt lyve. Men Peccei kom mig i Forkøbet med det udmærkede Svar: Alle søfarende Nationer er intelligente.

De rystede mine Hænder, da vi ved Padua maatte skilles; men hurtigt greb de min Haandkuffert og min Taske og bar dem ned paa Stationen, kørte saa videre til Venedig.

Nabobyer har altid noget tilfælles. Padua mindede ved sine Buegange om Bologna, medens dens Kupler varslede om Venedig. Hovedkirken San Antonio (viet Byens Helgen) havde massive, firkantede Piller med Spidsbuer og to dejligt smykkede Kapeller paa hver sin Side af Midterkuppelen. Det tilhøjre havde gulrøde Marmorsøjler, stærk Forgyldning og brogede Fresker; det tilvenstre slanke, fine Søjler af lysegraat Marmor og en Række fuldendt skønne, snehvide Marmorreliefer over det af tredive Vokskerter belyste Alter, bag hvilket Helgenens Levninger bevarede. Unge Kvinder kom og lagde deres Haand paa Alterets grønne Marmorsider for at opnaa et eller andet. Imens spille Orgelet, og Røgelse fyldte Kirken. Der var godt at være.

Foruden Byens andre Kirker og Paladser besøgte jeg ogsaa det ældgamle Universitet. Rundt om paa Gaardens Mure var fremragende Elevers Vaabenskjolde ophængte. Næsten hver fjerde var dansk. Der var Navne som Thomas Fiuren, Danus; Alexius Walckendorph, Danus; Ludovicus Johan Puchius, Rip. Danus; Severinus Johannes Bonzius, Randrus, Danus. Over Brødrene Fiurens Navn stod *Alemanna*, over Thomas Bartholinus's *Romana*, hvad vel betydede Studenterforbindelser; iøvrigt havde de antegnet, om

de stammede fra Ribe eller Randers. Men nogen Forening *Dania* gaves der øjensynligt ikke.

I en Udkant af Byen laa den bevoksede Plads *Prato della Valle*, befolket med mer end hundrede Statuer af Universitetets berømteste Elever, deriblandt Petrarca, Ariosto, Tasso, Galilei, Savonarola, og Fremmede som Jan Sobiesky og Stephan Bathori. Jeg undrede mig over ikke at finde en Statue af Livius, der dog vel maa være Byens berømteste Mand, og hvis *patavinitas* (Padua-Købstadagtighed) hans Fødeby ikke ret vel kunde bebrejde ham; men rimeligvis vidste man ikke, hvordan han saa ud.

En Plads i Ens Erindring, naar man forlod Byen, optog den monumentale Kafé Pedrocchi, der gjaldt for den største eksisterende, et Slags Slot med Søjlegange og hvilende Løver paa hver Side af Façaden. Jeg saa den uvilkaarligt i Lys af Giusti's muntre og dejligt rimede Digt om Studenterlivet i Padua. Den laa overfor Universitetet og Studenterne søgte til den, væbnede med blaa Brillen mod det stærke Sollys.

I den rige botaniske Have, Europas ældste, vidtløftigt beskrevet af Goethe, følte jeg ikke stort. — Paduas Gader, havde, hvor de gennemskares af Floden, noget malerisk ved sig, og Byen havde i San Antonio og Palazzo della Ragione originale Mindesmærker af Rang. Ellers virkede den paa mig som en Mellemtung, lidt Bologna, lidt Venedig, hvilken sidste den nutildags har næsten ved sine Porte. Selvstændig Kunst havde den ikke udviklet, dens Maler *Il Padoano* var en Overgangsskikkelse, malede iøvrigt som Veronas Maler *Il Veronese* i det Væsenlige veneziansk. I hans *Brylluppet i Cana* var Anordningen helt Veroneses, men Bruden, som var Hovedperson, havde en Sødme i Udtrykket, der mindede om en Kunst, der ikke var veneziansk, Luini's.

15.

Mit første overvældende Indtryk af Venedig var det, at Intet, jeg i mit Liv havde set af bebygget Jord, kunde maale sig med selve Byen i Interesse og Skønhed. Hver Aften sejlede jeg ud fra min Gadedør ind i Eventyrets fortryllede Land. Ved Arkitekturen paa Piazzettaen og Marcuspladsen mindedes jeg Schellings Ord om Bygningskunsten som frossen Musik.

I Rom havde jeg stræbt ved Hjælp af Indbildningskraft at genopføre et mægtigt Hele ud fra Stumper og Stykker. Her levede man i en Skønhed og Pragt, som ikke var ringere end det antike Roms. Kun Befolkningen, som var moderne, stemte ikke ret overens med Byen, som var Renaissance. Saa skønne disse Blondiner end var, med deres gennemsigtige Flor over de hvide Skuldre, det var dog ikke disse Dragter, der passede til disse Huse, Pladser og Gondoler. Men da jeg første Gang var sejlet over til Akademiet og saa Salene ligge aabne for mig, en efter den anden, bedækkede fra øverst til nederst med Bellinier, Carpaccier, Tizianer, Veroneser, Tintoretto'er, gøs jeg formelig af Fryd over saaledes at se Fortidens Venedig ligge udbredt for mine Øjne: Alt dette eksisterer, findes her, er mit! og jeg følte en Begærlighed som en Forhungret, der føres til et Bord med udsøgte, duftende Retter og ønsker sig en Hajfisks Gab.

Venedigs dybeste Ejendommelighed syntes mig den, at den ikke, som andre Byer, indeholdt Slotte eller Bygninger med Kunstværker, men selv var et Kunstværk. Intetsteds havde jeg modtaget et saadant Indtryk af ensartet Kultur. Akademiet var ikke noget Museum; det rummede kun Malerier, der var opstaaede i Byen selv. I Dogepaladset fandtes ingen Scener af Roms Historie, som ellers alle vegne, kun i

Hobet al allegoriske Fremstillinger af Venedig og Malerier af Venedigs Historie til Forherligelse af venezianske Bedrifter.

Hvad der havde arkitektonisk Tiltrækning i Stæder som Berlin eller München, var fremkommet ved studeret Efterligning af Athen eller Florents (som det lille Erechtheion-Tempel i *Altes Museum* eller Loggiaen i München). I Venedig var der aldrig tænkt paa andet end Venedig.

Det forekom mig utvivlsomt, at disse Gader af Vand med deres Lysspejlinger og Lufttoner, dette Amfibiumsbyens hele Luftlag havde gjort meget til at give Venedigs Malere deres Farvesans og Farveglæde.

At alle Gader ved Sommertid her var fulde af nøgne Svømmere af enhver Alder, der pladskede om og sad, kun iførte lette Svømmebenklæder, paa Husenes Marmortrapper, maatte ogsaa øjensynligt have medvirket stærkt til at Venedigs Rolle i Malerkunsten blev den straalende Gengivelse af den menneskelige Huds Lød i de skiftende Belysninger.

Men Naturens Uensartethed i de forskellige Byer syntes mig ikke desmindre utilstrækkelig til at forklare saa dybe Modsætninger som den mellem Leonardo og Tizian. Deres Fødesteders klimatiske og landskabelige Ulighed forslog ikke dertil. Det faldt mig ind en Dag ved Solnedgangstid paa den store Kanal. Himlen var klar, Konturerne her i Venedig saa skarpe som i Florens eller Milano. Men der havde ikke været nogen Time i de store Kunstneres Liv, hvor Leonardo og Tizian kunstnerisk følte ens.

En Dag, jeg sejlede fra Piazzettaen til San Giorgio maggiore i en sirlig Gondol med en elskværdig gammel Barcajuola, fornam jeg nogle Øjeblikke den fuldkomne Lykkes Tilstand. Himlen var ren, Solen straaede uden at hede, Baadens Bevægelse var mere indsmigrende for Nerverne end sød Musik. Det var mig, som aandede jeg en

ukendt, finere, mere styrkende Luft; jeg holdt mig uvilkaarligt rankere end ellers.

Naar jeg følte mig saa vel i Venedig, beroede det bl. A. paa, at den jævne Befolkning aldrig var grov, næsten altid fornøjet, og saa høflig, at den for en ringe Drikkeskilling, som man i Syd-Italien vilde kimse af, gjorde En Tjenester og viste En Velvilje. Den forsøgte aldrig at bedrage.

En Aften, da jeg sad nede paa Riva dei Schiavoni med Havet for mig, en stor Have bag mig, kom en Række unge Mænd, Marinesergeanter i Uniform, forbi. En af dem foer ud af Geledet og hen imod mig. Jeg rejste mig, han faldt mig om Halsen og kyssede mig ømt. Det var Alfonso Vigoriti. Jeg blev paany overrasket af hans Væsens Gratie. Fin af Ansigtstræk havde han et stærkt og smidigt Legeme, smalt om Livet som en ung Piges, og talte trods sin neapolitanske Afstamning, det reneste, mest fuldttonende og musikalske Italiensk, man kunde høre.

Han sagde til mig: De skal ikke undre Dem over den store Hengivenhed, jeg har for Dem, endnu mindre fatte Mistanke til den. Jeg er en Smule Fysiognomiker; jeg har været Maler i fire Aar, og syntes straks saa godt om Deres Ansigt, at jeg besluttede at gøre Deres Bekendtskab. Derfor lagde jeg mig, da De i Jernbanevognen havde støttet Deres Fod mod Sædet overfor. Jeg tænkte, De da vilde tage Foden ned; saa vilde jeg sige, det behøvede De ikke, og saaledes indlede en Samtale. De tog Foden til Dem, og da jeg sagde, De maatte endelig lade den ligge, hørte jeg, De kunde tale Italiensk og aldeles fortræffeligt [overdreven Artighed]; saaledes fik jeg vort Bekendtskab i Stand. Nu vilde jeg ønske, jeg havde en lille Foræring at give Dem; saa vilde De ikke glemme mig; men nu glemmer De mig dog.

Jeg spurgte ham, hvad han agtede at gøre, naar om et Aar hans Tjenestetid var til Ende.

Ak, kære Signor Giorgio, De spørger mig der ikke om mindre end om min hele Historie. De ser, hvorledes det er her i Venedig, og hvad de forstaar ved Kærlighed her. For et Glas Øl har De den smukkeste Pige. Mon ikke Poesien taber sig i Verden? Troer De, at vore Efterkommere vil forbinde noget Poetisk med det Ord, Kærlighed? Men jeg har elsket anderledes.

Jeg var fattig; vi var saa mange Børn hjemme. Jeg begyndte at male, og saa forelskede jeg mig. Det var en daarlig Familie, en fæl Moder, den ene Søster ogsaa temmelig slem, hun artede efter Moderen; men den anden — De kan ikke tænke Dem en yndigere Pige og en som ved sit Udseende og sine Bestræbelser var mere fornem. Vi elskede hinanden, og saa blev hun syg. Jeg solgte mit Bohave, mine Billeder, alt muligt for at holde Læge til hende og underholde hende under hendes Sygdom. Hun blev daarligere. Jeg malte fra Uge til Uge Smaabilleder, jeg øjeblikkeligt solgte til en Kunsthandler. Saa døde hun. Aldrig har jeg følt et saadant Mishag ved Livet (Taarerne stod ham i Øjnene). Jeg besluttede at rejse bort og aldrig komme tilbage. Jeg var nitten Aar, gjorde mig da til Marinesoldat og har nu i tre Aar set hele Italien, været i alle Byer her og paa Sicilien. Jeg har en god Furér og en Kaptajn, der er fortræffelig imod mig, desuden de bedste Kammerater; men aldrig har jeg glemt hende; jeg kan aldrig lade være at tænke paa den døde Pige.

Nu véd jeg jo godt, at de Døde vender ikke tilbage; men undertiden er jeg saa gal, at jeg tænker, hun maa komme igen. Jeg troer ikke paa Præsterne; men jeg beder ofte. Dog, hvad hjælper det, nytter til Ingenting. Vi lever ganske strengt og har liden Frihed. Naturligvis har jeg nu

og da en Kæreste i en eller anden By. Men det mishager mig; det er grovt og dumt, og blev man ved med det, vilde man hurtigt gøre Ende paa sine Penge og sit Helbred?

Jeg gentog mit Spørgsmaal, hvad han tænkte at gøre. Han svarte: „Jeg har i Grunden opgivet ethvert Haab; jeg overlader Alt til Skæbnen. Misforstaa mig ikke! Tro ikke, jeg beklager mig; jeg har det godt fra Dag til Dag. Men, hvad kan jeg blive? Maler, vil De sige. Men det er en Umulighed. Naar Tjenesten er til Ende, er jeg 23 Aar; jeg har næsten glemt, hvad jeg kunde; det er for sent at begynde forfra. De mener Nej, men hør og døm selv! For at blive en god Maler maa man have Penge, anvende mange Aar paa Arbejdet, før det kan indbringe noget. Den som skal arbejde mod to Maal paa én Gang, at have en god og smuk Plastik i Farven og at fortjene sit Brød ved Kunsten, han er forbi. Desuden, hvad troer De, man giver for en Begynders Malerier! Min Fader er død, min Moder, *poveretta!* og min lille Søster lever kummerligt nok af Pensionen efter ham: af dem kan jeg intet vente.“

— Jeg vilde have følt det som Lykke at kunne sige til denne unge Mand: „Jeg skal hjælpe dig to Aar, indtil du kan male“; men jeg var ikke mere velhavende end han. — For at kunne købe nogle Fotografier efter venezienske Kunstskatte havde jeg i nogen Tid maattet give Afkald paa min Frokost.

Pengeløs, som jeg var, havde jeg skrevet til en Bekendt, hvem jeg havde laant 10 (ti) francs for om muligt at faa dem igen, og til en Ven om at laane mig 100 francs for om muligt at kunne forlænge mit Ophold i Venedig nogen Tid. Nu kom Afslag fra dem begge, jeg kunde kun med Nød holde mig her tre Dage endnu og maatte saa tage hjem. Da jeg havde faaet Brevene, gik jeg hen paa Marcuspladsen og skrev med Blyant paa et Stykke Papir disse Vers:

FINIS

O saa skal jeg da surres til Pælen igen,
 af en skinhellig Pøbel begloes og betragtes.
 Og mit Hjerter skal smides for Hundene hen,
 og mit Navn skal flaas, og min Stolthed skal slagtes.
 Det er endt. Jeg skal hjem. O mit Fristed, Farvel!
 Luft, du klare, hav Tak! Tak, Italiens Kvinder,
 som med Skønhed berigede og fyldte min Sjæl,
 og I Marmorpaladser med lysende Tinder!
 Det er endt, jeg skal rejse. Farvel! Farvel!

Ak, I spørge, I Solbørn! hvorhen jeg vil gaa:
 Spørger ej! Der er mørkt, der er stygt, hvor jeg fødtes.
 Her min Vej med Granatrosens Flammeblomst strødedes,
 hist er Vejen moradsig og Himmelen graa.
 Ingen Søjler og dejlige Statuer staa,
 ingen glødende Tavle fik Liv der i Landet,
 og et Menneskeliv helt forkrøblet I saa
 i forknyttet Fordummelse sive i Sandet,
 ifald Eders Blikke saavidt kunde naa.

Et mig trøster, et Forsæt. Jeg giver mig ej.
 Var en Gabestok sikker — i Trods har jeg levet,
 og intet af hvad jeg har villet, har skrevet,
 har tænkt og har elsket, fornegtede jeg.
 Jeg er svag, lad saa være: Jeg véd, hvad jeg vil.
 Jeg er tomhændet, sandt! Men jeg har mine Hænder.
 Og bebrejder mig ej, at jeg er lutter Ild.
 Højst nødt det gøres, at saadan jeg brænder,
 Hin Is skal *jeg* smelte, saa Ild maa der til.

Det var en Fornøjelse at se Venezianerinderne i deres
 hvide Kjoler med den lille Knipling over Haaret gaa ind i
 Kaféerne under San Marcos Buegange, eller gaa samtalende
 forbi. Stadigt iagttog man imidlertid samme Skue: den ældre
 Mand, den unge Frue, og den tredie; Blikke, der ikke behøvede
 Fortolkning, visse Drejninger med Hovedet for at Manden,
 som var gaet ind i Kaféen, ikke uforvarende skulde komme

tilbage, endelig ogsaa Minespil, som røbede, at man endnu var ved den allerførste Station af Cicisbeatet, saa man kun smilede og saa ned, istedenfor at se hinanden ind i Øjet. Af og til iagttog jeg dog ogsaa en ung Kvinde, der med en mærkværdig og aarvaagen Udholdenhed undgik en Mands Blik.

Hvad var det, som gjorde disse Kvinder saa smukke? Først Race og Klima naturligvis, saa den medfødte Sans for Ynde i Væsen og Adfærd, saa den fuldstændige Lediggang og Tankeløshed. De var endnu de samme uforstyrret rolige og dejlige Dyr som paa Tizians og Veroneses Tid.

Paa Pladsen fodredes, dengang som nu, af de Fremmede en Skare af Duer. Men disse var ogsaa noget nær Venedigs eneste Dyr; forsaavidt kunde den kaldes den menneskeligste By. Der fandtes nogle Hunde, et Par levende Heste foruden dem af Bronze paa Kirken, ellers ingen Dyr. Det var maaske derfor, at de venezianske Malere med saa stor Forkærlighed anbragte enkelte fine og sjældne Dyr, som Mynder eller Aber, i deres Billeder. Det var jo ogsaa en Venezianer, Bassano, der ret begyndte at indføre Dyrene i den italienske Kunst.

Jeg lod mit Blik dvæle endnu engang ved Biblioteket, hvis fuldendte Bygningskunst mindede mig en Smule om Palazzo Farnese i Rom. To Etager af de skønneste Rundbuer, hvilende paa prægtige Søjler, der hver for sig indfattedes af Buernes nedre Dele, som i det underste Stokværk af Farnese. Indtrykket var: ædel Styrke, rolig Fasthed, Pragt uden Yppighed, let, stolt Dejlighed uden Strengthed som uden overdaadig Udsmykning.

Overfor tog det underfulde Dogepalads sig ud som et arkitektonisk Paradoks; thi det lagde det Massive paa det Gennembrudte; men dets aabne Søjlegang var saa mægtig, at den, som Atlas bærer Jorden, bar Stokværket med de

gotiske Spidsbuer og den øverste, maurisk-udseende Mur. Det udgjorde en Enhed som Goethes Livsgerning, der ogsaa har et gotisk Stokværk med *Götz* og *Faust*, et antikt med *Ifigenia* og de romerske Elegier, et østerlandsk med *West-Oestlicher Diwan*.

Og hvilken Kærlighed havde de gamle Bygmestre ikke havt til barnlig og slaaende Sindbilledkunst. Saaledes var de to Søjler blandt Dogepaladsets talrige, mellem hvilke Dødsdommene forkyndtes, ikke som de andre af hvidgraat Marmor, men af blodrødt. Der stod Dommeren, og udraabte Dødsdommen over Marino Falieri, medens de paa Piazzetaen forsamlede Tusinder hørte det Budskab om et Hoveds snarlige Fald, paa hvilket der blev ventet.

Jeg stod paa Rialto og mindedes Shylock. Jeg sejlede forbi det lille snevre Palads, der gaar under Navn af Desdemonas. Saa stor var da Shakespeare, at det var, som beskyldte han Historien for at fortie det Mindeværdige, og man skyndte sig med at retfærdiggøre Virkeligheden overfor hans Digtning her, som i Verona og Helsingør.

Jeg saa i San Giorgio Maggiore for sidste Gang den Mængde skønne Broncer og udskaarne Trærelieffer, som fandtes der. Var der under Renæssancen en Klump Bronze eller et Stykke Træ i Italien, som man ikke gav Kunstform? Hvilken Masse dejlige Træskulpturer og *Intarsi* (Træ indlagt i Træ) fandtes ikke rundt om! Og var ikke dette det rette Tegn paa Kærligheden til Kunst og Anlægget for den, at man gjorde Alt til Stof, medens Pedanterne hjemme troede, at Skulptur kun udførtes i Ler og derefter mekanisk blev overført til Gibs, Marmor eller Bronze.

Den sidste Dag, da jeg et Øjeblik forstemtes ved at man hjemme vilde indvende mod mig, at jeg dog i al denne lange Tid ikke havde set andet end det Italien, som enhver, der havde Raad til en Rejse, saa, følte jeg stærkt,

at det, som var mit Italien, det, hvoraf jeg havde draget den Næring, som netop min Aand trængte til, det havde ingen Anden set. Og af alle Lande, Danmark undtaget, havde jeg opholdt mig længst i Italien, ligesom jeg af alle Mennesker, de Danske undtagne, havde flest Venner blandt Italienerne.

Imorgen gik jeg altsaa over Alperne. Hvad havde Hannibal og Bonaparte gjort andet! Men de var gladere derved end jeg. Og jeg slog mit Pas ud for mig, for hvilket jeg nu paany skulde have Brug og læste med et Smil og en lille Gysen: *Nous, Christian IX, Roi des Vandales . . . . .*

Henad Aften kom Vigoriti. Vi spadserede først i Venedigs Have, saa førte han mig hen i et *Birreria*, hvis *Padrona* var en Veninde af hans Furér. Jeg var ikke misfornøjet med at tilbringe min sidste Aften paa Italiens Grund i en smuk Kvindes Selskab. Hun satte sig hos os, 21aarig, en letklædt Blondine med et Diadem i sit lyse Haar. Efter en Times Tids Passiar sagde jeg hende, at jeg næste Dag skulde forlade Italien og udbad mig Ønsket om en lykkelig Rejse. Hun kyssede mig et Par Gange meget hjerteligt; saa var Tiden forbi; Vigoriti maatte hjem til Kasernen. Jeg fulgte ham, han trykkede mig til sit Bryst, og vi skiltes. Da jeg var kommen et halvhundred Skridt bort, hørte jeg En raabe bag mig: Signor Giorgio! Signor Giorgio! Det var igen Vigoriti. Han sagde: Jeg glemte før at ønske Dem en lykkelig Rejse, og kastede sig endnu engang om Halsen paa mig.

16.

I Verona vekslede Folk deres sidste italienske Sedler for østerrigske; men da Pengene ikke trykkede mig, havde jeg kun en halv Franc at veksle.

Neppe var jeg paa Vejen fra Verona kommen ind i Tirol, før jeg saa en Himmel, hvis Udseende jeg i næsten et Aar havde glemmt; smaa blaa Klatter spredte mellem Klumper af graasorte Skyer, drivende Taager, Mørke Kl. 6 om Eftermiddagen i Juli Maaned. Jeg frøs elendigt i min tynde Dragt, da vi gik over Brenner. Saa blev Himlen helt graa og tung som Bly, Regnen øsede ned Nat og Dag igennem, Kulden forekom siberisk.

Mange andre Sorgens Tegn viste sig. Folk begyndte at snakke Tysk og ventede, at man forstod dem. Samtidigt tabte som ved Trylleri Ansigterne deres Form. Kindernes skønne Oval blev til langagtig Magerhed; Mændene havde grimt Skæg og smudsige Støvler; Kvinderne tabte deres blide Udtryk af let jordisk Erotik og begyndte at se ud som forstod de at spare.

Til Rejseselskab havde jeg en tysk Frøken paa mildest talt 29 Aar, der ikke kunde lide Italien og i sin smagløse Pynt fortalte mig, at alle Italienerinder var „so schlampig angezogen“; en tysk Herre havde ved at støde hende med Foden (!) gjort hende opmærksom paa en florentinsk Dames gruelige Dragt. Jeg tænkte, men sagde ikke . . . dog hvad jeg tænkte, vil jeg ogsaa nu fortie. Jeg sagde, men tænkte ikke: *Gewiss, es ist ein wahres Vergnügen, die hübschen, deutschen Toiletten zu sehen.* Det aabnede Medusens Hjerter, og hun fortalte mig nu med en Tungefærdighed uden Mage, at hun kom fra Perugia og skulde vende tilbage dertil, for at gifte sig der. Men, tilføjede hun koket, jeg troer ikke, jeg gør det. Ser De, han er Ølbrygger i Perugia, en Enkemand paa seks og tredive. Han vil have mig til Kone. Men jeg kan ikke bestemme mig; jeg gad føre et roligere Liv. Jeg skulde da staa for Beværtningen, og dør sidder de Herrer italienske Officerer til Kl. halvto om Natten. Kl. 5 maa man saa paany være oppe. Og ser De: Manden er dog

virkelig for kuriøs. Tænk Dem, han giver sig til at græde, da jeg rejser, han, et Mandfolk! Han elskede mig jo saadan, at han næsten var daarlig deraf. Men nej! jeg vil føre et roligere Liv. — Alle hendes Veninder havde rigtignok betegnet ham som et ekstra godt Parti; men hun vilde dog hellere afvente en ny Chance, og saa klagede hun over hver „Kreitzer“ for meget, hun paa Rejsen havde givet ud.

Jeg gad tilsidst ikke svare hende, ikke se paa hende, og hun lod mig i Fred.

I München forbausede mit Hotelværelse mig ved sit rene Skær. Jeg opdagede, det var lige saa længe siden, jeg havde set et virkelig rent Værelse som en rigtig kold og skidengraa Himmel. I Byen gjordes Forberedelser til Trop- pernes Indtog, som jeg ved temmelig hurtig Bortrejse undgik at blive Vidne til.

17.

Det forekom mig, at Ludvig I næsten helt og holdent var Ophavsmand til det München, man dengang saa. Kunst- aand kunde han jo ikke uden videre meddele sine Bairere; han gav dem derfor Kunstundervisning og importerede i sin By alle Slags Efterligninger af Antiken og Renæssancen; Propylæer, et Glyptotek, et Pinakotek, Loggier og andre Ting med græske, latinske og italienske Navne. Han lod Arkaderne bemale med italienske Landskaber og forsynede højstegenhændigt hvert af disse med et begejstret Distichon paa utrolige Vers f. Eks. dette med syvbenet Heksameter om Florents:

Florenz! dir fehlet das was Rom hat und diesem just was du besitzest,
Wärt Ihr beide vereint, wär's für die Erde zu schön

eller dette vakre, mærkeligt betonedede om, Perugia:

Herrliches ist in dir, Perugia, erhalten, du reichest
Maler und Dichter zugleich *den* unerschöpflichsten Stoff.

Byen gjorde med sin laante Hellenisme et eget løjet og løjerligt Indtryk. Det tog sig ud, som havde en mager Germaner anbragt et Par forlorne Marmorlægge, tagne fra en eller anden gammel Halvgud, paa sine lærde og tynde Ben.

Kong Ludvig var jo bl. A. en Beskytter af Thorvaldsen. Det stødte mig, at udenpaa Skulptursamlingen stod Thorvaldsens Statue mellem de tyske Kunstneres, at han ligeledes paa Pinakoteket var malt mellem Kongens andre Undersaatter. Disse Kunstnere slog i et Maleri en Helvedhund med tre Allongeparykker paa de tre Hoveder ihjel. De anede ikke, hvor parykket hele deres Bestræbelse i Fremtiden vilde forekomme. Hvor oprindelige var ikke de virkelige Parykker (Molière og Watteau, Holberg og Voltaire) i Sammenligning med alle disse parykfri Tyskere. Men det kunde jo ikke negtes, at Thorvaldsen her var sat ind i den Gruppe af Kunstnere, hvor han — desværre — hørte hen.

Jeg gensaa Ægineterne og følte nu for første Gang, hvor forkastelige disse Istandsættelser af Antiken var, Thorvaldsens som andres. Man burde lade Antiken staa som den stod, selv i Stumper. Her var nu endda Brudfladerne blevne huggede bort eller huggede til, saa en Gendigtning af Helheden, som den saa ud, var yderligt vanskeliggjort. Forkastelig var denne forældede Bestræbelse for at det Levnede skulde se ud som mere end det var, det Halve som helt, og for at Alt skulde være net, glat, pudset som i en gammel Jomfrus Dagligstue.

Med levende Opmærksomhed og yderst ringe Fornøjelse gennemgik jeg paany Cornelius's Fresker. Det Tragiske var opfattet grelt og teatralsk. Priamus lignede Heltene i de tyske Tragedier, som man saa i Hamborg; han havde alenlangt

Skæg, tommedybe Furer af Græmmelse, tog sig ud som sluppet ud af en Illustration til *Nibelungenlied*.

Páris med Hængekrøller var komisk, Athene lang, mager, sentimental som en af Datidens Romanforfatterinder. Man undredes over, at hun ikke bar Brillen. Hvor Prometheus befriedes, lignede Ørnen en lille, daarligt slagtet Kalkun; Ideen om et Køkken og en Tallerken greb Beskueren uformodet. Man vovede ikke at se paa Maleriet, naar man som jeg i flere Timer ikke havde spist; man blev endnu mere sulten deraf.

Den maleriske Udførelse var gennemgaaende ringe, Pap-hud, Kalkfarve og Lærdom. Tegningen var mest en lærd og pedantisk Anatomi af Magre. Det var som om Kunstneren i hvert Træk vilde vise, at han havde studeret det menneskelige Legeme i sit Ansigts Sved med Kniv og Blyant; han vilde ikke have gjort Studiet for intet.

Til Gengæld var den hele Komposition stor i sit Anlæg, ypperligt opfunden og tildels smukt tegnet. Trojas Erobring var særlig godt komponeret. Det Følelsesfulde (som Hektors Afsked) var dernæst lykkedes ligesaa godt som det Patetiske slet, og mange Enkeltheder var udmærket skønne, Briseis' Skikkelse f. Eks., og de fire Billeder, som forestillede de fire Dagstider. Men Alt i Alt følte jeg mig bestyrket i min Uvilje mod denne nytydske Kunst.

Med Glæde gensaa jeg de gamle Malerier, Tizian's Karl V, Rubens' Portræt af Hustruen med den nøgne Dreng paa Skødet, Giorgiones Selvportræt, Rembrandts ved Sammenspillet af Lys og Skygge saa dejlige *Barnet lærer i Templet* og de gribende, henaandede Landskaber af Claude Lorrain; jeg havde ingensteds set fuldkomnere Billeder af ham.

Byen var oversvømmet af Dagens Heltes Portræter. Alle Krigsberømtighederne fyldte umiddelbart før Troppernes Indtog Vinduerne.

18.

Det blev en anstrengende Kørsel fra 7 Morgen til 1 Nat fra München til Dresden. Om Eftermiddagen kom en højst pudsigt Sachser ind i Vognen til mig og underholdt mig ustandseligt. Han forsøgte end ikke at tiltale mig paa Tysk, talte Fransk til mig og udtrykte den lidenskabeligste Medfølelse med Frankrig. „*Ma pauvre Paris! Je suis très ami avec tous les Français.*“ Han havde i Dresden forestillet sin Kæreste for de fangne Zuaver; hadede Prøjserne, ønskede dem alt Ondt. Om jeg nogensinde havde kendt Kærlighed? Han kendte den, han var frygteligt forelsket.

Jeg spurgte ham, om han kunde anbefale mig et Hotel i Dresden. Det kunde han; han kendte det bedste, der fandtes; han fortiede for mig, at det laa i den nye Bydel, hvor man aldrig tager ind. Vi skiltes ved Ankomsten. Da jeg naaede Hotellet, blev jeg ikke lidet forundret ved at se min indfødte Dresdener staa i Porten. Han var selv Hotelværten. — Jeg har sjældent boet i et ubekvemmere indrettet Hotel.

Heller ikke i Dresden var der Tale om andet end Troppernes Indtog; men her havde man det bag sig. Hele Byen var endnu behængt med Blomsterkæder og dækket med Indskrifter. Statuer, Æresporte, Bismarck og Moltke, Moltke og Bismarck.

Ved Opgangen til Galleriet stødte jeg paa Julius Lange. Vi kunde næsten ikke se paa Malerierne, til saa vidtløftige Samtaler forfaldt vi; det var jo halvandet Aar siden vi havde set hinanden. Det Første, Lange sagde til mig, var iøvrigt, at jeg burde holde Forelæsninger til Efteraaret og at jeg vilde faa mange Tilhørere.

Jeg gik ud til Henrik Ibsen. Da jeg nærmede mig Huset, der laa i en Allé, Dippoldiswoldaerstrasse, opdagede jeg ham, der var let kendelig efter Portrætet, liggende ud

af Vinduet i Skjortæærmer. Men da jeg traadte ind, havde han taget en Fløjels Jakke paa. Han knugede mig til sit Bryst, saa jeg nær havde tabt Vejret. Jeg fandt ham smuk. Han havde en Pande uden Lige, klare Øjne, langt lokket Haar. Vi talte straks to, tre Timer sammen, en Del om hans Arbejde, om vore Kaar hjemme, angaaende hvilke vi stemte overens, ogsaa en Del om mig.

Jeg gik paany med Lange paa Galleriet, og gik igen til Ibsen, der tog mig med til det smukt beliggende Waldschlösslein, hvor vi spiste og drak Øl. Han meddelte mig de Forsøg, Bjørnson, som da var mig gram, havde gjort for at faa Ibsen til at undgaa al Forbindelse med mig, og viste mig de paagældende Breve; meget beklagede han sig ogsaa over den paatrængende Iver, Redaktionen af *Ide og Virkelighed* havde udfoldet for at faa ham til Medredaktør. Rudolf Schmidt havde skrevet ham seks, syv Breve til i den Anledning og paadraget sig et yderst bidende Svar, der er udeladt af de Ibsenske Breve, som i hans sidste Leveaar udgaves.

Ibsen talte en Del om nordiske Kulturforhold og nordisk Poesi. For ham som for mig var hele vor Dannelse forældet, laa bagud for den i Europas Hovedlande. For Stortingets Bønder var endnu *Mallings Store og gode Handlinger* en passende Læsning. Om dansk Digtning talte han uden Begejstring. For Heiberg havde han betydelig Respekt, havde ogsaa i sin Tid givet ham Ret i hans Polemik overfor Hebbel og andre; nu tvivlede han paa Heibergs Ret, da han havde modtaget nye Indtryk fra Udlandet. Om Henrik Hertz dømte han køligt; det var gaaet ham nær, at man havde fundet Lighed mellem *Gildet paa Solhaug* og *Svend Dyrings Hus*. *Ninon* led han ikke; den var fransk. Da jeg leende tog til Genmæle og paastod, der gaves ikke noget, som var mindre fransk, undrede han sig meget.

Den eneste danske Digter, han rigtig følte med, var Bredahl. Paa Spørgsmaalet, om han ikke holdt meget af Runeberg, særlig *Elgskytterna*, svarte han forfærdet: Den er jo i Heksameter, hvor er det muligt at udtrykke et moderne Indhold i *den* konventionelle Form!

Ibsen var meget misstemt overfor Ploug og Grundtvigianerne, men rig paa Planer og Forhaabninger, desuden i høj Grad krigersk til Mode. Ærgr De de Danske, saa skal jeg ærgre Nordmændene, var de sidste Ord, han ved Afskeden smilende tilraabte mig.

HJEMME

1.

I Højsommeren 1871 var jeg atter i Danmark. Mine Forældre boede i en Bondegaard ved Hellerup, hvor jeg ogsaa fik Plads. Min Moder, der var blevet heftigt syg næsten samme Dag som jeg i Rom, havde et otte Maaneders Sygeleje bag sig, kunde endnu ikke gaa og kom sig langsomt.

Jeg traf gamle Venner igen, enkelte, med hvem jeg kunde tale om Italien og blive forstaaet som den da overstrømmende livfulde Pietro Krohn, der endnu var Maler med Liv og Sjæl, og min Beskytter Brøchner, der straks krævede af mig, at jeg nu skulde vise, hvad jeg duede til, og navnlig begynde at holde Forelæsninger paa Universitetet.

Det Kjøbenhavn, hvortil jeg vendte tilbage, var ikke lidet forskelligt fra det, jeg havde forladt. I hint herskede endnu uanfægtet, hvad man dengang betegnede som Frisind og antog for Frisind. Havde man end brugt Nedslaaetheden efter vor ulykkelige Krig til en Forfatningsændring i de velhavende Klassers Interesse, saa var selve disse dog udadtil officielt Lighedens og en vidtgaende Friheds Talsmænd. Naar man havde anerkendt Kejserdømmet i Frankrig, var

det kun fordi man saa hen til det som til den Magt, der skulde ydmyge Prøjsen og skaffe os det mistede Slesvig tilbage.

Nu var der foreløbig i det Ubevidste eller Halvbevidste sket en stor Forandring. Man var fortumlet over Tysklands uventede og saa afgørende Sejr; Danmarks Nederlag, der havde staaet for Sindene som en forbigaaende Ydmygelse, var blevet beseglet; det Haab, man saa længe havde næret, var fordampet som Sansbedrag. Frankrigs Sammenbrud opfattedes af de Fromme og de Moraliserende som den for-tjente Straf for Frivolitet. Men et endnu langt dybere Indtryk havde Kommunens Opstand og dens Overvældelse gjort. For første Gang havde man her stiftet Bekendtskab med Ideer og Kræfter, der forekom rent anarkistiske og kunde true allevegne. Som Nationalforsamlingen i Bordeaux var udpræget reaktionær, og som den indviede en reaktionær og særligt klerikal Bevægelse i Frankrig, der holdt sig en seks, syv Aar i Træk, saaledes blev nu rundt om i Europa de Besiddendes Stemning ultrareaktionær. Kommunen havde været kirke- og religionsfjendsk. Borgerstanden klamrede sig med en helt ny Lidenskab til Kirken, i det lille Danmark som i det svækkede Frankrig. Og samtidig begyndte det autoritære Tyskland, hvor Ingen knyede mod Monarken, hvor Samfundsdisciplinen var uangrebet og saa nyligt havde gjort Vidundere, dette Tyskland, der længe havde været Arvefjenden, at staa for de Besiddende i et nyt Lys. Der var lige straks dem, som ved et mærkeligt Træf nu besindede sig paa Stammefællesskabet og betegnede sig som Pan-germanister. Og der var snart dem, der mere kynisk glædede sig over den velorganiserede tyske Hær som Ordenens Haandhæver i Europa. Da der i Efteraarets Begyndelse som en svag Efterdønning af den store parisiske Bølgegang i Sindene begyndte en socialistisk Bevægelse blandt Arbej-

derne i Kjøbenhavn, der medførte en Arbejdsnedlæggelse og nogle faatallige Forsamlinger i lukket Rum, blev den Spidsborgerlighed, som nu følte sig ovenpaa, i sin Opskræmthed brutal, krævede og erholdt unødigt voldsom og overmaade uklog Indskriden af Statsmagten mod Trykkefrihed og Forsamlingsfrihed for tredje Stand.

Danmark var paa det Tidspunkt, som en af Datidens faa frisindede Mænd, Professor Rovsing, plejede at sige, Europas mest ortodokse Land. Der fandtes ingen Kættere i Riget. Da et halvt Aar derefter det første Pust af Fritænkeri gik hen over Almenheden, talte de unge Piger i borgerlige Familier om Fritænkere som om Hottentotter, forhørte sig om, hvad de mente eller gjorde, som havde Talen været om en vild Stamme, fremmed og fjern.

2.

Litteraturen havde i det nittende Aarhundrede været næsten helt konservativ. Alle betydelige Forfattere og Digtere havde enten været oprigtigt troende som Grundtvig og Ingemann, Paludan Müller og Søren Kierkegaard, eller de havde hyllet Protestantismen i mer eller mindre filosofisk Form, som Hauch eller Heiberg eller R. Nielsen, eller de havde i ethvert Tilfælde forfægtet en almen Religiositet i en af dens mange Former, som Ørsted, Sibbern og Goldschmidt. Helt sagt sig løs fra Kirken havde kun enkelte tidligt bortrevne som Frederik Dreier, eller ganske underordnede og derfor glemte som Rudolf Varberg, mod hvem Paludan-Müller havde slynget sit Digt *Luftskipperen og Atheisten*. Brøchner, den eneste, der var religiøs uden at være Kristen, eksisterede ikke for Almenheden.

Kongemagtens saavel som Borgerstandens Herredømme var uanfægtet. Arbejderstanden havde hidtil fulgt de saa-

kaldte Nationalliberale; dens Fører Rimestad indtog et Standpunkt, der svarede til Schultze-Delitzsch's i Tyskland.

I Familierne var Tonen smaaborgerlig. Man sagde nødig et Ord som Bukser; man sagde med et lille Smil i Stedet „Unævnelige“ eller paa fransk „Pantalons“. Ingen Dame brugte en Vending som „Jeg vil gaa i Bad“; det var upassende at henlede den Tiltaltes Fantasi paa den nøgne Skikkelse i Badet. Da det højere Selskab i Hovedstaden ikke var talrigt og alle kendte hverandre idetmindste af Navn, gik Sladderen som i ganske smaa Byer. En hævet Forlovelse var endnu, som paa Kierkegaards Tid en Menneskealder forinden, en Begivenhed, Byen syslede med, og et opløst Ægteskab var en Skandale, som aabnede for alle Sluser.

Paa Teatret var Tonen som i Livet. Holbergs Djærvehed vakte Anstød. I Heibergs beundrede Vaudeviller, i Hertz's og Hostrups Lystspil var Tonen saa barnlig som i H. C. Andersens Eventyr og Romaner.

Hvad der blev spottet, var altid kun Smaating, ubetydelige Menneskers smaa ligegyldige Svagheder. Ikke blot berørtes det Kønslige varsomt, som rimeligt var efter Folkekarakteren; men ikke et eneste kønsligt Problem behandles mandigt, end sige dristigt. Man skulde søge om en frygtsommere Literatur.

Digtekunsten var bleven en pirrende Underholdning som i Bergsøes *Fra Piazza del Popolo*, en af Tidens Yndlingsromaner, og Viddet repræsenteredes af Erik Bøghs Bearbejdelser af fremmede Smaastykker for Teatrene og hans meget læste Feuilletoner i *Folkets Avis*.

Den gamle Literatur, som havde været Landets Ære, var ved at forsvinde. Heiberg var død 1860, Hertz 1870, Chr. Winther og Grundtvig var over de Firs, Andersen, Paludan-Müller og Bødtcher havde kun faa Leveaar tilbage.

Men endnu regnedes Intet for *poetisk*, der ikke behandlede den fjerne Fortid, helst i fremmede Lande, eller Sagn og Legender, Eventyr og Myter, saa virkelighedsfjerne som muligt.

3.

Efter i halvandet Aar at have levet i stadig Betragtning af bevæget Menneskeliv, vekslende Naturskuespil og Verdens ypperste Kunst, var jeg paany henvist til Læsning. Jeg genoptog min Sysselsættelse med det franske Drama og besluttede i en Række Forelæsninger at udfolde dets Historie fra Beaumarchais til Augier. Men da jeg en Dag i Begyndelsen af Oktober paa Brøchners Spørgsmaal meddelte ham dette mit Forsæt, tog han ivrigt til Genmæle: dette Æmne var altfor snevert og uanseligt, jeg burde stille mig en stor Opgave og holde Forelæsninger, der kunde gøre Indtryk.

Efter nogen Tids Grublen kom jeg da paany til ham og forelagde ham en mere omfattende Plan: jeg vilde behandle Aandslivet som det røbede sig i Hovedlandenes Literatur i Aarhundredets første halvtredsindstyve Aar i seks store Forelæsningsrækker under Titlen: Grundstrømninger i det 19de Aarhundredes Literatur. Brøchner billigede Planen, men forkastede Ordet Grundstrømninger (der svarede til, hvad jeg vilde udtrykke) som vanskelig forstaaeligt. Jeg foreslog da Ordet *Hovedstrømninger*, som han godkendte.

Mit Arbejd i den korte Tid, som var mig levnet indtil jeg maatte begynde, bestod i at lægge en helt ud i Enkelthederne overvejet Plan for Værket i dets Helhed, og det forekommer mig endnu, at denne Plan, der blev strengt gennemført under mere end en Snes Aars Arbejde, røber Overblik hos en saa ung Mand. Derimod fik jeg ingen Tid til ordentligt, fornyet Studium af den første Serie, jeg vilde

behandle; jeg maatte gennemløbe Emigrantlitteraturen i selve de seks Uger, Forelæsningserne tog, og foreløbigt bøde paa den manglende Kundskab ved hastig Genlæsning af Sainte-Beuve og andre Forskere. Jeg udarbejdede Foredragene paa den Maade, at jeg gik op og ned ad Gulvet og dikterede dem til min Moder.

Hovedsagen for mig var den Bestemmelse af Danmarks daværende Kulturstandpunkt og den Kritik af Datidens Litteratur, som jeg vilde gaa ud fra; iøvrigt vilde jeg i mine Forelæsninger nedlægge min gamle, nu styrkede Overbevisning og den ny Indsigt, det Følelses- og Stemningsliv, som mit lange Ophold i Udlandet havde meddelt mig eller fremkaldt hos mig.

4.

Jeg holdt min Indledningsforelæsning den 3. November i en lille amfiteatralsk Høresal, man havde stillet til min Raadighed paa Universitetet, men den var saa overfyldt og Trængslen i Gangen udenfor saa stærk, at jeg straks maatte udbede mig Universitetets dengang største Lokale, det saakaldte Rus-Auditorium, der blev mig indrømmet.

Indledningsordene lød:

„Idet jeg begynder denne Række af Foredrag, føler jeg en Trang til at anmode om Deres Overbærenhed. Det er første Gang, jeg taler fra dette Sted, og jeg medbringer alle Uerfarenhedens Mangler. Mine Evner og mine Kundskaber er lige ufuldkomne. Meget af, hvad der herved kan støde Dem, vil, tænker jeg, blive rettet ved Tid og Øvelse. Med Hensyn derimod til mine Grundanskuelser, mine ledende Principer og Ideer forlanger jeg ingen Overbærenhed som helst. Hvad der i denne Henseende maatte støde Dem, vil

ikke blive forandret. Jeg anser det for en Pligt og for en Ære at hylde de Principer, til hvilke jeg bekender mig, Troen paa den frie Forsknings Ret og paa den frie Tankes endelige Sejr.“

Mit første Foredrag blev temmelig daarligt holdt i et altfor langsomt Tempo, men gjorde Indtryk og lønnedes med Bifald, hvad gentog sig ved alle følgende Forelæsninger, jeg har holdt paa Universitetet i de næste 26 Aar. Jeg søgte undertiden at faa denne Skik afskaffet og bad Tilhørerne lade være med deres Haandklap; men det frugtede ikke, og jeg lod Folk klappe; thi naar Bifaldet ikke kommer som Udslag af en Vane, giver det Taleren den Beroligelse, at han har interesseret.

Før det andet Foredrag stod Folk i Klynger ned ad Universitetets Fritrappel og ude paa Frueplads for at oppebie det Tidspunkt, da Porten blev aabnet. Salen blev stormet og var saa overfyldt, som det mindre Auditorium havde været den første Gang. En Mængde Mennesker maatte gaa bort uden at kunne komme ind. Og dette gentog sig fra da af hver Gang til Forelæsningernes Ophør. Et enkelt Blad, det nyligt grundede *Dagens Nyheder*, der iøvrigt ikke nød synderlig Anseelse, krævede med uforstandig Heftighed Universitetets Festsal for mig — meget imod mit Ønske. Til sidst tvang Tilhørernes Ophidselse mig til at indgive en beskeden Forespørgsel til Rektor, om Universitetets Festsal kunde blive mig indrømmet, da der faktisk ikke var Plads til mine Tilhørere i noget Lokale. Rektor svarte mig høfligt med at fraraade mig Ansøgning om den; Salen kunde ikke oplyses, altsaa ikke bruges om Aftenen; jeg maatte dels selv leje alle de Stole, som udkrævedes, og for hver Gang lade dem flytte ind og atter køre bort, dels maatte jeg lade foretage Rengøring efter hvert Foredrag; endelig lagde han ikke Skjul paa, at efter hans Overbevisning vilde min An-

søgning blive forkastet, selv om jeg paatog mig alle disse Forpligtelser — som jeg iøvrigt slet ikke kunde bestride, da Adgangen til Forelæsningerne var fri.

5.

Fjorten Dage efter at jeg havde begyndt, var min Stilling som offentlig Personlighed helt forandret. Jeg var blevet Dagens og Byens Hovedperson. Mine Forelæsnings Held var saa stormende, at der allevegne taltes om det. Pludselig havde jeg faaet en Art Berømmelse, jeg ikke før havde kendt.

Medens de finere Blade tav derom, berørte enkelte af de mindre ansete Sagen, og Grundtvigianernes Organ *Heimdal*, der var paa sin Post, begyndte heftigt at angribe mig. De enkelte uvillige Stemmer tabte sig dog i det bifaldende Kor.

Selv Mænd, paa hvis Sympati jeg ikke regnede, udtalte sig anerkendende. En Dag sagde Topsøe til mig: „Jeg hører, De holder saa udmærkede Forelæsninger paa Universitetet“, og da jeg svarte, som jeg mente det, at de havde baade Mangler og Fortrin, udbrød han: „Det er jo ikke derpaa, det kommer an. Men De er den eneste af os, der begynder noget Nyt. Vi andre er Epigoner.“ Ordene er ikke gaaede mig af Minde, fordi de udgjorde en besynderlig Indledning til den mangeaarige Forfølgelse, for hvilken jeg efter hans Initiativ blev Genstand i det Blad, han snart overtog, *Dagbladet*, da afgjort det største og mest læste.

I den sidste Halvdel af December sluttede jeg min første Forelæsningsrække; jeg havde holdt to Foredrag om Ugen. Man stod den Dag som Sild i en Tønde. Der var vel fem hundrede Mennesker sammenpressede i et Rum til

to hundrede, og Bifaldet var øredøvende. Tilhørerne var ikke en sammenløben Hob, men som Regel Kjøbenhavns mest udviklede unge Mænd og Kvinder.

6.

Faa Uger derefter begyndte Stemningen at vende sig imod mig. Forelæsnningernes egentlige Indhold var som fordampet; men fra Mund til Mund fløj i dumt eller ondskafuldt forvreden Skikkelse løsrevne Sætninger, jeg skulde have sagt, oprørende alle. Jeg havde anbefalet Selvmord — havde dog mærkelig nok ikke givet Eksemplet — havde lovpriist franske Ægteskabsbrudsromaner — end ikke i en eneste Bog, jeg havde omtalt, forekom et Ægteskabsbrud — jeg havde angrebet de Danske, fordi de ikke var Ateister; jeg havde ytret dyb Foragt for Danmark og den danske Literatur; jeg havde kaldt Thorvaldsen et gammelt Fæ; jeg havde udtalt mig nedsættende om Begrebet *et Hjem*; jeg havde angrebet *Samfundet*, ganske som de socialistiske Murere og som Louis Pio, Internationales Stormester for Danmark; kun af Fejghed sluttede jeg mig ikke til ham osv. osv.

Det blæste op til en Storm i den lille By, der da som nu var stor i egen Mening. Endnu sporedes dog kun de første Vindstød, som forkyndte Uvejret, der var i Anmarsch.

Naiv som jeg var, indbildte jeg mig at kunne bringe Sladderen til Taushed og kunne opnaa, om end ikke en Tilbagevenden af den første Begejstring, saa dog en rolig, saglig Tilegnelse og Drøftelse af mine Synsmaader, naar jeg blot udgav i Trykken, hvad jeg havde sagt. Jeg betragtede mig ungdommeligt som forpligtet til at holde mig saa nær som muligt til Ordlyden, og undlod derfor saavel at mildne enkelte krasse Udtryk som at fuldstændiggøre mine Kund-

skaber og forbedre, hvad der var Hastværksarbejde. En saa stor Barnlighed kan maaske synes utrolig; jeg var imidlertid ikke blot i Almindelighed uerfaren, men trods mine onde Anelser paa Rejsen om hvad der ventede mig ved min Hjemkomst, bleven forvænt ved nu i lang Tid at have levet med Mennesker, der overlegent begavede altid havde opfattet mine Anskuelse med Velvilje, havde fortolket dem i bedste Mening og modsagt dem uden Forudindtagethed, hvor de fandt dem uoverensstemmende med de virkelige Forhold.

I Februars Midte udkom første Del af *Hovedstrømningerne* under Titlen *Emigrantlitteraturen*.

Den første Virkning, jeg umiddelbart sporede, var den, at *Dagbladets* Redaktør, Steen Bille, tilbagesendte mig en Artikel, i hvilken jeg havde imødegaaet et yderst ondsindet Angreb paa mig af Ploug i *Fædrelandet*, og erklærede, ikke mere at ville optage Artikler af mig i Bladet, eftersom jeg jo nu „havde fundet et Organ og en Meningsfælle i *Dagens Nyheder*.“ Imødegaaende det Forlydende i *Dagens Nyheder*, at Universitetet havde lagt mig Hindringer i Vejen og at man burde kræve dets Festsal for mig, til man sprængte dens Døre, havde jeg i sin Tid skrevet et Par Linjer, at dette ikke forholdt sig saaledes, da jeg ingen Ansøgning havde indgivet. Herpaa havde *Dagens Nyheder* svaret:

Vi har intetsteds sagt, at Hr. Brandes har søgt et større Lokale eller er bleven afvist. Vi havde ganske vist, da han ved sin tredie Forelæsning ytrede Haab om at kunne samles med sine Tilhørere i et større Lokale og da dette ikke blev Tilfælde, troet, at der fra Universitetets Side var blevet lagt ham Hindringer i Vejen, men vi har ikke sagt dette. Vi har kun noteret Universitetets Mangel paa Imødekommen, idet det ikke selv tilbyder den unge Mand, hvad han strengt taget ikke har Ret til at fordrer. At Rus-Auditoriet ikke kan rumme Hr. Brandes' Tilhørere, kan Universitetsprofessorerne ikke være i Uvidenhed om.

Det var Alt. Det var dette, som nu kaldtes, at Bladet var mit Organ.

At skrive deri, kunde jeg efter Datidens Opfattelse ikke vare bekendt; derfor J. P. Jacobsens Ord i et spøgefuldt lille Aktstykke, der siden er blevet trykt, at jeg havde „forsøgt Selvmord“ i *Dagens Nyheder*. Min Meningsfælle var Bladet ogsaa kun, forsaavidt en elendig Stymper, som var dets Medarbejder, en forfjamsket og forfusket Person, i første Øjeblik, da jeg kunde synes en Sejerherre, havde sluttet sig til mig. Neppe saa han, hvad Vej den offentlige Mening blæste, før han løb over til Modparten, og skrev lige saa pjattet imod mig, som tidligere for mig. Da dette lønnede sig bedre, vedblev han dermed en Snes Aar igennem til sin Død.

Fra det Øjeblik af, da Bille tilbagesendte mig min Artikel, var faktisk den danske Presse lukket for mig. *Fædrelandet*, det andet store danske Blad, var mig straks yderst fjendtligt sindet, og flere Blade fandtes der dengang ikke i Kjøbenhavn, som regnedes med. *Berlingske Tidende* var Regeringens og Landets officielle Avis. I den første Hede indsendte jeg paany min Artikel som Annonce; men da den saaledes kostede mig en større Sum, end jeg plejede at faa for en honoreret Artikel, og da mit Budget siden Rejsen stod under Nul, var jeg nødt til for de næste ti Aar at forstumme i dansk Journalistik, lade Angrebene hagle over mig Aar efter Aar uden nogensinde at kunne tage til Genmæle.

I Belgien som i Frankrig har Enhver, der angribes personligt, en Ret til at faa sit Svar indrykket uden Vederlag i samme Blad paa samme Plads og i samme Omfang som Angrebet. I Belgien tilhører Pladsen ham saa ubetinget, at han har Lov til at udfylde den med et Stykke af Første Mosebog, om han vil. Presseloven i Danmark var (og er) saa ufuldkommen, at den Angrebne ikke har nogensomhelst

Ret til Forsvar. Dersom Danmark havde haft en Presse-lov som den belgiske, vilde mit Liv have artet sig anderledes.

7.

Fra den Dag, da *Dagbladet* tvang mig til at lade min Artikel trykke som betalt Inserat, var min Stilling i Landet forandret. Havde jeg et Minut kunnet tro, at et større Antal vilde tage mit Parti og finde det usømmeligt, at Bille lod en Forfatter med den Anseelse, jeg hidtil havde haft, skrive under *Inserater*, saa opdagede jeg snart, at selve dette opfattedes blot som lærerig Kendsgerning, som Maalestokken for, hvor dybt jeg var sunket. Bille selv, hvem jeg i saa mange Aar havde kendt, hvis *Dagblad* var mit Organ og i hvis Hus jeg var kommet, han, som ikke et Aar forinden havde tilbudt mig Ledelsen af sit halve Blad, ophørte fra den Dag af at kende og hilse mig paa Gaden.

Saa ussel og ringe den Omstændighed var, den gjorde dog et Indtryk paa mig som Symptom. Jeg saa, man havde heftet en mørk Plet paa mig.

Illustreret Tidendes Redaktør, Delbanco, i hvis Blad jeg i sin Tid havde begyndt at skrive almenfatteligt om Literatur og Teater, og som i fire Aar havde betragtet mig som sin vigtigste Medarbejder, havde anmodet mig om en Artikel, der kunde retlede Læseverdenen med Hensyn til det nye Udtræk af min Forfattervirksomhed og afvæbne den stigende Forbitrelse imod mig. Men da jeg paa den mest diskrete Maade imødekom hans Ønske ved Indsendelse af en Artikel om Steffens's Optræden i Danmark 1801 og om Modstanden mod de af ham holdte Forelæsninger, fik jeg Artiklen tilbage som negtet Optagelse, da „Forholdene havde forandret sig“ — i Løbet af otte Dage, thi længere var det

ikke siden, han selv havde henvendt sig til mig. — Saa ubetydeligt ogsaa dette var, det viste mig, at Ringen lukkede sig om mig.

Allerede i den sidste Uge af Februar 1872 blev Skraalet imod mig i Kjøbenhavn til et Brøl, og jeg følte ikke fra Uge til Uge, men formelig fra Dag til Dag, hvorledes Raseriet steg imod mig. Det forekom mig, som om den Ungdom, der havde fulgt mine Forelæsninger med saa lidenskabelig Deltagelse, paa en eller anden Maade nu maatte aflægge offentligt Vidnesbyrd. Men der var Ingen, som tog til Orde for mig. 21. Februar skrev jeg i min Notitsbog: „For første Gang tænker jeg: Mon Alt er forgæves, mon der virkelig aldeles ingen Ungdom er? Lad saa være, der er ingen. Sagen selv er tabt. For mig bør dette kun være en Grund mere til at vise Karakter. Fiat!“

Idet jeg den Dag gik ud paa Gaden, mødte jeg en af de danske Malere, jeg stadig havde omgaaedes i Rom. Jeg saa ham til min Glæde og Overraskelse komme langt borte. Da jeg laa syg i *Via Purificazione*, havde han næsten dagligt set op til mig, som han ærligt tilstod, ikke af Medlidenhed, men fordi han morede sig fortræffeligt med, hvad jeg meddelte ham. „De er jo ikke *hjertesyg*,“ sagde han en Gang; „vidste man ikke bedre, vilde man tro Dem helt rask, og min bedste Morskab i Rom er at se til Dem.“ Ingen havde jeg vist større Taknemmelighed, skønt han næsten altid sad tavs og hørte til; og for Ingen nærede jeg i mit Hjerte større Ømhed. Jeg vilde lige til at ile ham i Møde og strække Hænderne ud, da jeg opdagede, at han stirrede ubevægeligt hen for sig, haardnakked undlod at lade sine Øjne møde mine, og gik mig forbi med stive Skridt uden at hilse.

Siden gentog dette sig naturligvis talrige Gange med

andre formentlige Venner. Men denne første Oplevelse, hvorpaa jeg ikke var forberedt, modnede mig.

Mit Digt til Henrik Ibsen fra Rom viser, at jeg ikke af mine tidligere Kammerater ventede mig nogen virksom Bistand i en aandelig Brydning som denne. De færreste af dem var jo tilmed mine Meningsfæller. Alligevel havde jeg som det gaar, teoretisk været mere forberedt paa Ensomheden end praktisk, og saa hærdet jeg havde indbildt mig at være, mange ældre Venners Holdning overraskede mig pinligt.

En Aften ved en Koncert i Musikforeningen kom jeg til at passere min gamle Ven og Kampfælle Gabriel Sibbern. Neppe havde jeg rakt Haanden ud imod ham, før jeg saa hans Ansigt skifte Udtryk: „Vort Forhold er ikke mere det samme. Ogsaa jeg har rettet Angreb paa det Bestaaende; men ikke som De med Lidenskab og saadan.“ For det nationale Temperament var selve Lidenskab af det Onde.

Naar mine ældre Venner saaledes lod mig helt i Stikken, fortjener de visselig ikke nogen Dadel af den Grund. Det var min Sag, ikke deres, det gjaldt, og selv hvor Sagen ogsaa var deres, jeg havde ikke raadført mig med dem, før jeg optraadte, og de havde Lov at misbillige Maaden, hvorpaa jeg var gaaet tilværks, som efter den Tids Opfattelse var voldsom og hensynsløs, efter min egen og vistnok efter senere Tidens ikke blot urban, men hensynsfuld. Typen for mine Angreb var dette paa en Enkelthed i Oehlen-schlägers *Aladdin*. Først Udbrud af overstrømmende Anerkendelse i Stil med den danske Overlevering, ja overbydende denne: „Aladdin er Geniet, og med den *guddommeligt* begavede Aands hele *sublime* Dristighed detroniserer Oehlen-schläger Faustfiguren“ og „Jeg tilbageholder ethvert Udtryk for min *næsten uindskrænkede* Beundring for dette Digt“, saa først den forsigtigt afvejede Bemærkning, at

Aladdins Genialitet kun stemte med Oehlenschlägers og Lamartines. „Thi Geniet er ikke den geniale Lediggænger, men den geniale Arbejder, og de medfødte Gaver er kun Værktøjet, ikke Værket.“

Imidlertid, selv om jeg kom nok saa meget Vand i min Vin, den var Datiden for stærk. Tidligere Omgangsvener trak sig tilbage fra mig; enkelte af dem sagde mig under Venskabs Maske, bag hvilken en længe skjult Uvilje kraftigt røbede sig, braadede Ord eller viste mig irriterende Medfølelse eller gav mig ubudent gode Raad eller forklarede mig uopfordret de naturlige Grunde til Stormen imod mig, eller bragte mig en ret onskabsfuld Artikel af ren Velvilje — „for at du ikke skal overse den og ikke undlade at imødegaa den, ifald du kan“, eller besøgte mig kærligt samme Morgen som et formentlig tilintetgørende Angreb paa mig var offentliggjort i et Blad, der læstes af Alle, og trykkede mig condolerende i Haanden, mens jeg i Venneblikket opfattede den daarligt skjulte Spejden efter om Angrebet havde gjort ondt eller rokket min Sikkerhed, og ud af den falske Betoning tydeligt hørte Skadefryden gennem den tilsyneladende Opmuntring og Trøst. Jeg skønnede først nu, hvilken slet Psykolog jeg havde været i Valget af adskillige Venner. Jeg havde taget lidenskabelig Nyfigenhed for Deltagelse, Paatrængenhed for sandt Venskab, den uudslukkelige Misundelse, der nyder en andens Modgang, for oprigtig Medfølelse. Der var en af Vennerne, som plejede at udtrykke sin Bekymring for, at Julius Lange skulde blive døv, en anden af Kresen blind, en tredje haabløst fattig, paa saa bevægelig Maade, at jeg tidligere havde ladet mig skuffe deraf. Nu hørte jeg den daarligt skjulte Fryd i hvert Ulykkesbudskab, han bragte, og forstod, at det hele smaat anlagte Mandfolk var en Byld, revnefærdig af Misundelse.

8.

Medens mine Jævnaldrende nu ikke sporede nogen Tilbøjelighed til at understøtte mine Bestræbelser, nærmede nogle Mænd af et adskilligt yngre Hold sig til mig.

Allerede i Oktober 1871 havde Vilhelm Møller, Udgiver af *Nyt dansk Maanedskrift*, tilsendt mig hele Pakken af de allerede udgivne Hefter og i næsten altfor ærbødige Udtryk stillet Tidsskriftet til min Raadighed. Hans Brev begyndte: „Som den, der ikke har den Ære at være kendt af Dem, vilde det vel kun lidet sømme sig eller nytte, om jeg uden Videre tog mig den Frihed at henvende mig til Dem med Bøn om, at De med Deres overlegne Dygtighed vilde støtte det Tidsskrift, hvis Navn staar oppe i Papirets Hjørne. Da jeg nu imidlertid hverken bør eller kan lade noget Middel uforsøgt som muligligvis kunde skaffe Foretagendet Deres udmærkede Bistand, bliver det mig af Vigtighed at fremkalde hos Dem en Dom om det nævnte Maanedskrift og altsaa ogsaa over min Virksomhed. Desværre ser jeg ingen anden Udvej end simpelthen at bede Dem — og hvad kan vel min Bøn bevirke! Men i ethvert Tilfælde haaber jeg, at De saaledes ikke vil have Anledning til at fortørnes, og at De ikke vil tage mig det ilde op, at jeg kommer og spørger Dem, om De maaske i et ledigt Øjeblik vilde vise mig den Ære at kaste et Blik i de hidtil udkomne Hefter.“

Stilens Underdanighed skræmmede mig noget. Men snart indfandt Vilhelm Møller sig selv, en smuk, rank ung Mand med et aabent Ansigt og sluttet Væsen, der frembød en smuk Façade og gerne lod ane Dybde bag ved. Han havde aandelig Overlegenhed og ærlig Fremskridtsvilje, var forøvrigt den sande Literator, levede kun i Forhold til Bogtrykkerier og rettende Korrektur, var desuden foretagsom og planrig, drømte om at paavirke og omvende Masserne.

Skulde det ske ved Hjælp af Bøger, vilde det tage halv-hundred Aar. Man burde da udgive Hefter og navnlig et Dagblad; saa kunde man opleve Frugten af sit Arbejd.

Jeg havde ikke set ham før, og min første Berøring med ham havde ikke været lovende. Han havde debuteret i Literaturen for nogle Aar siden med en Biografi af Carl Bagger som Indledning til en Udgave af dennes Digte. En Etatsraad Fiedler, der havde overdraget Møller Hvervet, havde skrevet om ham paa en pudsigt begejstret Maade, der maatte udæske et Smil („Paa den Tid var fra Sorø Skole udgaaet en ung Mand“) i samme Tone, i hvilken man vilde tale om Krigsskolen i Brienne og den unge Bonaparte. Møllers Levnedbeskrivelse af Carl Bagger var et omhyggeligt og samvittighedsfuldt Arbejd, men stilistisk løst og ubehændigt. Atter og atter forekom f. Eks. Vendingen „bløde Arme“ i Forbindelser som denne: „Nye Livsforhold greb efter ham med blødere Arme“ og deslige, saa jeg i sin Tid i en Anmeldelse dels havde drevet lidt Gæk med den højtravende Stil i Fiedlers Omtale af Udgiveren, dels havde gjort den spøgefulde Bemærkning: „Hr. Møllers Fantasi synes helt fuld af bløde Arme“.

Det var dog langt fra, at Vilhelm Møller nu mindede mig om dette uheldige Forspil til et Samarbejde. Han var ikke smaalig, bar ikke Nag, saa stort paa Forholdene og indsaa ret vel, at jeg vilde have meget at overvinde i mig selv, før jeg, der havde tilhørt en Kres af højtbegavede unge Mænd, der allerede var trængte igennem, kunde slutte mig til en Begynder som ham og til hans Kres.

Da jeg en Dag omtalte for en Dame, der interesserede sig for mig, at jeg tænkte paa at træde i Forbindelse med Vilhelm Møller, hans Maanedskrift og hans Stab, udbrød hun forfærdet: De, som har omgaaedes Stuart Mill! — Hun følte det som et Fald, ja som en Umulighed for mig.

Hvor store Dyder Vilhelm Møller besad og hvor trofast han var, forstod jeg ikke straks; han indgød mig ingen Tryghed. Naar han viste Overlegenhed over Jordelivets smaa Genvordigheder, syntes jeg, han gik ud paa at imponere. Undertiden stødtes jeg ogsaa hos ham ved Paradoxer og Overdrivelser, som strejfede det Affekterte. Talte man til ham om et moderne Maleri, kunde han f. Eks. udbryde: „Der er jo ikke noget ved Kunst, naar den ikke tvinger En i Knæ“. Men disse Smaating kunde ikke i Længden forringe Indtrykket af hans hæderlige Karakter og gode Hoved. Troede han at møde Mistillid, kunde han blive saa nedslaaet, at han i sin Bitterhed vilde opgive sine kæreste Planer. Det var dog kun en Overgangstilstand, og han genvandt hurtig sin Ligevægt. Men Livet havde ikke taget blidt paa ham, og han havde som en tapper Mand fægtet sig frem.

9.

I hans Maanedskrift læste jeg nogle Artikler om dansk Kunst af en ung Maler, Holger Drachmann, hvem jeg kun en enkelt Gang havde set, mens han var Dreng. Disse Artikler tiltalte mig ved deres Friskhed og ved det Forfatter-talent, de røbede en kritisk anlagt Læser; jeg besluttede at opsøge den unge Maler, da jeg saa ham overskældt i *Fædrelandet*, og opfordre ham til ikke at tage sig Angrebet nær.

Jeg traf ham ved hans Arbejd paa et stort Maleri i et Værelse paa Borchs Kollegium, der midlertidigt var blevet ham overladt til Atelier, og han sluttede sig lige straks med Varme til mig.

Han var da nygift og boede med sin unge, udmærket smukke, bornholmske Frue i Hotel Phoenix's øverste Stokværk, arbejdede med Jernflid for Udkommet, var vel ikke

synderlig fast i sin indre Støbning, men ung og aaben, mærkeligt evnerig og sprudlende af Indfald. I November og December skrev han et Par Digte *Engelske Socialister* og *Paa Satorysletten*, som han i forskellige Krese læste højt; de aabenbarede mig som andre hans store poetiske Talent, om der end paa dette tidligste Tidspunkt agtedes mindre paa selve dette end paa Versenes revolutionære Indhold. Deres Form var nu og da ufuldkommen, og det faldt i min Lod at give Holger Drachmann de første Anvisninger til mere virkningsfuld Behandling saavel af Sproget som af de metriske Udtryksmidler. Endnu saa langt frem som til 1880 tror jeg ikke, Drachmann udgav noget, han ikke havde drøftet med mig først; men hans Øre var af Naturen saa fint og hans sproglige som hans metriske Anlæg saa overordenlige, at de kun behøvede en ubetydelig Retledning for at naa en Udfoldelse, der satte Tidsskel.

Drachmann var betaget af Kommunens Opstand og af Arbejdernes Sammenslutning til den mellemfolkelige Forbindelse, som kaldtes *Internationale*; dens Program, der fordømte Krigen, Patriotismen som Krigens Ophav, og Borgerskabet som den pengepugende og udnyttende, spidsborgerlige Stand, var ogsaa hans Program. Principielt var han Socialist, fjendtligt stemt mod Rigdom og Luksus.

At Adskilligt i hans rent menneskelige Anlæg og ikke Mindre i hans Kunstner temperament var uden Forhold til dette Program, ja laa i Strid dermed, var ham da aldeles ikke bevidst.

Han, hans unge Frue og jeg gik jævnligt ud at spise til Middag sammen i Wittmacks Restaurant, og det blev de første Gange Genstand for min ikke ringe Forundring, at den barske Socialist daarligt kunde nøjes med ringere end en af de bedste Sorter Bordeaux. Saa harmfuld han følte

sig overfor de slappe Nydelsesmennesker i Borgerstanden, selv var han en oprigtig Ven af Livsnydelsen.

I hans smaa Værelser oppe paa Hotellets Kvist samledes en Kres af unge Mænd, Kunstnere, Forfattere, Lærere, Journalister med varme Hjerter og hede Hoveder. Hørup, der skulde gøre saa stor en Gerning i Fremtidens Politik, var hans Fætter og stod ham nær. Har end enkelte af dem, der dengang i disse Rum var hidsigt radikale, senere i Livet afsløret sig som hule Vigtigpetere og patetiske Vrøvlehoveder, der gav sig til at tjene de stik modsatte Magter af dem, de dyrkede dengang — for de fleste var det Alvor, hvad de troede paa og hvad de vilde. Om Adskillige gjaldt det rigtignok, at allerede da var de selv de eneste, der tog dem alvorligt. Og den nittenaarige Fru Vilhelmine (Fru Belli, som vi kaldte hende) viste sig mærkeligt skarptskuende og saa i hver Enkelt, hvad han var værd, i de følsomme og hule som i de klare og faste.

10.

Der blev anordnet Aftensammenkomster i Selskabsværelser paa Hotel d'Angleterre for at man kunde lære hverandre at kende. Ved den første af disse rejste ved Præsentationen en ung, høj, blond Mand sig smilende fra en rød Sofa og sagde: „Bekendtskabet er gjort, men De husker mig nok ikke.“ Da han nævnte sit Navn, J. P. Jacobsen, dukkede der op for mig Billedet af et ungt Menneske med Haaret ned i Øjnene, der nogle Aar forinden en Dag havde bragt mig nogle Vers til Bedømmelse paa mit mikroskopiske Hummer, og hvem jeg havde modtaget noget køligt, da jeg ved en pudsig Misforstaaelse ansaa ham for identisk med en Jacobsen, der Aftenen forud havde faaet et usselt Stykke opført paa det kongelige Teater, kaldet *Ge-*

niets Komædie, hvori Mantzius havde indlagt nogle Stumper af min Afhandling om H. C. Andersen for at vrænge. Jeg havde da læst den unge Mands Vers uopmærksomt og fundet dem „ranglede“, om hvilket Ord han nu mindede mig. Han gjorde lige straks det bedste Indtryk. Han var Naturforsker, Botaniker, Darwinist og var begyndt at give almenfattelige Fremstillinger af de Darwinske Grundtanker. Han havde det smukkeste Smil, Haar og Skæg blødt som Silke, var iøvrigt sluttet, faamælt, sagde intet, som var hverdags, og syntes at sidde inde med Værdier, der ikke var let tilgængelige for ham sely, endnu langt mindre for Andre.

11.

Disse Mænd dannede Gruppens oprindelige Kærne, hvortil enkelte andre sluttede sig. Det gærede i disse unge, og de følte sig som Fremtidens Mænd. Vel var de kun en Haandfuld, men de var overbeviste om, at der sad Hundreder spredte i Byen og paa Landet, som kun ventede paa et Signal for at give deres Tilslutning, og det kom lige straks paa Tale imellem dem, at man burde stifte en Forening til Fremme for de ny Ideer. Betænkeligheder blev en Aften afviste som Udslag af uværdig Frygtsomhed, og da Overvejelserne trak ud, raabte Edvard Brandes for at gøre Ende paa Sagen: Saa *er* Foreningen stiftet!

Da Ordet var udtalt, applauderede man. Jeg for min Part var den eneste, som ikke følte sig tilfreds med Udsigten; dels havde jeg som den adskillige Aar ældre noget større Erfaring, dels indsaa jeg, at da mit Navn var det eneste Offentligheden bekendte, vilde jeg komme til at bære hele Ansvaret og efter al Sandsynlighed maatte trække Læsset, jeg, som stolede mindre paa Mennesker end nogen af de andre.

For ikke at give os selv og vore Tanker for meget til Pris blev det besluttet, at vi ved næste Sammenkomst foreløbig skulde tage hver én, højst to Meningsfæller med, og vi sikrede os et Lokale. Hverken brevligt eller i Bladene rettedes der nogensomhelst Opfordring til Fremmede om at møde.

Men med saa stor Opmærksomhed fulgte Byen vore mindste Handler, og saa meget Røre var der i Sindene, at der paa den berammede Aften fandt en formelig Tilstrømning Sted. Vel et hundrede Mennesker fyldte Salen, mest Folk, som ingen af os kendte, saa vi var nødsagede til at gaa fra den ene til den anden, og udspørge dem ikke blot om Navn og Livsstilling, men om hvad der havde bragt dem herhen og hvad de førte i deres Skjold. Som enhver forstaar, blev dette en meget overfladisk Eksamination. Paa Opfordring maatte jeg tale til Selskabet, faa nedsat et Udvalg til at fastslaa Optagelsesbetingelser og fastsætte Formaal for den Forening, der skulde stiftes; en foreløbig Bestyrelse blev valgt. For ikke at give Pressen nogen Oplysning, som den straks vilde misbruge, vedtog man det intetsigende Navn *Literaturselskabet*. Til Bestyrere valgtes Georg Brandes, Holger Drachmann, J. P. Jacobsen, en matematisk Professor, som var et ypperligt Hoved, Julius Petersen, og Fabrikant Ludvig Bing. De fire første er kendte; den sidste var en høj, smuk ung Mand, alvorlig og prunkløs, med god Forstand og fast Karakter. — Det blev vedtaget og fastholdt, at Selskabet skulde være rent privat.

Det kom, da det først var blevet rigtigt stiftet, til at indeholde en stor Del af de unge Mænd, som senere gjorde deres Navne hæderligt bekendte i Danmark, Herman Trier, senere Formand for Folketinget og Kjøbenhavns Borgerrepræsentation, økonomiske Forfattere som Vilhelm Arntzen og Ring, den nuværende Chef for Toldvæsenet, en herkulisk

smuk og dygtig Mand, den rige Oliemøller Alfred Olsen, flere af de nuværende medicinske og historiske Professorer osv. Men der fandtes ogsaa Mænd i den, som hurtigt blev klare over, at deres Plads ikke var i en Fritænkerforening, saaledes den senere ivrige Indremissionær, Professor Harald Westergaard, og der havde indsneget sig Elementer, som aldrig burde have faaet Adgang. Saaledes A. Haase, der holdt et begejstret Foredrag om Frederik Dreier, hvem han betegnede som den, fra hvem vi alle stammede ned. Umiddelbart derefter forfulgte han som Redaktør af et politisk Billedblad Foreningens Mænd med al den hensynsløse Ondskab, der udvikler sig i bitte smaa, uoplyste Samfund. Saaledes var der ogsaa en lille Journalist ved Navn Richard Kaufmann, der havde gjort en Del Arbejd for Vilhelm Møller, med hvem han gerne nævntes sammen, en paatrængende Stakkel, hvem vi forgæves havde søgt at afryste ved at mødes hver Aften paa en forskellig Kafé; han løb fra Dør til Dør, indtil han ud paa Natten fandt os. (Jacobsen har vistnok anvendt noget af ham som Model til sin Daniel Knopf.) Hans fjantede Begejstring lod sig bruge til at latterliggøre os med. Saaledes sattes den Historie i Omløb, at han stod ved Foreningens Dør og spurgte Enhver, der ønskede Adgang: Tror De paa Gud? og Troer De paa Brandes? Sagde Manden Nej til det første Spørgsmaal og Ja til det sidste, kom han ind. —

Snart derefter skrev samme Kaufmann en elendig Novelle om Voltaire og hans Kres, i hvilken det skildredes, hvorledes en ung Mand en kort Tid føler sig tiltrukket til Voltaire og hans Omgivelser, men kommer under Vejr med den fordærvelige Aand, der udgaar fra dem, og bryder. Denne Novelle var Pressen skamløs nok til at rose; Novellen sattes over Paul Heyses.

Dog grimtest var det, at en Journalist med godt Hoved

og nogen Skrivefærdighed, en indædt Misunder og Indbildsk, hvis Livs eneste Bedrift var den at have udpebet den fine Skuespiller Høedt saa haardnakket, at han foranledigede den ømtaalige Mand til i sin fulde Kraft at forlade National-scenen, meldte sig ind i Selskabet og paa Skrømt tiltraadte dets Program som Spion for umiddelbart derefter som Forræder at lægge det for Had i sin lurvede Avis.

I Selskabet, der vel talte en firsindstve Medlemmer, blev der holdt Foredrag, af hvilke nogle var lærerige og satte Tanker i Bevægelse; det udgav desuden i det næste Par Aar en Del gode, oplysende Flyveskrifter og en Statsøkonomi. Men som det var, blev det mig personligt en Lænke om Benet, en stadig Plage. Til den Forbitrelse, det vakte, stod den Gavn, det gjorde, ikke i noget Forhold. Foreningslivet gik trægt, da den indbyrdes Uensartethed var altfor stor og Lysten til at meddele sig altfor ringe. De yngre Forfattere blev Selskabet i de ikke mange Aar, det bestod, alene til Skade.

12.

Den samme Dag, paa hvis Aften dette Selskab blev stiftet, var den Efterretning kommet til Kjøbenhavn, at Hauch (4. Marts) var død i Rom.

Nu var Øjeblikket kommet, hvor det for mine Modstandere gjaldt om at forhindre min Ansættelse ved Universitetet og forpurre mine Fremtidsudsigter i Danmark, og Øjeblikket kunde ikke være dem mere gunstigt. Da det rygtedes, at jeg i Kjøbenhavn havde stiftet en „Fritænkerforening“, blev Raseriet imod mig utroligt, ytrede sig overalt, i alle Krese og Lejre. Kultusministeren Hall, der i Tænkemaade sikkert ikke stod mig synderlig fjernt, og i hvis Hus jeg straks efter mine Forelæsningers Slutning havde været ind-

budt og hjerteligt modtaget, trak sig nu, to Maaneder efter, aldeles tilbage fra mig. Universitetsprofessorerne, der tidligere saa at sige alle havde været mig velvilligt sindede, men om hvem det jo ikke var at vente, at de skulde gøre noget for at hævde Lærefriheden overfor Kirken og Pressen, lod mig falde. De havde læst en advarende Indberetning, Professoren i slaviske Sprog, en troende Sjæl, havde afgivet angaaende mine Foredrag, som han alene af dem havde hørt. Jeg havde, paa Opfordring af den da 81-aarige Hauch, til Universitetet indgivet en Ansøgning — den eneste, jeg har rettet til det — om en Ansættelse som midlertidig Docent med et Honorar af 800 Kr. aarligt; men jeg modtog ikke engang et afslaaende Svar.

Den svenske Forfatter Carl von Bergen, min Kammerat fra tidligere Dage, som i Juli besøgte mig, betegnede paa dette Tidspunkt Opinionen overfor mig som et sandt Had. Han sagde til mig: „Jeg kan ikke skjule for Dig, at jeg har besøgt de forskelligste Krese i Danmark, men har hos alle Mennesker fra Ministeren til den simpleste Journalist fundet samme Had.“

13.

Ædeltænkende, som Hauch var, havde han døende ihukkommet et gammelt Udsagn til mig og dikteret en Erklæring, hvori han udtalte sit Ønske om, at jeg som hans Efterfølger skulde indtage den Plads ved Universitetet, der nu ved hans Død blev ledig. Selvfølgelig behøvede Ingen at tage Hensyn til hans Ønske. Men det gjaldt i Kjøbenhavn om at faa selve Kundskaben til det forhindret. Til *Fædrelandet* henvendte man sig af gode Grunde ikke. Men saavel *Dagbladet* som *Berlingske Tidende* negtede Konferensraadinde Hauch at optage Carsten Hauchs Erklæring, skøndt den Døende udtrykkelig havde ønsket den offentliggjort i danske Blade. Da jeg

erfor det, skrev jeg med altfor ungdommelig Patos i min Notitsbog: „Denne lumpne Lavhed skal aldrig i mit Liv gaa mig af Minde.“

Og nu begyndte Felttoget i Aviserne og Literaturen imod mig. Den Sjakal, jeg altid havde havt i Hælene, og som nu følte sig dobbelt kry i Haabet om, at med mig var det ude, lagde for med lange Pressebrøl og samlede flere af sin Art. Dog Mennesker er Sjakalen jo ikke farlig.

Det grundtvigske Dagblad *Heimdal* bragte straks en Rækkefølge af fem store Artikler *Den frie Tanke og det danske Aandsliv i det 19de Hundrebaar*, der senere fulgtes af flere. Det var vanskeligt, i dem at skelne, hvor Indskrænketheden hørte op og hvor Perfdien begyndte.

Mennesker, der er opdragne i Ortodoksi og længe kun har kendt Fritænkeriet af Omtale, kan som bekendt næsten blot forklare sig det ud fra Uviljen til at holde de ti Bud og blandt disse atter det, der altid har trykket dem mest, det sjette. Analogt var for Katolikerne i sin Tid Luthers Handlemaade kun forklarlig som et Udslag af Kødets Oprør mod den Munken paalagte Askese. Saaledes blev nu den hele Tankegang i det kønsligt saa uskyldige Skrift *Emigrant-litteraturen* gjort til et Udslag af seksuel Lystenhed.

Allerede i 1870 havde Rudolf Schmidt anonymt i *Fædrelandet* begyndt at betone den kønslige Usædelighed i mit Skrift *Den franske Æstetik i vore Dage*. Jeg havde paa et enkelt Punkt sammenlignet Taine med Maleren Gérôme, hos hvem hidtil intet Menneske havde fundet Lystenhed. Men Hr. Schmidt skrev: „Der stønner en tilbagetrængt Nydelsesinteresse i Kompositionen; Sanselighedens Marekat kigger ud af den historisk-agtbare Indfatning, og Malerierne er Bordelmalerier.“ Allerede da havde han efter det grundtvigianske Mønster stillet dansk Friskhed mod Europas Fordærv: „Hr. Brandes møder frem i en Tid, hvor i Modsæt-

ning til de gamle udlevede Kulturlande lysende Udviklings-tanker er oppe i Norden, hvor der vælder elementære Kræfter op af Folgebunden med tydelig Belæring til alle, som vil nemme, om hvor Aand er. Ved i en saadan Tid at vælge det Midtpunktsløse har Hr. B. uigenkaldeligt opgivet at komme i andet Forhold til det Store end et Misforhold.“

Heimdal begyndte nu med den Formodning, at „den frie Tanke“ blot var et Stikord, en tom Talemaade, der skulde klæde rask, men som der ikke mentes noget bestemt med, saa det var idel Drengestreger atter og atter med Brask og Bram at føre den i Munden, og kom til det Resultat, at „den frie Tanke“ var „den frie *Lyst*“; thi i alle de Bøger, som blev gennemgaaede, var den fælles Grundfølelse en graadig Nydelsessyge, udsprungen af den Forestilling, at Lykke var Menneskets Ret og Livets Maal. Herpaa var jeg gaaet ind, istedenfor at jeg skulde have sagt: I har et lavt Begreb om Menneskets Adel, naar I mener, at Livet er os givet for at vi skal være lykkelige. Lad Trællesjæle leve i den Tro; fribaarne, adelige Sjæle husker, at Livet er givet os for at vi skal kæmpe og lide og derigennem udvikles. Og I er derhos gale; thi I trækker en Veksel paa Livet, som det aldrig har honoreret og aldrig kan honorere osv.

„Vi kan derfor umulig faa andet ud af Hr. Brandes's Forelæsninger, end at Lysten skal sættes i Lovens Sted, og at „den frie Tanke“ er den, som hævder denne Lystens Ret lige overfor Samfundsbevidsthedens Tvang. Men saa synes det os rigtignok, at „den frie Tanke“ snarest burde hedde den *frække* Tanke“.

Jeg havde, hed det, paa vor hjemlige Aandsudviklings Bekostning prist alle de „glimrende, men ormædte Frugter af *den frie Tankes* Gifttræ.“

Og Artikelrækken sluttede:

„Det tør haabes, at det danske Folk vil foretrække sit eget hjemgjorte Tøj for Parisernes gamle, aflagte Klæder, om de end ere aldrig saa snildt fiksede op af Forhandleren her til Lands.“

Samtidigt skrev Carl Ploug i *Fædrelandet* overlegne Indlæg, hvori han viste, jeg havde fornegtet Gud, angrebet Familie og Samfund. Han stod for højt i det almindelige Omdømme, og Afstanden var for stor mellem ham og mig, til at han allerede da skulde komme ud af Ligevægten; han knuste roligt, men sekunderedes af iltre Anonymer, hvis Ord bevingedes af Hadet.

14.

Paa dette Tidspunkt erfor jeg ogsaa, at Biskop Monrad og cand. theol. Frederik Nielsen, senere Biskop, havde hver sit Flyveskrift imod mig færdigt.

Monrads *Den frie Tanke* og Dr. Brandes's *Forelæsninger*, som jeg besvarede, var sofistisk, men værdigt som Alt hvad der skreves af denne betydelige Mand, hvis stærke Aand desværre var omtaaget af Teologi.

Frederik Nielsen tog man derimod i min Kres dengang saa lidet alvorligt, at han gik under den ikke smigrende Benaevnelse „det lille Pjat“. Hans Skrift *Den kristne Tro og den frie Tanke* var ganske præsteligt, iøvrigt slet ikke personligt. Han tog imidlertid heftig Forargelse af nogle næsten selvfølgelige Udtryk i min Bog om Kopernikus og Darwin som Forskere der havde tilintetgjort de ortodokse Forestillinger om Himmelen og om Paradiset. Han skrev:

Koperniks Lære har berøvet det ortodokse Himmerige sit fysiske Sted. Nu forstaar man Retfærdigheden i Polens Delinger, denne Skændselsplet i den nyeste Historie; thi naar en Polak havde taget Himmerige fra Menneskeslægten, var det jo kun en ringe og retfærdig Hævn, at Polen blev udslettet af Staternes Tal . . . Udødeligheden er en tom Indbildning. Alle Udsigter i Evigheden, selv de mest spirituelle, maa du lade fare. Ser du fremad, skuer du mod „det evige Mørke“, og ser du tilbage til Menneskeslægtens Udspring, hvad møder saa dit Øje? Istem en Miltonske Sang om det tabte Paradis; thi det har Darwin berøvet sit Sted.

Lidt efter fulgte endnu et Flyveskrift *Den ny sensualistiske Lære* og Dr. G. Brandes, belyst fra et naturviden-

skabeligt Standpunkt, anonymt (af ax) men af en daværende Stadslæge Schleisner, sprængvigtigt og overlegent. Det udkom straks i andet Oplag, blev langt mere læst end selve den omstridte Bog, der, saa meget der raabtes imod den, blev lidet læst og først fem Aar senere udsolgt i 1,200 Eksemplarer.

Forfatterens og det datidige Danmarks kunstneriske Stade betegnes bedst ved, at han for fuldt Alvor og under almindeligt Bifald angreb mig for, at jeg satte Michelangelo som Billedhugger over Albert Thorvaldsen. Et af de Steder i min Bog, der vakte stærkest Harme, var det, hvori jeg bestemte Begrænsningen af Thorvaldsens Basrelief *Natten*. Efter min Vane havde jeg begyndt med varme Ord om dette Kunstværk, hvis Stil jeg betegnede som „en Slags forfinet og spinklere Atticisme.“ Jeg havde skrevet: Stiller man sig foran *Natten* og stræber man et Øjeblik, som jeg har gjort, at glemme femten Aars begejstrede, men ogsaa næsten blinde Sværmeri for Thorvaldsen, da vil det maaske gaa En og Anden, som det er gaaet mig, at han har maattet tilstaa sig selv, at denne Kvindefigur, hvis milde Ynde er saa tiltalende, ingenlunde kan siges helt at svare til sit Navn“. Man kunde tænke sig et mere hensynsløst Anslag. Saa udviklede jeg, at Skikkelsen kun var *Natten*, hvori der soves; den burde rettere hedde *Søvnen*, *Nattestilheden*; den var ikke *Natten*, hvori der elskes og hvori der myrdes, men den milde *Sommernat* paa Landet.

Det var disse Ord, som satte Samtiden i vild Forbitrelse. Den anonyme Forfatter skrev herom:

Jeg troer ikke, at Dr. B. vil faa mange nulevende, sundt og normalt konstruerede Mennesker til at dele denne Opfattelse . . . Her findes ganske vist ikke Udtryk for Middelalderens Snigmord eller for Orientens Vellyst; men der findes det, som er langt bedre; der findes Tryghed og Ro . . . der findes tillige det, som Dr. B. først har søgt efter, *Elskov*, men *vel at mærke* den efter vore sædvanlige, sædelige Begreber tilladte, udtrykt paa den skønneste Maade; der findes endelig, naar dette Basrelief sammen-

holdes med *Dagen* en dybere Symbolik, Døden og *Opstandelsen*. . . . Saa vist som vor Tid staar over den skumle Middelalder med sine [dens] Snigmord og over den taagede(!) Oldtid med dens religiøse Kultus af det Sanselige, saa vist staar Thorvaldsens *Dag* og *Nat* over ethvert hidtil udført Kunstværk, der har behandlet dette og lignende Æmner. Det skulde imidlertid ikke undre mig, om Dr. B. foretrækker Michelangelos *Dag* og *Nat*, der findes i Medicæernes Kapel i Kirken S. Lorenzo i Florents. . . . Det maa indrømmes, at dette Kunstværk ved første Øjesyn gør et imponerende Indtryk, som der jo overhovedet er noget Storslaaet i Alt, hvad denne Kunstner har leveret(!); men man mærker dog snart, at der er noget Uroligt og Forvredent ved disse Figurer; jo længere man betragter Michelangelos *Dag* og *Nat*, desto mindre synes man om det(!); jo længere man betragter Thorvaldsens, desto flere Skønheder opdager man. Dr. B. foretrækker Michelangelo som Billedhugger fremfor Thorvaldsen. . . . Man kan nu ganske vist forsvare denne Opfattelse . . . men man maa da kun gøre sig det ret klart, at man taler ud af en Livsanskuelse, der er forskellig fra eller rettere modsat den dannede Samtids.

Den dannede Samtid, det var Indbegrebet af de kjøbenhavnske Fordomme i 1872.

Hvor pietistisk overhovedet Kunstopfattelsen var, kan ses af et Angreb paa *Emigrantlitteraturen* i Landets intelligenteste Organ, *Fædrelandet*, for Marts. Jeg havde kaldt en Magdalena af Correggio „yppig og sund, smilende og forførerisk“. Det stred jo ganske mod Aanden i Oehlen-schlägers Correggio, den eneste, man kendte. Det hedder derfor: „Kunstneren har ladet hende i ubeskaaren Sundhed og Kraft beholde det skønne Legeme, med hvilket hun har syndet. Men han har til samme Tid adlet og *helliggjort* det; der skal virkelig *et bedærvet aandeligt Syn* til for, som Hr. Brandes, at finde hende *forførerisk*.“

15.

En Aften i Foraaret gik jeg med et Par Bekendte op at drikke The i en Kafé i Vimmelskaftet. En af dem ud-

brød: „Vi vil dog se, hvor mange Artikler, der findes mod Dem i de Blade, som her ligger omkring“. Man fandt tretten vidtløftige Artikler.

Hvor ung jeg endnu var og hvor naivt forventende Hjælp udefra, viser denne Notits fra 11. Marts:

Beständig spørger jeg mig selv: Er det muligt? Er det muligt, at ikke én kraftig Haand vil løfte sig til mit Forsvar? Er der virkelig slet Ingen? Har ikke en Eneste Følelse for min Sags Hellighed og Renhed?

Jeg havde en Tid lang drømt om en Tilslutning, som den, Johan Ludvig Heiberg ved 1830 havde fundet hos Henrik Hertz, men indsaa nu, at denne Forventning var blot Drøm. Senere hen gik den nogle faa Aar igennem i Opfyldelse.

Naar jeg saaledes for mig selv brugte de stærke Ord: min Sags Hellighed og Renhed, saa var det, fordi jeg følte og vidste, at bag alle Udenværkerne, de smaa, elendige Spørgsmaal om en Række Forelæsningers større eller ringere Værd, om ligegyldige Enkeltheder eller om rigtig Værd-sættelse af visse Kunstnere og Kunstværker, laa min første Skanse: min Hævdelse af, at mine Landsmænd havde brugt et Atlas, hvorpaa Danmark og Frankrig, Danmark og Tyskland, Danmark og England var lige store og af samme aandelige Betydning, hvis da ikke Danmarks var størst — denne nationale Fordom maatte fældes, hvis et sundt Aandsliv skulde blomstre.

Dog denne Skanse kunde jeg give til Pris. Det var ikke paa den, jeg vilde kæmpe, til jeg faldt.

Bag den laa min Fæstning, den frie Forsknings Borg. Jeg kæmpede som den første Danske aabent og bevidst for den frie Tanke, ikke blot mod Teologien, men mod al saakaldt aabenbaret Religion. I det Punkt fejlede mine Modstandere ikke. Og jeg gjorde ikke engang i mit stille Sind

nogen Indrømmelse. Jeg betragtede Troen, den i Danmark lovpriste, der ansaas for Menneskets ypperste Klenodie, Betingelsen for dets Frelse, som en skadelig, nedbrydende, ulykkebringende Magt, og holdt det for en Fortjeneste at trænge den tilbage. Hvor mægtig den var, og hvor længe den endnu vilde triumfere, var jeg ikke uvidende om. Jeg tænkte mig imidlertid, at Anno 2,500 eller saa, vilde et aandeligt frigjort Samfund i Danmark i taknemmelig Ihukommelse rejse mig en rædselsfuld Statue, hvori ikke et Træk mindede om mine, men som ikke var mindre velment for det.

16.

Udadtil var jeg som en Banlyst. I den Smule By, hvortil jeg var henvist, udbredte man nu tilmed snildt det Rygte, at jeg var aldeles overvældet og nedslaet af Modstanden imod mig, og man ynkedes med Skuldertræk over denne Revolutionære, der ømmede sig og klynkede, blot fordi han fik Svar paa Tiltale. Da jeg var omhyggeligt ude-spærret fra Dagspressen, havde man jo let Spil.

De uafbrudte Spotterier og Forhaanelser i det offentlige Liv gjorde især deres Virkning ad indirekte Vej. Mens de slet intet Indtryk efterlod paa min Moder, der en Gang for alle troede paa sin Hr. Søn og som var for udviklet til at anfægtes af Omverdenens Skraal, tog min Fader, der var af langt blødere Stof, sig dem umaadeligt til Hjerter. Han læste hver eneste Artikel, selv den giftigste, i hvert eneste Blad; hans Standsfæller blandt Købmændene sørgede for at vise ham dem, han oversaa; og han fandt desuden Bladene hver Morgen hos sin Barber. Han kunde ikke skønne eller skelne, hvor megen Ret eller Uret Angriberne havde; men han følte Angrebene som Vanære, og sørgede over, at jeg saaledes havde ødelagt og dagligt ødelagde min Fremtid.

Hans Græmmelse og Harme fik snarere Luft overfor min Moder, end overfor mig; det var pinligt for hende at se, hvorledes han led, og vanskeligt at tale ham til Rette, naar han var vred. Dog de offentlige Angreb var det mindste af det.

De ufortrødne Bagvaskelser af mit Privatliv, som pinte mest, virkede paa mit endnu uprøvede Nervesystem. Mit Legeme var ikke frisk, end mindre stærkt. Jeg følte det nogle Uger, som om min Kraft var udtømt. De indre Kilder til Fornøjelse vilde ikke til at springe.

Jeg vil kun nævne, at jeg ikke kunde gaa ved Siden af en Dame paa Gaden, uden at Sladderer formelig rendte grassat, saa jeg havde den Smerte, at Damer, jeg et Øjeblik standsede, bad mig, ikke at tiltale Dem. Det hed sig, at den unge Fru Drachmann (aa, den Stakkel; den Stakkel!) af sin Mand maatte prygles til at modtage mig, „Ateisten“, og gennem Byen galopperede det Rygte om vore Sammenkomster, at Holger Drachmann vakte sin unge Hustru op af Søvn og tvang hende til at deltage i natlige Orgier, der var hende en Gru. Til Grund derfor laa, at da et lille Selskab en Aften befandt sig i fortræffelig Stemning — det formeligt knitrede af Lystighed og Lune — gik Drachmann, der vidste, hvor meget den unge Frue vilde nyde denne Munterhed, hjem, mens det endnu ikke var sent, vakte sin Hustru og tog hende med tilbage til Selskabet, som hun heller end gerne vilde deltage i.

17.

Som udespærret fra Dagbladene havde jeg ingen anden Udvej end at udgive et Flyveskrift, ifald jeg vilde svare mine Angribere. Adskilligt talte derimod; det var, som Henrik Ibsen hævdede, at gøre dem for megen Ære; men jeg mente, som jeg var stillet, ikke at kunne lade alle disse Paastande uimodsagte og mindedes Goethes Ord:

Eins bringt zu Ehren:
Sich zu wehren.

Saa skrev jeg da den Brochure, som Boghandler Hegel bad mig give den forsonligst mulige Titel: *Forklaring og Forsvar*, et lille Arbejde, som jeg endnu den Dag idag finder tilfredsstillende.

Udkastet blev læst for Julius Lange, der var meget interesseret deraf og nu og da bad mig erstatte Kamptonen med en lettere humoristisk, han selv anslog for mig. Modstræbende gjorde jeg desuden paa hans indstændige Anmodning henimod Slutningen den lille Indrømmelse, at jeg paa Forhaand havde antaget Modstanden mod mine Synsmaader for svagere, end den havde vist sig at være, og derfor havde grebet fejl af Kampmaaden: „Det forstaar sig, at der maa kæmpes paa en anden Maade imod en talrig og velorganiseret Hær end imod de sidste Rester af en opløst Skare.“ Sætningen blev mig saa at sige dikteret af Lange.

Neppe var Skriftet sluttet, saa begyndte jeg en ny Forelæsningsrække, den jeg oprindeligt vilde have holdt i Efteraaret, om det nyere franske Drama. Eftersom jeg ingen Ansættelse havde faaet og endnu var gældbunden, var det mig umuligt at holde disse Forelæsninger ganske uden Vederlag, og derved var mine Foredrags Virkning paa de Mange umuliggjort. Jeg fik vel en hundrede Tilhørere og en Rigsdaler af hver; men den lille Sum, jeg ikke kunde undvære, opvejede ikke den Samfølelse med Offentligheden, som jeg ved Salget af Adgangskort forspildte. Da denne Serie faldt udenfor mit store Arbejde med *Hovedstrømningerne*, udarbejdede jeg den ikke skriftligt i det Enkelte, og de Optegnelser, hvorpaa den var bygget, er gaaede tabt. Den optog Maanederne April og Maj. Men i Juni blev jeg grebet at en ny Interesse, en filosofisk, af hvilken jeg følte mig som besat, og som for en Tid aldeles trængte Syssel-

sættelse med Literaturernes Historie tilbage. Der var siden mit Møde med Stuart Mill blevet en Lyst til Sysselsættelse med ren Filosofi tilbage som dets Nedslag i mit Sind. Det var Spørgsmaalet om Forestillings-Associationen som den menneskelige Erkendelses Grundprincip, der ikke lod mig Ro. I Maanederne Juni og Juli aandede jeg kun derfor og glemte Alt derover. Der var skønne Sommernætter, hvor jeg ikke kunde lukke et Øje paa Grund af den Ekstase, hvormed Planen til min Bog fyldte mig. Efter at have arbejdet med Englændere som Mill og Franskmand som Mervoyer, dikterede jeg min Moder enkelte Partier af det planlagte Værk. Denne Sysselsættelse med abstrakt Filosofi havde det Gode, at den udrev mig aldeles af Tankerne paa Byen Kjøbenhavn, dens Beboere og dens Presses Holdning overfor mig. Men som alt tidligere berørt, mine Evner forsløg ikke til Udformningen af de Grundtanker, der forsvævede mig, og jeg lod efter et Par Maaneders Forløb Arbejdet falde.

Umiddelbart at fortsætte Arbejdet med *Hovedstrømningerne* var mig ikke muligt, og af en besynderlig Grund. Jeg formulerede den saadan for mig selv: „Man kan ikke skrive, naar man er naaet til at ringeagte sine Læsere altfor stærkt. Man vil da ikke give dem sin Varme, sin Patos — den er for god til dem, og de vilde ikke tro paa den; man vil ikke skemte og spøge for dem; thi Skemt og Spøg forudsætter, at man føler sig veltilpas i sin Kres og véd sig i godt og sympatetisk Selskab. Bitterheden og Mistilliden kaster sin Malurt i hver Drik, man vilde brygge.“

Jeg trængte simpelthen til at genvinde min Ligevægt og opnaa Glemsel ved Modtagelse af nye Indtryk.

I de Dage ønskede Maleren Kristian Zahrtmann, hvem jeg i mange Aar havde kendt, at male mit Portræt. Han boede ved Kysten lige i min Nærhed hos sin Kusine Grev-

inde Danneskjold. Han gjorde sig oprigtig Umag, men Billedet kom saa lidet til at ligne som noget af de talrige, der senerehen blev udførte af mig.

Jeg gennemrettede de Flyveskrifter, Literaturselskabet udgav; netop da et lille Hefte, *Det ny Testamente og Fremtidens Kirke*, som dengang syntes mig af Værdi; men tog mig iøvrigt ikke noget større for, da jeg længtes ud.

I den Sommer hændte det mig, som hænder alle meget omtalte Mænd, saa længe de er ny for Publikum. Jeg blev bombarderet med anonyme Skrivelser af Poste-restante Damer, der bevidnede mig hede Følelser og meddelte mig, at jeg var deres Ideal. De fleste Skrivelser var uskyl-dige, nysgerrige, tomme og dumme. Jeg svarte aldrig et Ord. Saa kom der en Dag et Brev, som var lidt bedre af-fattet end de sædvanlige og som fulgtes af flere, der ikke var helt tabte bag af en Vogn. Den vel skjulte Brevskriver-inde gjorde hvad hun formaaede for at pirre min Nysger-ighed og omgive sig med et romantisk Skær. Da jeg svarte, fortsatte hun med Iver, og efter lang Tids Forløb stilledes der mig — som i Holbergs *De Usynlige* — et Møde i Ud-sigt. En Sammenkomst blev efter megen Opsættelse arran-geret. Den var overmaade mislykket.

Den unge, 25-aarige Dame var saa høj, at jeg blev lille ved Siden af hende. Hendes Hud var gul og ildelugtende; det forekom mig, at jeg aldrig havde set saa styg en Mund som hendes, og den Stemme, der udgik fra den, var hæslig indtil Skratten. Nok saa svagt at anslaa en erotisk Streng var umuligt. For ikke at røbe min Overtalelse og ikke at saare hende ved Kulde, gav jeg mig til at tale ondt om mig selv som en Mand, hvem en Kvinde burde vogte sig for. Vi passiarede en kort Stund. Saa gik hun. — Faa Aar efter saa jeg af en Blad-Annonce, at hun var død.

Dette var bogstaveligt det eneste Eventyr, mit pludse-

lige Ry i Kjøbenhavn og Stormen imod mig sammesteds overhovedet indbragte mig. Jeg følte selv det Humoristiske deri; men det var tillige som et Symbol. Der var netop gaaet et Aar siden min Tilbagekomst fra Italien, hvor jeg formelig havde svælget i Skønhedsindtryk. I hele dette Aar havde jeg ikke lært et eneste kvindeligt Væsen at kende før nu denne lange, gule, grimme Meduse. Hun kom til at staa for min Fantasi som Personliggørelsen af mit Aar i Kjøbenhavn, Tidens og Stedets Genius.

UDE

1.

I den første Halvdel af September rejste jeg til Tyskland. Jeg tog lige ned til Henrik Ibsen i Dresden og blev en Maanedstid sammen med ham.

Imidlertid fik jeg paa Rejsen uventet Følgeskab. Paa Stettinerdamperen opdagede jeg M. Goldschmidt, hvem hans Forlægger, Boghandler Høst, fulgte ombord. Paa Goldschmidts Opfordring nærmede Hr. Høst sig og forestilte os for hinanden, som havde vi aldrig set hinanden før. Neppe begyndte Skibet at gaa, før Goldschmidt begyndte at krese om mig som Katten om Grøden, sigende saa et, saa et andet lille Ord med største Venlighed; han gjorde mig f. Eks. opmærksom paa, at min Fader havde ventet paa Bryggen for at hilse paa mig endnu engang, hvad jeg oversaa. Efter kort Tids Forløb satte han sig hos mig, gik frem med stor Forsigtighed, gjorde ikke ringeste Hentydning til noget tidligere Mellemværende, lod saa det rolige Forhold vige for et ligefremt, det ligefremme for et hjerteligt og endelig dette for et aldeles kammeratligt.

Først spiste vi sammen, saa begyndte han lange Samtaler om sine Kæpheste, Nemesis, ægyptiske Forestillinger om Nemesis o. s. v. Han gjorde sig stor Umag for at synes

simpel, ærlig, vakker, brav, Egenskaber, han mærkede, jeg satte Pris paa, lod saa falde en Ytring af den dybeste Foragt for Rudolf Schmidt, talte derefter om at han aldrig kunde bære Nag, De og jeg, jeg og De, i det Uendelige.

Han udtrykte sig elskværdigt og med Originalitet, glemte ikke at vise sig opmærksom og forekommende. Da jeg med mit angrebne Ben ikke godt kunde, taale at staa, løb Goldschmidt og hentede mig en Stol, der blev anbragt midtskibs hvor vi saa sad længe i en forrygende Storm, indtil Bølgerne gik over Skibet og blandede deres Vand i vor Filosofi.

Goldschmidt talte om Grundtvigs Begravelse, Bjørnsons Optræden og Tale ved den, om hvor misundelsesværdigt det var, som han at have en hel Menighed i Danmark, den grundtvigianske, og at høre saaledes til, uden et Krav i sin Sjæl, der gik ud over hvad Omgivelserne tænkte og vilde have sagt. Han selv havde tænkt paa Grundtvig i sin Fortælling om den Mand, der var stor for alle dem, der havde drukket af Byens Brønd. Han holdt meget af Bjørnson, oprigtigt; men han mente, at Henrik Ibsen ved sine seneste Arbejder *Brand* og *Peer Gynt* havde overfløjet ham. Ibsen kendte han ikke personligt, havde aldrig set ham. Men han kendte de Unge, der havde sluttet sig til mig. Holger Drachmann havde desværre glemt at tegne noget Ægyptisk til ham i British Museum, som han havde lovet ham til Brug for Nemesisstudier. Om Vilhelm Møller talte han med Velvilje. Han betegnede ham skemtende som „den sande Neger, kun vel tilpas i Sværten“. Kom dernæst ind paa Forholdet mellem Danmark og Prøjsen og ytrede, ikke uden Skarpsyn: Det tager sig jo ud, som om de hjemme gik op i Had og Forbitrelse mod Tyskland. Prøjserne behøvede kun at give os et godt Ord, række os den lille Finger, saa faldt de derhjemme dem rørte om Halsen.

Derpaa sagde han flygtigt: Jeg véd, at De har skrevet

om mig, og ugunstigt; men det rører mig ikke; jeg har ikke læst det, læser overhovedet aldrig hvad der skrives om mig. — Det stemte jo med god Verdenstone, at Goldschmidt vilde undgaa Ordstrid med mig om en mer end tre Aar gammel Artikel; men som Ordene faldt, smagte de mig ikke; thi jeg vidste med fuld Bestemthed fra Vilhelm Møller, baade at Goldschmidt havde læst min Artikel og i hvilke Udtryk han havde givet sin Vrede og Misfornøjelse tilkende. — Jeg var ikke saa uerfaren, at jeg noget Øjeblik troede, Goldschmidt havde tilgivet mig saa skarpe kritiske Udtalelser. Men jeg følte, han gjorde en oprigtig Bestræbelse for at glemme sit gamle Nag, og han havde jo flere Gange tidligere søgt mig. Jeg er, sagde han, tiltrukket af Deres forbausende Barnlighed. Det Ejendommelige ved Deres Ansigt er Udtrykkets uafbrudte Skiften; det Ejendommelige ved Deres Væsen er dette overraskende Barnlige. — Han gav sig næste Dag neppe Tid til at gøre Toilette, saa „interessant“ fandt han mig.

2.

Han meddelte mig sin Rejses Formaal. Han tog nu først til Berlin, saa til en hel Række andre tyske Byer, hvor man vilde opføre Skuespil af ham og hvor Teaterdirektører ventede ham, med hvilke han skulde forhandle. At der i Tyskland var en saadan Efterspørgsel efter Goldschmidtske Stykker, maatte undre. Med al sin overordentlige stilistiske Evne og sin undertiden fine Sjælekundskab var Goldschmidt dog slet ikke Dramatiker, og af intet Stykke, han havde skrevet, var der nogensinde gaaet Ry. Han gik øjensynligt ud paa at imponere mig og anslog nu og da en lidt pralende Tone.

Saa spurgte han mig, hvor jeg agtede mig hen. Da

jeg svarede: Til Dresden, til Henrik Ibsen, udbød han: Kender De ham? og da han fik bekræftende Svar, sagde han straks: Vil De forestille mig for ham? — Men De vil jo rejse en helt anden Vej! — Nej, svarede han uden Betænkning, i saa Fald forandrer jeg min Rejseplan og følger med et Par Dages Ophold i Berlin efter Dem til Dresden. Vi gør da Ture sammen; Ibsen, De og jeg skal svire og solde sammen. — Som ved et Trylleslag var alle de ventende Teaterdirektører sunkne i Jorden. Jeg negter ikke, at jeg forbausedes. Og virkelig nævnte fra det Øjeblik Goldschmidt ikke en eneste Gang paa Rejsen mere de mange Byer, hvor Stykker af ham skulde spilles — og hvor de (saavidt vides) heller aldrig er blevne spilte. Han blev roligt i Sachsen flere Uger i Træk.

Paa Banegaarden i Stettin traf jeg den unge Landskabsmaler Godfred Christensen, der havde hørt til mine Tilhørere om Vinteren; han tog med i samme Vogn og vi aftalte at gøre en Fodrejse i sachsisk Schweiz. Til den vilde saa ogsaa Goldschmidt være med. Rejsen fra Stettin til Berlin forløb lystigt. Paa Skibet havde jeg været tilbageholdende overfor Goldschmidt; nu begyndte jeg at drille ham en Smule, hvortil jeg fik den unge Malers Understøttelse. Han vovede vel ikke selv at drille Goldschmidt, men han gav mig Ret, især i vore Ordskifter om Kunst. Snart var vi saa vidt, at hver Gang Goldschmidt — ti Gange i Timen — brugte sine Yndlingsord *Aand* og *sjælfuldt*, understødte jeg sørgende og klagende Toner, og hver Gang han sagde „frelse Menneskeslægten“ mumlede jeg „give Menneskeslægten noget at spise“. Stærkt klynkede jeg, da han sagde, at Paolo Veronese var en Maler uden Betydning, thi han var uden Sjæl. Da Christensen gav sig til at klynke med, saa Goldschmidt, at han var faldet blandt sjælløse Røvere.

Hvad hans Kunstkritiker længst havde givet mig en

Forestilling om, blev til Vished under vort nu følgende Samliv, at han ganske manglede Sansen for bildende Kunst. En Dag, vi gik sammen paa Galleriet i Dresden og jeg foran de fire store Billeder af Correggio, som hænger der ved Siden af hinanden, sagde til ham: Sammenlign det ældste Billede med det senest malede! spurgte han: Hvoraf véd De, at det dèr er det ældste? blev meget forundret, da jeg sagde ham, det var let at se, og vilde neppe tro, jeg ikke vidste det fra andre.

En ung meget smuk sædelig-germansk Kone var med i Vognen. Jeg sagde til Goldschmidt: Hvad er hendes Mand? og han svarte som et Orakel uden Betænkning: Maskinbygger.

Efter Aftale skulde Goldschmidt hente mig en Morgen Kl. 10 for at blive indført hos Henrik Ibsen, men ved nærmere Overvejelse har han øjensynligt fundet det under sin Værdighed at behøve mig for at faa Indpas. Saa endnu før jeg en Morgen var helt færdig med min Paaklædning, kom han i Forening med Ibsen, hvem han meget tidligt havde opsøgt, og afhentede mig.

3.

Ibsen var af de faa, hvem min Bog *Emigrantlitteraturen* havde tiltalt ubetinget; han havde givet mig stærke Lovord i et Brev, som nu foreligger trykt, og vi befandt os paa mange Punkter i et fremmende Idefællesskab, paa andre i Uoverensstemmelser, for hvilke det var endnu mere fremmende at faa tydeligt gjort Rede.

Dagligt gik jeg fra det lille, altfor slette, Hotel, han havde anbefalet mig i sin Nærhed, og hentede ham til en Spadseregang, som ofte afbrødes ved Besøg i et Værtshus,

hvor Opvarterne imponeredes af den barbariske Pragt i hans Knaphul, men altid sluttede ved Thebordet i hans Hjem.

Jeg fik et nyt Indtryk af ham efter det Aar, der var gaaet hen siden jeg saa ham sidst. Ikke videre høj, som han var, men smuk, atletisk bygget, med svært Hoved, svært Hals, mægtige Skuldre saa han ud som om man maatte slaa ham ned med Køller, ifald man skulde faa Bugt med ham. Han talte i Almindelighed lidet, om han end overfor mig var meddelsom; men det Ejendommelige ved hans Maade at tale paa var hans Ro og Langsomhed og det, at han aldrig smilte, end ikke naar den, der talte til ham, smilte først. Dette virkede undertiden næsten ængsteligt. Skulde han betegnes med ét Ord, var det dette, han var *truende*. Han kunde se forfærdende ud, som han sad med opmærksomme Øjne. Han lignede da en Autoritet. Han saa ud som en Mand, der var vant til overfor andre Mennesker at indtage det Standpunkt som en Skolebestyrer overfor Drengene, og vant til at indjage en vis Angst. Med al sin Kamp mod Nordmændene var han i Væsen meget norsk.

Der laa opsamlet i ham fyrretyve Aars Bitterhed og Had; hans Menneskeforagt var uden Grænser. Han var Aristokrat til det Yderste og tog Konsekvenserne deraf. Det var en Troesartikel for ham, at alle Politikere, o: Parlementspolitikere, ikke Mænd som Bismarck, var Hyklere, Løgnere, Vaasere, Hunde. De levede af de politiske Frihedsbestræbelser, der blot gik ud paa, at de latterligste Dilettanter i Politik kom til Orde og maatte høres angaaende Landets Sager. Dette Statsborgeri og det Væsen, der gjordes deraf, burde skydes tilside; dets Rolle var udspilt. De politiske Forsamlinger var med Rette komne i Vanry og omtrent latterlige i hele Europa. Hans Had til de usande Frihedsbestræbelser var paa Veje til at fortrænge

hans Interesse for de sande. Han holdt en stor Lovtale over Knutten. Tal aldrig ilde om Knutten! udbrød han begejstret, den befrier Folkene for det usunde Fedt.

Den afgørende Frihed var social Frihed, Aandsfrihed, Tankens Frihed, Samvittighedsfrihed. For disse Formaal arbejdedes der lige saa godt under en moderne, intelligenter Form af Enevælde som under Smaatyranners Styre, ja bedre endda. Han afskyede Norges Liberale, og han betragtede Flertallet af Norges Bønder som smudsig og egennyttigt Pak. Af Bjørnsons Bondenoveller lo han. Han jublede over den Plads, det Erotiske indtog i dem, mens Intet sysselsatte den norske Bonde mindre, ifald man undtog Eros i den djærveste Formation. En Karl paa tyve Aar giftede sig gerne med en velhavende Kærling paa de sytti. Blot Bjørnson vilde fortsætte, til Arne skulde ind paa Stortinget, saa skulde vi se den virkelige Arne.

Af Ibsens Breve erfor jeg mange Aar efter, at han til Tider har følt Venskab, ja næret næsten Sværmeri for Bjørnson. Jeg har dengang som ellers personligt kun hørt ham nævne Bjørnson med stærkeste Uvilje og Ringeagt. Hvor fanatisk han var, slog mig, da han en Dag i stærke Udtryk nedrev Magdalene Thoresens Fortællinger, lastede deres Sprog, kaldte dem forskruede og usande, saa afbrød sig med Vendingen: Det forstaar sig, hun har altid mere Talent end denne Bjørnson. — Det maa tilføjes, at, som Christian Richardt en Dag rigtigt bemærkede, Ibsen alligevel aldrig talte saa nedsættende om Bjørnson, som denne om hin.

Med sin grænseløse Tro paa Kongemagtens Nødvendighed til at holde en aristokratisk Aandsretning vedlige og knække de Liberale fordømte Ibsen Bjørnsons Republikanisme. Hvad det kom an paa var, at en Nation gav sit Bidrag til Verdensudviklingen. En Regering duede, naar den drev Nationen til at udrette noget stort og sjældent.

Spadserende ud til Plauenscher Grund sagde han: Norden ligger udenfor Kulturstrømmen. Den ulykkelige Følge deraf er, at alle Stadier hos os tilbagelægges efter at hele Europa er ude over dem. Vi maa gennemgaa Alt. Det er som om man vilde indføre Astronomien paa Madagascar og begyndte med det ptolemæiske System.

Hans Domme om de nyeste danske Digtere var velvillige. Han talte med Agtelse om Jacobsen, saa lidet denne endnu havde offentliggjort, med Sympati om Drachmann, skønt det foruroligede ham lidt, at han splittede sig saa stærkt. Han nævnte dem begge som lovende Muligheder for mig, ifald det blev til Alvor med et Tidsskrift, jeg paatænkte; han selv vilde fra Januar 1873 blive en ivrig Medarbejder derved.

Hans Domme om Bøger var interessante, men over én Læst. Det kom ham alene an paa, om de stod i en inderlig Forbindelse med Forfatterens Sjæleliv. Saa var Alt godt, ellers Alt akademisk. Saa højt han før havde vurderet Heiberg — han havde jo besunget ham i Digtet *Til de Genlevende* som Kæmpen, der tændte et Lys i Landet — nu skattede han hans Digtning mindre. Han betragtede det som Tidsalderens Fremskridt, at Poesien blev mere og mere psykologisk og ikke blot den, men al Literatur. Det er det, som vil sikre Deres sidste Bog et Liv i Fremtiden, at den indeholder, hvorledes *De* har set paa Tingene. Vil I have Objektivitet, saa gaa til Objekterne. Læs mig for at lære mig at kende! — Han mente, at dette var den store literære Revolution, som han selv foretog.

4.

Henrik Ibsen skrev paa sit Dobbeldrama *Kejser og Galilæer*, som han havde drøftet med mig, siden han undfangede det. I Begyndelsen var han ikke at bevæge til

at læse det mindste deraf for mig. Da han vilde tage endnu en Afskrift for at gennemfile Prosadialogen, vilde han ikke lade mig se den første, ringere Form. Han sagde: Jeg skriver aldrig en Linje uden at sige til mig selv: Hvad mon G. B. vil sige derom? hvor skulde jeg da lade Dem se Stykket ufilet! Alligevel læste han snart derefter store Partier for mig, deriblandt Scenerne mellem Julian og Mystikeren Maximus. Hans Røst egnede sig, dæmpet som den var, til Gengivelse af det Stemningsfulde og Uhyggelige.

Iøvrigt gik alle hans kunstneriske Instinkter ham selv endnu ubevidst i Retning af moderne Prosaskuespil. Han skulde jo fra da af tie i mange Aar, mens de nye Bestræbelser formede sig i ham. Ganske vist havde han allerede i 1869 skrevet den skarpe moderne Satire *De Unges Forbund*, men ikke med det Forsæt, hermed at slaa ind paa en ny Vej; han vendte derfor straks derefter tilbage til den fjerne Fortid. Nu var han tydeligt nok stedt i stærk indre Udvikling.

Mens han følte sig paa Krigsfod med Norge, stræbte han med endnu ikke tillukket Modtagelighed at tilegne sig det nye Tysklands Dannelseselementer, forsaavidt de var tilgængelige for ham og forsaavidt han havde Brug for dem. De var dog sjældent paa Højde med ham. Han var stadig Tilhører ved Forelæsningerne i Dresdens literære Forening og tog mig med sig derhen. Vi hørte forstandige og dygtige Foredrag. Et drejede sig om Tiecks Afhandling angaaende Hamlets Monolog; det viste sig under Forhandlingen, at foruden Foredragsholderen var jeg den eneste i Foreningen, som kendte den Afhandling. Et gjaldt Tysklands moderne Lystspil sammenlignede med de franske, hvis kunstnerisk tilsløbne Dialog Taleren fordomsfrit gav Prisen. Rudolf Döhn, en gammel Republikaner fra 1848, holdt Foredrag om en Bog, *Jesus og Kvinderne*, af en ung Dr. Wünsche; han dadlede Forfatterens ortodokse Standpunkt, men roste ellers

Bogen meget. Dr. Wünsche rejste sig og sagde, han var ikke rettroende, men havde af Forsigtighed ikke udtalt sig for eller imod Ortodoksien. Saa endte Aftenen med en Apoteose af Feuerbach. Thi Döhn havde i sit Foredrag indflettet to Sider af den nys afdøde Tænkter om Madonna-nyrkelsens Sandhed og Skønhed samt om alle Menneskers Kærlighed til deres Moder. Det var forunderligt at se den Virkning, de gjorde. Der var Mænd, som græd. En gammel Mand tørrede sine Øjne og sagde til mig: Havde Ludwig Feuerbach ikke skrevet andet end disse Par Sider, saa var han en stor Mand.

Ibsens Svoger, Løjtnant Falsen, der senere blev Kommandant paa Tromsøe og derefter Konsul i Archangelsk, var mig en kær Omgangsven i Dresden. Han opholdt sig der for at studere Russisk, da han vilde ind i den norske Generalstab. Det var en alsidigt dannet ung Mand, der havde læst og tænkt meget; han havde en Bog som Taines *De l'Intelligence* med sig paa Rejsen. Foruden ham var der ogsaa andre norske Officerer. Godfred Christensen og Goldschmidt sluttede sig til os, og vi spiste daglig til Middag ved samme Hotelbord. De norske, lidt lattermilde, Herrer paastod, at Goldschmidts Middagsro forstyrredes ved Frygten for at Opvarterne, der betragtede ham, den saa meget ældre, som en Slags Vært for os andre, vilde bringe ham den hele Regning, hvad de et Par Gange af Misforstaaelse havde gjort. Nordmændene søgte da at faa Opvarterne dertil for at more sig over Goldschmidts Protester.

5.

Han, Godfred Christensen og jeg foretog i Forening en Tur i sachsisk Schweiz, hvor vi saa meget smukt og kom godt ud af det med hverandre. Maleren var dengang, som han selv kaldte det, „vild“ i sin Kunst; han var ung og

fyrig; Goldschmidt, der paa denne Tur i ingen Henseende gjorde sin Overlegenhed gældende, talte om *Corsaren*, det lille illustrerede Oppositionsblad, han i sin tidlige Ungdom var bleven berømt og berygtet paa; det var forbausende, hvor opfyldt han endnu var deraf; alle Andre havde glemt Bladet; han syslede hver Dag med Erindringen om det og mindede Andre derom. Han fortalte, hvor naiv han havde været, da han begyndte Udgivelsen, og hvor overrasket han var kommen hjem til sin Moder med Lommerne fulde af raslende Penge, hans første Vinding, havde grebet ned i Lommen og sagt: Nu skal du se, Moder, hvor meget jeg har tjent! Vilde han rose noget som skarpt eller vittigt, sagde han gerne: det er som en god Corsar-Artikel. Efter hans Paastand var det Misforholdet til Kierkegaard, hvilket han ikke i Længden kunde bære, som havde bevæget ham til Opgivelse af *Corsaren*. En Dag gik vi over Uttenwalder Grund op paa Bastei, en anden til Pötscha, en tredie til Krippen og over Kuhstall, Kleiner Winterberg og Prebischthor til Herrnkretchen. Vejret var gnistrende klart og koldt. Vi traf i Schandau paa en elskelig og forstandig Kroværtinde med kloge, brune Øjne og et nydeligt Væsen. Hun ordnede vor Tur for os, og Goldschmidt var med Rette helt indtaget i hende og sagde til hende: *Sie sind eine sehr wackere, gescheute Frau*. Hun bad os anbefale sig og tilføjede naivt: „*Man muss immer schpeculiren*“. Hun gav os sit Kort og sagde: *Sagen Sie, wir sind brave Leut', hab'n ken Gellner (Kellner), hab'n nichts, nur reinliche Bett'*, var iøvrigt fuld af Indfald og klagede med Lune over den Skade, Kejsermødet i Berlin havde voldt hende: Næste Aar bestiller vi Kejserne herhen til Sachsen.

Forunderligt var det, hvor langt Goldschmidts Stil i mundtlig Samtale stod tilbage for hans skriftlige, der er saa udsøgt. Saasnt han blev sværmerisk, klang hans Tale

hul: Et Ord af *vidunderlig* Skønhed — og han vendte Øjnene i Vejret. Saa *dejlig* en Hemmelighed — og han saa henrykt ud, som Høyen naar denne paa Forelæsninger kom i Ekstase. Stadige Overdrivelser: En Begivenhed (at han sov over sig), som fik afgørende Betydning for *hele mit Liv*. Et Hug — og *det var Døden* (om Finter i Hugning).

Det var pudsigt, ved Omgang med ham at se, hvor mange Manerer hans unge Beundrer Wilhelm Møller havde taget efter ham, f. Eks. den at sige noget Gaadefuldt, saa se En stivt i Øjnene og iagttage Virkningen. Goldschmidt havde den Svaghed, stadigt at tale om Filosofi og bildende Kunst, to Ting, hvoraf han intet forstod. Til Gengæld havde han slet ingen Sans for, hvad der laa lige for Øjet, ikke ringeste Natursans paa første Hand, men vilde i de smukkeste Naturomgivelser bene lige ind i Lærdommen, Nemesis, Ægypten, ifald man ikke hvert Øjeblik holdt ham tilbage ved Jorden og sagde: Se dog den Klippe, det Træ!

Først sent paa Aftenen, da vi foretog Nedstigningen fra Prebischthor i Mørke og han, som havde svage Øjne og saa daarligt i Mørket, følte Ængstelse og gav sig hen til Fantasteri, kom den romantiske Naturbetragtning op i ham, og han fablede om Ruder i Klippen, Kyklopøjne i Skovsiderne, fordi man til Nød kunde bilde sig ind, at Smaahusenes oplyste Ruder sad i Bjerget eller var store Øjne*).

Et enkelt Sted blev under Nedstigningen hans Angst for Nedstyrtning paafaldende, skønt der ikke var ringeste Fare. Jeg tilbød ham to Gange min Haand, men han afslog den med de pudsige Ord: Nej, det er nok, at En gaar til Grunde. — Med sin Mistænksomhed var han øjensynligt paa sin Post mod den Mulighed, at jeg skulde styrte ham i Afgrunden.

---

*) Sammenlign mine Samlede Skrifter IV, 325.

Da vi var komne ned, udbredte han sig vidtløftigt om sin Nemesis-Lære, der gik ud paa vilkaarligt at sammenkoble et Uheld eller en Ulykke i det enkelte Menneskes Liv med en Forseelse, han tidligere havde begaaet — en Lære, som jeg, for at undgaa unødigt Trætte, kun svagt udtalte mig imod, saa tom jeg end fandt den.

6.

En Dag indbød Goldschmidt Henrik Ibsen og mig til at spise Aftensmad hos ham i Hotel Berlin. Efter Maaltidet skænkede han Ananaspunsch, og Stemningen var den bedste. Han tilbød at læse noget højt for os, han nys havde skrevet, og læste da en fin lille Fortælling om hans eget og en engelsk Turists Besøg i Ferney, der udmundede i Englænderens Anerkendelse af Voltaires Slutningsholdning overfor Marquisen af Châtelet som en Adfærd, hvortil han selv trods sine strenge Principer ikke havde været i Stand.

Vi udtalte os med Varme om den lille Histories Kunstform, og Aftenen syntes at skulle ende harmonisk som den begyndte, da det var som foer en Djævel i Goldschmidt og han, henvendt til mig, i en skarp Tone sagde: Voltaire var ikke nogen Ateist. — Det er bekendt, faldt Svaret. — Han troede paa Gud og byggede ham en Kirke. — Jeg véd det; rigtignok var Voltaires Gudsbegreb meget ubestemt og kun en sidste Levning af det overleverte. — Ligemeget, han troede paa Gud. Troer De paa Gud, Henrik Ibsen? — Ibsen, som blev forlegen for meget mindre, svarte forlegen over denne Inkquisition: Ganske vist. — I saa Fald begriber jeg ikke, at De kan omgaaes en Personlighed som Brandes, der ikke tror paa nogen Gud. — Jeg blev meget overrasket. I Øjeblikket var der ikke nogen Tvivl hos mig, om at vi var blevne indbudne for at Goldschmidt kunde faa dette

Spørgsmaal anbragt. — Ibsen svarte med stigende Ubehag: Jeg véd ikke Noget om, hvad Brandes tror paa eller ikke tror paa, har aldrig talt med ham derom, og føler mig ikke foranlediget til det. — Tror De maaske paa Gud? spurgte Goldschmidt nu mig. — Jeg bemærkede, at Spørgsmaalet for at besvares krævede en Forundersøgelse af, hvad Spørgeren forstod ved Gud: en gammel Mand i Himlen med hvidt Skæg? Jomfru Mariæ Brudgom og Søn? det Væsen, der skabte Kloderne af Intet? eller Alnaturen? eller det saakaldte Guddommelige i Naturen og Mennesket? o. s. v. Denne Forundersøgelse var jo for omfattende til at kunne afsluttes saa sent paa Aftenen; jeg foretrak da at bryde op. — Vi gik begge forstemte vor Vej.

Som sagt, den Gang tvivlede jeg ikke paa Goldschmidts Hensigt at foranledige et Brud mellem Ibsen og mig. Senere har jeg tænkt, at han ikke dertil havde behøvet min Nærværelse, at han havde indbudt mig i velvillig Hensigt, men at senere paa Aftenen hans vanskelige Sind tog Magten fra ham.

Efter flere Aars Misstemning havde det i disse Uger været mig kært endelig at være kommet i et normalt Forhold til en Mand som Goldschmidt, hvis literære Talent var saa stort og uomtvisteligt; jeg indsaa nu, at Venskabet ikke lod sig holde.

Denne lille Episode foranledigede vel intet Brud; men dette udeblev dog ikke længe. Nogen Tid efter min Hjemkomst til Danmark var jeg i et kjøbenhavnsk Selskab paa Tale, og en eller anden nævnte, at der i et stort engelsk Tidsskrift havde staaet en anerkendende Artikel om mig. Goldschmidt bemærkede afvisende, at dette Ingenting betydede; man vidste, ved hvilke Midler en saadan Artikel opnaaedes. En nær og paalidelig Ven af mig, som var tilstede, sagde, han ønskede, mine Finanser var af den Be-

skaffenhed, at de tillod mig Bestikkelse af de store engelske Organer; der vilde sikkert udkræves en klækkelig Sum.

Goldschmidt havde vel neppe tænkt paa Penge; men i ethvert Tilfælde var Ytringen ondartet, og da han kort derefter mødte mig paa den dengang saakaldte Kærlighedssti, nu Dosseringen, hvor han altid spadserte, og gik mig imøde med et Smil paa Læberne og en Beklagelse over ikke at have set mig saa længe, sagde jeg ham med Ungdommens Heftighed, at jeg aldrig vilde besøge eller omgaas ham, og hvorfor. Han blev dygtigt flov derved og forsøgte stammende at snakke sig fra det; bebrejdede mig, at jeg troede paa „Mellembærere“; men jeg blev ved mit, og vi skiltes for bestandig. Fra da af havde jeg en Uven i ham; han talte ilde om mig, om han end iøvrigt aldrig har gjort mig det ringeste Ondt. Havde jeg været tyve Aar ældre, vilde jeg have ladet hin Ytring om Tidsskriftsartiklen gaa upaatakt hen, som jeg har gjort ved saa mange hundrede slige; men jeg var i den Alder, hvor man endnu ikke har naaet den suveræne Ligegyldighed.

7.

Min Bog om Emigrantlitteraturen var lige bleven udgivet paa Tysk, og der var i Dresden en eneste Mand, til hvem jeg havde sendt den og paa hvis Dom jeg lagde den største Vægt. Det var Hermann Hettner, Professor i Kunsthistorie, Direktør for Museets Skulpturafdeling, Forfatteren til det lærerige Værk *Det attende Aarhundredes Literaturhistorie*.

Jeg havde været i Dresden et Par Uger, før jeg samlede Mod til at gaa til ham. I den literære Forening havde jeg hørt, at han var „grov“, nærede altsaa nogen Bekymring. Han ejede et smukt Hus udenfor Byen. Jeg kom ind i en

statelig og smagfuld Bygning, smykket med Malerier og Statuer.

Er Professoren hjemme? „Vi skal se ad.“ Jeg gav mit Kort og blev straks ført ovenpaa. „De her! Nej, hvor morsomt! og jeg, som vilde rejse til Kjøbenhavn for at se Dem.“ Og han fortalte mig, at han netop havde villet rejse til Danmark med sin Hustru og fra mange Sider havde hørt saa meget Fordelagtigt om mig, at han til hende havde sagt: En Ven vil vi faa dør. — Hun kom ind og bevidnede hans Ord. Jeg blev indbudt til næste Dags Middag og Aften og maatte høre heftige Beklagelser over, at jeg havde været fjorten Dage i Dresden uden at søge Hettner op. Han talte et Par Timer med mig, førte mig straks rundt i Skulpturmuseet og gav mig hvad Underretning jeg ønskede. Af Danske havde kun Fru Jerichau talt om mig; hun havde blot vidst, jeg ikke var religiøs. „De kan tænke Dem, hvad Indtryk det gjorde paa mig gamle Feuerbachianer.“ Og med Harmen tilføjede han: Ludwig Feuerbach døde for to Uger siden den 13de September. Intet stort Blad skrev et Ord derom, intet Universitet sendte Deputation til hans Jordfæstelse. Saaledes er han, hvem vi skylder vor ypperste Opdragelse, stedet til Jorden uden Sang og Klang.

Det slog mig, hvor han trods sit regelret smukke Ansigt lignede Renan i Udseende, Væsen, Manerer, Maaden at udtrykke sig paa.

Det var velgørende for mig at høre, med hvilken Inderlighed og Varme han priste min i Danmark nedrakkede Bog. Næsten mest overvældede det mig, at han, Hettner, Tysklands største Literaturhistoriker, tilstod, først igennem min Bog at have lært Benjamin Constant at kende, mens hjemme den usleste Recensent kendte Alt, hvad jeg skrev om, forud og stemplede det Alt som Lejebiblioteksromaner. Han fremhævede min Fremstilling og Stil som noget for

Tyskerne nyt og usædvanligt, og lovede mig, at Bogen vilde blive overordenlig meget læst i Tyskland, hvad trods den første Støbnings store Ufuldkommenheder ogsaa skete.

Jeg udspurgte ham om de Naturindtryk og de Samfundsforhold, fra hvilke den tyske Romantik gik ud, som jeg netop var i Færd med at fremstille. For ham var Romantiken Efterklang af *Sturm- und Drang* Tiden, kun at den Naturbetragtning, der i *Den nye Héloise* og *Werther* havde været følsom, hos Romantikerne blev fantastisk. Bevægelsen var parallel med den, hvortil Chateaubriands poetiske Katolicisme i Frankrig gav Stødet. Alt, hvad Tieck og Wackenroder havde anet og drømt om, fik sit Holdepunkt da under Napoleon Klostrene ophævedes og aabnedes, saa deres gamle Malerier kom for Dagens Lys. Brødrene Sulpice-Boisserrée gjorde sig da til Talsmænd for Middelalderens Kunst. Naturfantasteriet var det nødvendige Sidestykke til Schellings og Okens Naturfilosofi. Kærligheden til Middelalderen medførte Had til Klassikernes Antikiseren. Da Lessing, Schiller og Goethe havde betragtet Patriotismen som Indskrænkethed, blev Romantikerne med Voldsomhed tyske.

Paa mit Spørgsmaal: Tror De paa Æstetiken og til hvilket Punkt? svarte han: „Jeg tror som De ikke det aller ringeste paa den gamle spekulative Æstetik. For mig er Hegels, Vischers, Zeisings, Herbarts, Zimmermanns, Lotzes Æstetik kun *Kategoriengerassel*. De har gaaet ad den rette Vej, da De arbejdede Dem ud deraf. Det Skønnes Metafysik beror paa den Taabelighed, at Skønhedsbegrebet skulde vise sig frugtbart ved Kunstværkets Frembringelse, dernæst paa den Taabelighed, at Kunsten skulde være Naturen overordnet. Som Enhver véd, er den det i visse Henseender, i andre ikke; der er Retninger, i hvilke Kunstneren fortvivler om at kunne naa Naturen. Hegels Æstetik var kun det filosofiske Genbillede af den Schiller-Goetheske Forgudelse

af Antiken. Og jeg vil være gal, om jeg véd, hvad Herbartianerne vil; Ingen tror mere paa dem.

„Den nærværende Reaktion imod Filosofien har to Aarsager: Feuerbach har, da vi var unge, sprængt Hegel, og Naturvidenskaberne fortrænger al Forhaands-Spekulation.

„Den ny Æstetik forholder sig til den spekulative som Naturvidenskab til Naturfilosofi; den søger Love ad Induktionens Vej. Den sande Æstetik er først en Fantasiens Logik (der svarer til hvad man ellers kalder den formelle Logik), den, som f. Eks. raader i Eventyret, dernæst en Materialets Grammatik, jeg mener de af Stoffets Beskaffenhed udledede Stillove. Lessing forsøgte en saadan Grammatik i sin *Laokoon*, Freytag i sin *Dramets Teknik*, Anselm Feuerbach i sin *Den vatikanske Apollo*. Sand Æstetik er dernæst Fantasiens og Kunstens Historie. Ganske vist er de almene Love faa, men netop som Grammatikens. Ogsaa Grammatiken forandrer sig, alt som Sproget udvikler sig. Visse Stillove er dog ubrydelige, de som afhænger af at Stenen er tung og sprød, eller af at Dramet har Dialogform. Men Pokker i Void med Katederæstetiken!

„Naar man som ung kommer til Rom, falder alle Kategorierne som Skæl fra Ens Øjne. Folk som Zimmermann i Wien har Ingenting set. Det eneste Gode, Vischer har skrevet, er hans Ungdomsarbejder i *Kritische Gänge*; nu haaner han selv sin Æstetik; men naar han skal bedømme noget, falder han paany tilbage til sine Kategorier, das Erhabene, das Komische osv.“

Hvad der under disse Samtaler forundrede Hettner og mig i lige Grad var den fuldstændige Enighed, hvori vi befandt os uden nogensinde at have jævnført vore Anskuelser. Hettner kunde denne Enighed være ligegyldig; men mig gav den Tryghed. Thi jeg oplevede paany, som to Aar tidligere overfor Stuart Mill, at mit Instinkt havde ledet mig rigtigt,

saa jeg i mine Dannelsesaar intetsomhelst havde at fortryde. Jeg følte mig nu sikker paa, at mine nærmeste ældre Venner i Kjøbenhavn havde Uret, naar de paastod, at mine første Afhandlinger var de bedste; jeg havde tvertimod under min korte Forfattertid tilbagelagt den samme Vej, ad hvilken Videnskaben i de sidste tredive Aar var gaet.

Hettner mente, vistnok med Rette, at den frejddigt ukirkelige Aand, hvori hans store Værk var skrevet, havde forhindret hans Ansættelse i Prøjsen. Han følte sig ilde tilmode og ensom i det lille Sachsen, levede i sin Familie uden noget Forhold til det offentlige Liv.

Det almene Omdømme satte dengang den tørre, ukunstneriske, af alle Muser forladte Julian Schmidt, der drev moraliserende Kritik, højt over ham. Desuden begyndte Hettner at føle sin ubundne filosofiske Maade at behandle Literaturerne paa betragtet som halvvejs dilettantisk af den filologisk uddannede Ungdom.*)

Han indførte mig i sin Familie, hvor hans elskværdige anden Hustru dannede Midtpunktet. Ved Aftensbordet, hvor en Del mandlig Ungdom var samlet, hørte jeg enkelte politiske Ytringer, som da var mig ny. Jeg var vænnet til at betragte Tyskland som den med Forkærlighed angribende Magt og til at anse Krigserklæringen fra Frankrigs Side som det blot formelle Initiativ, der med overlegen Kløgt var fremkaldt for at kaste Ansvar for Krigen over paa fransk Side. En af de unge Herrer ved Hettners Bord mindede mig om, hvorledes Prøjsen for at undgaa Krig faa Aar forinden var veget tilbage i Sammenstødet angaaende Luxembourg. For denne Ungdom stod det, som var Tyskland den fredelige Magt, der atter og atter havde lidt under det overmodige Frankrigs Indfald over Grænsen. I lange Tider havde

---

*) Smlgn. Samlede Skrifter XIV. 379 ff.

Tyskerne givet efter, saa de formelig var blevne ringeagtede derfor; nu var Turen kommet til de andre: *Jetzt ist es an die anderen, sich zu ducken.* Det blev sagt muntert og med et Smil, men i den Stemning af Selvfølelse, som Krigens Udfald naturligt havde fremkaldt.

En Maanedstid derefter blev jeg i Berlin indført i Fre-
richs Vinstue, hvor hver Aften en Gruppe Forfattere sam-
ledes. Julian Schmidt og Hermann Grimm var Hovedper-
sonerne, den første en lille grov, knortet Skikkelse med
Kartoffelnæse, den anden lang, værdig, med usund Hudfarve
og olympisk som en sand Svigersøn af Bettina. Da jeg i
denne Kres nævnte Hettners Navn med Ærbødighed, blev
man ikke behageligt berørt. Da jeg udtalte min Kærlighed
til den filosofiske Aand, hvori hans Bøger var skrevne, blev
der en Kunstpause, hvorefter Grimm tørt bemærkede: *Ich
wusste nicht, dass Hettner ein Philosoph wäre.*

Pudsigt var det at se de to Hovedpersoner i Kresen
saa ømt forbundne; thi medens Grimm mente at bevare og
videreføre den strenge Overlevering fra Goethe, nedstammede
Julian Schmidt i lige Linje fra den moralske og patriotiske
Menzel, Goethes bitreste Fjende.

8.

Med Ibsen havde jeg efterhaanden levet mig saaledes
sammen, at jeg følte, Afskeden vilde blive tung. Han ved-
blev med at sige, han troede ikke paa, jeg vilde rejse, og
gjorde ikke andet end bede mig, ogsaa for min egen Skyld,
at blive hele Vinteren over: „Jeg vil ikke tro, De tager
bort“.

Ved at være Vidne til den Jævnhed og Fasthed, hvor-
med han arbejdede her i Dresden, uforstyrret af Omverdenens
Larm, maatte jeg med Vemod mindes mit Arbejdsliv i Kjø-

benhavn, der dagligt forstyrredes af Byens Larm, af Folk, der bad om Tjenester, og af Avisernes Skraal. Og det forekom mig, som gjorde jeg Synd mod mig selv ved at læse Aviser. Det gjaldt for mig kun om Et, at samle mig, det var Betingelsen for at kunne handle. Al Frembringens krævede indre Ro uden Afbrydelser fra Omverdenen. Ingen udviklet Mand burde taale, at fremmede Fingre ragede i hans Helligdom, hvor hans Sjæl sad og spandt. Al Frembringens var Spindelvæv, mens den vævedes, og kunde da let sønder-rives, selv af Journalistfingre. Var den derimod fuldendt og kommet ud i fri Luft, hærdedes den til Staaltraad og kunde, godt vævet, holde et Aarhundred eller to.

9.

I Berlin, hvor jeg tilbragte det meste af et Par Maaneder, fandt jeg til min Overraskelse mit Navn saa udbredt og vel anset, at ikke faa Huse straks aabnede sig for mig.

Til min Glæde erfor jeg, at den Maade, jeg behandlede Literaturhistorien paa, tiltalte de finest Dannede i Tyskland. Hvor jeg kom, kendte man mig ikke blot af Navn, og da jeg saa langt yngre ud end mine tredive Aar, fik jeg ikke sjældent det Spørgsmaal, om jeg maaske var en Søn af min berømte Navne. Næsten alle de Skribenter og Pølitikere jeg traf, og ikke faa fremragende Kvinder som Fanny Lewald, sagde mig de artigste Ting for Oprindelighed i Tanker og Friskhed i Stil, og den Yndest, der saaledes mødte mig, steg fra Aar til Aar, ikke blot i Nordtyskland, men særligt i Baiern og Würtemberg, saa jeg i de følgende Aar i München atter og atter traf Mænd, der ønskede mit Bekendtskab, fordi de først havde stiftet Bekendtskab med mine Skrifter. Jævnligt sagde man mig, hvad der stod i Paul Heyses første Brev til mig: Vi har intet Lignende i Tyskland.

Det Indtryk, jeg her modtog af det nye tyske Rige, som den sejrige Krig havde skabt det, og af det tyske Samfund, saavidt det lod sig bedømme efter det Udsnit, jeg havde for Øje, var stærkt og forblev af Betydning for mig.

Paavirkningen føltes saa meget heftigere, som jeg var pansret med Fordomme overfor Tyskheden, Fordomme i flere Lag.

Til den gamle Uvilje, jeg som dansk fra Barndommen havde næret, var senere kommet Sorgen over Tysklands Triumf, og efter Opholdet i Italien et formeligt Had til Tyskheden som skønhedsforladt og smagløs. For mig stod det nye Rige som den europæiske Reaktions faste Borg. Den nyoprettede Kejsertrone var for mig et sammentømmret Fortidssæde fra Historiens Pulterkammer, frisk opmalt med ædelt Blod, og hvad der havde besteget Tronen, var Middelalderen, „Drot over alle Mørkets Riger“, som jeg havde udtrykt det i et Vers. De officielle Krigsdepeschers Blanding af Sejrglæde og Guds frygt havde givet mig det Indtryk, at det nye Tyskland var forhyklet eller dumfromt; paa alle Grænseomraader i Vest, i Nord og i Øst hævdede det sig jo kun som Voldsherredømme.

Der forestod mig en stor Overraskelse. I de Krese af det Berlinske Selskab, hvor jeg blev indført, raadede en Aand, som var mindst en Menneskealder forud for Aanden i Kjøbenhavn. Tonen var fri uden at være uharmonisk; en Dannelse, der paa en Gang var høj og grundig, stemplede Samtalerne og muliggjorde et livfuldt og yderst lærerigt Samkvem. Dygtigheden var ofte imponerende hos disse Mænd og Kvinder i denne Stad med den rivende Fremgang, og deres Kundskabsfylde virkede betagende, naar man kom fra en By som Kjøbenhavn, hvor det usle Indhold af et Par usle Aviser afgav Samtalestoffet. Man var her kommet sammen fra de forskellige Punkter i det nye Rige, eller fra Østerrig eller

fra Schweiz. Emigranterne fra 1848, den tyske Frihedskamps Ofre, var vendte hjem efter et tyveaarigt Ophold i de nord-amerikanske Fristater og bragte et Pust fra fjerne Lande og Forhold med sig. Hjemmefødnings-Væsenet i Kjøbenhavn tog sig i Sammenligning med Alsindet i Berlin dobbelt sørgeligt ud. Og med den Indbildning, at der i Danmark fandtes mere Frihed end i Prøjsen, blev der hos mig til Gavns ryddet op.

Hvad Aandsfriheden angik, der af nærliggende Grunde laa mig mest paa Sinde, var overhovedet slet ingen Sammenligning mulig. Den Forskningens Frihed, for hvis Anerkendelse jeg kæmpede i Danmark, var i dette Samfund gennemført, en Sag, paa hvilken der ikke spildtes Ord. Jeg kom sammen med Hundreder af Mennesker, tilhørende forskellige Livsstillinger og politiske Retninger, men traf saa at sige aldrig Nogen, hverken Mand eller Kvinde, der havde noget Forhold til positiv Religion. Dette Land var mer end noget andet Fritænkerlandet. Universitetsprofessorer og Studenter, Købmænd og Politikere, Skribenter og Redaktører, Adelsmænd og højfornemme Damer, Diplomater og Officerer, ældre Fruer, unge Koner og Piger, alle betragtede de den Teologi, i hvilken den danske Almenhed levede og aandede, som et Stykke Middelalder, de ikke blot havde bag sig, men for hvilket de havde tabt Interessen. Og lige saa lidt spildte de Ord paa deres Fritænkeri.

10.

Om det sociale Spørgsmaal taltes der fordomsfrit og lidenskabsløst; Intet lignede den fjantede Forskrækkelse, der havde mødt den begyndende Arbejderbevægelse i Danmark. De fleste betragtede Socialismen som en Vranglære, men uden Had eller Vrede. Netop i disse Krese havde desuden

Lassalle bevæget sig og været det levende Bevis for, at høj Kultur og Lærdom lod sig forene med Overbevisningen om, at Samfundets økonomiske Ordning stod for Fald. Tilmed havde alle de Ældre, Kvinder som Mænd, i Aarene 1848—1849 været revolutionære, og fra den politiske Omvæltning til den sociale var der ikke langt.

Hvad mærkeligere var: i disse Krese fandtes intet Fædrelanderi. Der var vel enkelte Damer, mest saadanne, der var aldeles uberørte af fransk Kultur, hvem Nationalfølelsen var steget noget til Hovedet, og hvis Domme over fremmede Folkeslag ikke var upartiske. Men man kunde jo ikke for-tænke en fremragende Kvinde, der havde oplevet Tysklands politiske Ydmygelser og set dets Genrejsning, i at hun svarede en Fremmed, der smagløst komplimenterende sagde: Nu er det de Tyske, som er blevne *la grande nation*: „Det har vi altid været“. Iøvrigt var netop overfor det slagne Frankrig den gode Tone i disse Hjem sympatisk og saa hensynsfuld, at Overtrædelse af den straffedes med Barskhed. Et af de gæstfrieste Huse i Datidens frisindede Berlin, en virkelig Salon afgav Rigsdagsmanden og Forlæggeren Franz Dunckers Hjem foran i Potsdamerstrasse, hvor hvad man i Rusland kalder *Intelligensen* havde et Samlingssted. Der mødtes de allerfleste, som var fremragende i frisindet Politik og Literatur. En Dag, da der var nogle Franskmænd tilbords og anrettedes Haresteg, tillod en chauvinistisk og noget grov Rigsdagsmand sig den slette Vittighed, til en af de franske Gæster at betegne Haren som hans Landsmand; Meningen var, at Harerne løb som den franske Hær. Fru Lina Duncker befalede ham, saasnart man havde rejst sig fra Bordet, at forlade Selskabet og Huset.*)

---

*) Se Samlede Skrifter XIV. 212.

11.

Mange af de Politikere, jeg traf paa, tilhørte Oppositionen og følte sig som Modstandere af Bismarck og hans Væsen. Hvad godt og gavnligt han havde udrettet for Tyskland, det havde han efter deres Opfattelse gjort efter Recepten i *Faust* som

ein Theil der Kraft,
die stets das Böse will und stets das Gute schafft,

men der var ogsaa andre, Politikere som Lægmænd, der betragtede Bismarck efter Rigets Grundlæggelse som vidt-forskellig fra den ultraprøjsiske og ultrakonservative Hedspore, han i sin Ungdom havde været, og satte stor Lid til ham som til Rigets fremtidige Styrismand. Hans Evner i udenrigsk Politik var jo ubestridte, og i den indre Politik havde han foreløbigt taget de gamle Medlemmer af det nationale Parti, de nationalliberale, til Medarbejdere.

Mig personligt var Bismarck kraftigt imod; jeg havde endnu hos ham mere Øje for den vældige Brutalitet end for Genialiteten. Men Skikkelsen begyndte at sysselsætte mig, som den sysselsatte alle andre. Hvad der tiltrak mig her, det var Manden, som stod saa fast i sine Sko. Her var en Mand, som vidste, hvad han vilde, og som havde udført det uden Vaklen.

Mer end et Aar igennem havde smaa Danskere tudet mig i Ørerne, at jeg havde været hensynsløs, og det lod sig hverken forsvare eller undskylde. Hvad jeg mente, kunde være mere eller mindre berettiget, det fik staa ved sit Værd; men jeg havde i min Optræden været hensynsløs, og det skulde hævnnes, derfor skulde jeg bøde.

Her saa jeg nu paa Gaden, hørte i Rigsdagen, stødte i alle Samtaler og i hver Avispalte paa Tidsalderens store

Mand, han, hvis Færd overalt betegnedes med Stikordet *Hensynsløshed* — hvilket Indtryk gjorde det ikke paa mig, da jeg i et af hans Breve ved Gennemlæsning stødte paa Sætningen: *Ich bin umgekehrt lange nicht rücksichtslos genug, eher feige*. Den Sætning satte Staal i min Ryg. Den passede paa mig, var som skrevet for mig. Jeg havde jo, for at faa mine Lærdomme til at glide ned, ladet mig forlede eller overtale til et Maadehold i Polemiken, der havde vist sig aldeles unyttigt. Fra nu af var der ikke den Magt paa Jorden, der skulde bevæge mig til at give Køb.

12.

I denne Stemning var jeg, da jeg i Berlin for første Gang gennemløb nogle af Ferdinand Lassalles Flyveskrifter. Som Indledning til Studiet af dem gennemlæste jeg Spielhagens udmærkede Roman *In Reih' und Glied*, til hvis Hovedperson, Leo, Lassalle har staaet Model. Jeg havde da lige lært Friedrich Spielhagen personligt at kende. Han stod paa Højden af sin Almenyndest, var frisk, veltalende og gæstfri. Den røde Radikalisme i hans Bøger tiltalte mig, især som den kom til Orde i Romanen om Lassalle, fast og fri for Deklamation.

Lassalles egne Smaaskrifter ramte mig personligt, slog ned i mig som længe ikke noget Trykt havde gjort. Ikke ved deres Form; thi den var ofte smagløs; ikke ved deres Indhold; thi hverken ældre tysk Politik eller Statsøkonomi laa mig særligt paa Hjerte; men ved den Personlighed, som her fik Udtryk, jernhaard, derfor ubøjelig, overlegen ved Kundskab og Klarhed, derfor skridende hen over officielle Anklageres og private Angriberes Modstand, som eksisterede den ikke, ikke desmindre i høj Grad politisk, og

endelig ridderlig, elegant, genial — paavirkende selve Bismarck, profetisk forudskuende Begivenhedernes Gang.

Lassalle styrkede mit Indtryk af, at Datidens Borgerkab var gaaet til Grunde i Filisteri, og at ingen Skribent, der vilde udøve nogen Indflydelse, maatte forsømme at henvende sig til Arbejderstanden.

Ogsaa hos ham var Grundtrækket: Hensynsløs Fasthed. Det samme Grundtræk skulde, trods min gennemgribende Ulighed med ham som Personlighed, ogsaa blive mit. Min Skæbne havde den Lighed med hans, at jeg havde faaet talløse Hadere at tumle.

HJEMME OG UDE

1.

DEN første December var jeg igen i Kjøbenhavn og udrustet med en ny Besluttethed til at genoptage og udbyde mit Arbejd. Jeg havde længe forinden begyndt at sætte mig ind i det umaadelige Stof, som Tysklands romantiske Skole afgav; men efter at have gennemlæst et halvhundred Bind og følt mig ude af Stand til at fastholde deres Væsen og forme dem i Grupper, havde jeg opgivet Ævred, og nu havde jeg glemt de da gennempløjede Bøger og maatte begynde forfra paany.

Jeg kunde ikke helt gaa op i mit Arbejd. Bl. A. gjorde *Literaturselskabets* Mathed mig mange Sorger; jeg holdt Foredrag deri og stræbte at foranledige Andre til det samme. Lidt forstyrrede ogsaa danske og nogle tyske Presse-Angreb mig. Men jeg arbejdede skarpt, samlede i December Maaned Stof og begyndte i Januar Udarbejdelsen. I de første Dage af 1873 skrev jeg Indledningsforedraget til *Den romantiske Skole i Tyskland*, i Februar averterede jeg Forelæsningerne og sluttede dem i de sidste Dage af Marts; Anstrengelsen var meget stor, og neppe var den overstaet, saa lod jeg Bogens Trykning begynde. Den var til Ende ved Slutningen af April.

I Maj skrev jeg min Afhandling om Carsten Hauch,

der sluttede sig til Bogen, men behandlede en indfødt Romantiker med den Kærlighed og Sympati, jeg alene havde kunnet vise Kleist iblandt de tyske.

2.

Fra 1. Juni til 1. Oktober var jeg paany i Tyskland.

Efter et længere Ophold i Berlin traf jeg som aftalt sammen med J. P. Jacobsen, min Broder og dennes unge Frue i Dresden, hvorfra vi gjorde Udflugter i Omegnen. Vi spiste en Dag paa et af de smukkeste Punkter i sachsisk Schweiz ved Prebischthor, hvor Bjerget danner en naturlig Bue, og var i Øjeblikket de eneste, som opholdt os paa Pladsen. Vi nød den dejlige Udsigt, der indrammedes af Bjergbuen, og den fuldstændige Ro, da et skrattende Hornorkester lige i vor Nærhed gik løs paa Udførelsen af det ene Musiknummer efter det andet. De falske Toner forstyrrede Stemningen, fornærmede Naturen. Vi besluttede at give Musikanterne rigeligt Penge — imod at de holdt op med at spille, mens vi sad der.

De afslog ikke Pengene, men tog naturligvis Sagen ilde op, og da efterhaanden flere og flere Spadserende fra Dresden indfandt sig paa Plateau'et, og savnede Musiken, der var dem kærere end Naturen, beklagede Musikanterne sig os uafvidende til de Nyankomne over vort Forbud, der, alt eftersom Pladsen fyldtes, satte de Tilstedeværende i Raseri. Vi var uskyldige nok til at tro, vi havde handlet til fælles Bedste. Men vi blev revne ud af vor Vildfarelse, da vi saa os som Genstand for hadefulde Blikke og haanlig Pegen. Øjensynligt var der noget i Gære mod os i Folkemængden.

Man havde — ganske spirituelt af en tilfældig Hob — ladet hente et Par Lirekassemænd fra nærmeste By, og i det Øjeblik vi beredte os til at gaa ned ad Bjerget, var vi

omringede af en haangrinende Masse paa flere hundrede Sachserer, der anbragte en Lirekasse paa hver Side af vor lille Gruppe, som med forfærdelige Mislyd spillede hver sin Melodi lige i Ørene paa os den hele Vej ned. Forgæves forsøgte jeg en Forklaring; Lirekasserne og Brølet overdøvede min Stemme. Der var intet andet for end at væbne sig med Filosofi; men Vejen var lang, og bestandig forøgedes Antallet af dem, der indesluttede os. J. P. Jacobsen bevarede som vi andre sin Ligevægt; havde vi taget til Genmæle, var vi blevne overfaldne; thi, pudsigt nok, Forbitrelsen hos vore Forfølgere steg bestandig, alt som der kom flere til. End ikke paa Stationen slap de os, og da vi steg ind i en Jernbanevogn, sprang de, som forud sad i den, ud for ikke at forveksles med os eller blive slaede sammen med os.

Jeg lærte her paany, hvad det fører til at ville reformere, at ville bringe falske Toner til Taushed.

Saa tidt jeg i de følgende Aar var Vidne til den danske Almenheds stadigt stigende Harmen imod mig og læste Udgødelserne i de danske Aviser, var det mig, som tudede Lirekassemusiken fra sachsisk Schweiz paany i mine Øren, baaren af Hobens Hujen og Skraal.

3.

Vi tog over München til Tirol, hvor vi tilbragte nogle Dage i en smuk Natur, der af Jacobsen dog følte som fremmed og langsomt gennemtrængelig for ham. Vi overværede i Brixlegg en Opførelse af Passionshistorien, vistnok en Efterligning af de religiøse Skuespil i Oberammergau. Man sad paa Træbænke under aaben Himmel, tæt sammenpressede og ubekvem. Forestillingen varede, med en Middagspause paa nogle Timer, hvorunder vi spiste i et

Værtshus, fra Morgen til Solnedgang. Men vi oplevede ogsaa som Tilskuere meget. I Forspillet optraadte Adam og Eva, som fristedes af Slangen og faldt. Ellers havde Frelsen jo ikke været nødvendig. Frelserens Lidelseshistorie blev ikke løsrevet fra dens mange Forudsætninger. Og den spiltes med hver bibelsk Enkelthed og med mange Tilføjelser efter Overleveringen f. Eks. den om Pontius Pilatus' Hustrus Drøm. Det Hele havde været fængslende ved dets Barnlighed, ifald kun Hovedpersonen var bleven uskyldigt spillet. Men den Landsbyhaandværker, som forestillede Jesus, var lutter Affektation og grim at se paa med sine pomadiserede Hængelokker. Han skabede sig grueligt, da han vaskede de tolv Apostles temmelig rene Fødder.

Gudsmoder spillede af en skikkelig Tirolertøs i en ildklingende Mundart og med falske Betoninger f. Eks.: O du *mein geliebter Sonn*, soll *ich* dich *am* Kreis sehen! Korførerer havde en Gang som en And. En naiv Tiroler-Pilatus hørte til de morsommere Figurer.

Men tilsidst var vi dødtrætte, og det var formelig en Lettelse, da Soldaten stødte sin Lanse i den Korsfæstedes Side og gennemstak en blodfyldt Okseblære, saa Blodet strømmede ud. Der kunde da ikke være langt tilbage.

Nok saa interessant som Opførelsen var Tilskuerskaren, der med faa Undtagelser bestod af Egnens Bønder og Bondkoner. Enkelte var hjertegrebne; en gammel Tirolerkone græd inderligt og syntes at erfare Historien for første Gang.

I Innsbruck, hvor mine Rejsefæller og jeg i Domkirken havde beundret Relieferne og de harniskklædte Fyrsters og Ridderes Statuer, skiltes vi ad.

4.

Jeg rejste tilbage til München for at tilbringe nogen Tid i Paul Heyses Selskab.

Hans Roman *Kinder der Welt*, der først udkom i Feuilleton til *Spenersche Zeitung*, havde fængslet mig saa stærkt, at den førte os sammen. Siden Oktober 1872 havde vi staaet i levende Brevveksling. Heyse, der med usvigelig Sikkerhed lod sig lede af sit Naturel, havde langsomt udviklet sig fra det Følelsesfulde, næsten Kvindelige, til det Faste og Mandige og fra altfor stærk Pietet til det Mod, der bekender en ilde hørt Overbevisning. Skønt mer end fyrretyveaarig havde han bevaret en ganske ungdommelig Modtagelighed for andre Mænds Væsen og Tanker. En Plads var netop da tom i hans Indre, da han lige havde mistet sin bedste Ven, en Sjæl af Guld og en sand Poet, Hermann Kurz. Det faldt i min Lod at tiltræde Arven efter ham. Forholdet mellem Paul Heyse og mig blev snart inderligt og besegledes ved det fortrolige Du, skønt Heyse var tolv Aar ældre end jeg.

Han skrev til mig: „Af alt, hvad Frugtbringende mine Stjerner har skænket mig, takker jeg dem mest for min aldrig borttørrende Evne til Venskab og min lidenskabelige Trang dertil, som trods Alt, hvad der er blevet mig ranet, bevarer mig mod at forarmes. Ved din første Tilnærmelse fornåm jeg hint hemmelighedsfulde Slag paa Døren til mit Inderste, som jeg ellers kun har oplevet, naar en ny Forælskelse meldte sig. Langt udover enhver Interesse for dit aandelige Arbejd har alt Menneskeligt i dig draget mig til dig, og denne stille Naturmagt er fra da af kun blevet stedse stærkere befæstet.“

Som adskillige Mænd udvikles gennem en Rækkefølge af Forbindelser med Kvinder, af hvem de lærer mindst lige

saa meget som de bringer dem, saaledes gives der Mænd, til hvis Udvikling det hører, at deres Aand en Tid lang indgaar Ægteskab med en anden Mands Aand. Her finder da en gensidig Befrugtning Sted. Paa denne Maade er ikke sjældent *min* personlige Udvikling foregaaet.

5.

Det første, Paul Heyse læste af mig, forekom ham altfor stærkt at betone Forholdet mellem Literaturen og Tidsalderen, hvori den opstod, og bragte ham til at opkaste det Spørgsmaal: Ved hvilke Kendetegn lader det sig skelne, om et Kunstværk er fremgaaet af en Tidstrømning eller overhovedet er ejendommeligt for den? Han skrev: De fjernest liggende og mest personlige Tilskyndelser kan virke saa stærkt paa en Kunstnersjæl, at der opstaar et Værk, som river Tidsalderen med sig saa at sige mod dens Vilje, det vil sige uden noget Forhold til den øjeblikkelige Tidsaand, der da ogsaa snart ryster Kunstværket af sig. Falske Smagsretninger er blevne paatvungne Kulturen af blændende Talenter. Ensomme, højtragende Værker er naaede til os, hvorfra man aldeles ikke kan slutte til en beslægtet Retning hos de Samtidige, der ikke forstod deres Ophavsmand og neppe vidste af hans Tilværelse.

Naar jeg hertil svarte, at Alt var betinget, saa Intet kunde staa udenfor Sammenhængen, gjorde Heyse gældende, at denne Sammenhæng i Aandslivet var meget løsere og lunefuldere end i Naturlivet, idet Kræfternes og Safternes Blanding fuldbyrdedes efter langt uberegneligere Love end i Fauna'en og Flora'en.

Naar jeg hævdede, at de Tanker hos et Geni, der har oplyst en Verden, ikke lød andre Love for Idé-Associationerne end dem, der raader i den enfoldigste Tankegang — lige-

som den Gnist, der stak Moskva i Brand, ikke var kemisk forskellig fra den, ved hvilken en Landsbypræst tænder sin Pibe — saa svarte han, at der var stor Forskel paa de barnlige Tidsaldere, hvor den Enkelte endnu ikke gjorde sig gældende, saa Værkerne mest var navnløse, og de højt kultiverede Tider, hvor det geniale Individ isolerer sig i selsom og dog fuldt berettiget Frembringelsesdrift og saaledes bliver Ophav til Værker, der løfter sig op over deres Tid og det Folk, hvoraf de oprandt.

Naar jeg overfor ham gjorde gældende, at vi var tøjrede, skrev han til Svar, at det var sandt nok, men hvad det kom an paa var Tøjrets Længde. Hvis en Ged havde saa langt et Tøj, at den kunde gaa fra Marken helt op paa Bjerget og fodre sig med Alpeurter, saa deres Aroma sporedes i dens Mælk, saa kunde ikke deraf sluttes, at disse Urter voksede paa det Lavland, hvor alle de andre Geder søgte deres Næring.

I Virkeligheden sagde jeg brevligt kun Heyse saa meget imod som var nødvendigt for at bringe ham til fortsat Udfoldelse af hans Synsmaade; thi — som han ogsaa tidligt følte — vor Uenighed var kun en Ordstrid; inderst inde var jeg ikke mindre tilbøjelig end han til Tro paa den Enkeltes Magt og Ret, og forsaavidt den filosofiske Determinisme nogen Tid havde dulgt mig selv den lidenskabelige Individualisme, der slumrede i min Sjæl, saa blev den mig nu bevidst under det første Halvaars Brevveksling med Heyse.

Da vi endelig mødtes, opdagede vi derfor til vor Overraskelse, at hvad i al Verden vi end berørte, Forhold, Personer, videnskabelige Spørgsmaal, saa herskede der den latterligste Overensstemmelse mellem os.

6.

Jeg stod nu i München for første Gang udenfor hans Dør. Hans sekstenaarige Datter lukkede op: *Dr. Heyse ist nicht zu sprechen*; hun tog saa mit Kort og udraabte: *Für Sie freilich!*

Heyse var apollonisk smuk, havde baade Værdighed og Ynde, et dejligt Haar, bleg Lød, store blaa, blege, men lysende Øjne. Der var noget nervøs anstrengt over ham. — Vor første Samtale varede seks Timer, og da jeg sagde Farvel, udbrod Heyse: Med Dem kunde jeg tale i hundrede Aar. — Vi havde i den Grad talt hinanden efter Munden, at jeg, især paa Grund af det nyligt Oplevede hos Hettner, et Øjeblik fik det Indtryk: Alle fornuftige Mennesker paa Jorden er i Grunden enige og kun det meget Vrøvl, der siges om dem af Pakket, fremkalder Skinnet af en tilsyneladende Uenighed.

Grundlaget til vort Venskab lagdes i denne Sommer 1873, da Heyse stadigt søgte mig paa mit Hotel og indførte mig i sin Kres, medens jeg paa det kongelige Bibliotek i München flittigt studerede til min Bog *Reaktionen i Frankrig*. Men i det følgende Aar opfordrede han mig stadigt til at vende tilbage. Han havde bygget sig et smukt Hus i Louisenstrasse, tæt op ad den store offentlige Have. Der ventede et Værelse paa mig midt i det Grønne, hvor Fuglene udenfor Vinduerne holdt godt Naboskab. Og i 1874 tilbragte jeg da to Gange en Maanedstid som Gæst i Heyses Hus og lærte ham selv og hans Venner endnu nøjere at kende. Da vi det Aar skiltes, forekom vort Samliv ham kun som Smörgåsbordet hos Svenskerne, hvorefter først det egentlige Maaltid skal finde Sted, og virkelig varede vor fortrolige Brevveksling en fuld Snes Aar.

Vore Naturer var dog højst forskelligartede, men netop

derpaa beroede vel den gensidige Tiltrækning. Naar jeg under vort Samliv fremkom med de mange kritiske Indvendinger, jeg havde paa Hjerter, angaaende Heyses Fremstillingsmaade og personlige Stil, indrømmede han mig mangt og meget, som han ikke kunde ændre uden at gøre Vold paa sin Natur, men forsvarede sig paa andre Punkter med overlegen Dygtighed.

Undertiden kunde det falde mig ind at spille Mérimée ud imod ham; thi endnu paa dette Tidspunkt overvurderede jeg ikke lidet dennes forbeholdne Kunst. Heyse svarte da: Man maa gøre sig Rede for, paa hvilket Publikum Forfatteren har tænkt og for hvem han har skrevet, om for en Samfundsklasse som de fleste Fransk mænd eller for en selskabelig Kreds af Verdensmænd og Verdensdamer som Mérimée eller for sig selv og sin Genius som en Shelley eller Hölderlin. Man kan jo desuden skrive for et helt Folk, for et Koteri, for sin Elskede, for en Flok fortrolige Venner.

Heyse hævdede, at medens Mérimée skrev for Verdensmænd, skrev han selv i Grunden alene for sig selv. Han var gennemtrængt af den Overbevisning, at kun i sine store Instinkter var Massen bevæget af noget Guddommeligt; alt Kunstnerisk var blot for de Faa. Hans eget Publikum var mere og mere smeltet sammen. Hans unge Svoger, Maleren Johannes Kugler, var den af hans Læsere, som havde det fineste Blik; men han led af en uhelbredelig, kvalfuld Sygdom. I Begyndelsen af December 1873 forsøgte han en Nat at gøre Ende paa sine uudholdelige Lidelser. Da det syntes, som vilde han ikke mere vaagne af Opiumssøvnen, drak hans Moder, der kun havde levet for ham, den Gift, han havde levnet i Flasken. Hun fandt Døden, men han vaagnede op paany og til Bevidstheden om at have voldet sin Moders Død. Otte Dage levede han endnu i frygtelig Sjæle kval, og i den Tid gjorde han fire mislykkede Selvmords-

forsøg. Kærlige Venner bragte det Offer at lægge Alt til Rette for ham til det femte Forsøg, der lykkedes ham. Heyse, der var det nærmeste Vidne til disse Rædsler, og der ikke mere i München havde nogen daglig Omgang af jævnbyrdig Art, følte sig mere og mere drevet tilbage til sig selv. Han arbejdede, som man iøvrigt altid bør arbejde, med Skyklapper for Øjnene, for ikke at adspredes.

Under disse Omstændigheder var det, at min kritiske Opfattelses Føletraade efter Heyses eget Udtryk naaede ind til hans Hjerter. Han havde fundet den Kritiker, der i det Store og Hele forstod ham, og han værgede for sit Væsen mod det Krav til Ufølsomhed, jeg i min Afsky for det Blødsødne stillede til ham som Digter.

Han sagde: „Om Mérimée som Digter gælder ikke Goethes Ord:

Ihm gab ein Gott zu sagen, was er leide.

Den, der er ene med sin Genius, føler det ikke som en Nedværdigelse at udtale sine Følelser for Mængden.

„Det er sandt, at naar Jean Paul græder med sine Helte og Heltinder, vender den moderne Læser sig med Uvilje bort. Men naar Goethe i *Valgslægtskaberne* udbryder: „Jammervoller brachten kaum jemals in solcher Nähe Liebende eine Nacht zu“, saa er vi ham taknemmelige for, at han lod sig overmande af Følelsen. — Byron var visselig ikke følevorn, og han har dog fremstilt Haydee ganske anderledes blødt og ømt end Homer Nausikaa. Hvorfor skulde Kunstneren give Afkald paa den Tiltrækning, som et stort Menneskes lidenskabeligt bevægede Sjæleflamme udøver paa Blikket!“

7.

Af Venskab for mig lærte Heyse sig Dansk.

Han satte sig ind i mine hjemlige Forhold og mente, jeg ikke havde nogen Udsigt til Sejr, med mindre jeg kunde danne et Parti, om saa fra først af kun paa et Dusin Mennesker, der stod fast om en Fane. For mig ganske ene troede han det ikke muligt at føre en Kamp mod den Magt, mod hvilken efter Heines Ord „selv Guderne kæmper forgæves“. Men han fandt med Rette Partisansen meget svagt udviklet hos mig. — Du er, sagde han, for trodsig til at bruge de smaa demagogiske Midler og til at gøre dig gemen med de Gemenene. Men du maa gøre det, ifald du vil stifte Parti. Saa-dan talte vise Mænd jo allerede til Coriolan; men han forblev den, han var, og vi føler med ham; al Sandhed er af aristokratisk Natur, selv om den gælder de Arbejdende og Nødlidende.

En Oprejsning overfor de nedsættende Domme i Danmark fandt jeg langt mer end i den tyske Kritiks velvillige og anerkendende Udtalelser i Paul Heyses private Domme. Da jeg sendte ham anden Del af *Hovedstrømninger*, skrev han: „Min første Dom er stadfæstet. Jeg kender ingen Skribent, hvis Esprit saaledes i hvert Øjeblik forbliver Karakter, og hos hvem der er saa lidet Overskud af Formen udover Indholdet, saa ringe Eftergivenhed overfor Stilkunster og dog saa megen Glans og Effekt.“ Da han læste det første Udkast til min *Lassalle*, skrev han: „Her finder jeg din *arte che studia di non parere*, din lødige Prunkløshed, din Kunst at tale under fire Øjne med Læseren og samtidigt til Alverden, denne slanke, redelige og dog bøjelige Stil, af hvilken Pointerne springer ud med en saa stiltfærdig Naturkraft som Knopperne af Grenen — kort sagt Alt, hvad der

ved Anlæg og ved alvorligt Arbejde er dit og hvad der er saa sjældent som Foreningen af Slange-Klogskab og Due-Enfold.“

8.

Paul Heyse havde en Naturtilbøjelighed til at se Tingenes lyse og lykkelige Side, der stødte haardt imod den Vane, der uvilkaarligt havde udviklet sig hos mig til straks at se, hvor forbandet Alting i Grunden var. Han betragtede det som en Slags Pligt at skildre Menneskene bedre og større end de i Gennemsnit er; han vilde gerne styrke Enhvers Selvagtelse og give ham Mod til at fortsætte Livet. Al hans Higen gik ud paa at aflokke Tilværelsen, den tilsyneladende prosaiske, saa mange Glimt af Ynde og Skønhed som muligt, men især paa at vise, hvor højt vi kunde naa, naar vi anspændte alle vore Kræfter.

Heyse havde da noget ved sig, der meddelte Glæde ved Eksistensen. Han virkede mildnende paa Bitterhed og Skarphed, lægende paa Sindets aabne Saar. Skønt han ikke var bleven forskaanet for store Sorger og særlig var bleven haardt ramt ved Tabet af to Smaabørn, maatte han kaldes Typen paa en lykkelig Mand, udvortes smukt og indvortes rigt udstyret af Naturen, tidligt beskyttet og fremmet af en højsindet Fyrste, der ikke blot havde skænket ham sin Yndest og kaldt ham til den By, hvor Heyse følte sig saa veltilpas, at han efter Kong Max's Død ikke mere havde forladt den, men ogsaa bragt ham i tidlig Forbindelse med den lille Skare af udsøgte Talenter, Kongen havde samlet om sig.

Af dem var de fleste nu forspængte til andre Byer eller døde; enkelte var endnu i Live, som Hermann Lingg, et stort lyrisk og episk Talent, en uskyldig og værdig Digter,

hvis mindste Ytring havde Farve og Klang. Da jeg spurgte ham, hvorfor han havde indladt sig paa at skrive nogle Artikler for Paul Lindau, det ikke kunde more ham at udarbejde, svarte han: han giver mig *haarde Dalere* derfor.

Som Naturelsker og Skønhedselsker havde Heyse sit andet Fædreland i Italien, til hvilket Land han henlagde en Mængde af sine Digtinge, og hvor han ogsaa senerehen tog varigt Ophold. Han forherligede og forskønnede de italienske Folke-Egenskaber, fordi han i Italien fandt en af Refleksion uopløst Naturlighed, og medfødt Skønhed som medfødt Skønhedssans. Der var noget i hans Stiliseren af den italienske Kvinde, som mindede lidt om Leopold Roberts.

Men ogsaa den bayerske Stamme var ham kær ved det Saftige, Naturvoksede i Racen. Det morede ham, at en ung, ugift Tjenestepige, han fæstede, paa Spørgsmaalet, om hun havde noget Barn, fornærmet havde svaret: Jeg er 21 Aar, og saa grim er jeg da ikke, at jeg ikke skulde have et.

Det nordtyske Væsens Forstandskølighed og Forstandskarphed tiltalte ham mindre; fransk Væsen var ham nærmest imod. Han havde aldrig været i nær personlig Berøring med Franske; af nyere franske Digtere var Victor Hugo ham en Gru, mens han neppe tilfulde vurderede nogen anden af dem end Musset.

9.

Der udgik Harmoni fra Paul Heyse; han var fredeligt og rent kunstnerisk anlagt. Men paa et enkelt Omraade var han uforsonlig og stridbar, det var med Hensyn til Spørgsmaalet: Tankefrihed mod Kristenhed. Han betragtede det som en Vanære for den moderne Kultur, at de Dan-

nede mange Gange forholdt sig mindre frit til vore Dages Folkereligion end dannede Romere paa Ciceros Tid havde forholdt sig til Datidens. Han satte Buddhaismen over Kristendommen i dens Omsorg for Dyrene.

I sin Roman *Kinder der Welt* gjorde han opmærksom paa den Fare, der truede det ny Tyskland fra den bestaaende og anerkendte Kirkelighed som fra det skinhellige Væsen. Han undgik ikke at genfrebringe en oftere set Variant af Tartuffe-Skikkelsen i sin Lorinser; men Romanen kom netop i det rette Øjeblik, hvor den følte som en Begivenhed, og den kom dem til Undsætning, der var stedte i Kamp mod den forældede Overtro, der endnu gjaldt for Religion. Jeg for min Del sørgede for at faa den oversat paa Dansk; men Oversættelsen kom til at forvolde mig mange Sorger og megen Tidsspilde. Hegel, der havde paataget sig Udgivelsen, men som nødigt vilde offentliggøre noget, der voldte Gejstligheden Anstød, skræmmedes ved enkelte uforsigtige Ytringer om Bogen, der var faldne fra aabenmundede Tilhængere af den nye Retning. Oversættelsen, en ung begejstret Nordmand, viste sig, ikke at være Arbejdet voksen og maatte opgive det midti. Og imens udgav, trods Heyses Protest en anden dansk Forlægger en konkurrerende Oversættelse. — Hvor dogmatisk Tankegangen dengang var, kan maales paa den Opsigt, Bogen i Danmark saavel som i Norge gjorde ved sin Aandsretning, og paa de platte Beskyldninger, en Faust-Oversætter i Norge rettede imod den.

10.

Omgangslivet i München var storstadsagtigt og frit. Om Eftermiddagen traf en Mængde forskellige Mennesker, der havde Interesser tilfælles, hverandre i en Have *Zum Achatz*

hvor der udskænkedes ypperligt Øl fra Fadet, og hvor man samtalte en Times Tid eller mer. I Kunstner- og Forfatterverdenen var det Tonen, at man omgikkes uden at vise personlig Nysgerrighed, kun optaget af Formaal, Kunstspørgsmaal, Tanker og Teorier. Man kunde have kendt en Mand i flere Aar uden at vide, om han var gift eller ej.

Man havde Fordelen af et selskabeligt Samliv, der medførte en Krydsild af Ideer, uden at man behøvede at vise eller nyde Gæstfrihed. Man beholdt den fulde Raadighed over sin Tid som over sine Penge.

I Hjemmene modtoges kun de nærmeste Venner. Til Paul Heyses Omgangskres hørte den sære og lærde Michael Bernays, Universitetsprofessor i Literaturhistorie, der havde gennemført den samme strengt filologiske Metode overfor den nyere Tids Frembringelser, som saa længe havde været anvendt overfor de antike. Han havde skrevet en Bog om den Schlegelske Shakespeare-Oversættelses Vorden paa Grundlag af Haandskrifterne. Han havde rensat Goethes *Werther* for oprindelige, som for senere tilkomne Trykfejl, ganske som Madvig havde rensat Livius for Afskriverfejl. Han var den lidenskabeligste Goethedyrker, og da han var udrustet med Hukommelse som en Mnemotekniker, kunde han fremsige *Egmont* eller *Iphigenie* udenad fra Ende til anden, ikke at tale om Balladerne eller de mindre Digte. Han vidste paa en Prik, hvor hver Sætning, man vilde anføre, stod hos Goethe. Som Literaturhistoriker kunde han ved sine Forelæsninger paa Universitetet glæde sig ved stærkt Tilløb.

Religiøst var han anderledes sindet end Heyse. Han betragtede Daaben efter Heines bekendte Udtryk som Adgangskortet til den moderne Kultur, og da han var født Jøde, havde han ladet sig døbe, en Sag, Heyse i sit stille Sind ikke agtede ham for. Ved sin grundige Lærdom kunde

han bibringe Samtalen et nyttigt Element, om han end frastødte ved et Stænk af Pedanteri.

En polar Modsætning til Bernays var den unge Elsasser Ludwig Schneegans, en sværmerisk og poetisk Sjæl, lyrisk og dramatisk anlagt, ligeligt fransk- og tyskdannet, som med Begejstring fremsagde Victor Hugos *Le Satyre*, som han sandsynligvis var den eneste i München, der kendte. Fattig som han var, maatte han for at tjene sit Brød skrive Teaterstykker, hvis Æmne og Plan Kong Ludvig II opgav ham, saa Stakkelen arbejdede med paaholden Pen. Han forærede mig sine Skuespil, og de var overraskende læselige. De spiltes en enkelt Gang for Kong Ludvig alene, mens Teatrets Tilskuerplads laa nedsænket i Mørke, og opdagede Kongen trods Mørket, at en anden Dødelig, Mand eller Kvinde, havde faaet Indpas, blev den Paagældende uddrevet uden Naade, efter at Kongen havde sikret sig den Dumdristiges Navn. Schneegans var forelsket og upraktisk, havde paa det erotiske Omraade ikke mere Held med sig end paa Dramaturgiens.

En tilrejsende Gæst, der hyppigt saas, var Wilhelm Hemsén, Bibliotekar ved det kongelige Bibliotek i Stuttgart, en smuk, skægget Mand, Nevø af Friedrich Theodor Vischer; han forestillede sig for mig som „en varm Beundrer af *Hovedstrømningerne*“ og blev mig kær.

Omgangsven af Paul Heyse var ogsaa den gamle Æstetiker, Moritz Carrière, hvem jeg kendte godt før jeg saa ham, da jeg i min Universitetstid, iøvrigt med ringe Udbytte, havde læst hans systematiske og kunstbegejstrede Skrifter. Han havde tilegnet sig de forskelligste Lærdes Meninger og bearbejdede dem uden synderlig Oprindeligheid. Hans Stil bestod af Sætninger i Anførselstegn, gik, som Tykerne siger, paa Gaasefødder. Men han var den elskværdigste Personlighed, uden det ringeste Stænk af Professor-

Selvfølelse, hensynsfuld mod Ungdommen og Kammerat med den, i Grunden en Lyriker, hvis Oversættelser af italienske Poesier klang smukt og rigt.

11.

En stadig Gæst i Heyses Hus, snarere en Broder end en Ven, af Børnene kaldt Onkel, var Maleren Franz Lenbach. Han var da ung, endnu ikke rig og anset, men livfuld, stræbende, indtagende ved det Præg af den forhenværende Haandværker, der stemplede hans Person og gav hans Tale paa en Gang noget Naivt og Zünftigt. Foer han en Dag ned ad Gaden med purret Haar og hastige Fagter, utilgængelig og adspredt, beroede det paa, at en bestemt fornem Dame, han sværmede for, den Dag var i München.

Han havde gjort fortræffelige Portræter saavel af Heyse som af Fru Heyse og malte i de Dage Richard Wagner. Han var ikke bange for til Heyse at kalde Wagner „ein famoser Kerl“, skønt han vidste, hvilken næsten fanatisk Uvilje Heyse nærrede mod Wagners Musik. Paul Heyse vurderede Lenbachs maleriske Evner efter Fortjeneste, men saa hans Begrænsning deri, at han aldeles manglede Fantasi.

Det var en Egenskab, hvorpaa det mindst skortede Heyses anden nære Ven blandt Münchens Malere, Schweizeren Böcklin. Han var da endnu ikke naaet til Anseelse eller Ry, og Paul Heyse kæmpede med Mund og Pen for at skaffe ham den Hæder, der tilkom ham. Böcklin havde da endnu ingen anden Køber end Baron (siden Grev) Schack, der trods sin Paaholdenhed da var ved at danne sit senere berømte Galleri; men Baronen, der som poetisk Oversætter var en Formkunstner, havde en højst usikker Smag for Malerier og nøjedes i Almindelighed med at købe, hvad Andre, særligt Lenbach, der fra først af var groet op under

hans Beskyttelse, raadede ham til. Han havde taget Lenbach med sig paa Rejser og ladet ham udføre de smukke Kopier af gamle Mestere, hans Samling nu indeholdt.

Böcklin var i sin Kunst en stor og selvstændig Digter. Hans Arbejder hensatte En i en højere Verden end Dagliglivets; de bedste var Værker, man ikke kunde lade være at drømme over og betages af. Hans Farveglæde var overordentlig og hans Farvers straalende Styrke lod hans Billeder i bogstavelig Forstand overstraale, hvad der hængtes op i deres Nærhed. Men der var noget drøjt schweizerisk i hans Naturel. Han yndede skrigende Farvemodsætninger, kunde lægge et knaldrødt Klædebon om en nøgen Kvinde i et underfuldt Landskab, saa det skingrede som et forstyrrende Trompetstød.

Personligt var han sluttet, tilbøjelig til at give sig Luft i satirisk Lune.

Paa dette Tidspunkt befandt han sig i dødelig Pengeforlegenhed. Han havde netop da lagt sidste Haand paa sit Triton-Billede *Im Spiel der Wellen*.

For at komme ham til Hjælp lagde Heyse følgende Plan: Vi vidste, ad hvad Vej Baron Schack plejede at spadserere og hvor han drak sit Øl og indtog et Maaltid. Paa en og samme Dag skulde som tilfældigt først jeg, senere Heyse og endelig Lenbach træffe Baronen og begejstret udbrede os over Böcklins nu fuldendte Maleri som det ypperste han nogensinde havde frembragt; vi skulde dertil i forskellig Form knytte en Bemærkning om, at dette var et Billede, som det Schackske Galleri ikke turde lade undslippe sig.

Den begejstrede Skildring og den henkastede Opfordring Nr. 1, 2 og 3 blev programagtigt gennemført; men Alt, hvad der opnaaedes, da den betænksomme Baron havde hørt Lenbach til Ende, var Udbruddet: „Ja, saa vil jeg tilbytte mig Billedet og give ham den ene Villa derfor.“ Som

bekendt har Böcklin udført to himmeldejlige Malerier, der forestiller den samme Villa nær Havet ved Dag og ved Nat; paa begge Billeder staar en Kvinde, fortabt i Forventning eller Savn, og stirrer ud for sig. Det gør, naar man har begge Malerier for Øje, et Indtryk, som havde hun staaet der Dag og Nat uafbrudt. De tør da slet ikke skilles ad. Men det var det ene af disse Malerier, Baronens nu var faldet paa at ville give i Bytte for det nye, overroste — hvad jo ikke vilde indbringe Böcklin en Styver.

Saa maatte vi da efter Penelopes Mønster anvende de næste Dage til at oppille hele vort fine Spind og nøjes med foreløbigt at lade Forholdene blive som de var.

12.

Der var blandt Heyses Arbejder et, i hvilket en Enkelt-hed da gjorde et ikke ringe Indtryk paa mig. Det var Dramaet *Colberg*, i hvilket det fremstilles, hvorledes, da under Colbergs Belejring Borgerne og Militæret forhandler, om Byen bør kapitulere eller ej, en simpel Skolemester tager Ordet, en brav Spidsborger, en Fredens Mand. Alle venter at han vil tage det spageste Parti. Men nej! med stille Fasthed hævder han, at der ikke tør være Tale om nogen Overgivelse; man bør holde Fæstningen til det yderste og foretrække Døden for Vanære. I den tilsyneladende Spidsborger boede der en Helt.

Dette betog mig, fordi jeg var tilbøjelig til ikke at vente andre Overraskelser af Livet end dem, hvorved mine Forventninger blev undertrufne, hvor ringe de end var. Jeg havde længe stadigt troet de Personer, jeg var traadt i Forhold til, værdifuldere end de, naar Prøven gjordes, viste sig at være. Jeg var talrige Gange blevet skuffet og mine Forventninger svegne. I Heyses Skuespil forekom i Over-

ensstemmelse med hans lyst anlagte Sind oftere den modsatte Bevægelse. Svage Forventninger blev overtrufne, uanselige Mennesker aabenbarede sig som strengt retsindige, ja en enkelt Gang som heroiske.

Det Spørgsmaal rejste sig for mig, om jeg ikke i Kraft af sørgelige og pinlige Erfaringer havde almindeliggjort for tidligt. Og da jeg af Naturen var paa min Post mod for hastige Almindeliggørelser, mønstrede jeg min samlede Erfaring, forsaa vidt den lod sig overskue.

I de Dage sendte jeg Holger Drachmann til Svar paa et Brev, hvori han klagede over hjemlig Usselhed, nogle Sætninger af det Indhold, at selv i det ringe Menneske kunde der findes ædle Spirer og selv i en Spidsborger slumre en Helt.

Han svarte:

Dit Brev viser mig en fuldstændig ny og ukendt Side hos dig: Du har jo drukket Münchener-Bier, dit Skarn, og er blevet som de Folk, hvorom Cæsar siger, at de ikke er farlige. Georg B. som en godmodig, flegmatisk, rundkindet Münchener! *voilà une chose très singulière!* — Kan da Omgangen med den Mand, hvis Portræt du engang viste mig med de Ord: „Han bliver for rund, det tyske Øl gør ham fed“ — kan Omgangen med denne brave Mand, med dette saa lidet energiske, saa „smukke“, men efter min ringe Mening saa lidet dygtige Ansigt, kan Samtalerne med denne Novelleforfatter have omstemt dig saa meget, dig, den stærke, smidige Kaardeklinge, dig, det lyse Hoved, gennem hvis urolige, skarpe Træk det 19. Aarhundredes Revolutionsidéer lyser?

O St. Georg! har du glemt Dragen?

O du brave Ridder med den altid fældede Lanse! Har du sat en Knap paa din Spydspids og vil du nu i Fremtiden bruge den til Turneringer, hvor du gratiøst kaster din Modstander, den dumme Forstokkethed, af Sadlen, gratiøst løfter ham op fra Sandet, medlidende bøjer dig over ham, tørrer ham Sveden af hans tykskallede Pande, og „heyser“ ham igen op paa Hesten med et humant Smil, der siger saa meget som „Ædle, men tykskallede Spidsborger! Du have mig undskyldt, at jeg kastede dig af Sadlen; det er nu min Natur og min Kunst. Jeg har imidlertid lært, at der selv i et ringe, halvbegavet Menneske kan være de ædlestes Spirer skjult, og derfor vil jeg ikke ødelægge dig, men agere den barmhjertige Samaritan, og lade dig komme til Kræfter igen — selv

om jeg maa formode, at du paany vil bruge dine indvundne Kræfter imod mig“ . . . .

Du har paa din nuværende Udenlandsfart omgaaedes det store Tysklands bedste Selskab saavel intimt som i Frastand. Naar du da taler om, hvad *vi* bør gøre herhjemme og hvilken vor Fremgangsmaade bør være, glemmer du, at den klerikale Strøm hos os er en Rendesten, der løber vor private Dør lige forbi, og ikke er en Flod med mange Forgreninger, der bugter og spreder sig mellem nogle og fyrretyve Millioner Mennesker vidt ude omkring os. Du glemmer, kæreste Ven, at den Dannelse, (o: den almene, europæiske) som du forudsætter hos dine Modstandere derhjemme, at *denne Dannelse skal først bibringes dem gennem dig* . . . . Har du glemt *vor* Presse, *vor* Literatur, *vort* Publikum? Her gælder den sørgelige Nødvendighed ligesom i en Kro paa Landet, at man enten maa opræbe den grundtvigianske Pærevælling i Flaben paa de Maabende eller ogsaa maa man slaa et ateistisk Donnerslag lige for Næserne af de Tykskallede. Det sidste har du gjort — derfor, men ogsaa kun derfor er du bleven hørt.

Du vil hjem for at opsøge „Helte“ og „ædle Spirer“ i de danske Spidsborgere!!! Jeg besværges dig ved vore Fædres Aske, skuf dig ikke med et sligt Haab. Jeg kender Bønder og Fiskere, Skolelærere og Præster, Kræmmere og Prangere, civile og militære Embedsmænd overalt, rundtomkring i Provinserne; og du og jeg kender jo tilsammen Befolkningen i Kjøbenhavn. Jeg har endnu ingen Helte fundet og kun meget faa Spirer. Lad os raadspørge Literaturselskabet. Det var jo Kærnen af „De Frisindede“ i Hovedstaden. Du vil opløse dette Selskab (og heri er jeg enig med dig) men Heltene og Spirerne . . . .

Faa Aar derefter skrev imidlertid Holger Drachmann selv sin Bog *Lars Kruse* om en simpel Fisker, der som Helt 27 Aar igennem havde frelst vel hundrede Menneskeliv under Strandinger paa Skagens Kyst, og i hvem Helten var bleven saaledes miskendt, at han ikke havde modtaget den Ridderorden derfor, som gives hver en Stymper af Borgerstand, ja end ikke det Dannebrogsmændenes Hæderstegn, hvormed Menigmand, som udmærkes, maa lade sig nøje.

13.

Forsaavidt maatte da Holger Drachmann sidenhen bestyrke mit Indtryk og vise sig i god Forstaaelse med hvad jeg havde udtalt.

I en anden Henseende misforstod han mig i sit Svar. Det var meget langt fra, at Paavirkning fra Paul Heyse havde bibragt mig Tilbøjelighed til for Fremtiden at optræde mere imødekommende og forsonligt. Jeg havde aldrig følt mig mere stridbar tilmode. Netop i de Dage fik jeg paa tysk Grund det Indtryk, jeg meddelte min Moder, at jeg hjemme paa næsten uværdig Maade havde ladet mig kyse, og at det Rette, endog det politisk Kløge var det, straks at drage de yderste Følgeslutninger af sin Anskuelse. Folk slog da lidt af, og saaledes gled alt det ned, hvorpaa de ellers vilde have slaaet af. Derimod havde den Hensyn-tagen, jeg fra først af havde vist, ikke gavnet mig i ringeste Maade.

Heller ikke saa jeg netop da lyst paa Tilstandene, hverken ude eller hjemme. Jeg udarbejdede paa Biblioteket i München de første Kapitler af min Bog *Reaktionen i Frankrig*, det mest polemiske af alle mine Skrifter, og jeg udarbejdede det ikke uden Henblik paa Tidsforholdene. Til Brøchner skrev jeg fra München i August 1873:

„Jeg har aldrig set Verden saa helt sort og led, som De maaske tror; men jeg har unegtelig været meget ilde tilmode over Forholdene hjemme som de i dette Øjeblik er. En vis Vemod kan jeg ikke blive Herre over. Jeg beder Dem tro, at jeg herved kun tænker meget lidt paa mig selv. Jeg mener Vemod over det Hele. Den skrækkelige Bølgegang i Verdenshistorien og i Folkenes Sind, den Omstændighed, at et enkelt Menneskeliv ikke naaer videre end til at stige eller synke med en af disse Bølger, er sørgelig, især

for den, der synes, at Bølgen er ved at synke. Saadan Noget som den nuværende monarkisk-klerikale Sammensværgelse i Frankrig og den uhyre Fordummelse, den vil afstedkomme, er dog en smertelig Lære.

„Tyskerne har i dette Øjeblik lettere ved at danne sig en lys og fortrøstningsfuld Livsbetragtning. De ser deres Land i en stor Opblomstren, højt anset paa Grund af dets krigerske Bedrifter og dets videnskabelige Storhed. Stolt-heden deraf meddeler sig uvilkaarligt til de Enkelte. For en Mand som Heyse, der næsten kan kaldes en Gudernes Yndling og som ved et ualmindelig frugtbart Talent, ved lykkelige Livsskæbner, ved kongelig Yndest, ved Rigdom, ved alle Menneskers Velvilje og manges Beundring har indtaget en begunstiget Stilling i Verden lige fra hans tidligste Ungdom, er det endnu naturligere at se den smukke og lyse Side ved alle Ting. Jeg kan ikke lade være at betænke disse personlige Bevæggrunde. Det er ligefuldt langt fra at jeg skulde føle mig selv som forurettet. Tvertimod, jeg har altid følt mig som et forholdsvis lykkeligt Menneske. Men da jeg rigtigt forstod, hvilken forfærdelig, ubevægelig Magt Uvidenheden er og hvilken uhyre virksom Magt Den har, der forstaar at lede Massen ved at smigre dens Instinkter og Fordomme, gik mit lyse Lune for bestandig tabt.“

14.

Som sagt min Drift til Handling og min Kamplyst havde aldrig været større; den Uforsonlighed, der udkræves af den, der vil være en Mand, og ikke et Vrøvl, laa i min Natur og var ved den Strid, hvori jeg stod, og den Medfart, jeg havde faaet, kun bleven skærpet.

Men jeg havde mere end ét Register i min Sjæl, og under enhver krigerisk Melodi laa der et Accompagnement

af Naturdyrkelsens Orgeltoner. Tudede der en Storm foroven i mit Sind, var der dog altid en vis vellydende Samklang paa Bunden.

I Kjøbenhavn havde en Dag en meget alvorlig gammel Kristen sagt til mig: „At de Mennesker, som skriver saadan imod Dem, dog ikke betænker, hvilken Bitterhed og hvilket Had De avler i en ung Mands Sind, som faar en saadan Behandling. Han maa jo føle sig som et Umenneske og blive det. Jeg undser mig og skammer mig, naar jeg maa opleve, at al den Ondskab faar Luft i Kristendommens Navn!“ Hans Bekymring var overflødig; jeg kunde aldrig gaa op i Bitterhed eller Surhed. Selv naar det var, som skulde jeg kvæles af Menneskeforagt, som slog dens Bølger sammen over mig — og den Tilstand kendte og kender jeg — vedblev jeg at have Følelsen af Kosmos, en Skønhedsverden.

Længe forinden jeg efter Evne var optraadt som Stridsmand, havde jeg grublet med Spinoza og følt med Goethe. Derfor fornam jeg under den dybeste Lede ved Omgivelserne, en indre Ligevægt, Fornuftens, der søger og finder Harmoni. Der kom senere Tider, hvor jeg følte mig saa forurettet, at mit Indre var et eneste Hævnskrig. Men endnu holdt jeg ikke dèr. Over Lassalle glemte jeg ikke Goethe, og naar Paul Heyses Væsen gjorde Indtryk paa mig, var det, fordi han som en af Goethes mange Ætlinger, virkede paa mig som en Appel til Midten, til Goethe. Jeg havde faaet for tidligt og dybt et Indtryk af græsk Kosmostro og goethesk Levevisdom til at kunne gaa op i Hævngerrighed eller Stridslust.

15.

En Dag sagde Paul Heyse til mig: Du har endnu tilbage at lære den viseste blandt mine Venner at kende. -- Hvem er det? — Lazarus i Berlin.

Lazarus var da Honorarprofessor (o: Professor uden Gage) ved Universitetet dør, efter i flere Aar at have doceret Filosofi ved Krigsskolen og have vundet sig mange Venner i Officersstanden. Han var den første dalevende tyske Lærde, hvis Navn jeg i Udlandet havde hørt; thi Fru Taine havde under sin Mands Ophold i Tyskland i Begyndelsen af 1870 nævnt ham for mig som den Videnskabsmand, med hvem Taine havde Berøring i Berlin. Jeg vidste om ham, at han var Psykolog og mente at have grundlagt en ny Disciplin: Folkepsykologien. Han og hans Svoger Steinthal, der var Universitetsprofessor i almindelig Filologi, udgav i Forening et Tidsskrift for sammenlignende Sprogvidenskab og Folkepsykologi. Lazarus's Hovedarbejde hed *Das Leben der Seele*, Steinthal var Forfatter til en Række fortjenstfulde filologiske Arbejder og stærkt kritisk anlagt i Lessings Aand. Som Filolog nedstammede han fra Wilhelm v. Humboldt, hvis Værker han ærede og udgav.

I Lazarus's Hus blev jeg i 1873 gæstfrit optaget, og det følgende Aar tilbragte jeg efter Indbydelse nogle Uger hos ham paa hans Landsted i Schönefeld ved Leipzig, kom ham altsaa personligt nær.

Lazarus var en Mand med stilfærdigt Væsen og fuldendte Former, behersket, tænksom og velvillig. Aldrig kunde han komme ud af Ligevægt, bruse op, tale højt eller skænde. Han var sart af Helbred, saa han bevægede sig med en vis Langsomhed. Et værdigt Væsen var ham medfødt. Han havde tænkt meget, og kendte Filosofiens Historie, talte gerne om Psykologi og udtrykte sig med Finhed.

Skønt han var forbeholden og uvillig mod al Larm, var der i hans Tale og Udtryk Varme, særlig naar han, som ofte skete, talte om Mennesker, der var ham kære. Han elskede Paul Heyse.

Med al sin Forbeholdenhed og al sinaarvaagne Kritik over Lærdomme, han misbilligede, var han Mildheden i Menneskeskikkelse, fordragelig og dog fast.

Da han nu desuden var overmaade rig, idet han med sin Hustru havde faaet en mægtig Formue, kom Nathan den Vises Navn og Skikkelse En paa Læberne i hans Nærhed.

Han ejede ikke blot sit Landgods Schönefeld ved Leipzig men i Byen selv saa megen Grund foruden mange Huse, at han paa sit Terræn havde anlagt en hel ny Gade, Rossstrasse, og solgt alle Husene der med Undtagelse af de fire Hjørnehuse. Desuden havde han paa en stor Plads i Leipzig efter egen Tegning ladet opføre en kolossal og meget smuk Bygning i den Hensigt, som han sagde, at give Byen et Pragt- og Mønsterhus. I dette havde han selv indrettet og prøvet Alt, Ovnene og ethvert arkitektonisk Led; han havde f. Eks. ladet tre Arter Søjler opstille efter hverandre for ikke efter Tegningen men efter Øjemaal at afgøre, hvilken der tog sig bedst ud; da han vilde udfylde Gavlen med Billedhuggerarbejde, lod han flere Kunstnere konkurrere, alle deres Udkast udføre i Træ og derefter opstille for saa nedefra at bedømme, hvilket der virkede bedst. Da han i Schönefeld lod anlægge en lille Bro, forklarede han Haandværkerne, hvordan han ønskede den og hvorledes den bedst kunde udføres, sagde dem, naar Cementen maatte vædes og deslige, da han var lige saa godt inde i Kemi som i Fysiologi og i Filosofiens Historie.

I et af sine Huse havde han med sin praktiske Sans ikke blot opført seks, syv store Magasinrum til Brug

under Messen, men ladet bygge en græsk-rumænsk Kirke med Bolig for Præstefamilien. Rumænerne havde nemlig længe savnet en Kirke i Leipzig; saa lod Lazarus nogle Vægge slaa ind i dette umaadelige Hus og indrette en Kirke, som Menigheden betalte ham en god Leje af. Saa overordentlig velgørende han var, i Forretninger var han ganske Forretningsmand.

Han forvaltede sin store Formue stilfærdigt som han foretog Alt, rejste et Par Gange om Aaret til Leipzig for at hæve Lejen af sine mange Huse, og var Resten af Tiden Professor i Berlin. Hans dobbelte Stilling som Universitetslærer og Rigmand havde stillet ham i Spidsen for en Mængde Foretagender, Velgørenhedsinstitutioner, Opdragelsesanstalter, og andre; han sad i saa mange Bestyrelser, at han næsten daglig maatte spille nogle Timer paa Møder.

16.

En Del af hans Tanker optoges af det Formaal at reformere Jødedommen, som Mendelssohn i det 18. Aarhundrede havde reformeret Datidens. Han vilde sammensmelte den med den moderne Kultur, Religionsvidenskab og Bibelkritik ikke undtagne, og havde til den Ende med Steinthal, der var Fyr og Flamme for samme Formaal, grundlagt en Højskole for jødisk Videnskab i Berlin, der forsynede ikke blot Tyskland og Østerrigs forskellige Folk, men ogsaa Englænderne og andre Folkeslag med Rabbinere, der sad inde med moderne Videnskabelighed. Hans Hustru havde skænket denne Højskole dens hele Bogsamling.

Saa vel han som Steinthal betragtede Jødedommen som en etisk Magt, der var fuldt i Stand til at overleve en saadan Hamskydning. De havde et idealt Begreb om den, som de ikke vilde slippe. Hettner havde i sin Tid talt til mig derom

og fundet de to Svogres Bestræbelser respektable, men selvmodsigende. De troede ikke paa Gud, men nærede et Sværmeri for Jahve. Steinthal havde endog i en særlig Afhandling (oversat af mig paa Dansk) med Heftighed bekæmpet Troen paa en personlig Gud som falsk og forvirrende og kaldt det Pligt, at lade Folket i Fred for den. Ikke desmindre følte de sig religiøst som Israeliter og troede som James Darmesteter i hans Bog *Les Prophètes d'Israël* paa Jødefolkets blivende Betydning. Deres Sjælsliv var dem selv ubevidst stedt i en Spaltning mellem gennemført Pietet og gennemført Kritik.

Steinthal var skønt ældre af Aar den yngre af Sind, heftig, og i høj Grad krigerisk anlagt, skarp i Angreb, ildfuld i Forsvar, overbevist om sin Ret og utilbøjelig til Agtelse for Modstandere, der gerne syntes ham uvidende eller uhæderlige. Hans Stil var langt mere ejendommelig og personlig end Lazarus's, kun at den var stærkt paavirket af Stilen i Lessings polemiske Skrifter. Som Politiker var han ultraradikal, mens Lazarus ogsaa i sin Betragtning af Statsager var moderat og forsonlig.

Steinthal var utvivlsomt den større Videnskabsmand; hans Værker om *Sprogenes Oprindelse*, om *Sprogenes Klassifikation* og det om *Mande-Negersprogene* var klassiske. Det var lærerigt at høre ham og hans nære Ven, den store Lærde i indiske Sprog og Videnskab, Professor Weber, nu en gammel blind Mand, tale sammen i Timevis om filologiske Spørgsmaal. Men Lazarus var en mærkeligere Personlighed. For dem, der ikke led ham, stod han som en *Schönredner*, en Mand, der satte Formene over Indholdet og hvis velklingende Qrd bevægede sig i Besmykkelse. Heri var der det Sande, at hans Veltalenhed — der var rolig og sikker — altid var conciliant og indsmigrende, dog hvad han indsmigrede, var ikke det Vedtagne, men i Reglen en ny Syns-

maade. Rejste han sig for at holde en Bordtale, sad man nogle Minutter fortryllet; en saadan Ynde var der da over hans Væsen, og Talen lød som Musik. Denne vindende Form havde ogsaa hans Universitetsforedrag; men her kunde det indvendes, at der var for liden Kærne i hvert enkelt.

I mangfoldige Aar kunde Lazarus synes lige dygtig som Forretningsmand og som Lærer. Et Dusin Aar derefter viste det sig, at han selv og hans Bekendte havde svævet i en Vildfarelse derom. Filosofen havde kun daarligt forstaaet at bestyre sin Formue. Ved et pludseligt Sammenbrud tabte han Alt, ja var en gældbunden Mand, der alene ved rundelig Hjælp fra Beundrere kunde bjerge Livet. Han havde endda den Smerte at volde Andre, der havde betroet ham Forvaltningen af deres Sparepenge, store Tab.

Dog paa dette Tidspunkt holdt intet Menneske en saadan Skæbnevending for mulig. Lazarus's Hus var et af de interessanteste i Berlin, man traf der de største Kunstnere som Menzel, sjældne Skribenter som Forbundsraadets Medlem for Bremen, Otto Gildemeister, fremragende Stabs-officerer som Max Jähns, Diplomater som Hr. von Radowitz og som Hr. v. Spitzenberg, endelig kvindelige Excellencer som dennes Frue, Varnbülers udmærkede og smukke Datter. Faderen, den württembergske Minister, havde ladet hende lære Latin og Græsk, da hun var Barn; hun var paa én Gang ligesom uerfaren og dog i høj Grad Verdensdame. Hun var frimodig og sikker, et klart Hoved og et fast Hjerte. I en skarlagensrød Festdragt med blottede Skuldre saa hun straalende ud, og det kælne sydtyske Tonefald klædte hende som ingen anden.

I Schönefeld levede Lazarus's Familie temmelig ensomt, og der var dør for mig desmere Lejlighed til Samtale med Lazarus om Filosofi og hvad han kaldte Folkepsykologi, en Videnskab, han holdt for mere exact end den kunde være.

Jeg lærte adskilligt positivt af ham, men mest af hans Humanitet. Efter at jeg i Aaringer havde levet i en Kampstilling, som en, der maa spise og sove i en Skanse, altid beredt paa Overfald, virkede det dulmende paa mig at iagttagende en moderne Lærd, der ikke tillod nogen Disharmoni fra Omverdenen at trænge ind i hans Stillelivs Tryllekres, men opløste den i det Øjeblik, den kom ham for Øre.

17.

Fra 1. Oktober 1873 optoges mine næste fem Maaneder af Forelæsninger om *Reaktionen i Frankrig* og Bogens Trykning. Jeg arbejdede anstrengt, plaget af Mismod, Fattigdom og Omgivelsernes Fjendskhed. Dette Parti af Værket var efter dets Anlæg det mest negative, det, hvori der var rigest Anledning til at give den Bitterhed, der havde ophobet sig i mit Sind, og Hadet til Menneskehedens Fordummere og Undertrykkere Luft. Jeg tænkte paa Samtidens Reaktion i Frankrig, mens jeg skrev om Fortidens. Jeg var dog saa langt fra at inndele Menneskene efter deres Stilling til et bestemt System af Ideer, at jeg næsten var forelsket i Joseph de Maistre, den europæiske Reaktions ypperste Talsmand, fordi han aldrig, som de Reaktionære, jeg personligt havde lært at kende, hyklede Frisind eller veg tilbage fra Følgeslutninger, men stod der som en hel Mand, klar, uforsagt, følgestreng, hos hvem alle de Egenskaber var kraftigt udfoldede, der hos hans Sildefødninger var hæmmede i Væksten. Jeg havde desværre i det første Udkast til Værket umuliggjort mig at anbringe ham i dets Midtpunkt, idet jeg for at lovprise ham paa de tyske Reaktionæres Bekostning havde indført ham allerede paa de sidste Sider af andet Bind. Senere bødede jeg derpaa og gav ham den Hovedplads i tredie Bind, som han havde Krav paa.

Imens jeg holdt mine Forelæsninger, hørte jeg en Dag,

at der i *Revue des deux mondes* stod en Artikel om mig og *Emigrantlitteraturen*. Det voldte mig et Øjeblik heftig Glæde. Med den overvældende Anseelse, som *Revue des deux mondes* i hin Tid nød, hvor der overhovedet ikke fandtes noget andet fransk Tidsskrift, betydede det at være omtalt deri for mig en stor Forfremmelse. Det pegede efter min Opfattelse paa, at jeg var over Tærskelen til evropæisk Ry.

Men Glæden varede kun, indtil jeg fik Artiklen at se. Den var undertegnet af Blaze de Bury, Direktøren Buloz's Svigersøn, en Forfatter, hvis Sagkundskab i tysk Literatur og i Musikens Historie ikke var ringe; men saa velment hans Artikel end var, den var overfladisk, indeholdt Trykfejl i Navnenes Skrivemaade og Fejltagelser i Fremstillingen af danske Forhold, der maatte skade mig ved den Ukyndighed, de røbede. Denne Ukyndighed blev da ogsaa grundigt udnyttet imod mig, som havde jeg Ansvar for den Heftighed, hvormed Forfatteren tog mit Parti. Selv lagde man i Gengivelsen af Artiklen ikke ringere Uvidenhed for Dagen, som naar et Blad oversatte det Udtryk om mig, at jeg var *de verte allure* (kraftigt optrædende) ved at jeg var „noget grøn“.

18.

Imidlertid begyndte der nu stedse oftere at fremkomme Artikler eller Afhandlinger om mig i tyske franske og engelske Organer, som udtalte Sympati med mine Bestræbelser, og indrømmede mig Talent, men som desværre ikke sjældent udtalte sig med Ringeagt om danske Tilstande, hvori Udtalelser som mine forkætrede, eller om den ældre danske Literatur, som havde den været gammeldags og aandløs.

Det blev nu Løsenet i den mig fjendske danske Presse, at man tillagde mig Ansvar for enhver dadlende eller nedsettende Ytring om danske Forhold, der fremkom i Ulandet i Anledning af det danske Publikums og de danske Myn-

digheders Stilling til mig. Jeg var den, der bagvaskede Danmark i Europa, den Fugl, der besudlede sin egen Rede, i manges Øjne simpelthen Landsforræderen.

Der var dem, som ikke vidste andet om mig end dette. Og saaledes havde Pressen nu overfor mig lettere Spil og friere Slag end nogensinde. De, der hadede mig personligt, var faa, men indflydelsesrige, fik Pøbelhadet imod mig til at skumme.

Det rørte mig lidet. Men da en Dag først i Januar 1874 Julius Lange under et langt Besøg i fuldt Alvor angreb mig for at jeg skadede Danmark i Udlandet, oplevede jeg en forfærdelig Skuffelse. Det var dog et stærkt Stykke, at Pakket først havde mishandlet mig saa grundigt, det formaaede, uden at tænke sig andet end at i Danmark Alt foretoges i et paa Grund af Sprogets Ubekendthed veltillukket Rum; naar det saa rygtedes udenfor, hvad her foregik, saa skulde den Mishandlede bære Ansvaret for det Vanry, hvori de Indskrænkede og Ondskabsfulde havde bragt deres Fædreland.

Da jeg energisk gjorde dette gældende overfor Lange og udbrod: Eller er Ulykken den, at jeg er bleven rost? svarte han, pludseligt velvillig: „Du skal roses, men du skal ikke roses *alene*, og det er det, som er sket.“ Ogsaa ham havde man tudet Ørene fulde saa længe, at han en kort Tid var bleven usikker paa mig.

Han mente, min Sag nu var afgjort tabt. Jeg svarte: „Oh, oh, *nous verrons*. Naar blot jeg selv ikke giver tabt, skal du faa at se, jeg er stærkere end de alle.“ — Jeg indrømmede ham kun, at Talentet led under denne stadige Kamp for Livet, var udsat for at blive bittert og sygt. Men jo mere jeg undervurderedes, des kraftigere følte jeg mig.

Til min Moder sagde jeg dengang: Vær aldrig urolig for mig. Du kan trygt have samme Følelse overfor mig, som jeg har, naar jeg kører paa Jernbane. Jeg tror blindt

paa, at Lokomotivføreren passer sine Sager og ikke gør Dumheder.

Det store engelske Tidsskrift *Athenæum* havde haft en Artikel om mig, *Academy* havde en anden, hvori der taltes om *that vein of half-cynical, half sympathetic analysis, which is Dr. Brandes' habit of mind* — en Vending, der syntes mig træffende.

At mit Navn allerede nu, da jeg ikke var 32 Aar gammel, var kendt og anerkendt rundt om i Europa, tydede for mig paa, at Anerkendelsens Time ogsaa vilde slaa i Danmark. Og jeg fornåm formelig, hvorledes Talentet dannede sig i mig, antog fastere Form. Der behøvedes efter min Følelse kun Ro og lidt Lykke til dets rette Udvikling.

Rigtignok havde jeg ikke stort af nogen af Delene.

19.

Neppe havde jeg afsluttet *Reaktionen i Frankrig*, før jeg begyndte at forberede mig til det fjerde Bind ved Læsning af Byron. Efter nogle Maaneders Forarbejde holdt jeg da ogsaa i Foraaret 1874 en Række Forelæsninger om ham. Men jeg arbejdede under de ugunstigste Betingelser. Mine Forældre havde indrømmet mig et lille Værelse til Gaarden i deres Lejlighed. Der var kun Udsigt til en Gaardmur, Pladsen var snever, og de mange Bøger deri gjorde Luften plumret, saa jeg ogsaa om Vinteren maatte slaa Vinduerne op før jeg lagde mig. Men hertil kom, at der umiddelbart over mig var flyttet en Musiker ind, der levede af Undervisning i Klaverspil, og paa hvis Piano der derfor spiltes ustanseligt fra Morgen til Aften. Havde Hr. Jähnigen ikke Elever, saa øvede han sig selv. Min Arbejdsstue var forvandlet til et Larmhoved, og jeg var for fattig til at tænke paa Flytning. Jeg stræbte at opnaa en Overenskomst med Manden;

men han havde intet andet Rum. Og hans Arbejd umuligjorde mit. Eller rettere sagt, jeg blev tvungen til at arbejde mine tolv Timer om Dagen med alle Klaverets Plageaander rasende over mit Hoved, forstyrrende enhver Sætnings paabegyndte Rytme, nødvendiggørende en Aandsanspændelse, der var tifold den normale og jog Blodet til Hovedet, saa det brændte i Panden og bankede i Tindingerne. I denne Situation udarbejdede jeg det udførlige Afsnit om Byron til *Hovedstrømningernes* fjerde Bind. Mine Forelæsninger lykkedes og Tilhørerne var tilfredse.

20.

Yderst faa Begivenheder afbrød i dette Foraar min stille Flid.

En ung Arbejderske bragte mig en Dag en Afhandling, hun havde skrevet om den socialistiske Bevægelse, hvis Sejr hun ansaa for nærforestaaende, og som vilde omforme Verden. Vi drøftede Afhandlingen sammen, og mine Tvivl berørte hende ilde. Men hun fik Interesse for min Person og kom hyppigt igen. Hun fortalte om sin Oprindelse og sit Liv. Hun var kommet til Verden under de sørgeligste Forhold og i den elendigste Armod. Faderen havde ingen Fader været for hende, og Moderen ingen Moder. Hun paastod, aldrig at have haft et lykkeligt Øjeblik og stadigt at maatte bekæmpe en Selvmordstilbøjelighed. Nu kastede hun al sin Lidenskab paa mig. Hun stod for mig i sin simple Sirtseskjole, der sad smukt om hendes ranke Skikkelse, høj, lyshaaret, godt udseende, hensynsløs og dog jævnlige rødmende, og udviklede mig, hvad jeg var kommet til at betyde for hende, der aldrig havde kendt en Mand af mit Danelsestrin. Hun havde formentlig læst mine Bøger med

flammende Interesse; men hvad hun sagde om dem, røbede mig, at hun ikke havde forstaaet noget af dem. Saaledes fandt hun det Ord saa dejligt, jeg havde anført efter Taine: „Geniet er et Resumé, og hvad det frembringer, er Resuméer“. Hun havde endog broderet disse Ord paa et Bogmærke, hun forærede mig; men da hun skulde forklare, hvori det Dejlige i Sætningen bestod, var hun naturligvis ude af Stand dertil.

Hun bestormede mig om at gengælde hendes Lidenskab om saa blot for en ganske kort Tid. Hendes Attraa var den ene, at faa et Barn med mig. Hun svor mig til, at saasnart det var undfanget, vilde hun indskibe sig til Australien, og jeg skulde aldrig have ringeste Bryderi af hende, aldrig mere høre Tale om hende. Jeg maatte afslaa hendes Tilbud.

Hun rejste fra Kjøbenhavn, kom tilbage, og et Aar derefter havde hun glemt mig for en anden. Det gik hende senere godt i Livet, og hun hævede sig over sin Stand.

21.

I Maj 1874 kom Edmund Gosse til Kjøbenhavn, den første engelske Ven, jeg vandt. Han havde i nogle Aar sysselsat sig med nordiske Sprog og navnlig studeret Ibsen, først af alle Engelskmænd; nu kom han selv og var taget ind hos sin Faders gamle Ven Dr. Fog, senere Biskop, i hvis Hus det ikke maatte anes, at han kendte mig, og hvor mit Navn overhovedet ikke turde nævnes.

Da jeg ikke vidste deraf, gengældte jeg et Besøg af Gosse ved at lægge mit Kort i Dr. Fogs Forstue; men da jeg erfor, hvilke Scener jeg havde forvoldt, ifald Kortet ikke var blevet fundet og fjernet i Tide, nøjedes jeg for Fremtiden med at se Edmund Gosse i mit Hjem.

Man kunde ikke møde en finere, mere skælvende nordisk Sværmer for Poesi. Han var lutter Begejstring for lyrisk Digtning og Lyrikere. Mellem dem stod dengang Swinburne for ham som en Halvgud. Han vurderede hos ham i lige Grad den strenge, fuldendte Kunst, den varme Sanselighed og de dristige Frihedstanker.

Selv var han som Digter inderlig, idyllisk, erotisk, manglede dog ikke den Kraft, som udkræves til Konstruktionen af et Drama. Som Kritiker røbede han allerede da de betydelige Evner, som skulde gøre ham til en af Englands fremragende Personligheder. Han var den første, som lærte mig, hvor højt det moderne Englands Kunstnere satte Shelley, Keats og Coleridge over Byron, og hvor stærkt Borgerstanden foretrak Wordsworth for ham. Gosses Besøg gav mine Studier i engelsk Poesi en ny Indvielse. Den Begejstring, han nærede, slog Funke i mig; det Venskab, han skænkede mig, gjorde mig det muligt, fra nu af at følge levende med de ny Talenter og Bestræbelser i engelsk Litteratur.

22.

Blandt danske Venner, der paa den Tid hang trofast ved mig, maa jeg nævne Pietro Krohn, skøndt han i den for mig mest bevægede Periode ikke var i Danmark. Jeg havde kendt ham lige fra den Tid, da han om Aftenen i sin Faders Hus sad og tegnede ved et stort rundt Bord sammen med sine Brødre Johan og Mario, sin Søster, sin Plejebroder Peter Købke og dennes Søster, medens Faderen, den gamle Medailleur, en Kunstkender og Kunstsamler af Rang, sad ved samme Bord og læste, røgende sin Pibe. Den yngste Broder, Mario, der døde som ganske ung Mediciner, var en Yngling, hvis Temperament var Ild og Flamme; Pietro Krohn

var en begyndende Maler, men tillige i saa høj Grad Kunstelsker, at man maatte tvivle paa, om hans egentlige Talent var det, selv at frembringe Skønhedsværdier eller at gøre Andre opmærksomme paa de allerede frembragte. Han var entusiastisk og meddelsom af sit Sværmeri, men tillige grublende og teoretisk; det var snurrtigt at se ham sammen med hans stadige Omgangsven, Kristian Zahrtmann, hvis Naivetet, der tilsidst næsten blev til Manér, stak heftigt af mod Krohns Færdighed i at tumle med Indtryk og Tanker.

Alt fra det Aar 1866 havde han staaet mig meget nær og næret stærk Interesse for den saakaldte Strid om Tro og Viden; i 1868 havde han forsynet en Bog af mig med en smuk Gengivelse af Kamma Rahbeks Silhuet; fra 1872, da han opholdt sig i Italien, havde han staaet i livlig Brevveksling med mig om Liv og Kunst. Han var af de faa, som ganske havde billiget Aanden i *Hovedstrømningernes* første Bind, og i den Modstand, jeg mødte, alene havde set et Bevis paa mine Bestræbelsers Betydning for dansk Kultur.

Som Maler harmedes han over de literære Fordinger, der af Pressen stadigt stilledes til Kunsten, idet al Kritik gjaldt Billedernes „ideelle Indhold“, medens man lod haant om de kunstneriske Krav. Som han gerne sagde, paa hans Fane stod Ordet *Øjenslyst*; for den vilde han kæmpe med alle de Midler, der stod i hans Magt. Han vilde lære sine Landsmænd, at Øjnene skulde bruges til at se med og ikke til at tænke med. Derfor var han ogsaa senere i Livet paa sin Plads først som Teater-Regissør og Dekorator, senere som Bestyrer for Kunstindustrimuseet i Kjøbenhavn. Han vilde bringe Folk til at *glæde* sig over det Kunstneriske lige fra den harmoniske Farvevirkning i et Teaters Fuldekoration til Linjeslyngningen i det mindste Broderi, for tilsidst at bringe dem til at *kræve* det. Et lille Ornament fra Italiens Femtenhundredaar var ham kærere end alenlange Ma-

lerier, som var malte for Publikum og beundredes af Snobber. Naar han opholdt sig i en By som Siena og studerede der, indsaa han, at kun fordi Byens gamle Kunstnere var begyndte som store i det Smaa, ganske hengav sig til Arbejdet og glemte sig selv derover, var de efterhaanden blevne Herrer ogsaa over det Store. Han fordybde sig i de gamle italienske Bogstavers Dekoration og Bøgernes Miniaturmalerier og fandt mere Sandhed, derfor større Kunstværk, i en Miniatur paa et Par Tommer end i den moderne Tids berømteste Fabrikata. Vi Nordboer, kunde han udbryde, forstaar jo slet ikke at se.

23.

Min danske Omgangskreds bestod iøvrigt paa dette Tidspunkt ikke blot af de bedste blandt Datidens unge Forfattere og Kunstnere, men af Jurister og Læger. Blandt Juristerne var den mest fremragende den senere, nu afdøde, Højesteretssagfører Frederik Salomon, hvem jeg netop da lærte at kende, et ypperligt Hoved med levende Interesse for Samfundsforhold og Politik, hvis største Lyst var livfuld Samtale; han havde fra først af megen Kampiver, men saa efterhaanden mørkere og mørkere paa danske Tilstande.

Blandt Lægerne stod den daværende unge medicinske Kandidat, senere Professor i Medicinen, Dr. Carl Salomonsen, mig nær. Jeg havde kendt ham, fra han var Barn, ja endog dengang undervist ham i Latin, senere i Filosofi. Han sad nu paa sit lille Værelse i Forældrenes Hus, bøjet over Mikroskopet, med hvilket han undersøgte Videnskabens nyeste, forunderlige Genstand, Bacillerne, hvis Studium han skulde indføre i Danmark, saa han med god Grund senere blev Chef for bakteriologisk Institut. Han havde dem for sig i lange Glasrør, hvori han ernærede og

rendyrkede dem. Men han var ogsaa paa andre Omraader en Fremskridtets Mand, der glædede sig, naar den ny aandelige Bevægelse vandt Jordsmon, hvad den trods alle tilsyneladende og virkelige Nederlag maatte siges at gøre.

Stundom samledes vi hos en anden Mediciner, nuværende Korpslæge Johan Hempel, der lys og venuesæl af Sind saa paa Forholdene med Lune og aldrig mistede sit gode Humør, men meddelte det til andre. En tredie ung Læge, der lidenskabeligt optoges af Datidens politiske og literære Liv, var nu afdøde Professor Ferdinand Levison, som var af dem, der elskede Aandsfrihed, og indviede sit Liv til Arbejde for dens Fremgang. Han havde tidlig Menneskekundskab og ventede sig ikke hurtige Resultater. Der var den Modsætning i ham, som ikke er helt almindelig: hans Liv gled for en stærk Bør af Fremskridtstrang og Fremskridtstro, men med en Ballast af Resignation. Han var til Forskel fra mange andre Videnskabsmænd paa intet Punkt traditionsbunden. Der var i ham ingen følsom Tilbageskuen til Slægts-Overlevering; hans Aands Fædreland var Efterkommernes Land. Han havde Karakter og stor Evne til Hengivenhed.

I Sorger, der maatte forknytte Enhver, anførte han en Dag Swinburnes Ord af *Proserpinas Have*:

From too much love of living,
 From hope and fear set free,
 We thank with brief thanksgiving
 Whatever gods may be,
 That no life lives for ever;
 That dead men rise up never;
 That even the weariest river
 Winds somewhere safe to sca.

Men oftere var han oprømt, fuld af Virkelyst og besjælet af den sjældne og kostbare Magt, som det mandige Venskab er.

Først i Juni forlod jeg Danmark paany og opholdt mig

udenlands, mest i Tyskland, dels i Berlin, dels i München, i hvilke Byer jeg kom i nærmere Forhold til mine tidligere Bekendte og desuden stedse mere udvidede min Kres.

24.

I denne Sommer var mine Tanker optagne af i Kjøbenhavn at grunde et Tidsskrift for endelig at skaffe den ny Aandsretning et Organ.

Nyt dansk Maanedskrift havde længe hverken kunnet leve eller dø. Det havde faa Abonnenter og kunde, tiltrods for at Redaktøren uegennyttigt arbejdede uden Vederlag, kun betale et ringe Honorar. Medarbejderne var udisciplinerte og upræcise, og Vilhelm Møller formaaede ikke at faa Tidsskriftet ud i rette Tid; tilsidst kunde det hænde, at Januarheftet udkom i April. Jeg maatte selv forsøge at tage Styret, og da jeg aabent meddelte Møller Planen, optog han Meddelelsen paa den smukkeste Maade. Han svarte:

„Jeg forstaar saa fuldstændigt at vurdere de Grunde, der bevæger Dem til selv at danne et Tidsskrift, at jeg vilde have fundet det meget underligt, hvis De ikke havde begyndt paa et saadant Foretagende. At „Konkurrencen“ (hvis der iøvrigt kommer nogen Konkurrence) skulde have blot den mindste Indvirkning paa min personlige Hengivenhed for Dem og Taknemmelighed imod Dem — det haaber jeg ikke, De antager, og De skal i alt Fald aldrig faa nogen Grund til at antage det. Jeg har ikke i Sinde at gøre mig bedre end jeg er, og De vil maaske — ogsaa uden nærmere Forklaring og Motivering — kunne forstaa, at den meddelte Underretning ligesom gav et lille Stik i Hjertet i første Øjeblik. Men jeg beder Dem dog tro mig, naar jeg siger, at jeg senere mere og mere har glædet mig ved, at der paa den periodiske Literaturs Omraade kommer Den, der med

større Evner, Kundskaber og under heldigere Forhold kan virke for en Sag, som jeg maaske ikke har havt Andet at ofre end en god, og i det Hele og Store ren, Vilje.“

Vilhelm Møller grundede siden det ene literære Foretagende efter det andet *Flyvende Blade*, *Nutiden* og andre, som han dels skrev næsten ene, dels ledede med Talent. Hans større Arbejder derimod kom sjældent videre end til Indledningen og de første Kapitler. Adskillige af hans Planer stod paa Stabelen, til de gik i Spaaner. Besynderligt nok og ægte dansk endte den literære Oprørsmand som Teatrenes officielle Censor.

25.

Lige siden den københavnske Dagspresse i Marts 1872 havde lukket sig for mig, havde de unge Mænd, der sluttede sig til mig, næret det Forsæt at oprette et Dagblad. Vilhelm Møller var oprindeligt ivrigst derfor; han traf da ogsaa snurige Aftaler snart med en, snart med en anden Forretningsmand, mest med saadanne, der spekulerede i de nye Navne, vilde bruge Bladet til en storstilet Reklame for dem selv og intet Tryk vilde udøve paa Redaktionen, da det var dem usigelig ligegyldigt, hvad der kom til at staa i Avisen, blot den gik. Det viste sig desværre stadigt, naar det kom til Stykket, at den paagældende Forretningsmand var ganske formueløs.

Men da fra Begyndelsen af 1873 min Broder kunde raade over nogen Kapital, tog han med Iver Planen op paany, og det blev besluttet, at fra 1. Januar 1874 vilde han og jeg i Forening udgive et Dagblad. J. P. Jacobsen var opfyldt af denne Plan og fuld af Tillid til dens Virkeliggørelse; han skulde kraftigt medvirke, saa lidet egnet han end var til Journalistik. Vi tænkte os *Det nittende Aarhundrede* som Titel. Bladet skulde fremfor Alt gaa ud paa i liden-

skabsløs Form at meddele Kundskaber, og give anderledes paalidelig Underretning om hvad der skete i Verden end de slette Aviser, som forud fandtes.

Da imidlertid ud paa Sommeren min Broder bragte i Erfaring, at til Efteraaret to nye større Blade agtedes oprettede i Kjøbenhavn, et Venstreblad og et, der skulde repræsentere det saakaldte Mellemparti, fandt han Tidspunktet altfor ugunstigt og var tilbøjelig til at stille Sagen paany i Bero. Han gav mig denne Meddelelse, da jeg mødtes med ham og Jacobsen i München. At Bladet saaledes efter al Sandsynlighed ikke vilde udkomme, beredte mig en stor og ikke behagelig Overtaskelse. Jeg følte mig efter det indre Tilløb, jeg havde gjort, ret flov ved at Springet skulde udeblive. Men jeg prøvede aldeles ikke paa at faa ham til at se forhaabningsfuldere paa Foretagendet. Det syntes som om al Interesse i Danmark vilde komme til at dreje sig om den indre Politik, der dengang sysselsatte os mindst og hvori vi betydede mindst.

Planen blev da henlagt. Først otte Aar derefter indtraadte min Broder i *Morgenbladets* Redaktion, hvis Ledelse han i Forening med Berg og Hørup overtog indtil 1883. Og først i Oktober 1884 grundede Hørup *Politiken*.

26.

Da Dagbladsprojektet saa vanskeligt lod sig udføre, havde jeg allerede i to Aar ønsket at oprette et Maanedskrift for at komme i nærmere Forhold til Læseverdenen end det kunde ske gennem Bøger. Men her var jeg atter og atter strandet paa Umuligheden af at vinde Medarbejdere, med hvilke jeg kunde være tjent.

En ældre Mand af høj og uanfægtet Dannelse, der under

mit Misforhold til Universitetet havde vist stærk Overensstemmelse med mig og som med Hensyn til almene Ideer stod paa min Side, var Entomologen Professor J. C. Schiödte, der ikke blot var en selvstændig og udmærket Naturforsker, men en Stilist. Han var af de faa, paa hvis Medvirkning jeg troede at kunne regne. Men da jeg henvendte mig til ham i Sommeren 1872, fik jeg et ubetinget om end i venlige Former givet Afslag. „*Enfant!*“ skrev han, Mine Læsere er tyndt spredte over denne Klodes nordlige Halvkugle. *Quid mihi cum Danis!*“

Naar en saa tapper og stridbar Mand som Schiödte negtede mig sin Medvirkning, indsaa jeg, det var spildt Ulejlighed at henvende mig til Andre, og Sagen blev foreløbigt opgivet. I December 1873 tog jeg Planen op paany, og da henvendte jeg mig først til Julius Lange som til den eneste af min ældre Vennekres, der for Alvor sympatiserede med min Personlighed, om end ikke altid med mine Tanker. Jeg fremstillede ham, at Tidsskriftet skulde udkomme uden noget-somhelst Program og at han som Medarbejder vilde bevare sin ubetingede Frihed. Men det Odium, for hvilket han mente at udsætte sig, var for stærkt; han turde ikke give sit Minde.

Nu i Sommeren 1874 maatte Planen forsøges virkelig-gjort, ifald jeg ikke vilde forlade Landet; det var i Længden umuligt at lade sig gennemhaane som Personlighed og som Forfatter lade sig tie ihjel. Da det var mislykkedes for de mig fjendtlig sindede Dagblade at knuse det første Bind af min Bog ved Avisartikler, havde de valgt den virksommere Fremgangsmaade at tie som en Mur om de følgende Bind.

Mens jeg det halve Aar opholdt mig i Udlandet, kunde jeg daarligt starte Foretagendet. Det stilledes paa Benene ved min Broders Energi, der paa Titelbladet stod som Med-

udgiver, men besørgede en rigelig Broderpart af det Arbejde, som gjordes fornødent.

Tidsskriftet fik det Navn, der havde været tiltænkt Dagbladet, *Det nittende Aarhundrede* og udkom paa det Gyldendalske Forlag.

Det var nødvendigt at træde op med stor Forsigtighed, da Modstanderne lurede paa hver Lejlighed til at kvæle Foretagendet i Spiren. Det første Heftes vigtigste Artikel var Indledningskapitlet af J. P. Jacobsens *Marie Grubbe*, der aabenbarede en ny Digter og en stor.

Skønt Topsøe næsten straks var til Stede med Angreb af krænkende personlig Art, i hvilke min Afstamning ikke blev forglemt, blev der dog givet Maanedskriftet et saadant Tilsnit, at ansete Mænd ikke skræmmedes tilbage fra Medarbejderskab. Adolph Steen, Universitetsprofessor i Matematik, en gammel Fritænkter, leverede et Bidrag. Juristen Professor Goos, der i en Samtale betegnede sig som efter evropæisk Sprogbrug *Venstre Centrum*, mens jeg maatte kaldes *Venstre*, gav ligeledes sin Tilslutning. Af andre Mænd, der allerede var ansete eller senere skulde vinde sig et betydeligt Navn, skrev deri: Henrik Ibsen, J. P. Jacobsen, Holger Drachmann, Sophus Schandorph, Dr. Peter Heiberg (Victor Norfelt), Matematikeren Julius Petersen, Thor Sundbye, Troels-Lund, Kristian Erslev, Hans Brøchner, Harald Høffding, E. Jessen, Herman Trier, A. F. Mehren, A. D. Jørgensen, Adolf Hansen, J. A. Fridericia, E. Slomann, H. Schwanenflügel. Selv Julius Lange opgav straks sine Betæneligheder, da han saa, hvad Tone Tidsskriftet anslog, og det virkede overhovedet beroligende, at Redaktionen villigt gav Repræsentanter for den ældre Literaturretning som Chr. Molbech, Erik Bøgh og Vilhelm Bergsøe Raaderum. Da der nu ogsaa straks meldte sig Abonnenter i tilstrækkeligt Antal, skulde det nye Maaneskrifts Liv synes sikret, saa meget mere, som

man efter Datidens Forhold stod sig ved at skrive deri, da Udgiverne Intet beholdt for sig selv som Redaktionshonorar, men uddelte alt, hvad Forlaget bevilligede, til Medarbejderne.

27.

Ikke desmindre hang *Det nittende Aarhundredes* Eksistens i et Haar. Der blev virket kraftigt imod det aabenlyst, men kraftigere i det Skjulte, og med klog Taktik rettede Modstanderne deres Hovedangreb paa Maanedskriftets Forlægger, der som Nordens største kunde synes uafhængig, men var nødsaget til at tage mange Hensyn.

Frederik Hegel var som Boghandler meget betydelig. Han var en stille Mand, dæmpet i hele sin Fremtræden og om ikke blød i Kærnen af sit Væsen, blid i alle Former. Han var ikke blot velgørende af sin betydelige Formue, men lagde ikke sjældent Gavmildhed for Dagen; det kostede ham neppe Overvindelse at rive det Gældsbevis i Stykker, ved hvilket en fattig Enke var ham forpligtet. Overfor dem blandt Skribenterne, der tyede til ham om Forskud, var han rundhaandet, og dem, der ikke henvendte sig til ham, kunde han gøre overraskende Tilbud: Vilde de gøre en Tur til Udlandet, behøvede de blot at opgive Summen, og flere hundrede Kroner skulde straks være til Raadighed. Man kunde ikke være mere redebon, og de, der ikke skydede den Afhængighed, der med Nødvendighed var Følgen, benyttede sig i stor Udstrækning deraf. Enhver, der ikke saarede ham, kunde være sikker paa, hos den berømte Forlægger at møde den slebneste Form, den ceremonielleste Høflighed, der tilmed ikke var kold, men havde et Skær af Hjertelighed og Elskværdighed over sig. Han afsendte ikke et Brev, i hvis Udskrift han ikke gav Adressaten enhver Titel eller Orden, der tilkom ham; han modtog ikke i sit

Kontor Besøg af den yngste Begynder med et Manuskript under Armen, uden at han fulgte ham ud gennem samtlige Døre, Skranker og Glasdøre til den aabne Trappe.

Hegel var en udmærket Forretningsmand, samvittighedsfuld til det Yderste i Arbejdet; han skrev egenhændigt hvert eneste Brev af det Gyldendalske Forlags uhyre Korrespondance. Han var Punktligheden selv. Med ham var en Aftale en Aftale, det henkastede mundtlige Ord af samme Vægt som en skreven Kontrakt. Aldrig Vaklen, aldrig Vrøvl. Han bestemte sig efter en kort Betænkningstid, og blev staaende ved sit Udsagn. Af en Forfatter, han en Gang kendte, tog han ethvert Manuskript ubeset; aldrig krævede han, som udenlandske Forlæggere næsten altid, Rettelser deri. Hans Hovedevne som Forlægger var hans saa overordentlige og saa kloge Dristighed. Han overtog Forlaget først af Bjørnsons, saa af Ibsens Værker i det Øjeblik deres Navne trængte gennem hos Literaturredere, men før de endnu havde havt det ringeste udvortes Held. Og saaledes overtog han efterhaanden al værdifuld dansk og norsk Literatur.

Den stilfærdige, beskedne, altid noget forlegne Mand var af Naturen anlagt til den største Regelmæssighed. Der var noget dristigt, men intetsomhelst oppositionelt i hans Natur. Han havde i sin Ungdom været en liberal Mand i Liberalismens moderate Former da. Han var en loyal Borger, med Aarene vistnok Højremand, dog ilde tilmode ved Højre-Agitation. Han var en rettroende Mand men med fuldstændig Taalsomhed overfor Anderledestænkende.

Skønt han stillede sig sympatetisk til dem, der startede den literære Bevægelse fra 1871 og skønt Angrebene ikke gjorde andet Indtryk paa ham end at vække hans Uvilje, viste det sig snart som en Nødvendighed for ham at tage Hensyn til Misstemningen hos det Publikum, hvoraf han

skulde leve, og til Forfølgelsen i den Presse, af hvilken han som Forretningsmand var afhængig. Adskillige især gejstlige Penne rettede sig direkte mod Forlæggeren, der maatte høre ilde for, at han, som var høje Gejstliges Tillidsmand, desuden selv en Mand, hvis Religiøsitet Ingen drog i Tvivl, vilde staa som Udgiver af et Foretagende, hvis Ledere opfattedes som Kirkens erklærede Fjender, der sad paa Spotteres Bænk. De to Udgivere havde jævnlige Kampe at bestaa for at faa en Artikel optaget og maatte tage mange Hensyn, ifald de ikke straks vilde opgive Ævred. Efterhaanden havde de det bestemte Indtryk, at Hefternes Indhold før Udgivelsen blev underkastet gejstlig Censur.

Men til denne Vanskelighed overfor Forlæggeren kom en anden, meget stor, vedrørende den literære Kritik af det danske og det norske Bogmarked. En stor Del af hvert Aars literære Grøde var skudt i Vejret paa det Gyldendalske Forlag. Fra først af tog min Broder intet Hensyn til, paa hvad Forlag en Bog var kommet ud, men bedømte den, som var den faldet ned paa hans Bord fra Himlen. Det viste sig dog snart, at var Dommen ugunstig eller affærdigende, saa passerede den ikke. Det forekom med Rette Forlæggeren ganske urimeligt, at han selv skulde udgive et Tidsskrift, hvori et stort Antal af hans andre Foretagender ret hyppigt blev overlegent misrekommanderte. Han nedlagde da en Protest, som man var nødsaget til at tage til Følge.

Der var endelig endnu en Vanskelighed. Langt pinligere end de fritænkernes Træk i den nyere Literatur var for Hegel det relative Frisprog paa det kønslige Omraade. Han var blufærdig til det Yderste, som det senere viste sig i hans Afvisning af Amalie Skrams allerede antagne og trykte første Roman og af Erna Juel-Hansens første større Fortælling. Han vilde ikke tillade Trykningen af noget, der i seksuel Henseende kunde give Anstød. Og saaledes

hændte det, at en lille Novelle om *le droit du seigneur*, der allerede var sat, maatte brækkes op i sidste Øjeblik, og erstattes med braadløst Stof.

Efter tre Aars Forløb viste det sig umuligt at holde Tidsskriftet oppe længere, skønt det økonomisk bar sig. De to Aviser, der faktisk regerede det lille Danmark, havde sejret. De havde endnu bestandig Læseverdenen med dem, naar de moraliserede, som de kunde bedst. End ikke deres tykke Uvidenhed var dem nogen Hindring. I Aarenes Løb var Plougs *Fædrelandet* blevet distanceret af Dagbladet, som efter Billes Fratræden var overtaget af Topsøe, der hilstes som den ny Tids Mand og hvis Forfatterbegavelse blev hyldet fra alle Sider. I hans Avis, der daglig læste hjemlige og fremmede Forfattere Teksten for Frivolitet, stod i 1874 en Artikel om en Bog af Herbert Spencer, hvori det om denne Englands berømteste Tænkter i Datiden, dengang 54 Aar gammel, hed, at han gjorde Indtryk af at være en meget ung Mand med nogle titaniske Vuer, om hvem det maatte haabes, at Tiden vilde give ham større Modenhed; det var i alt Fald gaet saadan med hans Forgænger Stuart Mill.

Der var i ti Linjer om Spencer begaaet ti grove Fejl; men det skadede ikke Bladet en Døjt hos det kjøbenhavnske Publikum.

28.

I Juni 1874 fik jeg under mit Ophold i München et Tilbud om Medarbejderskab ved et nyt Tidsskrift *Deutsche Rundschau*, der agtedes oprettet til den 1. Oktober, og dette Tilbud var min første Tilknytning til den tyske Literatur. Det kom mig saare vel tilpas, og jeg modtog det med Taknemmelighed.

Den stadige Kamp for Brødet i Danmark og den sta-

dige Kamp for Livet med Pressen og dens Publikum gjorde mig det i høj Grad ønskeligt, personligt at vinde en ny Læseverden, som Oversættelser af mine for en anden Læsekreds skrevne Bøger ikke kunde erobre mig. Jeg besluttede at lære Tysk saaledes, at jeg kunde skrive det til Trykning og jeg anvendte de nærmest følgende Aar bl. A. dertil.

Til Dr. Julius Rodenberg, overfor hvem vistnok Heyse havde banet mig Vejen, kom jeg snart i det bedste Forhold; han sendte mig det nye Tidsskrifts Program i Korrektur til Gennemlæsning og Drøftelse med ham, ja var endog saa imødekommende at tage Hensyn til mine Indvendinger. De forskellige Nationaliteter i Europa var noget ujævnt behandlede i Programmet. Saaledes forekom Italien i en Bisætning, hvor Hovedsætningen og tre tidligere Bisætninger handlede om England. Rusland og Frankrig var betegnede uden Nævnelser af deres Navne, Frankrig omtrent saaledes: det Land, som vi hidtil ikke har kunnet undvære og hvis Kultur vi haaber heller ikke i Fremtiden at overse. Om Skandinavien stod der i det oprindelige Udkast „da lykkeligvis i Danmark nu al Grund til Mistro er bortfalden“. Eftersom denne Sætning kun vilde virke opirrende Nord for Kongeaalen, opnaaede jeg, at den ændredes til „da en forsonligere Stemning nu er indtraadt“. Alligevel var jeg naturligvis forberedt paa at Bladene hjemme vilde slaa Mynt af mit Tyskeri, naar jeg begyndte min Medarbejden; jeg kendte den Art Artikler saa godt, at jeg kunde lave dem selv: „Han skriver i vore Undertrykkes Organer“ osv.; men jeg kunde ikke tage Hensyn dertil.

Jeg kunde kun glæde mig over den gode Modtagelse, min Bog om den tyske Romantik, der dog var denne Literaturgruppe saa ugunstig, fik i Tyskland. Digteren Adolf Stern, Professor i Literaturhistorie ved Polytechnikum i Dresden, skrev anerkendende og vægtigt om Bogen i Ugeskriftet *Europa-Chronik*, som han udgav.

29.

Paa det Tidspunkt var Bismarcks (og paa hans Vink de Liberales) Kamp mod den katolske Kirke paa sit Højdepunkt. Henrik Ibsen, der lige havde udgivet sin *Kejser og Galilæer* saa selvfølgelig et Misgreb i den Anvendelse af ydre Magtmidler, med hvilken Striden fra Bismarcks Side blev ført, og troede aldeles ikke paa at disse kunde hidføre nogen Sejr. Men til min Forundring opdagede jeg, at Tysklands Liberale tænkte anderledes. Med en dyb Glæde var de fra Amerika tilbagevendte gamle Revolutionære Vidner til den saakaldte Kulturkamp. De tvivlede intet Øjeblik paa, at den vilde blive gennemført, og saa deri den længe ventede og attraaede praktiske Fuldførelse af den Udløsningsgerning, som Tysklands store Frisindede, Kant og Schiller, Lessing og Goethe, aandeligt havde sat i Gang. De upolitiske Universitetslærde var endnu ivrigere for Kampen imod Kirken i den temmelig plumpe Form, den havde antaget. En af de fineste og stilfærdigste sagde til mig: „Det er umuligt at knuse Kirkeligheden ved rent aandelige Vaaben, da Præsterne bruger lutter materielle. At Gejstligheden ikke en Gang i Posen har kunnet bringe det til en Demonstration, viser bedst, at den katolske Kirkes Modstand er lam og mat.“

Det var for disse Mænd et sandt Slag, da Bismarck faa Aar derefter følte sig tvungen til at indstille Kampen.

ET ARBEJDSAAR

1.

I Efteraaret og Vinteren 1874 skrev jeg i Udlandet nogle Essays, et omfangsrigere om Paul Heyse, hvori jeg forsøgte at udfolde hans Evner fra Cellen, et lille om Ludvig Bödtcher, for at modarbejde den ondsksfulde Snak om min dybe Ringeagt for dansk Poesi, og to store Essays om Lassalle, der dannede Grundlaget for min seks Aar senere udgivne Bog. Jeg nøjedes ikke med at studere Lassalles dengang utilgængelige Skrifter paa Bibliotekerne, jeg havde lange Samtaler med de Mænd, der havde kendt ham, saaledes i Berlin med Franz Duncker, Friedrich Spielhagen, Ernst Dohm, Dr. Oldenberg. Jeg samtalte ikke mindre med Kvinder, der havde omgaaedes ham til Stadighed, som Fanny Lewald; men opdagede til min Overraskelse, at selv de iblandt dem, der havde staaet ham nær og hvem han havde hyldet, som Fru Duncker, aldrig havde læst en Linje af ham. Som en af dem sagde, de havde *hørt*, at der ikke var nogen Næring i hvad han skrev. Skønt mit Arbejde om Lassalle i sit oprindelige Udkast var afsluttet i December, tog Gennemarbejdelsen saa megen Tid, at jeg først fik det færdigt i Maj.

Dermed var dog ikke Arbejdet til Ende. Thi neppe

var det fuldendt paa Dansk, før jeg begyndte Oversættelsen paa Tysk. Fra Efteraaret 1874 havde jeg nemlig i Regelen dobbelt Arbejd. Saasnart et Essay var færdigt paa Dansk, tog jeg fat paa Oversættelsen eller rettere Omarbejdelsen paa Tysk, da en Tilpasning oftest var nødvendig.

Mit første Forsøg var den besværlige Overførelse af min Artikel om Paul Heyse paa det fremmede Sprog. Det var mig en overordentlig Skuffelse, da Dr. Rodenberg sendte mig Afhandlingen tilbage med den Bemærkning, at Tysken desværre var umulig. Saa maatte jeg da begynde Sprogstudiet forfra og paa mere indtrængende Maade, indtil jeg langt om længe naaede saa vidt, at hvad jeg skrev, uden Rettelser eller med ganske ubetydelige, lod sig trykke. Da jeg i Grunden manglede Sprogtalent, var en ikke ringe Paa-passenhed nødvendig.

2.

Ved Juletid vendte jeg tilbage til Danmark og optog fra 1. Januar mit Arbejde. Aaret 1875 blev et Arbejdsaar. Med Undtagelse af nogle Uger i Maj og i November, da jeg opholdt mig paa Landet i Sachsen og i Hannover, tilbragte jeg det hele Aar i Danmark. Jeg studerede og skrev uafbrudt, skønt under ugunstige Betingelser.

Ovenover det lille Værelse i mine Forældres Hus, der var indrømmet mig, sad endnu bestandig fra Morgen til Aften Musiklæreren Hr. Jähnigen og indøvede sine Elever, ledsagende Skalaer og Fingerøvelser med kraftige Taktslag af Foden mod Gulvet lige over mit Hoved. Der spiltes desuden jævnlige Piano under mig, og kom saa en Lirekasse i Gaarden til, var det vanskeligt, ikke at fare ud paa Gaden. Nu forstaar jeg neppe, at jeg hellere underkastede mig Pinen end lejede mig et Arbejdsværelse andensteds;

men jeg var upraktisk og desuden sikker paa, at Forholdene i Kjøbenhavn, hvor Musikens skønne Kunst bliver elsket og dyrket, allevegne var omtrent de samme. — Og naar jeg saa tænkte paa, hvad Musiken skulde være: den overjordiske Trøsterinde, den opflammende Undergører, der griber om alle Nerver og løfter Sjælen.

Jeg var i daarlig Kondition, Aaret igennem plaget af vekslende, halvt latterlige Smaa-Genvordigheder. Først havde jeg en let Difteritis, der nogen Tid lammede Ganen paa mig, saa jeg forstummede eller kun med yderste Vanskelighed kunde sige nogle Ord. Komisk nok fik jeg Mælet igen en Dag, Julius Lange besøgte mig og da hans Tunghørhed tvang mig til at raabe. Saa led jeg af Tandpine, der kronisk vendte tilbage, endelig af et Hul i min Vrist, der forhindrede mig fra at gaa og som bandt sig saa længe, at det tilsidst forekom mig, som havde jeg altid været forhindret i at gaa af et Hul i Vristen; jeg havde og har nemlig den uheldige Egenskab, at et Saar, der hos andre læges paa otte Dage, tager otte Uger hos mig.

3.

Fra Januar 1875 havde jeg lidenskabeligt optaget mine Studier af engelsk Litteratur fra det 19. Aarhundredes Begyndelse, der havde ligget brak, siden jeg i Foraaret 1874 afsluttede mine Forelæsninger om Byron.

Da jeg modtog en Opfordring til for første Gang at holde et Foredrag i Studenterforeningen, valgte jeg Æmnet *Shelley*, hvilket Æmne Senioratet, betegnende nok for Tidens Uvidenhed om den engelske Digter, bekendtgjorde som *Schelling*, da man ansaa det andet for en Skrivefejl. Foredraget blev holdt i Begyndelsen af April, og efter I. P. Jacobsens Udsagn, „tog det sig ud“.

Aaret igennem sad jeg fordybet i Coleridge, Wordsworth, Keats, Scott, Moore, Shelley og Landor under store Vanskeligheder ved at faa Lov til at beholde de Bøger, jeg havde Brug for, fra det kongelige Bibliotek, hvis Overbibliotekar, Christian Bruun, var en af mine mange Avindsmænd.

Da jeg var naaet til Lord Byron og tog mine Forelæsninger fra 1874 for mig paany, opdagede jeg til min Sorg, at Skildringen i denne Form slet ikke duede, men krævede at omarbejdes fra først til sidst. Jeg gav mig ufortrødent i Lag dermed. En Dag stødte jeg paa den lille Hindring, at mit Bud, hvem jeg havde sendt til Biblioteket for at skaffe mig Thomas Moore's Byronbiografi, kom tilbage med den Besked, at Bogen ikke havde paa Biblioteket. Da jeg Aaret forud havde læst og benyttet Bogen i Bibliotekets Eksemplar, sendte jeg Dagen efter Buddet op paany med en Billet, hvori jeg høfligt bemærkede, man maatte tage fejl, Biblioteket ejede Bogen. Karlen kom ikke desmindre tilbage med samme Besked. Næste Dag gik jeg selv derop, bad en af Assistenterne aabne Bogsamlingen for mig og føre mig til den engelske Afdeling; jeg søgte Bogen, fandt den i dens Hylde, og sagde: Dèr ser De selv; den staar der. Tjen mig altsaa i, uden Vanskeligheder at give de tre Bind til mit Bud imorgen. Jeg sendte Karlen, men til min Forbauselse kom han endnu en Gang tomhændet tilbage med Beskeden, at den Bog fandtes ikke paa det kongelige Bibliotek.

Samme Dags Aften modtog jeg et Brev fra den Mand, der i Almindelighed overgav de Laanende deres Bøger, Carit Etlar (Carl Brosbøll); han betroede mig — under Anmodning om ikke at bruge Meddelelsen til hans Skade — hvad Sammenhængen med den fortsatte Negtelse var. Jeg havde paa Laaneseddelen skrevet Værkets Titel saaledes: *Thomas Moore: Byrons life and letters. 3 vol.*, medens den fuld-

stændige og rette Titel var: *Byrons life, letters and journals* og Overbibliotekar Bruun havde svoret, at saa længe jeg ikke skrev Titelen rigtigt, skulde mit Bud faa Lov at gaa forgæves.

Jeg var Carit Etlar taknemmelig for Meddelelsen og har, saalænge han var i Live, heller ikke røbet denne hans uskyldige Gaaen bag om sin Chef. Mit Bekendtskab med Carit Etlar var gammelt; da jeg kun var 24 Aar gammel, havde han søgt mig for at bede mig anmode Ploug om at turde anmelde hans Skuespil *Trælleæst*, som da opførtes første Gang, eftersom *Fædrelandets* stadige Recensent efter hans Paastand var ham ildesindet. Skønt jeg mødte Afslag, huskede han min Imødekommen. Senere kom der et Øjeblik en Kurre paa Traaden imellem os, da han i temmelig barske Udtryk lod mig vide, han ventede en Anmeldelse til Tak, naar han sendte mig sine Bøger, og den var udeblevet. Snart blev dog hin Misstemning udjævnet. Adskillige omtalte ham ikke synderlig gunstigt. Saaledes Ploug. Brøchner, der havde gaaet i Skole med ham, paa-stod kun, at han gjorde sig fire Aar yngre end han var, hvad utvivlsomt var rigtigt; thi da Brosbøll en Menneskealder derefter skulde fylde de 76 Aar, lod han i Aviserne bekendtgøre, at han til sin Forundring af gamle Papirer havde opdaget, han nu fyldte 80. Saalænge han var ung vilde han nødtigt bære sin Alder; nu da han var gammel, gav de fire Aar en Anseelse mere, og han vilde ikke gaa glip af de Festligheder og Udmærkelser, der fulgte med Opnaaelsen af saa højt et Aaremaal.

Carit Etlar, der som folkelig Fortæller glædede sig ved en umaadelig Læsekres i de brede Lag, passede som Biblioteksassistent ikke synderligt til den som historisk Forsker nøjagtige og pertentlige Overbibliotekar, der var gnaven og mistænksom.

Da Bruun i sin Tid blev ansat, angreb hans Medansøger,

den fortjente Filolog Professor Lyngbye, i en Dagbladsartikel Monrad som Minister, fordi han havde foretrukket en Lærd, der til Embedseksamen havde *Non contemnendus*, for en Videnskabsmand, der til sin Eksamen havde faaet *Præ ceteris*, og det hed sig siden, at Bruun afskyede Alle, hvem han mistænkte for at have læst hin Lyngbyes Artikel. Jeg havde ganske vist læst den, men ikke agtet paa den, og har ikke nævnt den til nogen før nu. Saa det maatte være af andre Grunde, at Overbibliotekaren forfulgte mig med sin særlige Uvilje. Endnu tyve Aar derefter drillede han mig, mens jeg udarbejdede en større Bog om *Shakespeare*, med stadige brevlige Beklagelser over at jeg benyttede for mange Bøger og med pludselig at kræve Alt tilbage, hvad jeg efterhaanden havde samlet fra Biblioteket til Udarbejdelse af mit Værk. Han fastsatte tillige et meget lille Maximum af Bøger, han tillod mig samtidigt at have hjemme. Jeg nødtes ved den Lejlighed til at afbryde Bogens Trykning.

4.

I mine unge Aar plejede jeg at sige, der var to Magter i Danmark, med hvilke jeg ikke vilde eller kunde lægge mig ud, det kongelige Bibliotek og det Gyldendalske Forlag, thi uden det første kunde jeg ikke lære noget og uden det andet ikke udgive noget. Overfor begge blev jeg netop i det Aar sat paa Prøve. Thi med Hegel som Udgiver af *Det nittende Aarhundrede* var i Aarets Løb Bruddet mer end én Gang overhængende og blev kun forhindret ved Ændring eller Tilbagedragning af Artikler, han negtede sit *Imprimatur*.

Da Tidskriftet blot gav en Masse utaknemmeligt Redaktionsarbejde, maatte det være mig magtpaaliggende, ad andre Veje at fortjene noget. Men Professor Goos, hvem jeg i

hine Dage ofte saa og som dengang stillede sig yderst venkabeligt til mig, udtalte i Juli til mig den Overbevisning, at Biskop Martensen, eventuelt ved direkte Henvendelse til Kongen, vilde forhindre min Ansættelse ved Universitetet. Han beklagede inderligt dette. (Pudsigt nok gav han selv sytten Aar derefter en anden den da endnu ubesatte Plads). Og samtidigt udtalte netop Hans Majestæt til en af mine tidligere nærmeste Venner sin Misfornøjelse med „Filosofernes Ukristelighed.“

Det blev mig da med hver Dag mere vanskeligt at fortjene, hvad jeg behøvede til Livets Ophold.

5.

Samme Sommer og Efteraar havde jeg et mindre Arbejde for, der tog mig mere Tid end jeg havde ventet.

Umuligt som det var mig ved egne Frembringelser at komme ud af min ubetydelige Gæld paa 500 Kroner, besluttede jeg at fortjene mit Brød som Oversætter. Det var min Agt til en Begyndelse at overføre Gottfried Kellers Noveller paa Dansk, da jeg ikke blot selv fandt dem fremragende, men under mine Ophold i Tyskland havde erfaret, hvilken ganske særlig Beundring denne Schweizerdigter nød ogsaa udenfor sit Hjemland, idet der i tyske Forfatter- og Kunstnerkrese altid taltes om Keller som om den, mod hvis Kraft og Anskuelighed ingen anden kunde komme op.

Da jeg fra Keller havde opnaaet Eneret til Gengivelse af hans Værker paa Dansk, ansaa jeg mig for sikret mod Nærings Sorg i den nærmeste Fremtid.

Jeg valgte til en Begyndelse Kellers mest beundrede Novelle, *Romeo og Julie i Landsbyen*, den om hvilken Heyse en Dag havde sagt til mig: Jeg vilde give Alt, hvad jeg har frembragt, for at have skrevet den. Dertil føjede jeg for at

vælge noget ret Populært og tillige Ubekendt en lille i Kellers Bøger endnu ikke optaget Fortælling, som jeg havde fundet i en Folkekalender, *De syv støtte Mænd og deres Fane*. Denne Maade at aabne min Oversættervirksomhed paa, fandt jeg selv saa fortræffelig, at jeg under Trykket af min Pengenød levede i Fremtidsforventninger, der ikke stod tilbage for Konens med Æggene. Jeg vilde hurtigt kunne betale min Gæld; jeg vilde helt kunne leve af denne Virksomhed; jeg kunde endogsaa gifte mig paa den; jeg kunde lægge Penge op. Oversatte jeg et Ark om Dagen, hvad meget vel lod sig gøre, altsaa c. 350 Ark om Aaret, saa gav dette mig en Indtægt af 14,000 Kroner, hvad der var Rigdom. Drev jeg det kun til et halvt Ark om Dagen, havde jeg altid 7000 Kroner, hvad der var Velstand. Foreløbig udgjorde det Bind, jeg til Jul fik færdigt, kun tolv Ark, saa det ledede just ikke nogen Guldstrøm ind til mig. Og dette Bind blev det eneste, jeg overhovedet kom til at oversætte.

Naturalismen i England og Schweizernoveller udkom paa én Gang. Da Pressen saa lidet vilde anmelde det fjerde Bind af *Hovedstrømninger* som andet og tredie, saa kastede man sig nu med Lidenskab over Schweizernovellerne. Det gjaldt om at rakke dem ned og samtidigt latterliggøre dem, som endnu aldrig Noveller var latterliggjorte.

Hvem Keller var, vidste man ikke; men netop i sin Uvidenhed havde man da som altid en Styrke. Bogens første Anmelder bemærkede, at det var temmelig vildledende, naar Keller i Fortalen betegnedes som en levende Skribent, da han efter det og det Konversationsleksikon var død for 15 Aar siden. Glad over dette Fund optog Ploug Beskyldningen mod Oversætteren for at have faret med vitterlig Usandhed i den Meddelelse, at Keller ønskede sig oversat af ham; Ønsket maatte vel være udtalt ved Testamente, da

Manden forlængst var død. Hans Talent var iøvrigt for ringe til at man behøvede at faa ham indført. En Dansk som Bendix Hansen (hvem jeg for min Del aldrig havde hørt nævne og hvem Ingen sidenhen har nævnt) var i Stand til at skrive fuldt saa gode Noveller.

I Blade og Tidsskrifter overbød Anmelderne hinanden desuden i Paavisning af at jeg ikke forstod Tysk og ikke kunde skrive Dansk. Et Par lidt ualmindelige Udtryk, jeg havde brugt, blev stadigt anførte som Beviser paa, at jeg ikke havde forstaaet Tysken. Ja, saaledes blev Anklagerne efterhaanden sat i Stil, at Folk mente, Sagen var *in confesso*, saa jeg end ikke selv vilde nedlægge nogen Indsigelse mod den almindelig anerkendte Sandhed, at jeg skrev et daarligt Dansk. Som en ældre Herre i Selskab sagde til mig: Det er Dem, ikke sandt, der skriver saaledes: „Født i Paris var han tidlig bleven sat i Skole i Verdun“ og, ikke sandt, det er Dem, der kalder „Vinduer“ for „Skiver“.

Dog særligt styrtede Anmelderne sig over Kellers „Usædelighed“. Den Omstændighed, at i *Romeo og Julie* de to Unge, efter en eneste Gang at have favnet hinanden, i deres Fattigdom og Udsigtsløshed lader sig glide fra det Høskib, der bærer dem, ned i Flodens kolde Vande, satte Anmelderne i et Delirium, der meddelte sig til Læseverdenen. Novellerne prækede „den frie Kærlighed“ (hvilken alle disse Journalister, der privat levede som glade Bavianer, offentlig aldrig forsømte at korse sig over); den prækede desuden Selvmords Berettigelse ligesom første Del af *Hovedstrømninger*. Og det i et Land, hvor Selvmord var saa hyppige som i Danmark!

Ploug hævdede da med Styrke i *Fædrelandet*, at hvad Oversætteren mest af Alt syntes at ligne, var „en literær Forremningsmand, der gør i Tidens Modevarer, eller en rodløs Plante, som driver med Strømmen“. *Dagbladet* tog her

til Genmæle. Benævnelsen „rodløs Plante“ var urigtig: „der gives Planter, som er endnu værre farne; det er dem, som har fæstet Rod i Urenhed og Raadenskab“.

Studenteforeningen, der altid fik sin Parole fra de to Aviser, havde blandt sine Juleforæringer til Tombolaen det Aar ogsaa Schweizernovellerne og gjorde sig i de Vers, der ledsagede Bogen, yderst lystig over Salis og Verenas sidste Favntag, der vittigt betegnedes som „Kogning i Hø“.

Ikke et Menneske i Landet ytrede Sans for Novellens fine og sjældne Poesi.

Da Keller erfor sine Novellers Nederlag, skrev han til mig: „Oversættelsens Skæbne har i høj Grad overrasket mig; jeg vidste tilfældigvis intet om, at et saa fordrejet og forgiftet Bigotteri eksisterede i Danmark. Efterat Fortællingen nu i snart tyve Aar er blevet eftertrykt i en Mængde Feuilletoner og saavel i Schweiz som i Tyskland optaget i flere større Samlinger, af hvilke mere end én udtrykkeligt er bestemt for *Familien* eller for *Hjemmet*, lyder nu for første Gang denne enfoldige Anklage for Usædelighed.“ Som artig Mand udlede han Angrebene paa *Romeo og Julie* ikke af hans „ubetydelige Historie“, men af „den frie og suveræne Aand“ i mine Skrifter, der paadrog mig Forfølgelse.

6.

Ak, denne „frie og suveræne“ Aand var for Tiden en Suveræn i stadig Feber.

Som Dreng i Tretten-Fjortenaars Alderen havde jeg plejet at tage en Blyant og et Stykke Papir med i min Seng for, naar jeg ikke kunde sove, da at notere, hvad der faldt mig ind. Da jeg ikke laa alene i Sovekammeret, turde jeg ikke tænde Lys, men jeg lærte mig at skrive i Mørke. I Begyndelsen dækkede Linjerne hinanden eller gik ind i

hverandre, saa Resultatet blev ulæseligt; men efterhaanden lod jeg med en vis Færdighed Fingrene glide saadan over Papiret, at Linjerne kom til at staa i rette Afstand. I disse Maaneder, da det finere Arbejde om Dagen umuliggjordes mig ved den Helvedes Musik, der fyldte Huset, blev det Natten, hvori jeg lagde Planer og havde Indfald, som jeg da ikke sjældent optegnede i Mørke, for ikke at glemme dem. Tidt lod Arbejdet mig dog ingen Ro; jeg stod op, satte mig ved mit Skrivebord, skrev en halv eller hel Side og gik i Seng paany. Og var min Hjerne ikke til at berolige, gentog dette sig tre, fire Gange, saa min Søvn blev meget inskrænket. Hvad man skriver ved Nattetid, synes En altid i Øjeblikket straalende godt, langt overlegent hvad man ellers finder paa. Desværre blegner det ved Dagslys; det er i Regelen en smertelig Skuffelse at gennemlæse det med koldere Hjerne.

Imidlertid arbejdede jeg Dag og Nat saa feberagtigt, at jeg end ikke ved Foraarstid forlod Kjøbenhavn og henad St. Hansdag saa Dyrehaven for første Gang. Skoven var den Dag fuld af glade Kjøbenhavnere; jeg traf adskillige elskende Par, som jeg kendte, og jeg sagde til mig selv: Hvor mange hundrede Mile lever vel jeg fra Kjøbenhavn!

7.

En af mine faa Adspredelser dengang var at aflægge smaa Besøg i en Familie, med hvilken jeg regnede mig en Smule i Slægt, skønt der intet Blodets Baand bestod mellem den og mig. Husets Frue, hvem jeg fra Barndommen af kaldte Kusine, havde som ung Pige været en sjælden Skønhed. Hun var, 16 eller 17 Aar gammel, bleven gift med en brav Købmand, og var nu i Trediverne, omgivet af en blomstrende Skare Sønner og Døtre. Hendes Navn var Frederikke

Bendix. Blid, forstandig, munter, altid i Ligevægt og stadigt meget smuk, med Øjne, Ingen saa uden at føle et lille Pust af Lykke, var hun, enten man traf hende alene, eller de unge Døtre flokkedes om hende som Duer, der brusende sætter sig paa Duetæmmerskens Skuldre og Skød, den menneskevordne Harmoni i en jævn, ung Borgerkones Skikkelse. Tidt kom jeg til hende med adskillige Bekymringer i Sindet og følte dem sprede sig, mens jeg sad paa Stolen overfor hende, saa hendes Smil, og lyttede til hendes Pige børns barnlige og kække Pludren.

Da jeg i Maj tog nogle Uger fra Kjøbenhavn, havde jeg en lille Oplevelse, som ligeledes adspredte mig. I nogen Tid havde jeg staaet i Brevveksling med den udmærkede Skuespiller ved Burgteatret i Wien, Josef Lewinsky, da i sin ypperste Kraft. Han havde læst *Hovedstrømningernes* første Bind med Entusiasme og udtalt sine varme Følelser for deres Forfatter. Nu hændte det, at jeg en Aften, vel ved Titiden, ankom til Berlin og at Lewinsky, som jeg af Plakaterne saa, den Aften spillede der i Byen med en østerriksk Trup. Jeg kørte til Teatret, men det var allerede lukket, derfra til et Hotel, hvor jeg formodede, Skuespillerne var tagne ind, men fandt dem ikke dèr, kørte saa til endnu et Hotel, der blev mig anvist, et, der laa omme bag den store Kurfyrstes Monument. Jeg naaede først dertil ved Midnat, og ringede paa Portneren, der svarte, at de Wienske Skuespillere vel opholdt sig der, men ikke modtog nogen; han indvilligede dog i at afgive mit Kort. Saa blev jeg i Triumf af Lewinsky hentet ind til et natligt Selskab, der forekom mig det gladeste og mest poetiske, jeg i mange, mange Aar havde set. Det virkede paa mig som et Oprin af en fornem og dog picaresk Roman. I det store Hotelværelse, der var fuldt af glade Mennesker, sad eller laa henstrakt paa Divaner om et Bord med Champagneflasker

en Flok af Mænd med udmærket Holdning og intelligente Ansigter og af Damer, der var lige indtagende ved Skikkelse og Fysiognomi. En braadløs Munterhed besjælede dem. Saa sent det var, og skønt de den samme Aften havde spillet, var ingen Træthed at spore hos dem. Lystige Drillerier, Skemt og Spas, skarpsindige Ytringer om Skuespilkunst og Poesi fik Timerne til at flyve. Den Aften sluttede jeg med Lewinsky et Venskab, der holdt ud en Menneskealder til hans Død.

8.

I Norden oplevede jeg lidet Glædeligt. En Begivenhed, der gjorde et ansporende Indtryk, var imidlertid den nye Udvikling af Bjørnsons Digtning i Retning af Virkelighedsgengivelse. Han udgav samtidigt *En Fallit* og *Redaktøren*. Skønt intet af disse Skuespil betegner et Højdepunkt i hans Poesi, betydede de en Signalforandring, røbede, at Bjørnson havde gjort Skridtet fra romantisk til moderne Aandsliv. Hvad der samtidigt erfores om den Gæring og Udvikling, hvori hans længe nærrede Retroenhed befandt sig, gav desuden et Haab om, at Ibsen ikke mere vilde komme til at staa ene i Norge som en ny Tids Talsmand.

I de Dage fik jeg i Kjøbenhavn meget jævnlige Besøg af en gammel udmærket Mand, en af Grundtvigs ældste Tilhængere ved Navn Knudsen, som første Gang bragte mig sammenheftet i stort Format et forstandigt Tidsskrift, han havde udgivet, kaldet *Vore Ordførere*. Han var alvorligt religiøs og dog besjælet af det inderligste Frisind. Han holdt overfor de Grundtvigianere, der var gaaede paa Akkord med Statskirken, fast ved Grundtvigs ældre Krav paa fuld Aandsfrihed. Omgangen med ham kunde være lidt trættende; men der var noget Forfriskende ved

hans aldrig svækkede Begejstring og sjældne Hæderlighed. Jeg nærrede vel intet Øjeblik nogen Tro til, at han skulde kunne paavirke og dreje Grundtvigianernes Kurs i Datiden. Men jeg paaskønnede ham personligt af fuldt Hjerte og ærede ham mere for hans Holdning overfor mig, end om han havde været en afgjort Meningsfælle.

9.

I det Aar fik jeg det første stærke Indtryk af hvorledes Omgivelserne omkring En forvandles derved, at de mange uvilkaarligt eller vilkaarligt svige og sviges. Forbindelser mellem Mand og Kvinde, nyligt stiftede Ægteskaber, der syntes at maatte holde Livet ud, faldt fra hinanden; Kvinder, der lige havde erklæret, at de elskede for evigt, elskede knapt et Aar. Mænd, der nys gik op i ridderlig Elskov, pønsede paa at afhænde den Elskede fordelagtigt; unge Fruer, der løb bort fra deres Ægtefælle med en Mand, tog sig undervejs en anden Mand, og den forladede Nr. 2 trøstede sig en Maaned efter med en ny Veninde. I dansk Politik var Omslag og Smaaforræderier det daglige Brød, og danske Venskabsforbindelser Mand og Mand imellem viste sig saa upaalidelige, at man undredes, nogen indgik dem. Meningsfæller sveg uafbrudt hinanden, dels fordi de af uberegnelige Aarsager skiftede Mening, dels fordi den, der betegnedes som Fører, i denne Egenskab blev hadet ikke blot af Modstanderne, men af dem, han skulde føre, og især af dem.

I Marts skrev jeg i min Notitsbog: „Vrangen er ikke smuk, ikke nær saa smuk som Retten. Og i en Haandevending er saa Retten Uret og Uretten Ret. Traadenderne er ikke nær saa smukke som Broderiet; men nogle Aar! og Broderiet er fuldstændig opslidt, er selv blevet Traadender, og ser man rigtigt paa Traadenderne, udgør de jo

ogsaa en *Slags* Broderi. Traadenderne forgaar, og Kanevasset forgaar, og Gobelin'et bliver til Klude. Kun Svinelær bestaar. Derfor binder man de klassiske Værker ind i Svineskind. Bøgerne gaar ikke desmindre i Rotterne og til allersidst Svinelæderet med. Saa kun en Smule Rottegift, og Historien er ude.“

Skønt jeg i Reglen følte mig ret nedslaaet og snarere i bittert Lune end i godt, havde jeg Opsving af Selvfølelse. Saaledes skrev jeg Paaskemorgen: Mine Herrer! De kan roligt holde paa mig; thi jeg er den Hest, som vinder.

Men i Maj følger denne Notits, der tager sig besynderligt ud, naar man betænker, at den stammer fra en, som nylig var fyldt 33 Aar: „Et nyt Ord trænger sig stedse mere frem paa mine Læber. Det er Ordet *gammel*. Det er mig, som var jeg i denne Vinter blevet gammel. Glædesløs er gammel. Ene er gammel. Den, hvem Intet lykkes, er gammel. Den, som ser ned i et Dyb af Plager, som ikke kan udeblive, og af Glæder, der straks vil forbitres ham, er gammel. Der ligger en uafvæltelig Byrde af Mismod over mit Sind. Ensomheden gør mig elegisk, og saaledes skriver jeg Dagbogsnotitser, som da jeg var atten Aar. Den, der føler, at han lever og er blot tilnærmelsesvis lykkelig, skriver ikke Sligt“.

10.

Aaret igennem haglede fjendtlige Bladartikler ned over mig i nu glemte Blade som *Dagstelegrafen*, ogsaa i *Dagbladet* og *Fædrelandet*. Jeg brugte disse Artikler imod mig som Slambade; de var smudsige og styrkende. En Dag henvendte en af mine nærmeste Bekendte, en Jurist, sig til mig, og mente, det var nødvendigt at jeg svarte paa et ærerørigt Angreb. Jeg skrev til ham: „Hvorfor skal

man inklade sig med den rene Pøbelagtighed? Jeg vil det ikke. Jeg foragter mine Angribere altfor ubeskriveligt, og de forstyrrer mig slet ikke.“ Redaktør N. J. Larsen udtalte samtidigt den Mening, at jeg rundt om i Landet nu var saa forhadet, at dersom En kaldtes en Tilhænger af mig, vilde Bønderne hellere stene ham end høre paa ham. — Dette sidste varede nu vistnok ikke mange Aar; men saa længe det stod paa, var det Frugten af ihærdig Presse-Agitation. Den samme Redaktør sagde en anden Dag: „De maa huske, man har sagt *det Værste* om Dem“.

Det Værste blev naturligvis oprindeligt ikke sagt paa Landet, men i Kjøbenhavn, hvor det Had, som modsatte Anskuelser fremkaldte, fik sin Hovedstadstilsætning af den Gift, som personligt Nag i Forening med Kafévittigheden brygger. Der var f. Eks. En, der skrev imod mig tredive Aar i Træk, i korte Artikler som i bindstærke Værker, og som hadede mig tilblods, fordi han engang havde været dødelig forelsket i en Dame, som, da jeg var 24 Aar, foretrak mig for ham. Han er nu død, men Livet igennem fældede han sine Domme over mig med den strenge og haardnakkede Saglighed, der altid gør et overbevisende Indtryk paa en svaghjernet Læser.

Selv havde jeg og har jeg, fra jeg begyndte at skrive som Kritiker og indtil nu, aldrig kritiseret nogen Mand eller nogen Bog uden at fremhæve deres Fortrin. Hvor der intet var at rose, der tav jeg. Hvor Manden var værdiløs eller mig personligt aldeles imod, dør lod jeg ham i Ro, rettede aldrig Pen imod ham. Min Kritik var bekræftende og har aldrig været andet. Al Kritik imod mig var negativ; mine Kritikere fulgte altsaa ikke det Eksempel, jeg havde givet. End mindre holdtes en eneste af dem nogensinde tilbage af det Spørgsmaal, om han som Kritiker nu virkelig var mig overlegen.

Midt under den hidsige Bekæmpen af min landsskadelige Virksomhed kom iøvrigt pudsigt nok *Dagbladets* nye Redaktør i Tanker om, at det maaske trods Alt var fordelagtigt at vinde mig for Bladet.

En Dag traadte en mig ubekendt Herre, Journalisten Godske-Nielsen, ufordelagtigt bekendt som afskediget Bestyrer af den store Drewsenske Papirfabrik paa Strandmøllen, ind til mig og forestillede sig. Han saa uhyggelig ud; der var hjertelig Falskhed i hans Øjne og oprigtig Upaalidelighed i hans Smil. „Jeg kommer til Dem for at bevidne Dem min *Tilbedelse*“. — „Ordet klinger noget besynderligt, særligt i Munden paa en Medarbejder af *Dagbladet*“. — „Det er det rette Ord. Jeg har altid sværmet for Deres Stil. Jeg har ogsaa altid i Redaktionen hævdet, at De jo slet ikke paa Universitetet har sagt andet, end hvad De ogsaa før mange Gange har udtalt eller antydnet, dengang De skrev i Bladet. Derfor sender man ogsaa mig til Dem. Baade Bille og Topsøe var imidlertid enige om, at som De var optraadt, maatte De stækkes. Bille stillede sig ikke saa stejlt imod Dem uden først at have spurgt Topsøe om hans Mening, da han jo havde afkøbt Bille Bladet og snart skulde lede det. Men nu kommer jeg for at spørge Dem, om De ikke fra nu af vil overtage Literaturanmeldelserne. Det forstaar sig, at Angrebene paa Dem saa hører op af sig selv. Jeg mener, De i alle Maader staar Dem ved at tage imod Tilbuddet.“

Det er unødigt at meddele mit Svar.

Godske-Nielsen overtog derefter Redaktionen af det slesvigske Blad *Danevirke*, og jeg kan med Sandhed sige, at Gemenheder angaaende mine Forhold som de, dette Blad bragte, har hverken da eller siden nogen dansk Avis indeholdt.

Medens adskillige af mine Angribere vistnok blot fulgte

deres Instinkt, var der andre, der rimeligvis oprigtigt ansaa mig for et Skadedyr. Og er en Mand dette, da er, som Kierkegaard siger, „enhver skjult Modstand, enhver Frækhed mod ham og Mishandling af ham ikke blot tilladelig, nej den er Pligt mod Gud.“ Kierkegaard slutter med en bitter Henvendelse til Kjøbenhavn: „O uskatterlige Købstad, hvor er du ubetalelig, naar du faar Adriene paa og bliver hellig, naar det, at hengive sig til enhver Misundelsens, Raahedens Pøbelagtighedens væmmelige Lyst, tillige bliver Udtrykket for at gøre Gud en Dyrkelse!“

11.

Bekæmpelsen af mig var selvfølgelig langt mere afgjort en Gudsdyrkelse end Angrebene paa den strengt kristelige Søren Kierkegaard. Det Udtryk, jeg i hine Aar og længe derefter oftest saa i danske Øjne, var Udtrykket af det gnistrende Had. Bag det laa ubevidst eller bevidst en sur Misundelse forvaret. — En Dag, da Louis Blanc i det franske Kammer gav sin Galde Luft, blev det sagt om ham, der var meget lille af Vækst: *Il ne serait pas si méchant, s'il n'était pas si petit.* Det Ord rinder En uvilkaarligt i Hu, naar man iagttager den Art Ondskab, der undertiden rejser Hovedet i det moderne Danmark. Der gives en Art af Skadefryd, en Istemmen af Jubelhyl, naar den Forhadte begaar en Fejl, var det end blot en Hukommelsesfejl, som er afgjort dansk. Der gives ogsaa en sjælelig Blanding af Skinhellighed og Lumskhed, et Had i Religionens, Moralens og alle ærværdige Magters Navn, som har lettere ved at trives i Smaabyer end i Storstæder, og som har flere Betingelser for at blomstre i de smaa Landes Presse end i Stormagternes.

Den overordentlige og indtagende Godmodighed, der

betegner den menige Befolkning i Kjøbenhavn og som bl. A. faar sit Udtryk i dens store og sjældne Høflighed overfor Fremmede som overfor Hjemlige, suppleres forunderligt af den Ondskabsfuldhed, som raader i det offentlige Liv eller i alt Fald i lange Tider har raadet deri. Da Duellerne blev afskaffede her som i England, burde en tilsvarende Selvbeherskelse i den offentlige Tone have været indført her som der. Nu har den utvivlsomste Følge af Sædernes Fredelighed været Tøjlesløsheden af de personlige Angreb, for hvilke der ikke gives nogen Straf.

Selvfølgelig var de Genvordigheder, jeg havde at kæmpe med, i og for sig ikke af dem, for hvilke en Mand bukker under. Hvad betydede de vel i Sammenligning med dem, en Mand med mit Sæt af Ideer i et Land som Rusland havde maattet udstaa! — Vanskeligheden er imidlertid større for en frembringende Aand end for en, der udelukkende er anlagt paa Handling. Den første behøver et Overskud af Stemning og relativ Tryghed eller Fred for at kunne producere, og det Liv, jeg førte i stadige Sindsbevægelser, som næredes af lutter Jobsposter, var mere oprivende end det syntes.

12.

I Almindelighed har en ung Mand i min daværende Stilling, En, der i det offentlige Liv er i afgjort Mindretal og dog stadigt kæmpende, en kraftig Modvægt mod sine Byrder i Privatlivet. Han holdes sikkert for det meste skadesløs af en eller anden Kvinde, hvis Ømhed daglig udjævner og bortglatter Rynkerne paa hans Pande, selv om den ikke kan fjerne Vejspærringerne fra hans Bane. Men det var ikke mit Tilfælde. Jeg var fuldstændigt ensom i Kjøbenhavn. Jeg havde ikke nogen kvindelig Hengivenhed

at ty til. Den Kvinde, der længe havde staaet mig nærmest, havde for Aar og Dag siden forladt mig. Hun havde blindt forelsket sig i en ung Mand af ringe Herkomst og uden Glimt af Kultur. Hun brugte om ham det Udtryk: „Det er umuligt ikke at elske ham; han er som Solen“, bragte ham de største Ofre, ogsaa materielle, og levede som i en Rus nogle Aar. Hendes Helbred blev haardt angrebet. En Nat, hun var paa Rejse, vaagnede hun, idet hendes Elskede, der stille var traadt ind i hendes Kammer, stod ved hendes Seng. Hun vilde række sine Arme ud imod ham, da hun til sin Rædsel saa ham bemægtige sig hendes Ur, hendes Tegnebog og hendes Pengepung, og fjerne sig med dem. Hun saa ham aldrig mere.

13.

Den ved Hauchs Død ledigblevne Professorplads ved Københavns Universitet, som man ikke havde villet give mig, stod nu ledig paa fjerde Aar, skønt den var *normeret*, altsaa skulde besættes. I Efteraaret 1875 erfor jeg, medens jeg holdt mine Forelæsninger, at den ny Kultusminister, en naturvidenskabeligt dannet Mand ved Navn Fischer, i et Hus, hvor vi begge var ret hyppige Gæster, med stor Bestemthed havde udtalt, at nu skulde denne *skandaløse* Tilstand have en Ende; han vilde ansætte mig. Samtidigt erfor jeg af af den dødeligt syge Brøchner, hvem jeg besøgte, at min Sag allerede var sat i Bevægelse fra Ministeriets Side; der var berammet et Fakultetsmøde og et Konsistoriums-møde i den Anledning.

Da jeg netop havde fuldendt min Bog, *Naturalismen i England*, og agtede at rejse bort en Maanedstid, opsøgte jeg Ministeren en af de sidste Dage af Oktober og spurgte ham om det Rygte, at han vilde ansætte mig, talte sandt.

Han svarte: Min oprindelige Hensigt var at ansætte Dem uden videre; men da jeg spurgte mig for hos det filosofiske Fakultet, om dette var Falkulletet ret, svarte det, at det ønskede Pladsen besat ved Konkurrence. Man har, tilføjede han, rimeligvis gjort Regning paa, at De vilde være for stolt til at konkurrere. Men dersom De vil indstille Dem til Konkurrence, saa bliver dette jo ganske det Samme som om jeg paa Forhaand ansatte Dem; thi De sejrer selvfølgelig; der er jo Ingen at konkurrere med.

Deres Excellence tager fejl, svarte jeg. Jeg risikerer i høj Grad at falde ved Konkurrencen, ligegyldigt hvem der stiller sig imod mig. Udfaldet beror paa Dommerne. Men der er Ingen her i Landet, hvem jeg i dette Tilfælde kan anerkende som Dommer over mig, og der er ganske sikkert Ingen, der vil mig vel. Ved de medicinske Konkurrencer stemmer i Reglen hver Professor paa sin Reservelæge; jeg er Ingens Reservelæge. Der bliver ikke valgt andre Dommere end saadanne, som efter al Sandsynlighed afgiver deres Stemme imod mig. Jeg vil dog ikke derfor holde mig tilbage. Naar afholdes Konkurrencen? Jeg spørger, fordi jeg staar i Begreb med at rejse udenlands. — Han svarte: De maa være her tilbage den 1. December, forberedt til at konkurrere.

14.

Da jeg paa den berammede Dag kom tilbage, meddelte den første Bekendt, jeg mødte paa Gaden, mig med synlig Fryd, at der ingen Konkurrence blev af. Imidlertid sagde min og Ministerens Ven, den gamle Botaniker, Professor Didrichsen mig, at Fischer til ham havde udtalt, han vilde lirke mig igennem, da han ikke kunde trumfe mig igennem.

Samtidigt hørte jeg dog til min Forbauselse, at Ministeren baade til Biskop Martensen og til min tidligere Modstander Professor Rasmus Nielsen havde sagt — ret som vilde han indynde sig hos dem — at jeg ikke skulde blive ansat, saa længe han var Minister.

Jeg kunde ikke tro mine egne Øren, da jeg jo huskede, med hvilken Sikkerhed han til mig havde berammet Konkurrencen. Jeg søgte ham da i hans Audienstid.

Fischer modtog mig med nogen Forlegenhed. „Ja, Rygtet er sandt; der bliver ingen Konkurrence af. Jeg vilde ved at tvinge den igennem kun opnaa min egen Afskedigelse.“ — „Men Universitetet har jo selv udtalt sig for Konkurrencen, selv krævet den.“ — „Ja, hvad Universitetet i den Sag vil og ikke vil, det er ikke let at konstatere. Der gives jo to Slags Trapper, Fortrapper og Bagtrapper. Der gives Professorer, som har sat sig stærkt i Bevægelse ad Bagtrappen, de samme, der officielt var for Konkurrencen.“ Og paa min Bøn om blot at nævne mig en af disse Professorer, svarte Ministeren: „Hvor véd jeg det saa nøje! Alt hvad jeg kan sige er, at Professor Ussing har været meget virksom.“

Da jeg paa Brøchners Opfordring meddelte ham Resultatet af Audiensen, sagde den sengeliggende, snart døende Mand smerteligt: „Aa, at man skal ligge her!“

Paa mig selv gjorde det et vist Indtryk, at man end ikke turde lade mig møde til en Konkurrence, som man for at undgaa min Ansættelse selv havde krævet, da man dog altid havde det i sin Magt at lade mig falde igennem for den første, den bedste Paludan eller Rosenberg.

Digteren Frederik Paludan-Müller, hvem jeg paa dette Tidspunkt ingenlunde stod nær, sagde ikke desmindre til mig, at der efter hans Opfattelse ved den Lejlighed var blevet gjort mig blodig Uret. Han var Idealist.

Pressen tav som en Mur. Da en af mine Bekendte i Anledning af Sagen bragte Redaktør Topsøe en Artikel, svarte denne: „Jeg har en hel Literatur liggende om denne Mand; men jeg vil intet optage for eller imod ham; jeg vil ikke støtte ham, heller ikke lægge ham et Halmstraa i Vejen.“ Senere, da hele Byen vidste, at Fischer var bleven tvungen til at kalde Konkurrencen tilbage, skrev Topsøe en Artikel hvori han „trods mine Jammerskrig“ og trods de udenlandske Angreb paa Fædrelandet, hvori jeg efter hans Paastand var Skyld, anbefalede min Ansættelse ved Universitetet.

15.

Straks i Januar tog jeg den Beslutning at forlade Danmark. Universitetets Holdning og Ministerens Svaghed slog for mig Sømmet paa Hovedet. Min eneste Beskytter Hans Brøchner havde jeg fulgt til Jorden. I Midten af December havde *Det nittende Aarhundredes* Forlægger paany fremtvunget Udeladelsen af en Artikel, jeg havde optaget, og Tidsskriftet indbragte desuden Intet. Nogen Udsigt til som Universitetsprofessor eller som Forfatter eller som Oversætter at kunne tjene mit Brød i Danmark havde jeg ikke længer. Jeg maatte altsaa bort.

Hvør ofte var ikke i Aarene 1870—71 den Opfordring bleven rettet til mig at slaa mig ned i Paris eller i Rom, tage Ophold i en af disse Byer, der begge var mig dyrebare, og skrive paa et af de romanske Sprog, der var mig saa kære. Dengang havde jeg atter og atter afvist Tanken af Fædrelandskærlighed. Den Kærlighed var ikke bleven gengældt.

Siden havde jeg ærligt stræbt at udfylde hvad jeg besad af romansk Kultur med Indsigt i det germanske Væsen. Min tidligere Ensidighed havde skræmmet mig. Nu var Øje-

blikket kommet, da jeg maatte sætte Alt ind paa at blive Forfatter i et fremmed Sprog. Men siden Krigen hengav Franskændene sig for hvert Aar, der gik, til skarpere Udelukkelse af Fremmede, fremmed Aand og Literatur, mens Tyskerne aabnede sig stedse mere for det Fremmede, særligt for Norden, og i Tyskland havde jeg gjort en Begyndelse.

For mig blev Spørgsmaalet da i Grunden kun det, om jeg skulde bosætte mig i Wien eller Berlin. Jeg heldede til Wien. Thi Forfatteren Emil Kuh, Hebbels fortjenstfulde Biograf, der havde skrevet om mig og stod i Brevveksling med mig, havde bragt mig i Forbindelse med den udmærkede Jurist, Josef Unger, da Minister, og denne havde udtalt Ønsket om at knytte mig til et østerrigsk Universitet, efter med levende Anerkendelse at have udtalt sig om mine Evner. Paul Heyse raadede mig vel afgjort til at foretrække Berlin for Wien; men Spørgsmaalet var for mig svævende mere end et Aar endnu.

Julius Lange, hvem jeg meddelte mit Forsæt, mente, jeg burde holde ud i Kjøbenhavn i endnu tyve Aar. Han som de faa andre, der nærede Interesse for mig, var i deres Tanker saa bundne til Danmark, at de neppe forstod, jeg ikke evigt vilde leve indenfor en Horisont, hvor Angreb af *Dagstelegrafen*, *Fædrelandet*, *Dagbladet*, *Nationaltidende*, *Nær og Fjern* osv. var Fænomener, med hvilke der maatte regnes.

16.

Selv følte jeg det tydeligt, som der staar i *Sigurd Slembe*,

Hid og ikke længer!

Jeg maalte mit Nederlags Omfang med Ro og var ikke

i nogen Tvivl om, at jeg nu var en slagen Mand. Men paa samme Tid var det mig, som blev der gydt ny Energi i mine Aarer ved den Tanke, at jeg ikke skulde ihjelpines i denne Afkrog. Der var en Verden udenfor.

Om Aftenen den 3. Februar, som jeg næste Dag skulde fylde 34 Aar, sad jeg paa mit lille Værelse fordybet i Udarbejdelsen af mit Essay om Christian Winther og var naaet til en Sammenligning mellem hans og Oehlenschlägers Naturbetragtning, da jeg saa, at Viseren nærmede sig 12. Jeg gik ind i Dagligstuen til min Moder, der som sædvanlig sad ene i sin Sofa under sin Lampe, og drak et Glas Vin med hende. Det var et fortryllende Øjeblik. Vi vidste begge, at vi aldrig mer paa min Fødselsdag vilde bo i samme Hus, og at der rimeligvis nu vilde gaa mange Aar, før vi atter var sammen paa den Dag. Vi følte i det Øjeblik saa fuldstændigt med hinanden, som to Mennesker kan paa denne Jord. Vi talte ikke et overflødigt Ord, og ikke et Ord om hvad der bevægede os. Hun spurgte, hvad jeg syslede med, og jeg sagde hende, hvad jeg skrev paa. Saa sagde hun: Til Lykke! og vi stødte Glassene sammen.

17.

Det var det Tidspunkt, da det literære Venstre og det politiske Venstre i Danmark begyndte at stifte personligt Bekendtskab. Jeg var en Aften indbudt sammen med Redaktøren af *Morgenbladet* og Grev Holstein-Lethrabort, der da lige nyligt var slaaet om fra Højre til Venstre, i hvilken Anledning han var udsat for djærve Drillerier fra Redaktørens Side, hvilke han besvarede med en let Ironi over sin Kontrapart og med bidende Spot over selve det Parti,

hvortil han havde sluttet sig. Skemtende sagde han f. Eks. om nogle nye Overtræksstøvler, han havde anskaffet sig: Saadanne maa man have, naar man skal trampe i det fordømte Føre, som kaldes det forenede Venstre. N. J. Larsens Skemt bestod mest i en Undersøgelse af, hvilke Midler han sad inde med til at skade Grev Holstein, ifald deres politiske Ven-skab ikke skulde holde Stand. Men da han tilsidst sagde: „De vilde ikke tage Dem ud paa en Valgtribune, ifald jeg dør sagde om Dem, at De har spist til Aften med Fritæn-keren Brandes“, fik jeg Indtrykket af, ikke at være i rigtig godt Selskab. Grev Holsteins Verdensmandstone fornegtede sig intet Øjeblik; men det følte tydeligt, at det eneste virkelig Blivende under hans politiske Omskiftning var hans Interesse for den katolske Kirke og dens Udbre-delse i Danmark. Naar han brugte det Udtryk: „Nej, jeg talte forleden Dag med en *alvorlig* Mand“, saa mente han dermed en Gejstlig af den romersk-katolske Bekendelse. Med de protestantiske Præster laa han i Strid, udgav ogsaa senere Flyveskrifter imod dem og satte dem til Vægs i An-ledning af nedsættende Ytringer om Katolicismen, der røbede Uvidenhed om dens Væsen.

Nogen Begejstring for det danske Venstre og nogen større Tro til Resultaterne af en Samvirken mellem det og den yngre Forfatterkres indgød hvad jeg saaledes personligt erfor mig ingenlunde. Men der var for det saakaldte literære Venstre øjensynligt intet andet Forbund muligt. Jeg saa paa denne Mulighed med en Afsked tagendes Blik.

Lovende forekom mig alene de mesterlige og over-modige Artikler, med hvilke Hørup da debuterede eller i ethvert Tilfælde for første Gang fik Opmærksomheden hen-draget paa sig. Han var en ny og virkelig Kraft, dog fore-løbigt kun anonym Journalist i et Blad, Ingen læste. Hans

Ironi var ikke den gamle Studenterforenings-Ironi, som trivedes i *Dagbladet*, og han larmede og rumlede ikke som *Fædrelandet*, naar det fordømte. Hans Skud var larmfri som en Vindbøsses; men de ramte.

Han var den Mand, der skulde bidrage mest til Omformningen af det gamle Kjøbenhavn.

OMFLAKKENDE LIV

1.

Fra 1876 havde jeg i næsten syv Aar ikke mere blivende Sted i Danmark, indtil Oktober 1877 overhovedet intet fast Opholdssted.

I Sommeren 1876 giftede jeg mig, og i Berlin, da min Hustru var tyskfødt.

Vi havde vort bedste Tilhold der i Byen i Politikeren Dr. Wilhelm Löwes Hus. Han og hans Frue var os en Tid lang næsten i Forældres Sted.

Löwe var født 1814, og havde levet som Læge i den lille By Kalbe, da han 1848 blev valgt ind i Frankfurter Parlamentet, hvor han tilhørte det demokratiske Venstre. 1849 blev han Forsamlingens Vicepræsident, og han kaaredes til dens Præsident, da den overflyttedes til Stuttgart, hvor den sprængtes af Bajonetterne. Han blev anklaget, og Statsadvokaten krævede ham som fremragende delagtig i Stuttgarterbeslutningerne slæbt baglænds til Retterstedet og henvendt paa en Kohud. Han blev frikendt i de to lavere Instanser; den højeste dømte ham til livsvarigt Tugthus. Han flygtede til London og derfra til New York, hvor han i otte Aar ernærede sig som Læge og ægtede sin anden Hustru, for hvis Skyld han fik sit første Ægteskab opløst.

Hun var en mærkelig Kvinde, der ligesom sine Søstre og sin Mand havde været indviklet i de revolutionære Bestræbelser 1848, i høj Grad selvstændig og karakterstærk, udrustet med overlegen Forstand og en usvigelig Selvsikkerhed, bag hvilken dog altfor mange grundtyske Fordomme trivedes.

Wilhelm Löwe vendte tilbage til sit Fædreland, da Amnestien i 1861 blev givet, og var fra 1863 Medlem af den prøjsiske Landdag, fra 1867 af Rigsdagen. Ingen havde en noblere Fortid bag sig og nød i Øjeblikket større Anseelse. Bismarck sagde til ham: *Sie ehrenwerther Gegner!* og vandt ham iøvrigt mere og mere for sig.

Som jeg engang har skrevet om ham: Löwe var en smuk, svær, tresindstyveaarig Mand med mørkt Haar, mørke Øjne og en strengt romersk Profil. Hans Stemme var velklingende og fuld som Nestors, den gode Raabers i Kampen. Hans Væsen var den uskrømtede Ærlighed, der vakte Tiltro. Han var uden Ærgerrighed, uden Partilidenskab; Talsmand for Frihedstro og Humanitet i Politiken. — Spielhagen, der var hans tro Beundrer, har givet et smukt Billede af ham som Dr. Paulus i *In Reih' und Glied*.

Familien Löwe var nær forbunden med Familien Kapp, saa nær, at Børnene i denne kaldte Dr. Löwe og hans Hustru for Onkel og Tante. De to Familier havde som Emigranter i New York sluttet sig nær til hinanden.

Friedrich Kapp, der var ti Aar yngre end Löwe, men i det Væsenlige hans politiske Meningsfælle, havde som ung juridisk Embedsmand deltaget i Frankfurter-Opstanden 1848 og var flygtet til Paris, hvor han blev Huslærer hos den store russiske Revolutionær Alexander Herzen, hvem han fulgte til Genf. 1849 udvandrede han til New York, hvor han fortjente sit Brød som Advokat fra 1850 til 1870. Han deltog der i det politiske Liv, var ivrig for Slaveriets Bekæmpelse og skrev grundige historiske Værker om

Forholdet mellem Amerika og Tyskland i det attende og nittende Aarhundrede.

Han var nu 52 Aar gammel, men Kærnen i hans Sind var noget uforgængelig Ungt, Ynglingemandigt. Ludwig Feuerbach havde været indtaget i ham. En Maler kunde have brugt ham til Model for en Siegfried. Hans Væsen var dannet af den tyske Stammes fineste Marv. Han var høj, smukt bygget. Det prægtige aflange Hoved, det aabne Ansigt og det rige, blonde Haar og Skæg, kunde nu og da gøre et strengt Indtryk, men opklaredes af et ungdommeligt og overlegent Studenterlune, naar Smilet brød frem. Det Hele, hans Aasyn, hans Aand, hans Vid, hans Frisind var forgyldt med Straaler af Germanismens blondeste Blondhed, saa han virkede som en Lysskikkelse. Ludwig Bamberger brugte det Udtryk om ham, at han var en af dem, der gjorde En Livet værd at leve.

2.

Efter et kort Ophold i Berlin rejste vi til Teplitz, hvor jeg havde aftalt at træffe Josef Lewinsky og hans unge Frue (født Olga Precheisen). Vi tilbragte smukke Dage sammen. Lewinsky opfyldte sit gamle Løfte at læse Goethes *Faust*, særligt Mefisto-Scenerne for mig. Det var en ædel Kunstnydelse, om jeg end af denne Skuespiller, hvis Talent jeg beundrede saa højt, havde ventet mig noget mere Dæmonisk. Han var anderledes paa sin Plads som den unge Bonde, der Wurstel-Sepp, i Anzenrubers gode Skuespil *Der Pfarrer von Kirchfeld*, hvor han havde Lejlighed til at udfolde sin ægte og dybe Følelses hele Register, fra Vildskab og Had til et Gennembrud af Ærefrygt og Anger. I det daglige Samliv var Lewinsky som ung munter og ligefrem; han havde havt alvorlige Kampe at bestaa for som Kunster at naa frem

og for som Katolik at opnaa Skilsmisse, saa han kunde ægte sin anden Hustru, men var i de senere Aar øjensynligt bleven Kælebarn i Wiens fornemme Selskab. Selv at skulle betale sine Foreller, var ham vistnok lidt uvant; han udbrød humoristisk: De Fisk kommer til at koste mig blodige Summer. Men han negtede sig dem dog ikke. Rigtig nok fik man den Gang i Østerrig en Forelle, som nu koster fire Gylden, for tolv Kreutzer.

Lewinsky var bl. A. Lyspunktet i den lille danske Skuespiller Eckardts Liv. Eckardt var en velhavende og dannet Mand, uanselig af Skikkelse, der som Kunstner ikke drev det højere end til Tjenerrollerne paa det kongelige Teater. Men han kendte Lewinsky, turde kalde sig hans Ven, og gjorde aarligt en Ferierejse for at tilbringe nogle Dage med ham.

Saa tidt jeg i de følgende Aar, mest med lange Mellemrum, kom til Wien, gensaa jeg Lewinsky, først som ung og spændstig, saa som Familiefader med en stor Datter; en Gang var han lige hjemvendt fra Rusland, hvor han havde gjort Lykke og havt lange Samtaler med Leo Tolstoj, endelig saa jeg ham tilsidst i 1905 om Efteraaret i Düsseldorf, hvor hans Frue var ansat ved Teatret. Han var den samme trofaste og entusiastiske Ven, men ak! Alderen havde indhentet ham, hans Ryg var krummet, hans Holdning en gammel Mands; han havde trukket sig tilbage fra Scenen. Dybt rørte det mig, da jeg om Aftenen saa ham blandt mine Tilhørere og hørte ham applaudere.

3.

Ved vor Tilbagekomst til Danmark tog vi ind paa et Hotel, og der udarbejdede jeg en Række Foredrag om Søren Kierkegaard, til hvem mine Tanker i denne Tid var vendt

tilbage. Han havde jo i mine første Studenteraar været Hovedskribenten for mig og gjort det dybe Indtryk paa mig, som jeg senere med Magt havde maattet modarbejde for at blive mig selv. Nu stod hans aandelige Indflydelse paa dens Højde. Den først Forkætrede og længe Anfægtede var naaet til ubetinget Anerkendelse, endog indenfor Folkekirken, der tog ham til Indtægt, og til Forgudelse i aandeligt sysselsatte Krese, saa Erik Bøgh havde kunnet udgive en Bog mod *St. Søren-Dyrkelsen* i Danmark.

Det var mig magtpaaliggende nu at gøre mig selv og Andre Rede for det Blivende og Forgængelige hos Danmarks største religiøse Tænkere og første Prosaist. Jeg havde den Betingelse for Værdsættelsen af ham, at jeg engang helt var gaaet op i ham, saa jeg kendte ham ud og ind, og denne anden, at jeg længst var frigjort fra hans Indflydelse.

4.

Da jeg havde holdt en Række Forelæsninger om ham i Kjøbenhavn, besluttede jeg for første Gang at forsøge mig som Foredragsholder udenfor Danmark og rettede da mine Tanker paa Stockholm. Medens under min første Optræden som Universitetstaler i 1871—72 den norske Presse, forsaavidt den sysselsatte sig med mig, nærmest havde været et Ekko af den danske, havde den svenske vist mere Selvstændighed; et enkelt større Blad havde endog skrevet, at man havde nedarvet Sympati for den, der kæmpede en imod mange. Nogen levende Anerkendelse kunde jeg vistnok ikke rose mig af i Sverig; men jeg var dør forholdsvist meget læst, ja næst Holberg og Erik Bøgh den danske Forfatter, som kendtes bedst. Dr. Arvid Ahnfelt, som havde været Medarbejder i *Det nittende Aarhundrede*, tilbød velvilligt at ordne det Fornødne for mig.

Skønt Æmnet *Søren Kierkegaard* visselig ikke var noget klogt Valg overfor de Svenske, var dog Nysgerrigheden efter at høre mig ikke ringe. Jeg lejede *Vetenskapsakademiens* Sal og fik til det første Foredrag henvend 300 Tilhørere, et Tal, som senere steg.

Min Hustru og jeg følte os veltilpas i Stockholm. Grand Hotel lod Datidens nordiske Hoteller langt bag sig, og Udsigten fra dets Vinduer over til Slottet, som dengang endnu ikke var trykket af plumpe Omgivelser, kunde ikke være smukkere. Carl Snoilsky, med hvem jeg ikke lang Tid forinden havde omgaaedes i Kjøbenhavn, kom næsten lige straks og blev mer end to Timer, saa' jævnligt til mig, indfandt sig desuden en Aften og læste højt af Anna Maria Lenngrens Satirer over dumme Grever og Grevinder, som vilde han afvæbne mig, ifald jeg havde havt ham mistænkt for Adels-hovmod.

En svensk Forlægger, Joseph Seligmann, en dannet og varmtfølede Mand, indfandt sig straks paa Hotellet og sluttede Kontrakt med mig om Udgivelsen af de endnu ikke holdte Forelæsninger paa Svensk. Dr. Elof Tegnér, Digterens Sønneson, dengang ansat ved det kongelige Bibliotek i Stockholm, smuk og statelig, med kulsort Fuldkæg og med en saa ypperlig Hovedform, at det klædte ham at være skaldet, en Mand af ikke ringe Kultur, duelig Historiker, meldte sig som Velynder af *Hovedstrømningerne*, hvørom han havde skrevet „så vackert, han förmådde“. Han bragte mig Tegnér's Breve og opfordrede mig stærkt til at studere hans store Farfaders Personlighed, hvis Psykologi ingen Svensk endnu havde prøvet at give.

Vi blev indbudne i ikke faa Familier. I en af dem traf jeg den daværende Finansminister Hans Forsell, en endnu ganske ung Mand, høj, blond og selvsikker, som tidligt havde gjort sin Dygtighed gældende. Han overværede mine

første Foredrag, men holdt op med at høre mig, da han aldeles ikke kunde forstaa Dansk. Vi samtalte dog uden synderlig Vanskelighed, og der var noget Imponerende ved Skarpheden i hans Ræsonnement. Jeg havde overfor ham den lidt pinlige Følelse, der var mig uvant, at træffe aandelig Overlegenhed hos en næsten Jævnaldrende.

Forsell var ikke den eneste Minister, som hørte mine Foredrag. Den danske Gesandt sad forrest i Salen, og det blev mig oftere sagt, at jeg overhovedet havde et fint Publikum. Det var opmærksomt og meget velvilligt, skønt Sproget jo lagde mig Hindringer i Vejen.

Da jeg kom, havde man til Billetkontrollen anbefalet mig en *vaktmästare*, som skulde være den hæderligste i Staden, medens der var andre, paa hvem man ikke kunde stole. Var denne imidlertid den hæderligste, saa var det vanskeligt at forestille sig de andres Retskaffenhed. Thi han snød mig forskrækkeligt. Naar jeg selv havde talt 400 Tilhørere, paastod han, der havde været et Hundrede færre; han lod mod Betaling til ham Folk komme ind, der ikke havde løst Billet, og fradrog ikke blot Betalingen for Salen, men alle Slags fantastiske Afgifter.

Det var November Maaned og en stor Fornøjelse at køre i Slæde gennem den snedækkede, prægtige Djurgård.

Efter en tre Ugers Ophold i Stockholm tog jeg efter Opfordring til Upsala, talte der to Gange og fik en 130 Tilhørere. En Aften blev jeg indbudt til en Sexa, som (vist i Anledning af Halvaarets Slutning) gaves af Universitetet for dets Professorer. De var høflige, men øjensynligt ikke meget interesserede af mig. Jeg bemærkede, at Rektor sendte en Mand omkring med en Opfordring. Han henvendte sig til en Række Herrer. Jeg saa dem ryste paa Hovedet den ene efter den anden, alt som Manden hviskede dem i Øret, og jeg begreb at han havde spurgt dem, om de vilde udbringe min Skaal.

Saa rejste Rektoren, Sahlin, sig selv og udbragte den kort og fyndigt med den kendte Motivering: vi har en Gæst i vor Midte.

5.

I Stockholm modtog jeg en Anmodning om ogsaa at holde mine fire Foredrag i Kristiania; der var paa Forhaand tegnet 200 Tilhørere, og det norske *Dagblads* Redaktion viste sig meget ivrigt for min Sag. Redaktør Bætzmann havde slaaet til Lyd for mig, og en af hans unge Medarbejdere, Olaf Thommessen (den senere Redaktør af *Verdens Gang*) kom mig som Bladets Sendebud i Møde paa Lillehammer Station. Ham kendte jeg en Smule, fordi han allerede i Marts 1872 havde sendt mig et Digt paa en halv Snes Strofer til min Ære. Da han aldrig i sit Liv har offentliggjort Vers, kan det maaske mere nogen at se den første Strofe deraf:

Nu al den Kraft, som Vinterkulden stivnede,
er vakt til Liv paa Vaarens milde Bud
og alle Længslens Fuglesange livnede
og alle Haabets Roser sprungne ud;
thi nu jeg har et Maal i Verden fundet,
skønt end jeg staar af mangan Hindring bundet.

Han viste mig stor Hengivenhed og forblev min Ven for Livet. Vi modtoges med den forbausende Efterretning, at Konsistorium paa indgiven Ansøgning havde negtet mig et Universitetsauditorium at tale i. Da jeg var dansk Doctor philosophiæ og altsaa havde Ret til en Høresal i det danske Universitet, hvad det heller aldrig var faldet nogen Modstander af mig ind at bestride, da denne Ret dernæst altid havde været betragtet som gældende i ethvert nordisk Universitet, var Afslaget ikke blot en Krænkelser af mig personligt,

men et Brud paa gammel Vedtægt ved Skandinaviens akademiske Højskoler.

Til Begrundelse af denne Fremgangsmaade tilstillede det akademiske Kollegium (der bestod af et Par troesivrige Teologer, en reaktionær Jurist, et fraværende Medlem, Professor J. Nicolaysen, og et protesterende Medlem, Professor O. Rygh) Aviserne en Redegørelse, hvori det hed, at jeg havde tilladt mig „en meget forargelig Behandling af en af de vigtigste og vakreste bibelske Fortællinger.“ Jeg havde kaldt Historien om Isaks Ofring en Legende. — En Snes Aar derefter betegnede de ortodokse teologiske Professorer ved Københavns Universitet Historien paa samme Maade.

Man overlod mig Studentersamfundets Festsal. Men at Kollegiet saaledes udespærrede mig fra Kristiania Universitet, det fremkaldte i Norge en Pressedebat over hele Landet, som strakte sig over et Par Maaneder.

Redaktør Bætzmann efterviste i værdige og rolige Artikler det Usømmelige i Kollegiets Holdning, der udenfor Landets Grænser vilde blive taget til Udgangspunkt for „en alt andet end smigrende Dom over de aandelige og videnskabelige Tilstande i den norske Hovedstad“ — en Spaadom, der gik i Opfyldelse, thi den tyske Presse gjorde sig lystig over Sagen og formodede, Autoriteterne i Kristiania i mig saa den skinbarlige Djævel, fordi jeg ikke betragtede Første Mosebog som paalidelig Historie.

Bergens Tidende var mig ligesom det norske *Dagbladet* gunstigt sindet. Det havde (7. December) en Artikel fra Kristiania, hvori det hed:

„Vor største Mærkværdighed i disse Dage er Dr. Brandes. Han er nu et stadigt Samtaleæmne, og han har nu ogsaa ved det akademiske Kollegiums uventede Bistand opnaaet at blive en særdeles populær Mand i en fart. Man vidste før ikke andet, end at en ved det danske Universitet kreeret

Doktor havde udisputeret Ret til at betræde vort Universitets Katedre, og det har nok ogsaa været stadig Praxis, at saadan Ret uden videre indrømmedes, naar derom ytrede Ønske. Men anderledes med Brandes; han er nu et skabtet Faar. Danmarks og hele Nordens fortrinligste Kritiker og Æstetiker vilde rimeligvis komme til at besudle vort Universitets Lærestole ved at betræde dem; Universitetets Ære stod paa Spil, den rene Lære var i Fare; de højværdige Teologer var bange for, at Brandes ved sin Nærværelse skulde rokke Filologernes og Juristernes allerede vaklende Ortodoksi; nok er det, efter et Kollegiemøde paa 2 Timer blev det negtet Brandes at betræde *domus academica*.

„Nu, dette er Forspillet; saa gaar da Teppet op, og vi finder Georg Brandes i Studentersamfundets store lysende Sal, ligeoverfor en talrig Forsamling af Kristiania intelligente Publikum. Der fortælles, at den Sal ogsaa forsøgtes stængt ved en kollegial Advarsel, men som venteligt var, — her frugtede den ikke.“

Naturligvis blev Kollegiets Adfærd til Gengæld med Varme forsvaret i den konservative Presse, *Aftenbladet*, *Morgenbladet* osv. der havde langt større Læsekres og nød en Anseelse, der paavirkede en Fremmed humoristisk. *Morgenbladet* bragte til en Begyndelse en Række af seks ledende Artikler, *Aftenbladet* lagde sig endnu ivrigere i Selen. Arne Garborg, som paa dette Tidspunkt var lidenskabeligt ortodoks, hævdede i mægtigt lange Artikler Kollegiets Ret til at holde en Fare og Fjende som mig ude fra Universitetets Høresale. Bevisførelsen var naturligvis, at jeg som Agitator stod udenfor Loven. — Universitetet var en kristelig Indretning; det skulde være en Opdragelsesanstalt, en Ammestue, for Embedsmænd. Redaktionen selv tog Garborg ivrigt under Armene, da han blev imødegaaet.

Og nu optraadte desuden Jonas Lie. Det var, som man

ser, Norges ypperste Mænd, som tog Del i Drøftelsen, og naar man iagttager, hvor de dengang holdt og hvorledes de tænkte, synes det unegteligt, som om mit Komme ikke var helt overflødig.

Jonas Lie advarede paa det mest indtrængende mod at ligestille Fritænkere med Kristne. Han anførte Brokker af Mænd som Taine, Feuerbach og Darwin for at godtgøre, hvilken Forvorpenehed de udbredte. Taine f. Eks. havde sagt, at Dyd og Last „var Produkter som Sukker og Vitriol“. Jonas Lie forstod da endnu ikke, at dette, som Eftersætningen viste, blot betydede: Enhver sammensat Størrelse bestaar af simple Elementer, hvoraf den afhænger. — Kort sagt: Konsekvensen af Fritænkeri var efter hans Mening Barnemord og Drab paa Laksebønder.

Da Konsistoriums Lysrædsel ikke desmindre havde sat ondt Blod, fik jeg halvfjerde Hundrede Tilhørere og, efter hvad Aviserne skrev, et Bifald som før mig kun Bjørnson. Mellem Tilhørerne var Storthingspræsident Sverdrup med Familie og hvad der var af opvakt Ungdom i Kristiania.

Man strømmede til Hotellet for at besøge mig, og jeg var neppe ene et Øjeblik fra Morgen til Aften. Kunstnerforeningen gjorde et Gilde for mig, hvor der udbragtes talrige Skaaler til min Ære, og Studentersamfundet indbød til en Sexa for mig, som atter gav Anledning til en Pressestrid. Professor Ernst Sars tegnede sig øverst paa den fremlagte Liste, og efter ham Mænd blandt Universitetslærerne, der havde taget sig hjerteligt, næsten broderligt af mig som Ægyptologen Jens Lieblein og Literaturhistorikeren Olaf Skavlan.

Ved Sexaen besteg Universitets-Stipendiaten W. Dons, en af mine dengang varmeste Tilhængere, (som nogle Aar derefter gik over til den romerske Katolicisme) Talerstolen og holdt en Festtale, hvis Udgangspunkt var dette, at siden

Wergeland havde ingen i Norge saa sandt og ædelt som Aftenens Hædersgæst fremstilt de store Kulturtanker. Norges Bestræbelser var i de senere Aar væsentlig gaaede i praktisk Retning, hvad der fortjente Ros. Men nu, da Nordmændene nød et økonomisk Velvære, om hvilket deres Fædre neppe havde drømt, nu droges Sindene stærkt af Længsel efter, at de civilisatoriske Ideers Strøm snart maatte naa deres Kyster. Sandheden var bevislig kun én; der gaves ikke nogen specifik norsk Sandhed. Nu gjaldt det Kampen for Tankens Frihed, dens Uforstyrrethed af al fremmed, udvortes Autoritet osv.

En evnestærk Mand med et skarpt skaaret Ansigt, Statsfysikus Bidenkap, glædede mig derefter med det Udsagn i en Tale, han holdt, at mit Dansk var „det mest maskuline“, han endnu havde hørt.

Saa blev der afsunget en Sang, i hvis første Strofe Datidens Nordmand blev saaledes særtegnat:

Du ser det høje, bratte Fjæld,
som over Sletten troner?
Et Sangens og et Lysets Væld
fra Tinden sig fortøner.
Om Siden ligger Taagen graa
og stabler sine Stængsler —
der ser en dødstræt Mand Du staa
ved Stenen, som ham fængsler.

Meningen var, at den ulykkelige troede sig forpligtet til evigt at rulle en Sisyfussten. Nu var jeg kommen og havde givet ham det gode Raad at lade Stenen ligge.

Af Datidens Aviser ser jeg, hvorledes den Tale, jeg holdt til Svar, nogenlunde har lydt. Jeg anfører den efter det norske Avisreferat:

„Dr. Brandes besteg Talerstolen og holdt et længere, af levende Bravoraab idelig afbrudt . . . . .“

Foredrag, hvoraf vi beklager, at vi kun kan levere en meget ufuldkommen Gengivelse. Taleren udtalte sin Glæde over den velvillige Modtagelse og de mange Beviser paa Sympati, han under sit Ophold her paa faa Undtagelser nær havde modtaget saavel af Modstandere som af Venner. Han havde i disse Dage fra mange Hold hørt udtale, at man heroppe nok kunde behøve en Mand som Taleren. Disse Udtalelser havde vakt hans Forundring. Han kunde ikke forstaa, hvorfor man i et Land, der stod saa højt, som Norge i mange Henseender gør, et Land, hvis Digtekunst var den første i Norden, hvis Malere og Billedhuggere indtog en saa fremragende Plads, og som til næsten alle Videnskabens Felter havde leveret fortrinlige Bidrag, — hvorfor man der kunde behøve en „Agitator“ som Taleren. Jo, svarede man, — vi lider under et aandeligt Tryk heroppe; vi har ikke engang den simpleste Religionsfrihed; en frisindet aandelig Bevægelse nu vilde være til mere Skade end Gavn, Tiden er endnu ikke kommen. Taleren maatte her tænke paa en Anekdote, som han erindrede fra sin Ungdom. En liden Gut ved Navn Julius, Søn af en kjøbenhavnsk Professor, blev sat i en Skole, hvis Lærerpersonele bestod af gamle Jomfruer, der efter bedste Evne søgte at meddele Barnet sin Visdom og omhyggeligt sørgede for at notere de Fremskridt, Gutten gjorde i Ugens Løb, i hans Karakterbog. Imidlertid kom det allerede første Uge til at hedde: Julius kan ikke sin Tabel. Og saaledes Uge efter Uge: *atter* kan Julius ikke sin Tabel. Da skrev Guttens Fader, Professoren, tilsidst i Karakterbogen en Anmærkning, der vakte Jomfruernes højeste Forfærdelse; den lød saaledes: Vil De da ikke være af den Godhed at *lære* Julius hans Tabel? Denne Historie lod sig maaske anvende her. Man klagede og man klagede over det Tryk, hvorunder man heroppe led. Taleren maatte da spørge: Kan De da ikke være

af den Godhed at afryste dette Tryk? Der var intet andet for. Man fik tage Initiativet og gøre, som det store Dyr gør, naar det plages af mange smaa Dyr: det ryster Plagerne af sig. Taleren maatte opfordre den norske Løve til at gøre dette Experiment. Han vilde her bede om ikke at blive misforstaaet. Det glædede Taleren at se saa mange ældre Mænd i Forsamlingen; det vilde bedrøvet ham kun at se unge Ansigter omkring sig. Han skulde forklare af hvad Grund. Det var ikke sjældent, han modtog Breve fra unge Mænd heroppe, der ønskede at berige hans Tidsskrift med Bidrag, der for en stor Del bestod af umodne Angreb paa Kirke og Gejstlighed. Naar Brevskriveren rigtig havde talt fra Leveren, kom han tilsidst med en indstændig Bøn til Udgiveren om endelig at fortie hans Navn. Taleren havde altid hørt de Norske omtale som modige og uforfærdede; dette forekom ham ikke at være Tilfældet med de unge Mænd, hvormed han saaledes var kommen i Berøring. Taleren vilde alvorlig advare de tilstedeværende Unge mod hin Art Tyveaars Radikalisme, fordi den gerne følges af Konservatisme i Trediverne, og Taleren kendte ikke nogen sørgeligere Race end Højkonservative, der havde været blodrøde i sit tyvende Aar. Taleren mente, at hine unge Mænd manglede det rette Syn paa Forholdene; de skulde hellere vente med at udtale sig offentlig, indtil de kunde være sine Anskuelser bekendt og staa ved sin Overbevisning. Taleren vilde da sige: I tilhører et Land, som er i Besiddelse af en forholdsvis stor politisk Frihed, og dog har I en Bestemmelse i Eders Grundlov som dens Paragraf 92, at ingen Mand kan opnaa noget Embede i Norge, medmindre han tilhører den norske Statskirke, og dog er der liden Ud-sigt til, at I i en nogenlunde nær Fremtid kan opnaa blot en Institution som borgerligt Ægteskab. Men det afhænger af Eders eget personlige Initiativ, om disse Reformere overhovedet

skal komme, og naar de skal komme. Taleren maatte indstændig lægge Forsamlingen paa Hjerter, at al Frigørelse maatte begynde i Individet selv. Naar dette var sket, naar en Mand paa denne Maade havde tilegnet sig en Sandhed, — da vilde denne Sandhed brænde ham som en Glød paa Tungen, han *maatte* udtale den, arbejde for den, og sætte alle Hensyn tilside. Og til at gøre dette var Tiden altid bekvem; Udsættelse var her hverken nødvendig eller tilladelig. I det Bifald, hvormed Taleren var bleven modtaget, turde han maaske se en Indbydelse til at optage Kampen ogsaa heroppe. Taleren havde brændt sine Fingre før, og han var ikke bange for at gøre det engang til; men han troede dog, at det af flere Grunde var bedst, om man saa smaat prøvede paa selv at rage sine Kastanier ud af Ilden, — man kunde jo benytte en forsvarlig Ildrager dertil! En saadan Stilstand, som den, der her raadede i Forholdet mellem Videnskab og Religion, var meget dyrekjøbt; der var Intet, som elektriserede Tanken, der var ingen alvorlig, omfattende og moden Debat om de aandelige Spørgsmaal. Og en saadan var det, Taleren ønskede, og som man behøvede; den alene kunde føre til Kirkens Adskillelse fra Staten og til fuldstændig Religionsfrihed, saa enhver Mand kunde leve som en agtet Borger i Samfundet og indehave hvilket Embede som helst uden at være bunden ved nogen bestemt Troesbekendelse. Taleren vilde takke for den Anledning, der var bragt ham til at udbringe et Leve for den aandelige Frihed i Norge!“

Jeg havde Indtrykket af at have vundet Jordsmon for min Sag paa norsk Grund, langt anderledes end i Sverig. Her forstod man hvert Ord, jeg sagde, og her var i Sindene en stærkere Fremfærd.

6.

Stor Glæde havde jeg af Forestillingerne i Kristiania Teater. Det lededes dengang af den udmærkede Dramaturg Ludvig Josephson, for hvis Evner Henrik Ibsen nærede oprigtig Beundring. Han havde en fortvivlet Modstand at kæmpe med, fordi han var en svensk Mand, men jeg tror ikke, det norske Teater sidenhen er naaet højere end under ham. Han elskede sin Kunst, han gøs ikke tilbage for nogen i hin Tid for umulig anset Opgave, som f. Eks. at sætte *Brand* eller *Peer Gynt* i Scene. En Forestilling som Bjørnsons *En Fallit* var dengang en Mønsterforestilling. Der var Aftener, hvor der paa det lille, uanselige og grimme Teater ikke spiltes ringere Komædie end paa Théâtre Français. Johannes Bruun, Ægteparret Gundersen, Reimers, Fru Juel — det var en Lyst at se dem.

Betegnende for Hadet mod Josephson var det, at da jeg en Aften i en Tale havde ytret, der undertiden paa Kristiania Teater spiltes fuldt saa godt som paa selve den franske Nationalscene, blev denne Ytring af de dog ellers saa nationalstolte Nordmænd latterliggjort som en burlesk Overdrivelse. Som Josephson rigtigt sagde til mig: „De troer, der altid spilles udmærket paa Théâtre Français.“ De fleste havde jo aldrig været der.

Ludvig Josephson tilhørte en fremragende Kunstnerfamilie, hans Broder var en kendt Komponist, hans Brodersøn Ernst Josephson en af det unge Sverigs mest lovende Malere, der tilfulde holdt de Løfter han gav, før Sindssygen lammede hans Evner. Selv skrev Ludvig Josephson Skuespil, dels i historisk-romantisk Stil som *Folkungalek* og *Thord Hasle*, dels om ganske moderne Æmner som Dramet *Paris*, der foregaar 1870—71. Som Digter kommer han dog ikke i Betragtning; men en Bog som hans Skrift *Våra Teater-Förhållanden* viser hans Alvor og Indsigt som Dramaturg.

I Kristiania tog man ham ikke blot hans svenske Fødsel, men hans ihærdige Bestræbelser for at skaffe Byen et Opera-teater ilde op. Man frygtede, det skulde fortrænge det nationale Skuespil.

7.

Neppe havde jeg forladt Kristiania, før Teologerne arbejdede med at udslette Indtrykket af min Optræden. Den teologiske Professor F. Petersen begyndte ikke en Maaned efter min Bortrejse en Række Modforedrag om Søren Kierkegaard i Universitetets Festivitetssal. De aabnedes med et mægtigt Angreb paa mine Forelæsninger, der havde været vildledende istedenfor vejledende. Samtidigt skrev Pastor I. B. Heuch, Lærer ved det praktisk-teologiske Seminarium, snart derefter Biskop og som saadan højtanset, i det af ham udgivne Organ *Luthersk Ugeskrift* en lang Artikelrække imod mig, der senere blev omarbejdet og samlet til en Bog.

Den drejede sig udelukkende om min Afstamning og vilde udførligt hævde, at den antikristelige Strømning i den nyere Tid væsenligt var af jødisk Oprindelse og nærredes af jødiske Kilder. Alt hvad han gjorde gældende mod mig var, som i Regelen Modstandernes Indfald, hentet fra mine egne Skrifter og kluntet anvendt paa mig. Saaledes tog han min Karakteristik af Ferdinand Lassalles Ungdomsvæsen som en Blanding af Frækhed, Dumdristighed og Uforfærdethed, og forsøgte at stemple mit eget saa bundforskellige Væsen med den. Men jo mere kluntet han var, des mere behagede han Klodsmajorernes Horde. Mig tillagde det enfoldige, saa gudhengivne Uhyre *Kristushad*, som havde til Grund dels den Undertrykkelse, der var blevet øvet mod Jøderne i Kristendommens Navn, dels den jødiske Religion, som bragte Jøderne til i Kristus at se en Oprører mod Fædrenes Over-

leveringer. Da ved et Tilfælde netop da Jules Simon var Førsteminister i Frankrig og Lord Beaconsfield Førsteminister i England — begge af jødisk Æt — lod der sig fable en Del om det truende jødiske Verdensherredømme og den Fare, hvori Kristenheden befandt sig, nu da jeg uværdige — som desværre var langt fra Ministerstillingen — ogsaa var kommet til. Biskop Heuch blev jo ikke den eneste Teolog, der tillagde mig *Kristushad*, men han var den første. Intet skulde ogsaa synes at ligge naturligere for en Præstemand overfor en Fritænker. Alligevel tilstaar jeg, det altid har forekommet mig forbausende, at saadan en norsk Grosserersøn fra Kragerø, der jævnt avancerende opnaaede først Ornatets Silkemave, saa dets Fløjelsdito, end ikke et Øjeblik kom i Tvivl, om ikke jeg — trods alle mine Ufuldkommenheder, som han jo kendte bedre end nogen — fysisk og aandeligt var nærmere i Slægt med Jesus end han.

Interessant og betegnende i Flyveskriftet var bogstavelig Intet. Men yderst betegnende var den nordiske Presses dybt anerkendende, ja begejstrede Holdning. Topsøe bebrejdede saaledes den danske Gejstlighed, at Den, der ønskede at se mig tilgavns bekæmpet, var nødsaget til at rette Blikket mod Norge. Hvorpaa forskellige Gejstlige, deriblandt Frederik Nielsen, nødtes til selv at drage deres Angrebskrifter i Erindring, som ellers var glemte.

8.

Paa Tilbagevejen holdt jeg endnu et Par Forelæsninger i Gøteborg, hvor jeg gensaa gamle Venner og Veninder fra mit Ophold der i 1859, som ikke havde glemt mig, men modtog mig gæstfrit.

Dør traf jeg personligt Victor Rydberg, hvis *Den sista*

Atenaren ved sin hedenske Holdning havde gjort Indtryk paa mig, da jeg stod i Attenaarsalderen, og hvis *Bibelens Lære om Kristus* havde afsat et Gæringsstof i mit Sind og modarbejdet Kierkegaards Indflydelse i hine første Ungdomsaar, da jeg stræbte at danne mig en Livsanskuelse. Han levede i Gøteborg som en Art Plejesøn i det Hedlundske Hus, forkælet og beundret næsten lige saa meget for sine Egenheder som for sit Talent. Han var saa pillen og korrekt, at han, som det fortaltes, tog hjem igen fra et Middagsselskab, ifald han i Forstuen opdagede, at han ved en Forglemmelse ikke havde lakerede Støvler paa, og tillige saa glømsom, at han ikke let kom, ifald man ikke mindede ham om den modtagne Indbydelse ved at hente ham i Vogn. Mod mig var han paa dette Tidspunkt yderst gunstigt sindet, skønt hans danske Oversætter havde gjort, hvad han formaaede for at ophidse ham imod mig. Rydberg underholdt sig længe med mig, hvorvel han havde vanskeligt ved at forstaa Dansk, spurgte mig lidt bekymret, om jeg ikke tidligere havde været Materialist, og blev glad beroliget, da jeg forsikrede ham, at jeg ikke fem Minutter i mit Liv havde været det. Han udbragte en Aften med Varme min Skaal som den frie Forsknings Talsmand, der havde mødt Modstand, fordi han attraaede Aandsfrihed. — Senere lykkedes det Øretudere at fjerne ham fra mig, saa han skyede mig, da jeg tretten Aar derefter kom næste Gang til Sverig.

9.

Sinkede af en forrygende Snestorm naaede vi til Kjøbenhavn efter Jul og tog paany ind paa et Hotel, hvor jeg brugte de tre Maaneder, jeg blev i Danmark, til at udarbejde min Bog om Kierkegaard, omarbejde mine Afhandlinger om Winther og Bødtcher, skrive mit andet Essay om Frederik

Paludan-Müller og samtidigt rette Korrekturene paa de to Bøger *Søren Kierkegaard* og *Danske Digtere*, der udkom efter Vinterens Slutning. I Forordet til den sidste Bog, der indeholdt de mest anerkendende Karakteristiker af Carsten Hauch, Ludvig Bødtcher, Christian Winther og Fr. Paludan Müller, havde jeg med Benyttelse af et Udtryk, hentet fra David Strauss, udtalt det Haab, at denne ene Bog maaske af Pressen kunde blive opfattet som *fredelige Blade*. Men nej! *Dagbladet* protesterede straks mod Benævnelsen: jeg var den samme, hvad jeg saa skrev om. Modtagelsen var saa ugunstig, at dette Skrift, som iøvrigt det andet om Kierkegaard, i 23 Aar ikke blev udsolgt i et eneste Oplag, før det optoges i mine *Samlede Skrifter*.

Paa dette Tidspunkt blev jeg Genstand for et ærekrænkende Overfald af Carl Ploug. Januarheftet af *Det nittende Aarhundrede* havde bragt tre Breve fra Søren Kierkegaard til en Dame, der betegnedes som Fru I. T. og i Brevene benævntes hans Kusine. Det var dialektiske Variationer over ganske smaa Motiver: Hvorfor han heller sendte et Brev end gjorde et Besøg, eller Hvor tidt han skrev et Brev og undlod at sende det af, eller Hvilken Trøst en Spøg kunde være under legemlige Smerter og Genvordigheder, eller Hvor gerne han blæste hele Verden et Stykke, men hvor nødtigt han gjorde Uret mod et lille Barn, var Uretten end lille bitte, som at gaa saa rask med dets Moder, at det daarligt kunde følge med — og derfor sendtes en Æske Legetøj.

Det var det Hele. Brevene var blevne mig tilsendte af en af Tidsskriftets Medarbejdere, en Artilleriløjtnant August Wolff, der interesserede sig for kinesisk Literatur, men iøvrigt var en stor Dyrker af Kierkegaard. I sit Brev bad han om at maatte fortie Modtagerindens Navn for Redaktionen, medens han iøvrigt indestod for Brevenes Autenticitet. Der opdukkede hos mig ikke nogen Tvivl om at han hand-

lede paa Modtagerindens Vegne, ligesom han jo umuligt uden hendes Vilje kunde være kommet i Besiddelse af sin Afskrift.

Ploug, som fra Damen erfor, at hendes Samtykke til Offenliggørelsen ikke var erhvervet, mente Lejligheden kommet til et fældende Slag. Han udtalte sin Forundring over, at hine Breve var optagne i et Maanedskrift, „hvis Tendens var Søren Kierkegaards aldeles modsat“, erklærede, at det *ikke faldt nogen hæderlig Mand* ind at offenliggøre slige Papirer uden Ejerens Samtykke og spurgte mig, „hvorfors jeg ikke havde *handlet som Mand af Ære*“.

Da jeg i den Anledning anlagde Sag mod *Fædrelandets* Udgiver, gentog han Injurien i sin Meddelelse derom til Publikum, skønt han i Mellemtiden var bleven fuldt oplyst om den hele Sammenhæng.

Hvor stærkt denne Sag optog mig, viser den følgende Redegørelse, jeg afgav som Indlæg i Processen, men som ikke før er bleven trykt, da jeg ikke havde noget Organ til min Raadighed, eftersom mit Tidsskrift netop da gik ind. Det er det eneste juridiske Aktstykke, jeg har skrevet.

10.

„Det forekommer mig, at Diskussionen mellem min Sagfører og Modparten er tilbøjelig til at skeje vel stærkt ud fra det fundamentale og afgørende Spørgsmaal. Spørgsmaalet er jo aldeles ikke det, om jeg som Udgiver af *Det nittende Aarhundrede* har begaaet en Uforsigtighed eller ikke, men om Hr. Ploug har havt nogensomhelst Ret til at spørge mig, hvorfor jeg ikke har handlet som en Mand af Ære. Dette Spørgsmaal er jo fremdeles ikke et simpelt Spørgsmaal. Det indeholder to Ting: en Paastand, at jeg har handlet æreløst — og et Spørgsmaal om mine Bevæg-

grunde dertil; Paastanden er æreskændende og Spørgsmaalet en mig offentlig tilføjet Forhaanelse.

Hvormed forsvarer nu Hr. Ploug sin Ret til at bruge slige Udtryk? Dermed, at den Handling, jeg sagligt har begaaet, den abstrakte Handling, Handlingen i og for sig uden Hensyn til dens Bevæggrunde, skal kunne betegnes som en i og for sig æreløs Handling.

Dette Forsvar er intet Forsvar. Thi Begrebet Ære og de deraf afledede Begreber ærefuld, æreløs osv. er, som det godtgøres i enhver videnskabelig Psykologi og som Sprogbrug viser, Begreber, der netop angaar Handlingens Forhold til det handlende Jeg. (Selv den tilsyneladende hæsligste Handling som f. Eks. den, ved et pludseligt Overfald at rive Klæderne af en fremmed Dame, er ikke i og for sig æreløs; den kan være meget ærefuld, hvis hendes Dragt staar i lys Lue). Og saa meget er vist, at Spørgsmaalet ikke opklares, men fordunkles, naar man borttager det brugte Udtryk „Mand af Ære“ og erstatter det med et uoversætteligt engelsk Ord, der ikke svarer til det, nemlig *gentlemanlike*.

Ikke et Forsvar, men en Slags Undskyldning vilde kunne søges for Hr. Ploug, hvis Tilfældet var et saadant, at kun vanærende Motiver til min Handling lod sig tænke. Men Muligheden for, at jeg havde handlet i god Tro og var bleven ført bag Lyset, var saa nærliggende, at den kun behøver at berøres, saa meget mere som det ikke lod sig se, hvad optænkelig Fordel jeg kunde have af her at begaa en „uhæderlig“ Handling.

Dog, Hr. Ploug har jo udfundet en saadan Fordel. „Enhver Læser af *Det nittende Aarhundrede*, siger han, maatte antage, at S. K.s Kusine, Fru Julie Thomsen, selv havde tilstillet Tidsskriftets Udgivere sine uden nogensomhelst Bemærkning optagne Breve af Henrykkelse over Dr. Brandes' nylig i Kjøbenhavn, Stockholm og Kristiania holdte

og derpaa udgivne Forelæsninger over hendes Fætter. Dr. B. har altsaa paaført hende det falske Skin af at dele om ikke alle hans literære og religiøse Anskuelser, saa dog i det Mindste hans Opfattelse af S. K. og at være tilfreds med hans Fremstilling af samme“.

Jeg tilstaar, at Argumentet forekommer mig for burlesk til at behøve en Gendrivelse. Kun derpaa vil jeg gøre opmærksom, at min Bog om Kierkegaard udgaves næsten to Maaneder *efter* at Brevene forelaa trykte, hvad saa temmelig umuliggør min Tilsnigelse af Damens „Henrykkelse“ over Bogen; men — det forstaar sig — „Henrykkelsen“ over Forelæsningerne, især dem i Stockholm og Kristiania, staar jo endnu tilbage, og jeg raader Hr. Ploug til at holde fast paa den.

Der var altsaa i hans Øjne følgende Fordel for mig ved at handle „uhæderligt“: jeg skaffede mig Skin af at en unavngiven Fru I. T. var „henrykt“ over mine Forelæsninger — sandelig en ikke tilstrækkelig Bevæggrund til at begaa en „æreløs“ Handling.

Parentetisk maa jeg paa dette Punkt fremhæve, at Hr. Ploug i sin Skrivelse tager Anledning til at fremsætte en ny Sagen uvedkommende Sigtelse mod mig. Han indrømmer, at Brevene ingen Familiehemmeligheder indeholdt, men hævder, at dette „neppe vilde have generet Dr. B., da han ikke har betænkt sig paa i sine Forelæsninger om S. Kierkegaard at *paadigte* dennes Fader en Forbrydelse, hvortil han ikke har den fjerneste Hjemmel“.

Da min Bog om Kierkegaard, som alt anført, er trykt længe efter de Kierkegaardske Breve, vilde denne Omstændighed, selv om den var sand, selvfølgelig ikke kunne have givet Hr. Ploug nogen Formodning om, at jeg ved disses Udgivelse havde overtraadt Ærens Bud. Men iøvrigt er denne nye Beskyldning mig kun et nyt og intet overraskende

Kendetegn paa dens Ophavsmands underordnede Dannelsestrin. Han giver sig neppe Tid til at læse, endnu mindre til at forstaa det Læste, før han er færdig med en fremfusende Dom. Langt fra at „paadigte“ Kierkegaards Fader en Brøde, har jeg i mit Skrift kun fortolket de talrige Udtalelser om dette Punkt, som forekom i de paa Biskop Kierkegaards Foranstaltning udgivne efterladte Kierkegaardske Papirer, og jeg har ikke draget nogen Slutning, som ikke den tænkende Læser og Kender af alle S. Kierkegaards øvrige Skrifter med Nødvendighed maatte føres til.

En Adkomst af hvilkensomhelst Art til at stemple Brevenes Offenliggørelse som sket er, vilde Hr. Ploug endelig kun have i det Tilfælde, at han var min beskikkede Dommer, der skulde og maatte fælde min Dom, selv om han udsatte sig for senere at maatte tilbagekalde eller ændre Dommen. Men, som Enhver véd, var Hr. Ploug som Dommer selvbeskikket. Der var Ingen, som havde givet ham det Hverv at forsyne sin Paa-ankning af den skete Offenliggørelse med ærerørige Udfald.

Han gjorde det uden Opfordring. Det *Poscimur*, han fulgte, var et rent indre, Lysten og Viljen til at injuriere mig. Han har i mange Aar havt og fulgt denne Lyst. Han har gennem sit Blad, saavidt hans ringe Kundskabsforraad muliggjorde ham det, i en Række af Aar overfuset mig med personlige Angreb og Beskyldninger, der vilde have været mere farlige end de var, hvis de ikke i Regelen havde røbet lige saa stor Uvidenhed som redelig Vilje til at skade. Da jeg f. Eks. for et Par Aar siden havde oversat nogle Fortællinger af Schweizerforfatteren Gottfried Keller, nøjedes Hr. Ploug ikke med at stemple denne i Tyskland og Schweiz lige hædrede Digter paa en uhøvisk Maade, men han optog, i sin Iver for at sige mig noget ret Krænkende, fra et andet Blad den taabelige Beskyldning imod mig, at jeg havde løjet

i mit Udsagn om at have erhvervet Digterens Minde til min Oversættelse, da han, som et Konversationsleksikon udviste, var død allerede for mange Aar siden. At Hr. Ploug efter at være oplyst om den Uvidenhed, der laa til Grund for hans Beskyldning, ikke gjorde nogen Undskyldning for det Skete, er det overflødigt at udtale.

Jeg har ligefuldt aldrig, selv naar der for Andre syntes at kunne være Anledning dertil, stævnet Hr. Ploug til retligt Ansvar. Jeg var fast bestemt paa, saa længe Angrebene nogenledes holdt sig paa de literære Enemærker, at lade mig beskyldte for Hvadsomhelst uden at kræve noget Regnskab, men anderledes er det, naar Fornærmelsen gaar helt ud over det literære og ind paa det borgerlige Omraade. Denne Gang tog Hr. Ploug ikke tiltakke med at nedsætte min literære Virksomhed, han snakkede om min *Ære*. Og vistnok var det, han om den bemærkede, lidet vægtigt, men min *Ære* skal han ikke røre ved, min *Ære* taaler jeg ikke, at *Fædrelandet* forgriber sig paa, min *Ære* vil jeg ikke have besudlet af Hr. Plougs Fingre. Hr. Ploug er en gammel Mand, og dette stemmer til Overbærenhed med ham; men naar en gammel Mand handler saa ubesindigt som en ung Spirrevip, saa bør han straffes derfor, og derfor er det, jeg har afslaaet ethvert Forlig med Hr. Ploug.

Og selv „ubesindigt“ er for mildt et Ord. Thi han havde den bestemte *Vilje* til at injuriere. Var det ikke allerede godtgjort ved Alt, hvad jeg har anført, saa er det *bevist* ved hans Gentagelse af Injurien, da han nødtvungen optog min Meddelelse om Sags Anlæg.

Hr. Ploug var i Mellemtiden oplyst om Sagens Sammenhæng. Han negter det ikke. Han negter ikke heller, at hans Anskuelse om min Handlemaade var derved væsentligt forandret. Men han negtede at optage Hr. Wolffs Erklæring, der fuldstændigt vilde have oplyst de Læsere, der

kendte Hr. Plougs ærekrænkende Spørgsmaal til mig, om, hvorledes Sagen var gaaet til. Hr. Ploug vilde, siger han, ikke trykke „en *anonym* Erklæring“. Hertil er at bemærke, at Hr. Wolff *ikke var anonym overfor Hr. Ploug*, at Hr. Wolff i egen Person bragte sin Erklæring til Hr. Ploug, der jo ogsaa gjorde Forsøg paa at bruge ham som Mægler og gennem ham vilde bevæge mig til at frafalde min ham — ikke uden Grund — højst pinlige Klage. Naar Hr. Ploug da i sit Blad kaldte Erklæringen „*anonym*“, var det naturligvis ikke hans Mening, at hans Læsere derved skulde ledes til den Tro, at det var en unavngiven Mand, der havde sendt ham den, men han maa tilstaa, at Formen var højst uheldig og ikke kunde have været synderlig forskellig, hvis Hensigten var at vildlede.

Istedenfor at optage Erklæringen, valgte da Hr. Ploug at optrykke Injurien (ikke engang som Citat; uden Citations-tegn), øjensynligt for ret at slaa det fast, at jeg ikke havde handlet som Mand af Ære. Presselovens § 11 lyder saaledes: „Enhver, der i et periodisk Skrift anser sig for personlig angreben . . . kan i dette fordre uden Betaling optagen en Bekendtgørelse om Sags Anlæg *i Anledning af Angrebet* saavel som om Sagens Udfald . . .“

Prokurator Winthers Paastand om Hr. Plougs Berettigelse til at gentage Injurien og hans Henviſning til at Hr. Ploug kunde kræve de fornærmelige Ord optagne i mit Inserat, er følgende greben ud af Luften. Ordene „i Anledning af Angrebet“ var tilstrækkelig fyldstgjorte ved Inseratets Betegnelse „ærerørige Udtryk, der indeholdes i en i *Fædrelandet* for 16de Februar 1877 optaget Artikel *En uberettiget Offenliggørelse*“, og selv hvis dette ikke var Tilfældet, saa kunde Hr. Ploug i det Højeste have tilbagesendt Inseratet og krævet det udfyldt; men under ingen

Omstændigheder havde han Hjemmel for at handle, som han gjorde.

Modparten finder det Forlangende „naivt“, at Hr. Ploug, da han optrykte Injurien, skulde indrømme, at han nu var bekendt med Sagens Sammenhæng; men dette viser kun, hvor forskellige Begreberne om Ære er hos ham og hos mig. Thi hvis jeg var bleven oplyst om, at jeg uden tilstrækkelig Føje havde gjort mig skyldig i et Angreb paa en Mand — og her maa det betones, at selv Hr. Ploug indrømmer, der kun foreligger en Uforsigtighed, intet Æreløst — saa vilde det efter mine Begreber om Ære være ligefrem *Pligt* snarest muligt at bringe Sagens Sammenhæng til Publikums Kundskab.

Saa meget om Grundspørgsmaalet. Men da allerede det andet, underordnede Spørgsmaal er bleven draget frem, om jeg har gjort mig skyldig i en Uforsigtighed, saa maa den Bemærkning være mig tilladt: Alt hvad Hr. Ploug fortæller om, at en Redaktør ikke kan slippe for Ansvar, fordi han har en Indsender at beraabe sig paa, og om hans egne bitre Erfaringer i saa Henseende, røber meget ringe Skarphed i Tanken. Thi her er slet ikke Tale om Ansvar. Spørgsmaalet er ikke juridisk, men moralsk. Her er ikke Tale om Ansvar for Brevenes Indhold, men for Brevenes Offenliggørelse, og det maa Brevenes Indsender bære. En Anmodning om Optagelse, forsynet med Navns Underskrift af en Person, der ved Embedsstilling og Dannelsesstrin frembød Garantier, maatte af Redaktionen anses for tilstrækkeligt Kautel. Indsenderen beder i sit Brev om at maatte fortie Modtagerindens Navn for Redaktionen, medens han forøvrigt indestaar for Brevenes Autenticitet. Det var saa at sige umuligt at antage Andet end at hun — hvem jeg antog var en nær Slægtning af Indsenderen — havde bedet ham tie med sit Navn. Og det var, som jeg alt offentligt har

erklæret, først meget senere, at vi ved et Tilfælde erfarede, hvem Damen var, uden at jeg dog dermed var i mindste Maade oplyst om hendes mulige Forhold til Hr. Wolff. Hvis Brevenes Indhold nu havde syntes at gøre Trykningen til et riskant Foretagende, da vilde rimeligvis Redaktionen have udsat sig for at fornærme Indsenderen med det Spørgsmaal om han ogsaa havde Dispositionsretten over dem — og en Fornærmelse vilde, som Hr. Wolff i sin Erklæring til *Fædrelandet* tilstaar, et saadant Spørgsmaal have været; men da der ikke lod sig indse nogensomhelst Grund til, at Indsenderen skulde ville have Brevene trykte mod Ejerindens Vilje, blev de antagne, og, da deres Tur kom, optagne i Tidsskriftet.

Til Slutning kun et Par Ord om mit Forhold til de to i Sagen inddragne Personligheder, Brevenes Ejerinde og deres Indsender.

Hvad den første angaar, da har jeg oprigtigt beklaget det skete Uheld. Jeg har personlig i et Brev til Fru Thomsen, hvem jeg meget mod mit Ønske er kommet til at forårsage nogle ubehagelige Indtryk, udtalt, hvor ukært det Skete var mig, og jeg har tillige berørt det Uheldige i, at at hun ikke direkte havde henvendt sig til mig med sin Anke, jeg vilde da straks have udtalt en offentlig Beklagelse; kun med Hr. Ploug havde jeg Intet at skaffe.

Hvad Hr. Løjtnant Wolff angaar, maa jeg tilstaa, at Modpartens Holdning overfor ham har undret mig meget. Det forekommer mig lidet ridderligt af Hr. Ploug, der gjorde et Forsøg paa at fremtvinge Navns Underskrift under Hr. Wolffs Erklæring, at ville kaste Ansvar for den mulige Fare, hvori Hr. Wolffs Stilling ved denne Sag kunde bringes, over paa mig. Jeg nærer det Haab og det Ønske, at der ikke for denne Sags Skyld maa vederfares Hr. Wolff nogensomhelst Ulempe, og forsaavidt der er tænkt paa hans Stilling

som Officer i Artilleriet, har jeg til min Beroligelse af et Brev fra Hr. Wolff til Redaktionen af *Det nittende Aarhundrede* set, at hans militære Løbebane er afsluttet; men jeg kunde ikke, for at skaane Tredjemand for en yderst fjern Fare, finde mig i at lade min Ære beklikke. Jeg stoler paa, at Dommerne vil give mig den Oprefsning, hvorpaa jeg mener at have Krav.“

11.

Ved Landsoverretten i Kjøbenhavn blev Plougs ærerørige Ytringer om mig erklærede for døde og magtesløse, Han blev idømt en Bøde af 400 Kroner foruden Sagens Omkostninger. Ploug, hvis Stilling i Danmark da nøje svarede til Katkófs samtidige i Rusland, skældte i en Artikel sine Dommere Huden fuld, og appellerede Sagen. Højesteret, der politisk og socialt stod ham nærmere, nedsatte Bøden til en Fjerdedel.

Kort efter at jeg havde anlagt Sagen, hændte den følgende lille Begivenhed, der forøgede min Menneskekundskab.

En Dag, da jeg gik ned ad Gaden med Artilleriløjtnant Wolff, sagde jeg til ham: Det er et Held for mig, at De er den Mand, De er; thi skulde jeg, mod Deres Benægtelse, for Retten bevise, at jeg har de Kierkegaardske Breve fra Dem, var jeg ilde stillet; ved et besynderligt Tilfælde er nemlig det Brev, De i sin Tid sendte mig, forsvundet for mig. — Løjtnanten studsede, saa et Øjeblik frem for sig, sagde derpaa ligesom adspredt: Jeg forstod Dem vist ikke rigtigt, om hvilket Brev taler De? jeg for min Del har aldrig sendt Dem noget Brev. — Jeg betragtede ham et Øjeblik i højeste Forbavselse, hvorpaa han hastigt tog Afsked.

Faa Dage efter fandt jeg hans Brev mellem nogle af mine Haandskrifter, hvori det havde forpuppet sig. Det blev derefter fremlagt i Retten.

12.

I Begyndelsen af April rejste jeg udenlands; jeg vilde vise min Hustru Italien, hvor jeg seks Aar tidligere havde følt Livet pulsere saa stærkt i mig.

Vi tog først til Berlin, hvor vi næsten helt levede hos Loewes, der behandlede os som Børn af Huset, og hvor Berthold Auerbach overvældede mig med Artighed. Han var rørig og munter og ærværdig som en Patriark; vred paa Renan for den efter hans Mening altfor fromladne Tale, han havde holdt over Spinoza ved Afsløringen af dennes Statue i Haag, begejstret for Prøjsen som en ægte Schwaber. Han skattede den praktiske Energi, der fattedes Sydtyskland, var mistænksom overfor Bismarck, hvis formentlige Frisind han ingen Lid satte til, men samtidigt fuld af Beundring for ham: Paa sin Plads som Kansler er han overfor Frankrig saa meget værd som trehundredetusinde Mand.

I frisindede Krese beklagede man, at Bismarck havde forlangt Orlov. Den almindelige Mening var, at Rigsforfatningen var ubrugbar, men at dette ikke kunde lægges Bismarck til Last; thi han kunde, da han gav den, ikke opnaa en bedre: det gjaldt lige efter Krigen om at forsonne alle Parter, Fyrsterne saa vel som Landene i Riget. I det nordtyske Forbund havde Prøjsen sikret sig saa mange Stemmer, at det var i født Flertal; i det nye tyske Rige maatte det nødtvungent vise sig mere ædelmodigt. Det var derfor nu i født Mindretal, men maatte stole paa Fyrsternes Rigsvenskab og Fædrelandskærlighed, en usikker Byggegrund. Efter Rigets Oprettelse var Fyrsterne en kort Tid matte; nu var de komne til Kræfter igen; de søgte i Forbundsraadet at lamme Bismarcks Foretagender, og han formaaede ikke at bryde deres Modstand.

Rigsdagens Formand sagde i de Dage til en af mine

Bekendte blandt Politikerne: Vi faar i overskuelig Tid ikke Fred for disse Fyrster. — Nej, sagde den Tiltalte, vi maa omdanne Forbundsraadet. — Det nytter ikke, svarte Præsidenten, vi maatte slaa Knappen af Fyrsterne; før faar vi ikke Ro.

Imellem Marineministeren og Bismarck havde der hersket langvarig Strid, da den første drev Politik paa egen Haand. Bismarck, der vanskeligt overholdt Formen, gav sin Uvilje mod ham Luft i selve Rigsdagen. Stosch udbad sig sin Afsked, og fik Afslag af Kejseren, der fandt Manden formelt forurettet. Men nu indgav Bismarck, træt af Intriger, han ikke kunde overvinde, til almindelig Bestyrrelse sin Afskedsbegæring. Kejseren negtede at bevillige ham den, med den Motivering, at han selv var 80 Aar gammel og arbejdede endnu, Bismarck kun 62. Vred og træt vilde imidlertid Bismarck lade sig savne og trak sig tilbage fra Forretningerne med Orlov paa ubestemt Tid.

I *Vossische Zeitung* saa jeg (April 1877), at en provisorisk Finanslov var udstedt i Danmark af Ministeriet Estrup. Saa lidet udæskende denne Lov var i Sammenligning med senere af samme Navn, følte jeg det dog med Rette, som om nu i Danmark, hvor Aandsfriheden var saa ringe, ogsaa den Lov, der skulde sikre den politiske Frihed, var sprængt.

13.

I Wien stod Lewinskys Hus mig gæstfrit aabent, og Adolf Wilbrandt, der nylig havde ægtet Skuespillerinden Augusta Baudius med de store udtryksfulde Øjne, aabnede mig sit. Han havde da endnu ikke afløst Dingelstedt som Direktør for Burgteatret, men indtog som Forfatter og Digter en agtet Stilling. Hans Levnedbeskrivelse af Heinrich von

Kleist og hans Tragedie *Krimhield* havde glædet mig. Han levede som Lewinsky i Kresen af Burgteatrets udmærkede Kunstnere og Kunstnerinder, blandt hvilke Ægteparret Hr. og Fru Hartmann var talentfulde paa Scenen og underholdende Omgangsvener i Privatlivet.

Vi saa foruden *Faust* ypperligt spille Smaastykker paa Burgteatret, og i Operaen *Rigoletto* med Adelina Patti og Trebelli i Hovedrollerne. Efter Operaen var der et Aftensmaaltid hos Wilbrandt, hvor Fruen gav os nogle Prøver til Bedste af en Samling, hun (som samtidigt Flaubert) havde anlagt af morsomme Dumheder, hun havde hørt. Derefter foredrog Lewinsky paa min Anmodning Coppée's *Smedenes Skrue*. Det var en Kunstnydelse af Rang.

Mest optoges jeg i Wien, da jeg først havde set mig om i denne By, der virkede saa malerisk og naturgroet efter Berlin, af de Forhandlinger om min Ansættelse i Østerrig, som Ministeren Dr. Josef Unger allerede havde aabnet med mig, medens jeg endnu var i Kjøbenhavn. Da han havde erfaret min Nærværelse i Wien, bad han mig komme til sig og modtog mig yderst venligt. Han sagde, at Sagen paa ingen Maade var opgivet, men at der dels havde været finansielle Vanskeligheder, dels havde Ministeriets Tilværelse staaet saaledes paa Spil fra Dag til Dag, at der Intet kunde foretages. Undervisningsministeren, Hr. Carl Edler von Stremayr, var for Øjeblikket bortrejst, og han selv repræsenterede sin Kollega. Han vilde snarest besøge mig til Gengæld for mit Besøg. Tidligere havde han ment, jeg maatte debutere ved et af Østerrigs Universiteter udenfor Wien; det havde været hans Tanke, da han først nærmede sig mig igennem den for et Fjerdingaar siden afdøde Emil Kuh. Nu, da han havde lært mig personligt at kende, var denne Plan falden bort; han ønskede at be-

holde mig i sin Nærhed for jævnlig at kunne underholde sig med mig. Jeg selv vilde føle mig mere tilfreds i Øster-rig end i Prøjsen.

14.

Medens vi næste Morgen sad ved vor Te i Hotellet, bragte Kellneren et Visitkort: Dr. Friedrich Uhl, Chef-redaktør for *Wiener Abendpost* (Regeringens officielle Organ). I Døren viste sig en mod Haarene i Forvirring afstrøgen Silkehat og straks derefter den, som holdt den i Haanden. Hatten havde virket saa pudsigt, og den Ind-trædendes Fysiognomi med det uordentligt til Side strøgne Haar stemte saa morsomt overens med Hatten, at Manden blev modtaget med et stort Smil. Skønt Leder af en Stats-tidende havde Dr. Uhl noget ved sig, der mindede om den højtbegavede og uforbederlige Bohémien Giboyer i Augiers Komédie. Han kom fra Ministeren for at opfordre mig til, mod et efter nordiske Forhold glimrende Honorar, at levere Artikler til hans Blad; dets officielle Karakter skulde i ingensomhelst Henseende paalægge mig Baand. Jeg modtog Tilbudet med Tak. Dr. Uhl kendte Ungers Planer med mig og udtalte til Afsked Forvisningen om et snarligt Gen-syn i Wien.

Dagen efter kom Ministeren selv, gjorde et langt Besøg og viste sig elskværdig. Et ganske bestemt Tilsagn kunde han ikke give mig; men foreløbig fastslog han følgende: Jeg blev overordentlig Professor ved Universitetet i Wien, Gage 2500 Gylden, fire Forelæsninger om Ugen. Stillingen skulde tiltrædes 15. Oktober. Havde jeg Held med mine Fore-læsninger, skulde jeg hurtigt blive forfremmet til ordentlig Professor. Ferierne var: to Uger Juleferie, tre Uger Paaske-ferie, tre Maaneder Sommerferie 15. Juli — 15. Oktober.

Det var, sagde han, et Held, at overordentlige Professorer kunde ansættes af Ministeren uden at Professorkollegiet raadspurgtes; thi Professorerne vilde alle som en være imod mig; de var i mit Fag Middelmaadigheder og nærrede stor Frygt for Konkurrence. — Sandsynligvis vilde Afgørelsen blive truffen allerede i Maj.

15.

I et noget forskelligt Lys viste Sagen sig for mig, da jeg over Triest, hvor det italienske Sprog for første Gang paany slog mig i Møde, naaede til Venedig. Der traf jeg sammen med Orientalisten Eduard Sachau, da Professor ved Universitetet i Berlin, tidligere ved det i Wien, en trediveaarig Mand, fremragende Sprogforsker, der laa i Venedig for i Klosteret San Lázaro at studere Armenisk. Gondolen førte mig til ham en henrivende Majaften, medens Serenader lød fra Baadene, der laa under de Skønnes Vinduer.

Sachau advarede mig mod at fæste for stor Lid til den Udsigt, Ministeren havde stillet mig for Øje, skønt han upaatvivleligt kunde udnævne mig, ifald han alvorligt vilde. Men Sagen syntes ham vanskelig af følgende Grund: Der var allerede fire Professorer i Literaturhistorie, Tomaschek for tysk Literatur, en mindre vel anset Privatdocent for fransk, en Professor for nordgermansk (o: engelsk og af Navn ogsaa skandinavisk), en for italiensk og provençalsk. Ingen af disse Mænd var fremragende og alle var de rene Filologer; blev de adspurgte, om de ønskede mig ansat, vilde de selvfølgelig enstemmigt svare Nej. Vel kunde Ministeren ansætte mig ligefuldt og gjorde det maaske gerne, da der altid var Spænding mellem Ministeriet og Universitetet. Men dels blev da min Stilling yderst ubehagelig overfor Kollegerne, dels blev min Udsigt til Forfremmelse tilintetgjort, da den

mest afhang af dem. Foreslog Ministeriet Kejseren min Ansættelse indrømmende, at Fakultetet ikke ønskede den, saa vilde en saadan Bestalling i bedste Tilfælde komme til at ligge meget længe, inden Kejseren underskrev den, og jeg fik da ikke Svar inden 15. Juni, som det var blevet mig lovet. Aarsagen, hvorfor Ministrene gerne foreslog fremmede Videnskabsmænd til Professorer, var især Kejserens Opirrelse over, at Lærerne jævnlige forlod Universitetet i Wien, der dog var det største paa Jorden, for at gaa til et, endog lille, Universitet i Tyskland; Ministrene vilde da gerne vise ham, hvad Tiltrækningskraft Universitetet udøvede paa ansete Fremmede.

Jeg maatte være forberedt paa, at Professorerne af Skinsyge vilde forsøge, ogsaa gennem Pressen, at forhindre min Ansættelse, og hvis jeg ligefuldt blev ansat, maatte jeg ikke vente mig mange Tilhørere, da i Wien kun Studenter besøgte Forelæsningerne og disse naturligvis i Regelen kun Brødforelæsninger.

Alt dette klang jo lidet fortrøstningsfuldt. Det Eneste deri, som var mig ligegyldigt, var den Uvilje, jeg fra Kollegernes Side eventuelt vilde møde; jeg var saa vant til enhver optænkelig Form af selskabelig Vrangvilje, at den forventede umuligt kunde maale sig med hvad jeg forud kendte.

Imidlertid fandt ogsaa Sachau, der havde tilbragt syv Aar som Professor i Wien, det usandsynligt, at Ministeren skulde have indladt sig saa stærkt med mig, med mindre det var hans Hensigt at gennemføre Sagen, og han ansaa det for utænkeligt, at han skulde møde nogen Modstand hos sin Kollega og Ven C. v. Stremayr, som hvis Repræsentant han havde talt.

16.

Saaledes kunde jeg da ikke lade være at betragte Wien som mit fremtidige Opholdssted, og uvilkaarligt følte jeg mine bestandigt opstigende Fremtidsbekymringer beroligede ved Udsigten til en hæderfuld Virksomhed under nogenledes betryggede Forhold. Selvfølgelig var Østerrig ikke det Land, jeg vilde have valgt at virke i, om jeg havde haft noget Valg; men som Forholdene laa, maatte jeg være det taknemmelig, siden dør alene var en Mand, hvem min Vel-færd laa paa Hjerte.

Jeg tænkte mig desuden ingenlunde mit Ophold i Wien som mere end midlertidigt. Det forekom mig utvivlsomt, at naar jeg havde udfyldt min Plads dør en fem, seks Aar, maatte de Danske indse Urimeligheden af at de saa letsindigt havde vraget en Kraft, der formaaede at gøre sig gældende andetsteds, og kalde mig tilbage.

Stor var derfor min Skuffelse, da jeg sidst i Maj i Rom modtog et mægtigt, rekommanderet Brev fra det østerrigske Undervisningsministerium, og deri kun fandt den lakoniske Beklagelse af at der i Kassen desværre fattedes den fornødne Sum til Oprettelsen af et nyt Professorat.

Det havde man kunnet vide straks; men jeg havde jo intet Middel til at erfare, hvad der siden min Afrejse var foregaaet i Wien.

Jeg slog da alle Tanker paa Østerrig ud af mit Hoved og tog straks den Beslutning, at bosætte mig i Berlin.

Underligt nok var det tomme Spøgeri med min An-sættelse i Wien ikke dermed til Ende. I November 1878 døde Tomaschek, og jeg, som da allerede længe havde fæstet Bo i Berlin, og dør redeligt arbejdede paa Løsningen af den vanskelige Opgave at ernære mig med min Pen som Essayist, erfor til min Forundring, at man i Østerrig tænkte paa

mig til den ved hans Død ledigblevne Plads. Den østerrig-ungarnske Gesandt i Kjøbenhavn, Grev Kalnoky, havde spurgt sig for i det danske Udenrigsministerium, af hvad Grund jeg ikke var bleven ansat i Kjøbenhavn, og om det var Regeringen ukært, at man ansatte mig i Wien. Man havde derpaa anbefalet mig paa det Bedste. I Midten af December 1878 modtog jeg et Brev fra det østerrigske Undervisningsministerium med Spørgsmaal om, hvilke Betingelser jeg stillede for Overtagelsen af et ordentligt Professorat i Wien. Jeg svarte ufortøvet. — Dagen efter erfor jeg gennem Wilhelm Scherer, at de Wienske Professorer havde erklæret sig for mig, da min Sag var bleven dem forelagt af Stremayr, kun at jeg ikke blev Professor i blot tysk Literatur, men i sammenlignende Literaturhistorie.

Sagen trak i Langdrag. Da saa et Par Maaneder derefter den danske Gesandt i Wien, Kammerherre Falbe, spurgte, hvorledes den stod, fik han det Svar: Man havde betænkt sig, da man havde bragt i Erfaring, at jeg ikke beherskede det tyske Sprog saaledes, som en Docent maatte kunne det.

Jeg omgikkes paa den Tid i Berlin venskabeligt to Universitetslærere, der tidligere havde været Professorer ved Universitetet i Wien; de kom begge i mit Hus. Jeg havde utvivlsomt en af dem at takke for, hvad man i Wien havde bragt i Erfaring. Den ene af dem begyndte nu at vise en ganske paafaldende Forlegenhed og Kulde, naar vi mødtes i Selskabslivet, og trak sig snart derefter helt tilbage fra mig.

Denne Gang, da Udsigten til en Forbedring af mine Kaar havde forekommet mig sikker, ramte Slaget mig haardt. Jeg skrev for mig selv: „Den nagende Pengesorg er da uafhjulpen. Altsaa trætte Hest! Atter i dit Seletøj! Begynd paany den møjsomme Vandring fra Dag til Dag!“

17.

Der gik næsten fem Aar, før jeg paany erindredes om den østerrigske Undervisningsminister. Den 30. Oktober 1884 skrev C. von Stremayr, Præsident for den kejserligt kongelige Højesteret, som Formand for den Wienske Goetheforening mig til for at bede mig, under mit tilstundende Ophold i Wien at holde et Foredrag i Foreningen til Bedste for Oprettelsen af et Goethe-Monument. Jeg gav mit Tilsagn og holdt Foredraget i Januar. Fra Wien rejste jeg til Warszawa og derfra hjem.

12. Februar 1885 skrev saa Hr. von Stremayr til mig:

„Jeg kan ikke undlade at gentage min forbindtligste Tak til Dem for det aandfulde Foredrag, De havde den Godhed at holde i vor Goetheforening for en udsøgt Kres af Tilhørere. Jeg maa dertil knytte Udtrykket for min Beklagelse af at De maatte forlade Aftenselskabet hos Lobmeyr [den bekendte store Industrielle, Skaberen af Bøhmens nye Glasindustri] saa tidligt, at De ikke traadte vor Kres saa nær og vi Dem saa nær, som vi ønskede.

„Personligt havde jeg endnu en særlig Interesse i at holde Dem fast, da jeg følte en Trang til at opklare Dem Dr. Josef Ungers og mit desværre mislykkede Forsøg paa at kalde Dem til Wieneruniversitetet. Unger var med Liv og Sjæl traadt i Skranken for Deres Kaldelse, men fandt ikke Støtte i det filosofiske Fakultet. Man gik saa vidt at man fraskrev dem den tilstrækkelige Evne til Beherskelse af det tyske Sprog, en Paastand, De netop nylig paa saa glimrende Maade har forstaaet at gendrive; og medens jeg dengang ad diplomatisk Vej indhentede Oplysninger, traadte først min Ven Unger og derpaa jeg ud af Ministeriet. Dette Ministerium blev snart ledet ind paa andre Baner og opgav til vor mest levende Beklagelse uden Videre den skønne Plan at vinde vor Tidsalders første Literaturhistoriker for

Wien. — Modtag da nu, højtærede Herre, Udtrykket for den varme Sympati og sande Højagtelse, hvormed jeg er Deres hengivne *C. von Stremayr.*“

18.

Georges Noufflard, der havde giftet sig med en slank og skøn Florentinerinde, havde allerede sørget for Værelser til mig i Florents. Det var en Glæde at gense den dejlige By i hans Selskab. Den havde, siden jeg saa den, faaet en ny Prydelse, idet den smukke Kørevej *Viale dei Colli* op til San Miniato nu førte til den i Anledning af Michelangelos Firehundredaarsdag 1875 anlagte *Piazzale Michelangiolo* med hans David i Bronze og de fire Dagstider om Sökkelen, hvorfra Udsigten over Byen og Arnodalen var uforlignelig. Vi blev gæstfrit modtagne hos Noufflards Svigerfader, Advokaten Landrini, en fin og statelig Florentiner. De Venskaber jeg havde stiftet under mit første Ophold i Italien fornegtede sig ikke under det andet. Giuseppe Saredo viste mig i Rom det samme uforandrede Sindelag som Georges Noufflard i Florents.

Pietro Krohn havde lejet mig en Kvistetage med herlig Udsigt over Rom, i det Hjørnested, *Via San Nicolo da Tolentino*, som han selv beboede. Da det i ingen Henseende var os nogen Ulempe flere Gange om Dagen at stige fem Stokværk i Vejret, var Boligen ideal. Den laa kun faa Skridt fra det Sted, hvor jeg seks Aar forinden var bleven plejet af Maria og Filomena; men de fandtes ikke mere i Huset og Ingen vidste noget om dem. Menigmand forsvinder spørløst.

Pietro Krohn var en Cicerone uden Mage, altid oprømt og opvakt, skarpsindig i sin Dom om Mennesker, og en Kender af Kunst. Han nærrede paa én Gang den videst gaaende Beundring for Renæssancens italienske Kunstnere —

det forekom ham, at de som Kong Midas havde havt Gaven til at forvandle alt, hvad de rørte, til Guld — og den hjerteligste Foragt for Datidens italienske Mænd. Han havde netop da gjort Myndighederne i Danmark det begribeligt, at vi maatte forskaffe os Afstøbninger af Renæssanceskulptur, og han havde faaet det Hverv at gøre Indkøb og hjemsende Sagerne med en dansk Korvet. Han kom til at holde dobbelt af de gamle Kunstnere, idet han saaledes fik Stykke efter Stykke af dem i Haanden og saa, hvor meget af Mandens bedste Kræfter og hvilken Indsats af hans Liv der var i slige Værker. Men han kom samtidigt til for hver Dag at ringeagte Datidens Italienere mere for deres lave og bedrageriske Adfærd under det sødeste Venskabs Maske. Han havde f. Eks. den største Nød med at faa dem til at skrive deres Regninger til ham lydende paa den Sum, som han virkelig betalte. Alle skrev Summen højere, indtil Tusind Lire højere; det skulde være hans Drikkepenge. Og omvendt, saa langt gik de ned, at en Advokat i Siena, der opsatte en Kontrakt for ham, skrev Regningen derfor *fem* Lire højere end den modtagne Sum, idet han med en Bøjning ytrede, at det var, hvad Mellemanden sædvanligt erholdt.

Det var unægteligt saare grimt; men jeg var mindre sikker end Krohn paa at Sidestykker dertil ikke lod sig finde i Norden.

Mig personligt slog det under dette Ophold, at en mere gennemført Spidsborger end den romerske gaves der ikke. Skønt det var 35 Grader Réaumur i Skyggen, gik ikke én indfødt Romer med Straahat; det var nemlig endnu ikke Aarstiden dertil. De unge Romere af Borgerstand tilbragte deres Liv i stadig Omhu for at den smykkende Fold ikke gik ud af deres Bukser, og de ældre gifte Mænd stod i Venterække udenfor Poste-restante Kontoret for at hente Breve fra Elskerinderne. Stort mere fik hverken yngre eller ældre bestilt.

19.

Medens jeg var i Rom, fik jeg Bud fra en berømt Videnskabsmand i Neapel, at jeg paa ingen Maade maatte forsømme at besøge ham, naar jeg ankom dertil; han var en varm Beundrer af mine Bøger. Jeg hilste paa Manden i hans Laboratorium og modtog en Indbydelse til med min Frue at besøge ham en hel Dag i Portici, hvor han havde en Sommerlejlighed i selve Slottet. Manden var en Entusiast, en stor videnskabelig Dygtighed, men ellers en upraktisk Mand. Han selv var Neapolitaner, hans Hustru russisk. Med største Iver paalagde han mig, at forlade Neapel med første Tog, der gik halvotte om Morgen, for at vi kunde tilbringe Dagen uden Afkortning hos ham i den By, som Auber's *Den Stumme* har gjort berømt.

Det var nødvendigt at staa tidligt op, og der var akkurat Stunder til at sluge en Kop Te, før man maatte afsted. Men Turen var jo smuk og syntes lønnende. Ved Ankomsten gik jeg gennem store, tomme Sale, saa et dækket, halvt afspist Frokostbord, og glædede mig allerede til en Bid Brød, da der med en Undskyldning for Uordenen blev givet Ordre til at tage Alting ud. Husets unge og fornemme Frue syntes ellers ikke nogen Fjende af Uorden, thi hendes Morgendragt saa ud, som var der spildt en Kop Kaffe ned ad hendes højre Bryst og en Kop Chokolade ad hendes venstre. Men statelig og smuk var hun.

Vi samtalte, og jeg forsøgte at være underholdende; men jeg følte mig allerede Kl. 10 ret slunken. Kl. 11 sporede jeg en velsignet Appetit; Kl. 12 skreg mine Tarme, og jeg frygtede for at blive syg af Hovedpine, hvis der ikke nu blev anrettet Frokost. Min Hustru var mindre nervøs; men dog sulten. Ved Middagstid kunde jeg ikke længer holde et Spørgsmaal tilbage om, paa hvad Tid de spiste Frokost.

Frokost? Kl. 8 om Morgenen. — Ja vel, men den anden Frokost? — Vi spiser slet ikke nogen anden Frokost, spiser først igen til Middag. — Og naar er Deres Middagstid med Forlov? — I Reglen ved Syvtiden.

Det var et Tordenbudskab. Jeg nødtes til den Meddelelse, at vi havde været oppe Kl. 6, endnu intet havde spist, men var tilfredse, hvis vi kunde faa lidt tør Mad, hvadsomhelst. — Damerne kan gaa ned i Haven og spise Frugt, lød Svaret. Har De ikke Lyst til Frugt, saa vil jeg bede Dem følge mig ud i Spisekamret; men jeg maa ærligt sige Dem, at jeg frygter, vort Udbytte ikke bliver stort. — Jeg er tilfreds med Brød. — Ak ja; men det er netop Brød, som jeg er bange for, vi ikke har liggende, det bliver jo saa hurtigt gammelt. — Og virkelig fandtes der i Spisekammer og Køkken tilsammen end ikke en Mundfuld Brød. Det eneste Spiselige, vi opdagede, var noget af den stærke og ramt lugtende italienske Ost, Gorgonzola. Paa den alene var jeg nødsaget til at stille min værste Hunger. Saa fik jeg siden i Haven nogle Appelsiner.

Om Eftermiddagen kørte vi alle i Forening med en ung engelsk Digter ad den skønne Vej fra Portici til Sorrento, for dør at indtage Middagsmaaltidet i Hotel Victoria. Men ak! jeg var ude af Stand til at nyde det Ringeste af Naturens Pragt. Himlens, Jordens og Havets Skønhed var spildte paa mig. Jeg havde én eneste Tvangsforestilling: Mad. — Og da vi saa endelig kom til Hotellet, maatte vi vente syv lange og syv brede, til der blev rettet an.

Under disse Omstændigheder gensaa jeg Sorrento og Huset *Rosa magra*, hvor seks Aar forinden Rachela i tre paa hinanden følgende Aftener havde givet mig tre forskellige Versioner af sit Livs Historie.*) Ak Huset var ikke

---

*) Samlede Skrifter XI 69 ff.

mere det samme. Det syntes mig fattigt, med Værelser uden Møbler, og Rachela havde forladt Sorrento, var bortrejst uvist hvorhen.

Min Velynder, der ikke havde vist sig som nogen forsynlig Mæcenas, tog med Vognen samme Aften tilbage til Portici. Men det var ikke saa let for mig at rive mig løs fra Sorrento. Blot det, at man for nogle Soldi fik en Gren med et fuldt Dusin Appelsiner, var en Tiltrækning. Dog i Sorrento svigtede Modet mig. Det ringe Honorar for de to danske Bøger var ved at slippe op; der var intet andet for end at tænke paa et ilsomt Tilbagetog. Et kort Besøg i Pompeii under glødende Sol; et hastigt Farvel til Rom, et endnu hastigere til Florents, hvor Georges Noufflard viste mig sin sidste Velvilje, gav mig den sidste Olive — rigtignok ved et Afskedsmaaltid, og saa derfra i uafbrudt Fart til München.

Paul Heyse var i Tübingen for at raadsørge en Læge; men vi tilbragte en Aften hos Henrik Ibsen, som havde taget Ophold i Baiern, og til hvem Lykken i Skikkelse af Ry og Indtægt havde smilet siden sidst. Hans Hus var nu indrettet paa en større Fod; han var allerede den anerkendte Mester, hvem mange opsøgte, særligt mange Nordmænd. Han talte endnu saa barsk om Politikerne som før; særligt var en vordende Storthingsmand, der havde gjort ham sit Besøg, Genstand for hans Vrede og Spot, men han agtede Mænd som Francis Hagerup, den senere Conseilpræsident, hvem vi da traf hos ham.

Snart derefter var jeg paany i Danmark for at ordne Alt til det endelige Opbrud.

20.

I en Villa lige udenfor Kjøbenhavn, som jeg fik billigt overladt for et Par Sommermaaneder, foretog jeg med an-

strengt Flid fra Slutningen af Juli til en Uge ind i September en grundig Omarbejdelse af *Hovedstrømningernes* første Del, som endelig var bleven udsolgt og som jeg længe havde ønsket at forbedre. Samtidigt omarbejdede og fuldstændiggjorde jeg paa F. L. Liebenbergs Bøn mit gamle Essay om Emil Aarestrup til Brug for den første Udgave af dennes *Samlede Digte*. Straks derefter optog jeg paany det allerede tidligere paabegyndte Studium af alle de Skrifter, jeg maatte kende, før jeg kunde begynde Udarbejdelsen af *Hovedstrømningernes* femte Del. Det skulde desværre ikke gaa saa rask med Udførelsen af denne Del som af de foregaaende. Alt for meget kom imellem. Jeg blev i de følgende Aar nødt til at foretage mange mindre Arbejder, særligt paa Tysk, for under nye Forhold at fortjene mit Brød. Foreløbigt holdt jeg i September, medens jeg pakkede mine Bøger i Kasser, en lille Række Forelæsninger ved Universitetet i Kjøbenhavn over Grundtræk af den franske Romantik, dvælede særligt ved Saint-Simon, Lamennais og Victor Hugo.

Under Dato af 20. September 1877 blev der tilstillet mig følgende Adresse, underskrevet af 45 ansete danske Mænd:

Hr. Dr. phil. Georg Brandes!

Efterretningen om, at De staar i Begreb med at forlade Danmark for lang Tid og bosætte Dem i Udlandet, bringer os Undertegnede til at henvende os til Dem med en Udtalelse af Paaskønnelse og Tak for den Virksomhed, som De har udfoldet iblandt os. De har ved Deres æstetiske og literaturhistoriske Arbejder ført en Række udmærkede Værker baade af vore egne og Udlandets Digtere og Tænkere frem for vor Betragtning; med sjælden psykologisk Indsigt har De paavist disse Værkers Udspring af de forskellige Forfatteres Individualitet; Forfatterne selv har De vist os baarne af de Strømninger, som behersker Menneskehedens Aandsliv, og i det Hele har De oprullet et storartet Billede af en Periode af den europæiske Kulturudvikling, der ligger os saa nær, at den endnu for en stor Del savnede overskuende videnskabelig Bearbejdelse. Men

baade hvor De vandrede ad hidtil ubanede Veje, og hvor De meddelte det allerede mere Bekendte, har De i en sjælden Grad vidst at forene indtrængende, alvorligt Studium med glimrende Fremstillingskunst.

Dog — De har ikke indskrænket Dem til Udførelsen af dette fareløse Hverv. Under den altoptagende Kamp for Hævdelsen af sin Nationalitet mod et overmægtigt Nabofolk var vort Land blevet tilbage med Hensyn til livlig og alsidig Drøftelse af de store religiøse og filosofiske Spørgsmaal, som i vor Tid sætter Verden i Bevægelse, og som ethvert Folk, der vil have Del i den almindelige Kultur, maa arbejde med paa at løse. Disse Spørgsmaal har De den Fortjeneste at have sat i levende Bevægelse iblandt os. Det Standpunkt, som De under disse Bestræbelser har indtaget, er rigtignok mere yderligt, end Flere af os kan billige, og en noget sindigere og hensynsfuldere Optræden ligeoverfor det Overleverede og dets Forsvarere vilde maaske ogsaa i den Sags Interesse, som hvis Forkæmper De er optraadt, have været at foretrække. Men vi maa højt anerkende det Mod, den Fasthed og den pleftri Uegennyttighed, som De bestandig har lagt for Dagen, og vi glemmer ikke, at ingen stor aandelig Bevægelse kan rejses, ingen stor Kamp føres uden Lidenskab og dermed følgende Ensidighed og Hensynsløshed. Denne Betragtning indeholder ogsaa, idetmindste tildels, en Undskyldning for den bitre og personlige Maade, hvorpaa Striden ofte er bleven ført fra den anden Side. Men vi maa dybt beklage, at Vejen til en Lærestol ved vort Universitet, som De fremfor Nogen var kaldet til at beklæde, gennem denne Strid er bleven spærret for Dem, og at man har kastet Vrag paa saa sjældne Evner i et lille Land, hvor end ikke den mindste Kraft burde lades ubenyttet. Men ligesom vi hævder, at den Dom, som Modstandere nu fælder over Dem og Deres Virken, ikke er den sande og endelige, saaledes haaber vi, at den Tid snart vil komme, da Flertallet af vore Landsmænd vil forstaa Betydningen af Deres Virksomhed i det Hele og Store, og da man vil søge at vinde Dem tilbage for det Land, til hvis aandelige Liv og Udvikling De allerede har bidraget saa meget, og som vi er overbeviste om, De ikke vil ophøre at betragte som Deres rette Fædreland. Imidlertid skal vore bedste Ønsker følge Dem blandt de Fremmede, og den tomme Plads, som De efterlader i vor Literatur, skal stadig minde os om, hvad De allerede har været, og hvad De fremdeles kunde og burde være for vor Udviklings Fremme.

Adressen var velment, men gjorde hverken fra eller til i min Eksistens. Blandt Underskriverne var følgende, daværende eller senere, Professorer og Docenter ved Københavns Universitet: Brynjulfson, Deuntzer, Didrichsen, Erslev,

Evaldsen, Falbe Hansen, Fridericia, Gertz, Goos, Adolf Hansen, Heegaard, Høffding, Kroman, Carl Lange, Julius Lange, Julius Petersen, Schellerup, Schjødt, Siesbye, Adolf Steen, Thiele, Vilhelm Thomsen, Ludvig Wimmer.

Enkelte af Underskriverne slog ikke mange Aar der efter aldeles om i deres Holdning overfor mig, saaledes de Herrer Borchsenius og Goos. Men Sligt er i Danmark ingen Tilfældighed, snarere en Naturlov. Hele fjorten Aar derefter var blandt Indbyderne til den største Festlighed, der har fundet Sted for mig i Kjøbenhavn, Ædlingene Robert Henriques, Alfred Ipsen, Henning Jensen, Johannes Jørgensen, som snart derefter indtog et væsenlig forskelligt Standpunkt. Mer end i noget andet Land befinder i Danmark offentlige Personligheder sig under Forvandlingens Lov.

Meget underholdende var den danske Presses Holdning. Medens enkelte Blade var ærlige nok til at glæde sig over, at man blev Folkefjenden kvit, og sendte kraftige Salver efter mig, var der andre som *Dagbladet*, der nu, da jeg ikke længer kunde holde Stillingen, i omfangsrige Ledere udtalte vage Beklagelser over at man ikke havde givet mig „Absolution“ og knyttet mig fast til Danmark, ja som nu endog altid vilde have forfægtet denne Løsning.

Af de Visdomsord, Bladet ved denne Lejlighed gav til Bedste, fortjener de følgende Linjer at anføres: „Den filosofiske Retning, som han repræsenterer, er jo fransk-engelsk Sensualisme og Empirisme, hvad man nu vil kalde det, om han end maaske tillige holder sig i et noget farligt Nabo-skab til den nye tyske Nihilisme, *det universelle Selvmords Evangelium*“. Der var, som man ser, ingen Grænser for, hvad man dengang endnu bildte Læseverdenen ind.

De, som mest havde bidraget til at drive mig bort, var de ivrigste til at lade utilfredse med Resultatet af deres Be-

stræbelser. Men ogsaa dette er vist i slige Tilfælde en Art Naturlov.

Til Svar paa Angreb fra Carl Plougs Side, skrev Holger Drachmann om mig:

„Jeg véd, at jeg taler paa fleres, paa manges Vegne. Han kom til mig med en Kærlighed for og en Forstaaelse af vort Sprog, vor Literatur og vor Kunst, som sagtens den Gang formaaede at overvælde en saa meget yngre, men som jeg senere ingensinde hos nogen her hjemme har fundet i nogen højere og neppe sideordnet Grad. Han har aldrig skrevet mig noget „Program“ for min Tænken eller Digtning og aldrig mig bevidst uddelt nogen Recept for sine Tilhørere og Venner. Han stillede sit Hoved, sit Hjerte, sine glimrende Kundskaber, sin utrolige Energi, selv sin Pengepung til de mest forskellige Menneskers Raadighed, og blev aldrig heftig, kun sørgmodig, naar han opdagede, at man havde misbrugt hans Redebonhed. Han lærte os intet „Nyt“, som man stedse skraaler om; nej, men han henviste os til at søge Underholdning, Belæring, Spore til Arbejde i, hvad der var nyt for os; og idet han selv med en Iver uden Grænser og en eksempløs Flid arbejdede sig ned i Strømmen af alle de aandelige Bevægelser, som den Gang rystede eller nylig havde rystet Europa, saa glemte han aldrig os, der stod ved Bredden, men kom med en „Samlers“ straalende Ansigt dukkende op igen og havde altid en eller anden Overraskelse at bringe os fra Dybet dernede. Han kunde undertiden tage fejl af et Menneske, idet han takserede det for højt eller for lavt, alt eftersom hans Sympati eller Antipati tiltrak ham eller fjernede ham; tidt har han da erkendt det og berigtiget det; undertiden var de deraf resulterende Svingninger hos ham — et saa stærkt udviklet Refleksionsmenneske — ledsaget af en Naivetet, som man elsker hos et Barn og tilbøder hos en Kvinde. Han var

elskværdig i sine Svagheder; — det er nok Hr. Ploug ikke. Men hvad han lærte os, det var at elske vort Modersmaal og igennem Respekten derfor at bruge det. Har Hr. Ploug kunnet dette? —“

Hele Oktober igennem vedblev Avisartiklerne at hagle ned over mig; de var det første, jeg fik tilsendt til Tyskland, mest Skældeartikler af lavtliggende Art, ogsaa kraftige Udtryk for den teologiske Patos som Ussings, Schepeleers, Frederik Nielsens, Biskop Fogs, og anonyme Teologers Artikler. Andreas Munch, der før havde skrevet Vers imod mig, offentliggjorde endnu et Smædedigt. Den gamle norske Poet havde det at hævne, at jeg i sin Tid havde udtalt mig uden Henrykkelse om hans Skuespil *William Russell* og stiltiende havde foretrukket Henrik Ibsens *Kongsæmnerne* for hans *Hertug Skule*, der behandler samme Æmne med noget ringere Talent.

Den 5. Oktober holdt jeg min sidste Forelæsning. Om Aftenen gav en Snes Venner mig et lille Afskedsmaaltid. Julius Lange holdt en elskværdig Tale og Holger Drachmann oplæste et muntert Afskedskvad med talrige Overgivenheder, hvori dog enkelte Linjer havde en alvorligere Klang. Da Digtet aldrig er offentliggjort, kan her en Passus følge:

Hvad hjælper det, hans Mund er fyldt med Vin
og Honning, som det gamle Kanaans Floder?
Han taler for et Folk, som sætter Grin
i *Punsch* højt over alle lyse Ho'der.
Hvad hjælper al Dikteren hos hans Moder,
naar Folket strømmer helst til Gøglerboder
og køber for en Slik sin Aandsbespisning?
Hos Brandes vanker Tugt og Tanke-Risning,
og er hans Ris end svøbt i Silke tidt:
Man mærker dog paa Hylet, det har bidt!

Hvad hjælper det, hans Sprog er Mestrens Sprog,
naar Publikum endnu er en Begynder?
Hvad hjælper det, hans Ord er Ild og Tønder,

naar Menigheden kun er træge Bønder?
 Hvad hjælper det, han kiler paa og skynder
 paa Folket for at drive det af Sted?
 I Danmark kaldes *han* den største Synder,
 som ikke bier og ta'r Trosset med.

Han tager ikke Trosset med. Nuvel!
 Til Gengæld driver Trosset ham afsted.

Digtets Slutning var overmaade lystig. Ogsaa i Julius Langes Tale var trods den alvorlige Grundtone megen munter Skemt: „Du er et Natur-Element. *Du er overalt Ild.* Der var imidlertid altid et stiltiende Forbehold overfor dig. Du skulde være et Lys, et stort akademisk Lys. Man satte vel ogsaa Pris paa Ildens varmen Egenskaber, navnlig for saa vidt den vilde være saa venlig at koge al den gode Mad, der var blevet noget kold, op for os igen, saa vi kunde fortsætte Menagen indenfor fire Vægge, som vi havde begyndt. Men du maatte tage dig lidt iagt med dine Flammer, og først og fremmest maatte du ikke svide vore egne Fingre med dem. Saa forsvandt du fra Scenen og rejste udenlands som Doktor og vordende Professor i det mærkværdige Aar 1870—71. I det sidste af disse Aar blev Europa et forfærdet Vidne til den rædselsfulde Ildebrand i Paris, som nok kunde gøre Folk bange for Ildens Element i al Almindelighed. Du kom hjem, og du var Ild, ganske som da du drog ud — hvor kunde det være andet! Men der var kommet noget af den store europæiske Fart i dine Luer . . . Brandvæsenet maatte hentes, og der organiseredes et eget Korps af flinke og behjertede Mænd, med Masser af Vand til deres Raadighed for at slukke dig. Vore teologiske Samtidige fandt, at saa megen Ild ikke kunde komme noget andet Sted fra end fra det hede Helvede. De svage Røster, der udtalte sig for, at man skulde samle dig op med Ild-

skuffer og lægge dig i Kakkellovnen, Universitetet, som nok kunde trænge til nogen Varme, overstemtes af det fornuftige Flertal, der frygtede for, at saa megen Ild skulde forvolde Brand i Kakkellovnsrøret, som unegtelig heller ikke trak synderlig godt og var daarligt rensset. Thi nu skulde der ikke længer være Tale om at benytte dine Kræfter til Samfundets Arbejde; du skulde behandles som dets Fjende. Der var Tumult og Spektakel, du blev og forblev til denne Dag den mest bebladartiklede og overpiecede Mand, der fandtes indenfor Landets Grænser.“*)

Aftenen sluttede, som den var begyndt, uden Følsomhed. Den næste Morgen forlod jeg Kjøbenhavn.

21.

Efter nogle Dages Ophold i en stille Landsby i Hannover kom jeg, belæst med Pakker og Bagage til Berlin, foreløbigt alene. Jeg havde den underligste Følelse, da jeg satte mig ned i mit fremtidige Sovekammer paa en Kasse som Stol ved en anden Kasse som Bord, med en ussel Stump Lys. Jeg var lige kommen hjem efter at have vandret ensom omkring i Gaderne, hvor Jernskodderne var rullede ned for Butikerne, og Folk i den fugtige Oktober-taage saa fremmede og ligegyldige ud. Jeg sad nu og spurgte mig selv: Kan jeg erhverve mig en Plads i dette Land? Hvorfra skal jeg faa de nødvendige Penge? — De første uundgaaelige Udgifter forekom mig kolossale. Og Alt, hvad jeg besad, var et Laan paa 3000 Kroner, som min Broder ædelmodigt havde forstrakt mig med. Aandeligt følte jeg mig fuldstændigt alene; dog det plagede mig ikke, styrkede mig snarere; jeg var vant til Isolerthed. Jeg skrev disse Ord:

---

*) Samlede Skrifter XIV 559.

„Da jeg ifjor kom til Kristiania, sagde jeg til mig selv: Den Stad vil jeg vinde, og maaske kan jeg det med Tiden; men denne! denne! hvad vejer jeg her!“

Jeg vilde nu for tredie Gang begynde forfra og lære mig Tysk, saa jeg beherskede det til Fuldkommenhed, og kunde skrive det med personlig Stil, men følte vel, at jeg stod for en næsten uløselig Opgave.

Imens havde jeg intet Andet at opbygge mig ved end de tilsendte danske Aviser, der strømede over af Smædeord.

Det var mig derfor en stor Tilfredsstillelse, da jeg den 21. Oktober modtog Bjørnstjerne Bjørnsons Manifest til Gunst for mig, en Erklæring, der hurtigt gik over i tyske Blade og maatte styrke min Stilling i det nye Land*). Jeg følte mig Bjørnson taknemmelig, da jeg læste disse Linjer:

Med lidenskabelig Kraft, med et usædvanligt Opbud af Læsning og i en farverig, smidig Fremstilling har han forfulgt sit Maal — og den første Virkning paa mig selv har været den, at jeg har lært Ærbødighed for Anderledestænkende iblandt os; thi jeg behøvede at lære det. Ved hver ny Bog, han har udgivet, har han øget min Indsigt, fremdrevet min Tænkning — og hvad der nu staar for mig som det vigtigste — ved sin ofte herlige Skildring af overbevisningstro Mænd og deres Skæbne styrket min Vilje. Han har gjort mig til en fortrøstningsfuldere Arbejder i det evig unge Aandssamfund, som jeg tror at tilhøre. Det vilde dog være en Skam, ikke offentlig at udtale dette, naar der gøres Forsøg paa at undertrykke den Tak, som vitterlig skyldes ham.

I de samme Oktoberdage udkom saa det sidste Hefte af Tidsskriftet *Det nittende Aarhundrede* i Kjøbenhavn. Dette sluttede med et smukt, aldrig optrykt Digt af Holger Drachmann, *Den sidste Skanse*, en sindbilledlig Fremstilling af Kamp og Nederlag, som de var lidte af den lille Gruppe, der havde holdt sammen. Digtet skildrede, hvorledes en faatallig, sluttet Trop drager sig tilbage gennem et Pas op til en

---

*) Se Samlede Skrifter XIII 486.

Bjergkam. For hver en Snæs Skridt, vender Mændene sig,
smider Musketten til Kinden og skyder; Fjenden er nemlig
bestandig i Hælene:

Han fyred bag hver en Klippeblok
og tyndere blev den lille Flok.

Hej, sæt, Trompeter, dit Mundstykke i,
og tud dem i Hornet en rask Melodi!

Nu vil vi spille, lad dem saa danse;
nu har vi naaet den sidste Skanse.

Saa taled Kaptejnen og peged op
med Sablen mod Fjældets glødende Top.

Dør højned en Klippe sin dækkende Rand.
Det er Alt, hvad en Kampesten evne kan.

Og Hornblæseren satte for Munden.
Han faldt og rulled og var forsvunden.

Kaptejnen bøjed sig ud og saa
over Styrtingen ned i det sejlende Blaa.

Knøsen var væk. Paa en Slaaentorn
hang i sin Lidse det blanke Horn.

Han fisked det op. Og højt det klang,
Kaptejnen blæste, de Andre sang.

De stod bag Klippen, øverst paa Tinden.
En liden Fane flagred i Vinden.

Hver Kugle rev Klude af Fanens Dug
saa maatte Stangen tages i Brug.

Støt stod den flossede Fanestage.
Fjenden løb Storm, men sloges tilbage.

Dog, den lille Flok bliver bestandig tyndere og er for svag til at kunne holde Pladsen:

Saa steg de dækket af Nattens Kappe
ned gennem Dalen paa Fødder rappe.

De spredte sig, gemte Musketterne hen,
De véd nok at finde de samme igen.

De klædte som sindige Landmænd sig ud.
De gemmer paa Brystet af Fanen en Klud.

Og Fjenden stormed. Hans Laurbærkranse:
En nøgen Stang og en øde Skanse.

Der gik desværre ikke lang Tid, før Drachmann selv
for et Tiaar befandt sig i Modstandernes Lejr.

INDLEVELSE I BERLIN

1.

Naar man efter en Menneskealders Forløb ser tilbage paa et Afsnit af sit Liv, ført under ualmindelige Forhold og fast omgrænset, er det En, som saa man Vandene fra en Sø, ved hvis Bredder man en Tid har levet, rulle imod En paany, og Bølgerne har Menneskeasyn i hundred- og atter hundredevis, mange utydelige, helt eller halvt ud-slettede, andre med klare om end fjerne Træk, atter andre spillende af Øjeblikkets Liv, som tilhørte de ikke den døde Fortid, men Nuet.

Det Berlin, hvortil jeg kom, var Wilhelm I.s, Bismarcks og Moltkes Berlin. Seks Aar var gaaede hen siden Rigets Oprettelse og siden Byens Forfremmelse til Tysklands Hovedstad. En umaadelig Opblomstring havde været Følgen; en stærk Foretagelsesaand var vakt, der havde givet sig sunde og skrøbelige Udslag under den Drift til hurtigt at berige sig, der en Tidlang havde bemægtiget sig mange Sjæle; men mig personligt, der kun oversaa et Udsnit af Tilstandene, berørte ikke Tidens Usundhed, ikke Svindelen ved Stiftelsen af Aktieselskaber og deslige, men kun det almindelige Opsving, Pustet fra store Forhold, der tilmed var i Vækst.

Fra et svækket Land, hvor de herskende Klasser var

demoraliserede ved Nederlaget i en Krig, hvis sande Aarsager søgtes bortforklarede eller bortløjede, et Nederlag, der langsomt maatte forvindes, var jeg forflyttet til et Land, hvilket en uhørt Rækkefølge af Sejre havde givet Selvtillid, og til en By, hvis Tiltrækningskraft en ny Midtpunktstilling mængfold havde forøget.

2.

Den gamle Kejser, der efter Revolutionen 1848 havde været saa forhadet i Berlin, var nu almenyndet, ja elsket. Man anerkendte hans dybe Hæderlighed, hans Pligtfølelse, hans Haardførhed og hans personlige Tapperhed, som den havde lagt sig for Dagen i Slaget ved Königgrätz, hvor han var steget af Hesten og staaende midt paa en Vej havde bragt flygtende Tropper til at standse. En pessimistisk Filosof, der engang i tre Uger havde været i Telt med Kejseren, ytrede til mig, at han ansaa ham for „en ideal Karakter“. At Kejserens Intelligens ikke stod i Højde med hans Karakter var bekendt; selv Bismarck undlod i Omtale ikke at beklage sig derover. Kejseren vidste ogsaa godt, hvorledes Bismarck talte om ham. Men han havde det i sig af en sand Regønt, at han tilfulde forstod sin Kanslers politiske Værd, og hvor stærkt man end stræbte at paavirke ham imod Bismarck, han slap ham aldrig og vilde aldrig give ham den halvt paa Skrømt halvt i Harme tidt forlangte Afsked.

Kejserinden var ikke elsket. Man vidste om hende, at hun var Bismarcks Modstanderinde, at hun stødtes tilbage af hans Personlighed og misbilligede den Kamp, han førte mod den katolske Kirke. Hun havde som ung Prinsesse af Weimar været Goethes Elev og havde tidligt indsuget en Verdensborgeraand, som i Datidens Tyskland

var ilde anskrevet. Hun nærrede en næsten udæskende Forkærlighed for det franske Sprog og havde bestandig en fransk Forelæser; i den Tid, jeg opholdt mig i Berlin, først Jules Laforgue, den fine unge Digter, der efter sin Død blev forgudet, omtrent som Obstfelder i Norge, senere den af Gambetta stærkt beskyttede Gérard, der nu er fransk Minister i Tokio. Medens Jules Laforgue var en naiv, uverdslig ung Mand, der sværmede for Paul Bourget paa dennes datidige Udviklingstrin, var Gérard en saare kølig Personlighed, der med en vis Paatrængenhed stræbte at faa Indpas i Berliner-selskabet, og som forøvrigt kunde regne med Forfremmelse ad Beskyttelsens Vej.

3.

Bismarck stod tiltrods for sin Orlov da paa Magtens Højdepunkt, var netop i Færd med at skille sig fra de Nationalliberale for at regere med de Konservative og med at opgive sin Frihandelspolitik til Bedste for Vænetold. Han forstod til Gavns med falsk Venlighed at lokke de Ministre ud i Afgrunden, som Hensynet til Kejseren gjorde ham det vanskeligt at skille sig ved. Naar han talte i Rigsdagen, var der Dødstaushed. Han anstrengte sig ikke for at opnaa den Veltalenhed, der bestaar i et flydende Foredrag; den var ham negtet af Naturen, og han satte øjensynligt ingen Pris paa den. Han stod gerne ligesom usikker og legede med en Blyant, søgte sine Ord, prøvede sig frem; men hans Genialitet røbede sig i, at han af og til formede en Sætning, der var saaledes præget, saa anskuelig og saa drivende af Liv, at den forblev uforglemmelig. (Saaledes naar han mod Lasker talte om de Byherrer, der ikke forstod Landmanden: „Vor Sol bager dem ikke, vor Regn gør dem ikke vaad“). Men selv naar hans Tale ikke frembød stærke Lyspunkter,

virkede den dog overlegent som kommende fra den eneste Mand i Rigsdagen, hvis Navn man endnu vilde huske og kende om 500 Aar. Forestillingen derom, som Medlemmerne ikke kunde unddrage sig, gav hans Ord en Autoritet, som ingen andens havde, selv om de var sandere og rigtigere end hans.

Enhver nogenlunde anset Fremmed, der lagde sit Kort i Rigskanslerpalæet, modtog en Indbydelse til en af Fyrstens store *Bierabende*; men det kunde ikke falde mig ind at søge Bismarcks personlige Bekendtskab, saa lidet som jeg i Paris havde stræbt at gøre Victor Hugos. Jeg sagde mig selv, at hvor interessant det kunde være for mig at faa et personligt Indtryk af slige store Mænd, saa kunde dog ikke jeg have fjerneste Interesse for dem. — Jeg fulgte imidlertid med største Opmærksomhed Bismarcks Handlinger, Taler og politiske Planer og kom derved efterhaanden til at fjerne mig stærkt fra de Liberales Opfattelse af ham, saa meget jeg end ellers sympatiserede med dem.

Da Bismarcks afgørende Brud med Manchester-Principerne havde fundet Sted, forekom den Maade, hvorpaa de Frisindede førte Kampen imod ham, mig saa urimelig, at jeg fire Aar efter min Bosættelse i Tyskland, offentliggjorde en Artikel, *Statssocialismens Modstandere*, hvori jeg trods meget stærke Forbehold gav ham Ret overfor dem. Jeg skrev i den: „Det vilde være stiv Doktrinarisme, hvis man under den nu staaende økonomisk-politiske Strid, blot paa Grund af Regeringens Heldning til den religiøse Reaktion samt dens Benytten sig af de gamle Stamme- og Stands-Fordomme, vilde betegne den som ubetinget reaktionær, og tro, at Fremskridtsmændene i dette Tilfælde betyder Fremskridtet. Tvertimod! Det er her Bismarck, som betegner det moderne Standpunkt, eller rettere sagt Omvæltningen, fremfor Alt *Initiativet*, det geniale Vovestykke, og det er

Fremskridtspartierne, som betegner den tankefattige og ufrugtbare Konservatisme.“*)

Jeg havde den Tilfredsstillelse, at Hørup gav mig Ret i denne Synsmaade; men jeg behøver neppe at sige, hvilken Opstandelse min Artikel foraarsagede i den frisindede Lejr, hvor jeg i Berlin selv havde opslaaet mit Telt. Forbitrelsen var ikke ringe; jeg blev atter og atter angrebet i Bambergers Organ, *Die Tribüne*; Mommsen skummede; de mange, der vilde mig vel, lod mig forstaa, at jeg havde skadet mig uberegneligt. Men til det gode tyske Selskabs Ære maa det siges, at et halvt Aar derefter havde man tilgivet mig min Uoverensstemmelse i politisk Grundsyn og glemt det Hele.

Til Gengæld blev hin Artikel med Udeladelse af den for Bismarcks Tilhæng lidet smigrende Begyndelse og Slutning aftrykt og lovprist i det Uendelige af de Liberales Modstandere. Bismarcks Pressebureau lod den indrykke i alle de Blade i Indland og Udland, der stod til dets Raadighed; den blev sikkert offentliggjort i mindst en Million Eksemplarer og er af alt, hvad jeg har skrevet, det, som har faaet størst Udbredelse.

4.

Kejserens anden Paladin, Rigets og Byens anden store Navnkundige, Grev Moltke, havde jeg hver Dag for Øje. Han havde nemlig sin Embedsbolig i min umiddelbare Nærhed i Generalstabsbygningen, som ligger for Enden af Gaden *In den Zelten*, hvor jeg havde mit Hjem. Ogsaa han interesserede mig højlig; jeg stræbte at forstaa hans Væsen gennem Studiet af hans Skrifter. Jeg saa hans Forhold til Danmark i et mildere Lys end før, efter at jeg havde lært, at

---

*) Samlede Skrifter XIV 334.

han var tysk i sit Udspring, og at han forgæves havde søgt Forfremmelse i den danske Hær — som jo desuden ingen Udviklingsmuligheder havde budt ham — og jeg udkastede efter nogle Aars Forløb en Skildring af ham. Den blev ham tilsendt i dens oprindelige Form, som den stod i dansk *Illustreret Tidende*, og han, der jo kunde Dansk til Fuldkommenhed, svarte med et artigt og paaskønnende Brev.

5.

Jeg nævnte som ivrig Modstander af Bismarck efter dennes økonomiske Omslag *Ludwig Bamberger*.

Bamberger var en tapper, virksom Natur. Da han for sin Deltagelse i Oprørsbevægelsen 1848 maatte forlade sit Fædreland, 25 Aar gammel, levede han først i Schweiz, England og Nederlandene, derpaa i Paris, hvor han blev i tretten Aar som Leder af en stor Bankforretning. Det lange Ophold i Frankrig fra hans tredivte til hans fyrretyvende Aar blev bestemmende for hans Aandsudvikling. Han var en af de spirituelleste Mænd, man kunde høre eller læse. Der gaves faa saa skarpe og saa underholdende tyske Skribenter og Talere. Ogsaa i Selskabslivet var han tiltrækkende; hans Vid var urbant, formfuldt; han kedede aldrig.

Da han 1866 efter Amnestiens Udstedelse vendte tilbage til Tyskland, valgte hans Fødeby Mainz ham først ind i Toldparlamentet, saa ind i den tyske Rigsdag, hvor han straks blev en af Førerne for det nationalliberale Parti; senere traadte han ud deraf for at gaa stedse længere til venstre. Han var Tysklands ivrigste Frihandelsmand, og som saadan kæmpede han hele sit Liv igennem mod Konservative og Socialister. Alt som i den senere Tid Katedersocialismen bredte sig mere og mere, fik han flere og flere videnskabelige Modstandere.

De, som er sagkyndige i disse Spørgsmaal, maa afgøre hans Arbejders videnskabelige Værdi. Jeg kan kun aflægge Vidnesbyrd om hans utvivlsomme personlige Overlegenhed. Grim var han, forsaavidt hans lange magre Skikkelse og det uregelrette Ansigt med det rødlige Skæg manglede tiltalende Linjer og Forhold; men det aandfulde Udtryk bødede derpaa. Han var en Gentleman og en Verdensmand, altid iagttagende god Sæd og Skik, indsigtfuld, rolig, vittig, en Menneskekender, der vurderede alle fortræffelige Mennesker og uden Sindsbevægelse foragtede de ynkelige af hele sit Hjerte.

Da han i 1899 døde, havde han overlevet sine bedste Venner, baade dem, han holdt mest af, og dem, der havde knyttet sig stærkest til ham. Digteren Moritz Hartmann, hans Ungdoms nære Ven, mistede han tidligt. Han havde været revolutionær som Bamberger dengang og derefter været en politisk Satiriker af høj Rang.*) Det er alt berørt, hvor højt Bamberger satte Friedrich Kapp, og hvor nær han stod ham. Som Forfatter formaaede han at overføre mere af sit egentligste Væsen i sine Skrifter, end Kapp var i Stand til. I saa varm Beundring, at den ikke kunde nøjes med mindre end næsten daglig Omgang, havde den fine Skribent, *Heinrich Homberger*, sluttet sig til ham. Homberger kendte Datidens Italien som ingen Anden; hans italienske Noveller var af en Ægthed, som forbløffede. Han var en kold og misfornøjet Iagttager af Aandslivets Udvikling i Tyskland, mer end nogen paa sin Post mod Fædrelanderi, lærerig i Samtale, om han end vel meget spillede paa én Streng. Til Bamberger drog ham dennes Formfuldendthed. Nær forbunden med Bamberger var videre *Karl Hillebrandt*, Tysklands ypperste Kritiker, der under sin

---

*) Samlede Skrifter VI, 653 ff.

Forvisning havde levet i Frankrig ligesom han og der som han var en Verdensborger, tilmed i Stand til at skrive i fire Sprog.*) Den Mand, der daglig nævntes sammen med Bamberger, hans Ven og Partifælle Lasker, var hans jævnbyrdige som Karakter; men Bamberger var Lasker overlegen som Aand, i Stand til indirekte Meddelelse, hvad Lasker med sin Aristides-Holdning ikke var.

Bamberger var sine Venner en paalidelig Støtte, i det Hele en gennemtrofast Natur. Hvor stort han saa, viser følgende lille Træk. En af hans kæreste Venner, der døde formueløs, efterlod sig en Søn, hvis Formynder Bamberger var. Den unge Mand, der senere har lagt fremragende Dygtighed for Dagen, udviklede sig til ivrig Socialist og spærrede sig Universitetsbanen i Østerrig derved. Bamberger udsatte uopfordret en høj, aarlig Rente for ham. Det unge Menneske nød den nogle Aar, men gav saa Afkald paa den, da det stred mod hans Overbevisning at modtage en aarlig Sum af en Mand, der stadigt bekæmpede Anskuelse, han delte. Ved Bambergers Død viste det sig, at han havde testamenteret Ynglingen en betydelig Sum. Forholdet gør Formynder og Myndling lige megen Ære.

Bambergers Stilling til Bismarck var interessant. Med sit psykologiske Blik saa han før sine Meningsfæller, hvad Bismarck som Statsmand betydede, og irriteret ved Fransk-mændenes taabelige Domme om ham udgav han 1868 paa Fransk sin Bog *Monsieur de Bismarck*, en Bog, for hvilken Bismarck, som han selv i en af sine Taler sagde, havde Grund til at være ham taknemmelig. Den røber et Skarpsyn, der gør det muligt at læse den endnu den Dag idag.

Som Taler i Rigsdagen blev Bamberger efter 1878 Bismarcks haardnakkede Modstander først og fremmest paa

---

*) Samlede Skrifter XIV, 387 ff.

det økonomiske Omraade, men dernæst ogsaa paa Kolonialpolitikens, idet han modsatte sig de første, spæde Forsøg paa Erhvervelsen af oversøiske Egne, hvormed Bismarck indvarslede det tyske Riges senere Udvidelse udenfor Europa.

Da jeg en Dag i Kraft af en vis Mistillid til Udbyttet af parlamentarisk Virksomhed spøgende spurgte Bamberger, om han mente, nogensinde ved nogen af sine Hundreder af Rigsdagstaler at have faaet en Stemme til at falde anderledes, end den ellers vilde være falden, svarede han efter et Øjeblik Betænkning: „Jeg troer: en eneste Gang, da jeg 1880 angreb Bismarck i Samoasagen. Jeg vidste, som der staar i *Wilhelm Tell: Durch diese hohle Gasse muss er kommen*, og havde skaffet mig et udtømmende Materiale om de faldede Forretninger paa Samoa, der vilde understøttes ved Overtagelsen af Øerne. Dèr tror jeg nok, at jeg fik en tre, fire Rigsdagsmænd til at stemme anderledes, end de havde besluttet, og dèr slog jeg Bismarck.“

Hvilken Skæbnens Ironi, at dette var det eneste Resultat af Bambergers parlamentariske Veltalenhed, han selv troede at kunne paavise som sikkert; thi rimeligvis vilde Tyskland senere have givet meget for, at Bismarck den Gang havde slaaet Bamberger. Senere blev det kun Riget vanskeligere og dyrere at faa fast Fod paa Samoa.

6.

Paa det Tidspunkt, da jeg ankom til Berlin, stod *Eduard Lasker* paa sin Anseelses Højde. Han havde været en af Stifterne for det nationalliberale Parti og var nu dets anerkendte Fører. Hans Retsind, hans Kundskabsrigdom, hans overordentlige Arbejdskraft og hans Slagfærdighed i det parlamentariske Ordskifte havde grundlagt hans Stilling. Som

udmærket Jurist havde han havt en Hovedlod i det nye Riges organisatoriske Love, i Justitslovene osv. i den Tid, da det nationalliberale Parti arbejdede Haand i Haand med Bismarck. Han havde bevist personlig og parlamentarisk Uforfærdethed, da han i 1873 angreb de saakaldte *Gründer-Svindlerier* og særligt den mægtige Geheimeraad Wagner for den Del, han havde i dem. Selv var han en fattig Mand, renhændet, renlivet, tilfreds med at virke for sine Ideers Sejr.

Hans politiske Stilling ændredes fra den Dag (8. Marts 1878), da Bismarck faldt over ham, fordi han talte for en vis Selvstændighed hos den projekterede Vicekansler. Jeg traf Lasker i Selskab den samme Dags Aften; han var oprørt over den Maade, hvorpaa Bismarck havde overfuset ham, men kendte Kansleren godt nok til at vide, denne havde sine Stemninger saaledes i sin Magt, at han ikke gav dem Luft, uden han havde en dybere Hensigt dermed. Hensigten var, som det snart blev klart, at skille sig af med de Nationalliberale; men hvad Lasker ikke forstod, var, at Bismarck altid havde hadet ham, selv da han modtog hans Bistand og brugte hans Indflydelse, hadet ham med Adelsmandens Had til Opkomlingen, Junkerens til Jøden, Despotens til den Liberale og Virkelighedsmandens til den Doktrinære. Hvor dybt dette Had gik, viste sig skarpest ved Laskers Død i 1883, da Bismarck vægrede sig ved at modtage en ham til Forelæggelse for Rigsdagen tilsendt Condolence-Resolution fra Repræsentanternes Hus i Washington.

Den opvoksende tyske Ungdom holdt ikke af Lasker. Han var for den det nationale Frisinds sidste Patetiker; Modernisterne blandt den sagde, de led ikke Schiller, fordi han havde skabt Marquis Posa, og ikke Posa, fordi Lasker nedstammede fra ham. — I Selskabslivet kunde Lasker være lærerig, men han var ikke underholdende; det faldt ham ikke

ind at han kunde kede; han talte i en Dagligstue som i Rigsdagen, og fremstillede for Damer politiske og sociale Fagspørgsmaal, for hvilke disse nøjedes med høfligt at hykle Interesse.

Athene var ham huld; men han havde aldrig bragt Chariterne noget Offer.

7.

Af ældre Politikere var *Hr. v. Grüner*, der havde været Understatssekretær i Ministeriet Schwerin og i sit Væsen tilhørte det førbismarckske Tidehverv, en interessant Personlighed. Hans Følelser for Bismarck var den rene Afsky. Det var en gammel, meget fin Mand med en ældre Tids belevne Væsen, for hvem Privatlivets Moral ogsaa skulde være Politikens. Han tilgav ikke Plumshed, selv hvor den var forenet med store Evner, og fordømte Løgnagtighed, ogsaa hvor den machiavellistisk var Midlet for et politisk Maal. Han nærede heller ikke Samtidens ubetingede Beundring for Bismarcks Udenrigspolitik, fandt det f. Eks. uheldigt, at Venskabet med Rusland, kort efter at Bismarck havde betegnet det som *turmhoch*, var blevet saa vaklende, og han forudsaa, allerede da, at Rusland vilde drives i Armene paa Frankrig.

8.

Herr von Grüner havde længst trukket sig ud af det politiske Liv. Midt deri stod en anden hidsig Modstander af Bismarck, den store Filolog og Historieskriver *Theodor Mommsen*, et Vidunder af Lærdom, ladet med Lidenskab.

Det var just ingen Anbefaling hos ham at være dansk; thi som født Tyskslesviger og oprindeligt dansk Undersaet hadede han Danmark. Han kendte alle Landets og Folkets Svagheder, ingen af dets Fortrin. Da jeg i et Selskab blev forestilt for ham som dansk Skribent, sagde han de just ikke smigrende Ord: *Sie wissen, wenn man einen Dänen hänseln will, erinnert man ihn nur an seine Litteratur.* For ham var Danmarks Literatur dets Skamplet. Og naar man spurgte, hvad han deri agtede saa ringe, svarte han i første Linie: Ingemanns Romaner. De forekom ham Indbegrebet af barnagtig Latterlighed. Om Grundtvig som Historiker havde han ingen højere Mening end om Ingemann som Digter. Paa Spørgsmaalet, om han da ikke vurderede Holberg, svarte han: Aa jo, med Maade, det er Molière oversat paa Hollandsk; Holberg minder om ham som Æslet om Hesten. — Saa bragte han Talen paa de danske Filologer. Jeg fremhævede Madvigs Soliditet og sikre Skelneevne; men Mommsen havde havt Sammenstød med Madvig angaaende romerske Antikviteter og kaldte ham med Forbitrelse en tungfodet Spidsborger. Han er slem, sagde han, men Ussing, hans Abc, langt kummerligere og værre. (En lignende Uvilje imod Madvig traf jeg hos den sindrige Filolog *Otto Ribbeck*, Professor i Leipzig, der ofte kom til Berlin. Han var anlagt til fin Forstaaelse af Poesi og indvendte imod Madvig: han har aldrig forstaaet nogen Digter).

Den stærke Beundring, jeg nærede for Mommsens *Romerske Historie*, bragte mig ikke til at tillægge hans mundtlige Ytringer mere Værd, end de fortjente. Hans Lidenskab løb af med ham, og han beflittede sig ikke paa Upartiskhed, neppe paa Retfærdighed. Kom Talen paa Nationalitet, Humanitet eller Politik, var hans Tale flammende.

Det er bekendt, med hvilken Mangel paa Maadehold han, som Richard Wagner, i Krigens Tid udtalte sig om det

franske Folk. Han bevarede længe derefter Ringeagten for fransk Aand, særligt for Videnskabeligheden i Frankrig. Der er, sagde han, udenfor Paris ikke Glimt af videnskabelig Sans; i den Henseende staar den mindste italienske By over Byer af et Omfang som Lyon eller Bordeaux.

Men samtidigt afskyede og foragtede han det tyske Fædrelanderi, særligt som det gjorde sig gældende i den Bevægelse mod Jøderne, der netop da blev ophidset og greb om sig. Den begyndte ved Aaret 1879, ni Aar efter den nationale Krig mod Frankrig, som Jødeforfølgelserne i 1819 havde fulgt den nationale Rejsning mod Napoleon i seks Aars Afstand. Begge Gange havde Tyskere af jødisk Troesbekendelse kæmpet i Rækkerne med dem af protestantisk og katolsk Konfession; i den sidste Krig havde endog et Antal af 327 Jøder faaet Jernkorset for udvist Tapperhed. Ikke desmindre appelleredes der nu til Racehadet, og Mommsen var den første og ivrigste til Genmæle, dels idet han satte sit Navn under Notablernes Protest, dels idet han udgav et overlegent Indlæg i Sagen.

Mommsen var som bekendt en Tilbeder og Dyrker af Cæsar; enhver Modstander af den store Cajus Julius fik i hans Historie et skrækkeligt Vidnesbyrd. Man kunde da paa Forhaand have troet ham gunstigt stemt mod Bismarck. Men han havde ikke for intet allerede i 1857 taget sine Forbehold mod Cæsarismen. Han afskyede Bismarck og som Politiker bekæmpede han ham af yderste Evne, saa i ham kun Frihedsfjenden. Han led ikke Gambetta bedre, og besynderligt nok jævnførte han i visse Henseender de to Mænd. „Pas paa deres Omgivelser, sagde han en Dag til mig, slige Mænd kan bedst bedømmes efter deres Omgivelser. For Gambettas Vedkommende er det Bohêmen, for Bismarcks en endnu værre Sort“.

Det slog mig hos Mommsen, som det ogsaa ellers i

mit Liv har slaaet mig hos højt ansete Historikere, om end af ringere Rang end han, at de overfor Samtidens Mennesker jævnlig er middelmaadige, undertiden slette Psykologer, undervurderer eller overvurderer, saa det viser sig, at der ganske fattes dem den Sikkerhed i Skønnet, som den literære Kritiker paa sit Felt slet ikke kan undvære. Paafaldende er det dernæst, saa ofte Historikere af Faget overfor deres Samtid hefter sig ved Sladder, tror paa Sladder. Dette gør da undertiden deres Domme om den fjerne Fortids Mennesker mindre tillidvækkende. Dog for Den, som har følt, at den fulde historiske Sandhed er et uopnaeligt Ideal, gør dette ikke Historieskriverne synderligt mindre tiltalende. Geniale Mænd som Mommsen eller som Michelet virker, selv naar deres Følelser river dem med, ved den Blanding af Virkelighedsstudium og Fantasi, hvormed de giver store historiske Billeder, der overgaar al fri, saakaldt historisk Digting.

Den udmærkede gamle Mand, der med sit skarptskaarne Ansigt, sit ildfulde Blik og sit lange hvide Haar saa ud som en Tankens Fyrste, havde en Svaghed, han end ikke i det selskabelige Samkvem formaaede at skjule: Nogle faa Glas Rhinskvin steg ham til Hovedet.

Efter at jeg flere Gange havde set ham omtaaget af Vinen, vovede jeg en Aften, da jeg sad overfor ham ved et Bord og med Uro saa ham stadigt paany række Haanden ud efter Flasken, at spørge ham, om han ikke ønskede noget Vand i sin Vin. Han gjorde hurtigt en afværgende Haandbevægelse og svarede: „Hvortil? Der er jo allerede Vand i selve Vinen“. — Den Aften sad han ikke længe derefter bevidstløs med stive Blikke, og maatte hjælpes ned ad Trappen til en Vogt.

I det samme Aar rejste Mommsen sig en Formiddag i Rigsdagen og holdt en saa forvirret Tale, at hans politiske

Venner omringede ham og stræbte at overdøve hans Ord, mens de sendte Bud til Stenograferne med Bøn til dem om ikke at referere hvad disse ligefuldt kunde opsnappe. Stenograferne fulgte Vinket af Respekt for den store Mand.

Naar Mommsen ikke lang Tid derefter kom til at stikke sit kostbare Bibliotek i Brand, saa der i Tyskland maatte aabnes en Subskription for at erstatte den nationale Historiker de tabte Bogskatte, har rimeligvis ogsaa ved den Lejlighed hans ulykkelige Svaghed gjort sig gældende og været Ildløsens Aarsag.

9.

Foruden Mommsen var der en anden gammel dansk-fjendtlig Slesviger, hvem jeg i det Berlinske Selskabsliv lærte at kende; Politikeren og Universitetsprofessoren *Karl Beseler*. Under hele min Opvækst havde jeg i Danmark hørt Navnet Beseler forbande, saa det var ikke uden nogen Sindsbevægelse, at jeg en Dag stod Ansigt til Ansigt med Navnets Bærer. Det var dog især Broderen Wilhelm Hartwig, hvem Forbitrelsen i Danmark gjaldt, da han i Ledtog med Hertugen af Augustenborg havde arbejdet for Hertugdømmernes Løsrivelse, og i Aaret 1848 var bleven udnævnt til Præsident for deres provisoriske Regering. (I C. F. Wegeners Bog „Om Hertugen af Augustenborgs Forhold til det hollandske Oprør“ faar han derfor kun daarlig Omtale).

Dog mod Karl Beseler var Danmark nærmest gaet angrebsvis tilværks. Da han i 1831, 22 Aar gammel, vilde nedsætte sig som Advokat i Kiel, blev Retten dertil ham negtet, fordi han vægrede sig ved at aflægge Hyldingseden til Kongen af Danmark, og ligeledes blev det ham forbudt at erhverve sig Retten til at holde Forelæsninger ved Uni-

versitetet i Kiel. Han gik til Tyskland og blev der en Jurist af første Rang, der fra 1859 var Professor ved Universitetet i Berlin. 1848 havde han været valgt ind i den tyske Nationalforsamling, og som en Hovedfører for højre Centrum været Medlem af den Deputation, der tilbød Kongen af Prøjsen den tyske Kejserkrone. Han havde da ønsket Tysklands Enhed tilvejebragt paa lovlig Maade. Nu, da den var opnaaet, var han Medlem af det prøjsiske Herrehus.

Karl Beseler var en prægtig Mand, indtagende ved Mildhed og Finhed. Han mindedes med et lille Smil sin Ungdomsvægring ved at hylde Frederik den Sjette. For mig var Berøringen med ham kun forsaavidt lærerig, som den paany viste mig de grundmenneskelige Værdiers Uafhængighed af politiske Synsmaader. Uvilkaarligt havde jeg siden Barndommen forbundet en Forestilling om Falskhed og Forræderi med Navnet Beseler, der en Tid lang i Kjøbenhavn havde været forhadet som vel intet andet. Nu var denne stolte, klare og fine Mand en Beseler; jeg maatte uvilkaarligt slutte, at Broderen var en Mand af lignende Støbning.

10.

Ogsaa en Ven af Danmark lærte jeg imidlertid at kende, blandt offentlige Personligheder maaske den eneste i Berlin. Det var *Heinrich Kruse*, der levede i Hovedstaden som *Kölnische Zeitungs* Chefredaktør, og hver Dag ad sin egen Telegraftraad sendte sine Artikler til sit Blad. Han var en mærkelig Mand, kraftig bygget, bredskuldret, kundskabsrig, selvstændig, der ofte havde talt Danmarks Sag og overhovedet var grundigt inde i det skandinaviske Nordens Historie og Kultur. Han kunde Tegnér omtrent udenad.

Heinrich Kruse var en af de selvsikreste Mænd, jeg

har kendt. Intet Øjeblik syntes han at tvivle om sin Synsmaades Enerigtighed. Han nærrede som Politiker stor Uvilje mod Bismarck. For ham var Bismarck den politiske Løgnhals. Han paastod at have hørt Kansleren sige: „Det er underligt; jo ældre man bliver, des vanskeligere bliver det En at lyve“, og han føjede sarkastisk til: Ifald saa er, har han holdt sig mærkeligt ung.

Kruse indførte mig i sin Familie, og jeg lærte den stolte Mands lige saa stolte Frue at kende, mønsterværdig som Datter, som Hustru og som Moder. Hun bar sit Hoved saa højt som Saint-Just bar sit, og var dog i sit Indre blød. En Sorg var det hende, at hendes højtelskede Søn, der var indkaldt som Kavallerist, saa saare sjældent besvarede hendes Breve. Jeg raadede hende til, aldrig at skrive paany, før hun havde faaet Svar. Hun troede ikke at kunne bekvemme sig til en længere Taushed, saa stor Trang følte hun til at minde Sønnen om sig; men da jeg udviklede hende, at Raadet var hensigtstjenligt, fulgte hun det og befandt sig vel derved. Uhlanen overvandt sin Skrivedovenskab.

En Dag kom Heinrich Kruse, som var en velhavende Mand, kørende til mig og steg op ad Trapperne, fulgt af sin Tjener, der bar to, ikke tunge, indbundne Bind, hans samtlige Dramer. Kruse var nemlig dramatisk Digter og følte sig som saadan, skønt han i denne Egenskab ikke nød nogen Almenyndest. Enkelte af hans Skuespil som *Die Gräfin* og *Wullenweber* kom dog ud i fire Oplag. Alle hans Stykker er Jambedramer, vel byggede, vel skrevne, med klar og tydelig Personkarakteristik, men uden dybere Sjælekundskab. Hvor det Hemmelighedsfulde begynder, det i egentlig Forstand Fængslende, holder Kruse op.

Et mærkeligt Vidnesbyrd om hans knortede Selvfølelse er Sørgespillet *Brutus*, i hvis Forord han skriver: „Hvem der i dette Stykke tror at finde Reminiscenser, maa ikke

kende de Kilder, hvoraf den britiske og den tyske Digter har øst med samme Ret. Iøvrigt gaar det ikke mig som Marcus Antonius, der i Cæsars Nærhed føler sin Aand forknyttet og trykket. Villigt anerkendende Shakespeare og hans uopnaaelige Fortrin forfølger jeg ubekymret mine egne Formaal“. Kruses *Brutus* udæsker formelig til Sammenligning med Shakespeares *Julius Cæsar*, da Stykket benytter de selvsamme Steder af Plutarch som den store Forgængers Drama, ja uafbrudt frembyder Paralleler. Svagheden hos Shakespeare er jo den, at Cæsar saa ganske kommer til kort. Har end Kruse forsøgt at bøde paa den, er det dog ingenlunde lykkedes ham. Ogsaa hans Cæsar aabenbarer sin Storhed mest i Praleri, omtaler stadig sig selv med en ærbødig Højagtelse, der forfejler sin Virkning.

Hvad Kruse, der stammede fra Stralsund, ganske anderledes forstod, var nordtysk Selvstændighedsaand, Hansaens ypperste Væsen, som det f. Eks. kom til Gennembrud i Wullenwebers mandige og folkelige Natur. *Wullenweber* turde derfor være hans bedste Skuespil.

11.

Til den Slægt, som dengang var ved at uddø, hørte enkelte fornemme Mænd, der havde gjort Revolutionen 1848 med, som *Hr. von Rappard* og *Grev Reichenbach*, fintdannede og formfulde Aristokrater, der havde sat Stilling og Fremtid paa Spil for Ideer, de endnu i Alderdommen var forblevne tro. Et ypperligt Hoved blandt Mændene fra 48 var dernæst *H. B. Oppenheim*, der havde været Arnold Ruges Kampfælle og levet elleve Aar som Flygtning rundt om i Europa. Han var Nationaløkonom og Medlem af Rigsdagen, ivrig Frihandelsmand. Det var ham, der havde dan-

net Ordet *Katedersocialister*, for dermed at betegne en Gruppe af sine Modstandere. Han var en lille dygtig Mand, livfuld og lærerig.

Ikke sjældent traf jeg i Selskab ogsaa den Mand, der var hans videnskabelige Modpol, selve Katedersocialisternes Høvding, Professor *Adolf Wagner*, en ualmindelig Kraft. Hans Ansigt med den høje Skaldepande var falmet af Studier; hans Udtryk var ufravigeligt Alvor; hans Aandsliv havde bevæget sig fra Enighed med Rodbertus i Retning af den saakaldte kristelige Socialisme. Han var paa én Gang konservativ, forsaavidt han hævdede Centraladministrationens størst mulige Uafhængighed af Rigsdagen ved Hjælp af indirekte Skatter, og omvæltende, forsaavidt han vilde have Samfundets økonomiske Ordning fra Grunden af ændret. Som Forholdene i Tyskland laa, tog de Regerende ham foreløbig til Indtægt som Modstander af det uddøende Frihandelsparti. Jeg personligt havde det Held, at denne vanskelige Mand ikke blot skrev en anerkendende Anmeldelse af min Bog om Lassalle, men senere omtalte den med Varme i Fortalen til sin Udgave af Brevvekslingen mellem Lassalle og Rodbertus.

En nær personlig Ven af den saa tidligt bortrevne Agitator lærte jeg at kende i *Advokaten Martini* fra Danzig, en entusiastisk Fremskridtsmand, der viste mig Haandskrifter og Breve af Lassalle og skildrede mig de Illusioner, hvori denne endnu i Aaret før sin Død befandt sig med Hensyn til Arbejderbevægelsens daværende Styrke.

En smuk og værdig Fremskridtsmand i fremskudt Stilling var *Max von Forckenbeck*, Rigsdagens Præsident og Berlins Overborgmester; hans Holdning og Takt var saa udsøgt som hans Frisind ægte.

En højst original og af Naturen ualmindeligt udrustet politisk Personlighed var dernæst en af Handelsministeriets

højeste Embedsmænd, *Max Maria von Weber*, Søn af den berømte Komponist. Han var en fremragende Jernbanetekniker, der havde studeret Samfærdselen i England og i Amerika som i Tyskland og set næsten hele den beboede Jord. Som lidenskabelig Modstander af alt det i Prøjservæsenet, som kunde henføres til Underofficerstonen, var Weber en af Repræsentanterne for den skønne humane Tyskhed, der havde blomstret i Smaastaterne under Tysklands Splittelsestid. Han var saa frygtet for sin skarpe Tunge, at man i Ministeriet jævnligt gav ham Opgaver, som nødvendiggjorde lange Rejser, for saa længe at være fri for hans aarvaagne Kritik.

Mænd som den fremragende Statistiker *Ernst Engel*, Chef for den prøjsiske Statsstatistik, hvem jeg undertiden traf, maatte i Kundskabsfylde og Frisind kaldes Webers Lige, saa det var meget langt fra at høje Embedsstillinger og streng Konservatisme altid faldt sammen.

12.

Af det liberale Partis og Fremskridtspartiets Politikere, saa jeg i Selskabslivet vel flest. Et Geni som *Rudolf Virchow* steg ned fra sin Højde som Videnskabsmand for som en god Søn af sit Land at varetage Dagens Hverv. Det var ham, som først formede Ordet *Kulturkamp*, der desværre ikke længe efter skulde blive næsten til Spot. Han kunde naturligvis ikke sætte Tidsskel paa det politiske Omraade som paa det videnskabelige; men han gav mangan god Sag den ypperste Støtte ved at sætte sit store Navn som Indsats. Jeg har kun hørt ham udtale sig om Smaating, iøvrigt saa livfuldt og gjævt, som naar det gjaldt alvorlige Sager; men jeg beundrede ham oprigtigt for det store Eksempel, han ogsaa som Politiker gav.

En statelig og godt udrustet Mand var Politikeren og Publicisten *Alexander Meyer*. Han skrev bl. A. et morsomt og lærerigt Indlæg i Debatten, om det var rigtigt eller ikke af Advokaten Berent i Bjørnsons Skuespil at tvinge Tjælde til Fallit. — *Albert Träger* var Fremskridtspartiets Poet, en varmtfølende Sjæl, Spielhagens Ven, lidt mere patetisk i Udtrykket end en tilsvarende Personlighed vilde være i Norden. — Smuk og imponerende, den fødte Fører ved overlegen Forstand og indtagende Holdning var *Albert Hänel*, den højtansete Germanist, Rigsdagens og Landdagens Vicepræsident, hvem jeg oftere havde Lejlighed til at træffe. Han var en udmærket Jurist og meget af en Statsmand, var i Stand til som Leder af et yderliggaaende Parti at undgaa enhver Overdrivelse.

Et betydeligt Kontingent til Frisindet i Berlin stillede Bremen. Der var *August Lammers*, egnet til Formand eller Sekretær for de talrige Foreninger, der gik ud paa at fremme Almenvellet, halvt Filantrop, halvt Politiker, helt godmodig. Han bekæmpede Drukkenskabene, sørgede for Sundhedsplejen, udgav Flyveskrifter og holdt Foredrag, der løftede Folket — troede med andre Ord paa Nyttens af det alt.

En større Kraft var den unge *Dr. Theodor Barth*, Syndikus for Handelskammeret i Bremen, senere Ud-giver af det bekendte Ugeskrift *Die Nation* og Medlem af Rigsdagen. Han var dengang i sin første Hede, spyede Ild, naar Talen faldt paa Bismarck og det af ham planlagte Tobaksmonopol. Rigsdagsmændene burde, paastod han, kaste Bismarck deres Blækhuse i Hovedet, naar han talte som han nylig havde talt. Barth modnedes hurtigt, og blev i sin lange offentlige Virksomhed en virkelig Værdi i Tysklands politiske Liv. Først i de allersidste Aar har han i Mismod over Udviklingens Gang trukket sig tilbage.

Nu og da saa jeg *Wilhelm Wehrenpfennig*, der fra

Journalistiken var gaaet over i Regeringen og der med sine mange og solide Kundskaber saa vel i Handelsministeriet som i Kultusministeriet udfyldte en Næstkommanderendes Plads. Han fortalte, at Dagbladets Redaktør, Steen Bille, der paa den Tid, da Wehrenpfennig var Leder af *Spencersche Zeitung*, havde søgt ham forgæves i Berlin, en Dag havde sendt ham et Brev med høflig Beklagelse af ikke at have truffet ham hjemme og med disse Slutningslinier: *Für die mit Ihrer Frau Gemahlin in Ihrer Abwesenheit auf dem Sopha angenehm verbrachten halben Stunde sage ich in-dessen meinen verbindlichsten Dank* — Linier der viste, at Bille ikke havde samme Sans for hvad der lod sig sige paa det tyske Sprog som paa det danske.

13.

En interessant politisk Personlighed, af hvem jeg i literære Foreninger undertiden saa et Glimt, var *Paul Majunke*, den øverste Leder af det katolske Dagblad *Germania*, en ultramontan Hedspore af Ernest Hello's Art, men skarpere og dygtigere; han trodsede Fængselsstraf og Bøder for i bidende Ord at tilfredsstille sin Afsky for Prøjsen og det nye tyske Rige. Han saa ud som en almindelig glatraget Kapellan, men havde Fanatikerens flammende Øjne.

En betydelig og selvstændig Aand, jeg i Selskabslivet lærte at kende, var Historikeren *Hans Delbrück*, der ikke lod sig henføre til nogen af de da gældende politiske Rubriker, om han end som Rigsdagsmand sluttede sig til det frikonservative Rigsparti. Han gik som Politiker sine egne Veje, hvad han ogsaa senere i sin skarpe Kritik af den prøjsiske Politik overfor Danmark har bevist. Han var med alt Frisind en Modstander af Demokratiet og i sin Iver for

at vise Frihedskærlighedens Forenelighed med aristokratiske Synsmaader altfor tilbøjelig til hos den, han talte med, at forudsætte den modsatte Grundanskuelse. Han kunde paa en egen udæskende Maade sige: „George Washington var i hele sin Tænkemaade afgjort aristokratisk“, som havde man i Sinde at negte det. Han mindede mig i sin aandelige Holdning noget om den svenske Minister Hans Forsell.

Paa Politikens Grænseomraade bevægede *Dr. Oldenberg* sig, hvem Helene von Rackowitza i sin Bog om Lassalle kalder den aandrigste Mand i Berlin. Han var Chef for Rigsdagens stenografiske Bureau, en fin og skeptisk Herre, der havde omgaaedes alle Tysklands politiske og literære Personligheder med de Kvinder, der hørte til deres Kres, og som var en Fundgrube af Historier om dem. Oldenberg var en Verdensmand uden Dadel, der havde set skarpt og gengav det Sete uden Besmykkelse som uden Rigorisme, en for en Fremmed højst lærerig Mand, der meddelte En Sandheden i de talrige Tilfælde, hvor det hører til god Tone at bortlyve den.

14.

Man saa fremmede Statsmænd nok i Berlin i den Tid, da Kongressen 1878 stod paa, Gortsjakof, Ali Pasja, Disraeli, Odo Russell, Salisbury; men ingen af disse store Magthavere havde jeg Anledning til personligt at træffe. Der var imidlertid blandt jævnerne fremmede eller halvtfremmede Politikere mange, med hvem Bekendtskabet udvidede min Synskres. Saaledes f. Eks. *August Schneegans*, Medlem af Rigsdagen for Elsass, halvt fransk, halvt tysk af Kultur, en næsten tragisk Skikkelse i sin Stilling som Elsassere. Hans *Krigens Historie i Elsass* og hans efterladte *Livserindringer* viser, hvilke uløselige Opgaver, der stilledes ham først som fransk

Borger under Krigen, da Elsass lodes i Stikken af de Franske, og paa dette Tidspunkt som Deputeret i Berlin, da han stræbte under venskabelig Forhandling med Regeringen at opnaa de bedst mulige Vilkaar for sine Landsmænd. Han betragtedes af ikke faa iblandt dem, som var han Skyld i Anneksionen, fordi han tog den som Kendsgerning. Endnu den Dag idag staar han for adskillige ældre Franskmænd som en Slags Forræder. Han, som havde den Ulykke at beundre Victor Hugo og Bismarck lige højt, mødte megen Sympati i Berlin. Han talte aabent til mig om de Vanskeligheder, hvori han var stedt.

Schneegans, der stod i Spidsen for de elsassiske Autonomisters Gruppe, udvirkede i 1879 en ny Forfatning for Rigslandene og Indsættelsen af en særlig Regering for Elsass-Lothringen, hvoraf han selv blev Medlem. Men allerede 1880 blev Situationen ham ulidelig. Han trak sig helt ud af Politiken og gik som tysk Konsul til Messina, hvorfra han otte Aar efter blev forflyttet til Genua.

Fremmed, skønt tysk, var ogsaa en Mand af meget forskellig Karakter, der undertiden kom til Berlin fra sit Gods, den gamle Oprørshøvding, General *Haug*, Østerriger af Fødsel, der havde deltaget i Revolutionen 1848, senere stadigt havde kæmpet i Italien under Garibaldi, hvem han forgudede. Han mindedes med Moro, at han som ung Løjtnant havde kommanderet Lasker under Oprøret i Wien. Generalen havde været en tapper Hugaf i sine unge Dage, og alle hans Instinkter havde været paa Revolutionens Side, særligt i Italien, hvor det pavelige Herredømme i Kirkestaten af ham kun betegnedes som *cloaca maxima*. Nu var han med sit ungdommelige Ydre og sit sortglinsende Haar og Skæg ikke længer hvad han havde været, kun endnu højtalende og meddelsom, et uudtømmeligt Repertorium for Otteogfyrrtyvernes Bedrifter og Kvindehistorier. Misundelse bed mangan

ung Mand i Hjertet, naar han sad som Tilhører til Haugs Fortællinger om alle de forvovne Handlinger, som var lykkedes, alle de skønne og kærlige Kvinder, som var blevne kyssede, havde elsket Heltene og var blevne (lidt uordentligt) genelskede af dem. Det Meste var rimeligvis gaet omtrent saaledes til.

Jævnligt saa jeg Medlemmer af de franske, engelske og hollandske Gesandtskaber i Huse, hvor jeg kom, men kun en enkelt fremmed Attaché havde jeg Glæde af at stifte nøjere Bekendtskab med; det var *Hr. von Kumanin* af den russiske Legation, der forblev saa mange Aar i Berlin, at han var helt hjemme der; han havde en høj Stilling i det russiske Handelsministerium. Man skulde søge om en mere hjertevindende Diplomat. Han var paa én Gang sjælfuld og stilfuld, et udmærket Menneske, fornem, fordomsfri, varm, med et Skær af Vemod over sig, ensom som han følte sig.

15.

Ogsaa en dansk Diplomat traf jeg paa i Berlin; det var Danmarks mangeaarige Gesandt der, *Hr. von Quaade*. Jeg havde allerede lært ham at kende, da jeg i 1873 studerede i Berlin og behøvede et Vidnesbyrd fra den danske Legation for at faa Bøger tillaans fra det Kongelige Bibliotek. Jeg blev dengang ført ind i et Værelse i Thiergarten-Hotel; thi Gesandten havde da endnu ingen fast Bolig. En lille Mand med Brilller tog imod mig. Jeg nævnte mit Navn. Han sagde: Er De Dr. B., den bekendte Dr. B.? — Jeg svarte, at hvis han ikke dermed mente min Onkel Lægen, var det mig. — Ja, saa kender jeg Dem jo godt; jeg har vel ikke læst noget . . . ikke læst saa meget af Dem, men jeg har læst meget om Dem. — Mit Ansigtsudtryk skulde

sige ham, at jeg kunde tænke mig, af hvilken mindre gunstig Beskaffenhed dette havde været. Men han misforstod det, som om jeg udtrykte Misfornøjelse med hans Mangel paa Kendskab til mine Produkter, og tilføjede naivt, men yderst høfligt: De forstaaer, naar man har Familie, store Børn, saa bliver der jo ikke megen Tid til Læsning.

Jeg havde bevaret Erindringen om ham som en næsten overdrevent høflig Mand. Jeg vidste ikke, at han som den lunefuldeste Skabning stadigt svingede mellem altfor stor Høflighed og den yderste Grovhed. — Straks efter min Ankomst til Berlin var jeg bleven sat i Skat, og da Beløbet mest rettede sig efter Huslejen og jeg boede temmelig dyrt i Forhold til min Indtægt, var Skatten ret høj. Jeg havde betalt den uden Indvendinger, men erfor i et Selskab, hvor Indkomstskatten kom paa Tale, at jeg som Fremmed det første Aar af mit Ophold i Berlin var fritaget for al Skat og sikkert vilde kunne faa Summen tilbagegivet. Det lød noget usandsynligt i mine Øren, at det tyske Rige skulde give mig Penge tilbage; men da jeg henvendte mig paa Skattekontoret, erklærede man straks, da man havde hørt mig, at der altsaa var begaaet en Fejltagelse. Man havde ikke vidst, at jeg var fremmed, og var villig til at give mig det erlagte Beløb tilbage, men kunde ikke gøre det paa mit Ord alene. Jeg behøvede imidlertid blot at skaffe en Attest for min Nationalitet fra det danske Gesandtskab, saa laa Pengene rede til mig!

Jeg slog efter i den Berlinske Adressebog for at se, hvad Tid Gesandten tog imod, men fandt ingen Angivelse; kjørte da ved Tolv-Tiden til ham og gav Tjeneren mit Visitkort. Han bad mig vente i en smal Stue med Bogreoler. Der gik næsten en Time, saa kom Gesandten, saa' ikke paa mig, tog en Bog og vilde forlade Værelset uden et Ord, da jeg sagde: Goddag. — Hvad vil De? — Jeg vilde gerne tale

med Deres Excellence. — Jeg modtager Ingen nu. — Jeg vidste det ikke; jeg har set efter i Adressebogen, naar det var Deres Excellences Modtagelsestid, men der stod Ingenting derom. — Advokater har Modtagelsestid, Læger har Modtagelsestid; en kongelig dansk Gesandt har ikke Modtagelsestid. — Ligemeget hvad det kaldes, naar kan jeg blive indladt? — De kan komme igen imorgen Kl. 12. — Det var altsaa underligt nok netop paa den Tid, paa hvilken jeg blev afvist, at Gesandten var tilgængelig.

Næste Dag tog jeg en Droske og kørte paany den lange Vej. Denne Gang behøvede jeg ikke at vente. Gesandten kom straks, men yderst ophidset: „De har ikke passet den Tid, jeg opgav Dem“. Jeg saa paa mit Uhr; Klokken var fem Minutter over tolv. Jeg svarte da: Det er muligt, at der er gaaet nogle Minutter over Tiden; det er vanskeligt at passe Klokkeslettet saa nøje med de lange Afstande i Berlin og naar man kører. — Det lader sig overmaade godt passe. Naar jeg gjorde Dem Deres Ret, saa tog jeg aldeles ikke imod Dem. — Ja, gør De mig endelig min Ret! Min Taalmodighed er ikke udtømmelig. — Hvilken Tone! Hvad vilde De mig ellers? — Det Hele jeg vilde have, er et Bevis for, at jeg er dansk. — At De taler dansk, kan jeg høre; men om De er dansk Undersaat, og hvad eller hvem De ellers er, véd jeg ikke noget om, kan altsaa Ingenting attestere. — Jeg troede, jeg var kendt. Jeg har afleveret mit Visitkort.

Dèr kom jeg galt afsted; thi med en uforlignelig Hovedbevægelse, der udtrykte Fornemhedens hele Ringeagt, gav Gesandten mig det Svar: Jeg læser aldrig Visitkort. — Nu blev Hr. von Quaade mig for stor; jeg rejste mig og sagde heftigt: Ja, ja da, nu gaar jeg, Farvel! — Overrasket udbrød Gesandten: Men naar De gaar nu, saa faar De jo ikke Deres Ærende udrettet. — Naturligvis ikke. Ved Attesten

vilde jeg kunne spare et Par hundrede Mark. Men hvis De troer, jeg for den Sums Skyld lader mig behandle, som De har behandlet mig, tager De grundigt fejl. — Forbløffet sagde Hr. von Quaade: Men hvem er De da? — Jeg nævnte mit Navn, og neppe havde jeg sagt det, før Gesandten var som forvandlet: Men saa kender vi jo hinanden, ikke sandt? Vær saa god at komme indenfor. Jeg troede, De var en Haandværkssvend. Her løber jo saa mange og plager mig.

Jeg erfor da deraf, hvad Modtagelse en Haandværker plejede at faa hos den danske Gesandt.

Hr. von Quaade førte mig ind i sin Dagligstue, skrev Attesten til mig, satte Segl under den, og da der faldt et Par Draaber Lak ved Siden af paa Papiret, rev han trods mine Protester Dokumentet itu, og skrev med endnu større Omhu et nyt Bevis, som blev endnu sirligere udstyret med Legationens store Segl.

16.

Det var ikke de politiske Personligheder, der kom til at betyde mest for mig i den Tid, jeg levede mig ind i Berlin. Det var kun for Offentligheden, at de betydede mest.

Langt stærkere stod min Hu til Tankens og Kunstens Personligheder og til de Private, der kom mig venskabeligt i Møde.

En fornem russisk Godsejer, *Hr. von Leeden*, der havde været Officer, men var traadt ud af Hæren, da han med sine radikale Anskuelse ikke kunde finde sig i Disciplinen, tog mig med til en Række Forelæsninger, som Filosofen *Eugen Dühring* holdt om den Forfølgelse, de professionelle Videnskabsdyrkere til alle Tider havde udøvet mod selvstændige Tænkere. Hr. von Leeden kendte Dühring per-

sonligt og beundrede ham. Skønt jeg med Udbytte havde læst adskilligt af denne Filosof, skønt endvidere hans Blindhed og hans nyligt stedfundne Fjernelse fra Universitetet vakte Medfølelse, og skønt hans stærke Betoning af Livets Værd trods al hans personlige Modgang røbede en tiltalende Aandsstyrke, var Foredragene altfor gennemtrængte af sygelig Bitterhed og personligt Nag til at kunne gøre noget Indtryk paa mig. Hvad Dühring end talte om, Sokrates eller Giordano Bruno, Auguste Comte eller Robert von Mayr, altid saa han hvad der var hændt disse Mænd i Lys af sin egen Skæbne. Selv for Sokrates's Død havde Professorerne („der i Datiden kaldtes Sofister“) det egentlige Ansvar.

Det var mod Helmholtz at Anklagen for at have tilranet sig Robert v. Mayrs Opdagelse var rettet, men det var Fru Augusta Helmholtz, hvem Dühring egentlig vilde tillivs, da det var hende, der skulde have fordrevet ham fra hans Stilling som Lærer ved Victoria-Lyceet. I hans Bidskhed var der noget, som mange Aar senere August Strindberg kunde minde om, naar han troede sig modarbejdet eller forfulgt.

Dühring var en original og højtudviklet Aand, men i sin Polemik røbede han undertiden en næsten vanvittig Uforstand (saaledes i sine Anfald paa Lessing og Goethe) og samtidigt en Grundsum af Raahed, som skræmte. Det lykkedes da ikke Hr. von Leeden at omvende mig til ham.

Der var i Berlin en anden Filosof, som tiltrak mig og hvis Bekendtskab jeg ønskede at gøre. Han havde just ikke af Dühring faaet noget godt Skudsmaal; thi denne havde offentlig sammenlignet ham med Mordpæderasten Jastrow, der for nogle Aar siden var bleven henrettet. Det var *Eduard von Hartmann*, Forfatteren til *Det Ubevidstes Filosofi*, et Værk, der trods dets vanskelige Form var slaaet saaledes

igennem, at det i ti Aar havde oplevet otte Oplag og var blevet oversat paa Russisk og Fransk.

Hartmann stod da paa sin Berømmelses Højde. Hans Navn lyste over det tyske Aandsliv. Det var ikke synderlig overdrevent, naar det i en af Spielhagens Romaner fra den Tid blev sagt af en ung Dame, at Hartmann, Bismarck og Wagner var de tre Personer, der bestemte det nye Tysklands Fysiognomi. Han blev bekæmpet med Lidenskab, men læst som ingen anden Tænker; man fulgte med Opmærksomhed hvad der kom fra hans Pen.

Det gik ham modsat hans lidt yngre Samtidige Nietzsche. Medens Nietzsches første Skrifter ingen Opsigt gjorde, ja medens han i levende Live ganske oversaas, saa først hans Død gav Signalet til et Verdensry for ham; gjorde Hartmanns første Værk en uhørt Opsigt, saa han med ét Slag blev berømt. Senere udviklede han sig stedse mere. Ikke des mindre sank hans Ry bestandigt, og ved sin Død var han næsten glemt.

Jeg skyldte ham personligt just ikke stort, maaske alt i alt min Fortrolighed med Ideen om det Ubevidste som Grundmagt; men hans Personlighed havde paa Afstand fængslet mig, senest hans Bog om *Kristendommens Selvopløsning*. Til Gengæld havde enkelte af hans mindre Arbejder frastødt mig stærkt, saaledes det filistrøse Angreb paa Shakespeare i hans Skrift om Romeo og Julie.

Ogsaa Hartmanns Skæbne vakte Medfølelse. Den Knælidelse, der havde tvunget ham til at opgive sin Stilling som Artilleriofficer, umuliggjorde ham at bevæge sig og tvang ham til et ensomt og ensformigt Liv. Jeg søgte da ham.

Han laa udstrakt paa sin Seng i sin Lejlighed udenfor Byen i Schönhäuser-Allee. Et svært brunt Skæg flød ned over det brede Bryst; Øjnene var smukke. Medens hans Aand havde et metafysisk Præg og ikke manglede et fanta-

stisk Sving, var hans Stemme noget tør og upoetisk. Han tog venligt imod mig, indlod sig ogsaa med mig om sin Lære. Jeg havde ikke ret kunnet tage hans Fantasier alvorligt om Verdens endelige Forløsning og Guds endelige Forløsning fra Verden, denne hele Aandsfilosofi, der bevægede sig i lutter kristelige Kunstord hos en Filosof som var afgjort kristendomsfjern. Paa mine Spørgsmaal svarte han, det tidligt havde været ham klart, at Verdensprocessen maatte have et Maal, dette Maal kunde ikke være positivt, ikke være almen Lyksalighed, som var umulig og værdiløs, det maatte være negativt. Den almene Forløsning maatte falde sammen med Verdensundergangen. Og denne Forløsning var lige saa meget Guds Formaal som Verdens Formaal; thi Gud, der i alle de enkelte Mennesker havde baaret hele Verdens Lidelse gennem Tiderne, stundede, ogsaa han, mod Forløsning og opnaaede den tilsidst. I Verden var jo det Onde overvejende, men naar Verden var endelig, vilde Guds Usalighed ikke vare evigt.

Jeg hørte derpaa som paa et Digt; det interesserede mig ikke anderledes. Grundlaget for dette Digt var jo Læren om at Livet var et Onde og den Verden, vi kender, i Bund og Grund slet. Men jeg havde fulgt de Opsummeringer af Lyst- og Ulystfornemmelserne i Menneskelivet, som fandtes i de tyske Pessimisters Skrifter, og fundet dem ganske vilkaarlige, da der fattedes en Maalestok for Værdien af den enkelte Lyst og Ulyst. Og hvad Verdensaltet angik, var det min Anskuelse, at Verden saa lidet var god eller slet, som den var blaa eller gul; disse Ord kunde slet ikke anvendes paa den.

17.

I de følgende Samtaler, jeg havde med Eduard von Hartmann var to Ting mig paafaldende.

Først Arten af hans Patriotisme. Den var drøj, selvbehagelig, ikke synderlig forskellig fra den almindelige tyske Spidsborgers, baaret af Overbevisningen om at de Tyske uden videre var Jordens ypperste Folk, tysk Videnskab og Kunst i enhver Henseende de første osv. Det syntes mig besynderligt hos en Filosof.

Dernæst Arten af hans Ærgerrighed. Atter og atter kom han tilbage til at hans Samtidige ikke anerkendte ham som han fortjente. I Tidsskrifter og Aviser blev han af pur Misundelse — han sagde Ordet *Neid* med en ganske særegen Betoning — tiet ihjel, fik aldrig den Ros, som tilkom ham.

Var der nu noget, hvortil jeg i min Omgang med de Hundreder af Forfattere, jeg havde kendt, var bleven vant, saa var det disse Klager. Ingen hører dem oftere end en Kritiker, der jo til en vis Grad har det i sin Magt at raade Bod paa den Ulykke, hvorover der saa haardeligt jamres. Han føler sig tidligt som Doktor ved Hospitalet for de syge og saarede Forfængeligheder. Men det var mig i Berlin forbeholdt, for første Gang at høre disse Klager af Forfatterne i et Verdenssprog og, som i dette Tilfælde, af en Forfatter, hvis Ry gik over Jorden, en mystisk Naturfilosof, hvis Tanker omspændte Altet.

Eduard von Hartmann havde da sin Bog *Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins* under Trykken, og det var ham vigtigt at faa den offentligt omtalt af mig. Dersom jeg var villig til at henlede Opmærksomheden paa den, skulde jeg faa Bogen tilsendt, før den udkom. Jeg vægrede mig saa længe det gik an, idet jeg hævdede, at fuld Sagkyndighed besad jeg kun paa det rent literære Omraade. Men imid-

lertid havde Hartmann erfaret, at jeg var bleven Medarbejder af det store engelske Ugeskrift *Academy*, og fra det Øjeblik af, da dette rygtedes i Berlin, blev ikke blot fra hans, men fra adskillige meget notable Forfatteres Side det venskabelige Forhold til mig saare indtrængende. Det hændte mig, at jeg blev indbudt til et stort og yppigt Aftenselskab, fik Fruen tilbords, skønt jeg ikke var første Gang i Huset, og skønt jeg var meget langt fra at være den anseligste Gæst, at Fruen dernæst efter mange Omsvøb og Artigheder fik Talen ført hen paa, hvor nyttig en Omtale i *Academy* vilde være for hendes Mands nye Bog, ja det hændte, at efter dette Fruens venlige Fingerpeg Gemalen selv, som ikke altid lige nøje huskede den med Fruen aftalte Slagplan, efter Bordet gav mig en Variation af samme Tema.

Jeg forsøgte overfor Hartmann at komme uden om den Vanskelighed at skulle rose paa Bestilling, idet jeg en Aften lovede ham en kortere Notits; men næste Morgen modtog jeg et Brev fra ham, hvori han fremhævede, at med en kortere Notits var han ikke tjent; han maatte udbede sig en omstændelig Artikel. Jeg havde anmodet ham om, dog ikke at give sin nye Bog en saa lang og afskrækkende Titel, hvilende paa det uforstaaelige Fremmedord *Phänomenologie*; jeg maatte smile, da han i samme Brev, hvori han oprettholdt sit Krav paa en længere Artikel, belærte mig om, at han ikke gik paa Jagt efter Popularitet, ikke valgte sine Titler med den halvdannede Læser for Øje osv., ret som var det for min Skyld, jeg havde anmodet ham om at ændre Bogens Navn. Senere kom han øjensynligt til en bedre Erkendelse, thi allerede i andet Oplag strøg han af Titlen det fremmede Ord.

I sit store Værk om Eduard von Hartmanns filosofiske System tager Dr. Arthur Drews med en vis Ret den fremragende Tænkter i Forsvar mod det Smædeord *Reklame-*

filosofen, som Modstandere heftede ved ham paa Grund af de Prospekter, som Hartmanns Forlægger udgav, og hvori alle mulige Domme, der nogensinde og nogetsteds var fældede over Forfatteren og hans Værker, blev forelagte Publikum. Men saa helt udelagtig i disse Prospekters Tilblivelse, som Dr. Drews gør Hartmann, var han visselig ikke. De sysselsatte ham meget.

Jeg oplevede i Berlin et pudsigt Vidnesbyrd derom. I 1877 ankom til Byen (vistnok fra Amerika, dog maaske ogsaa fra en Provinsby) en gammel, fin og klog, men i Hovedstaden vejevild Mand, ved Navn *Ernst Kapp*, der havde skrevet en højst værdifuld Bog *Grundlinien einer Philosophie der Technik*, en Fremstilling af de menneskelige Redskabers Udviklingshistorie fra Kilen, Hammeren og Øksen til de sindrigste moderne Maskiner — en Ide, der i vore Dage er bleven behandlet af Remy de Gourmont i *Une Loi de constance intellectuelle*. Ernst Kapp gik for at henvende Opmærksomheden paa sit Livs Arbejde til forskellige Mænd, hvis Navn han kendte, og bad dem, om muligt, gøre noget for ham, kom deriblandt ogsaa til mig, der ikke mægtede stort, og til Hartmann, der mægtede adskilligt mere. Men denne forstod Sagen omvendt. Han satte foreløbigt den gamle Kapp i Arbejde for sin egen Hæder. Netop da skulde der udsendes et udførligt Prospekt med Udtog af Anmeldelser fra Tyskland og Udlandet, fra den ny og den gamle Verden, og af disse skulde der drages størst mulig Nytte. De burde ordnes i Grupper, de lovprisende, de neutrale, de dadlende og nedrakkende. Nogle af dem kunde tjene to Gange; man skrev f. Eks. over ét Uddrag: „Professor, Dr. Lasson siger“, over et andet: „I *Deutsche Rundschau* hedder det“, skønt Talen var om en og samme Artikel. Et vigtigt Spørgsmaal var det fremdeles, i hvad Orden Brudstykkerne skulde følge. Burde man be-

gynde med at slaa Forfatterens Betydning fast gennem de stærkeste Lovord for overvældende Genialitet, og saa slutte med Haansord, der tabte sig som Soldaternes Smædeviser bag Triumfatorens Vogn, eller var den omvendte Orden at foretrække? Den gamle Ernst Kapp fik meget Hovedbrud dermed. Endelig blev Sagen ordnet saaledes, at man begyndte med Mordpæderasten Jastrow (i Dührings Angreb paa Hartmann) for at ende med de stærkeste og mest gennemtrængende Basunstød for Geniet, der overstraaede alle Medbejlere og satte Tidsskel.

Intet ligger eller laa mig fjernere end at bedømme en overlegen Aand, saa selvstændig og lærerig som Eduard von Hartmanns, efter smaa menneskelige Svagheder, der naturligt udviklede sig hos Den, der, mishandlet ved et Slag af Skæbnen, var udespærret fra virksom Deltagelse i Samfundslivet og henvist til sig selv og til sit eget.

Jeg er da ogsaa altid vedblevet at læse Hartmanns Bøger opmærksomt og af dem at tilegne mig, hvad der kunde give mine egne Tanker Næring; men jeg trak mig dengang tilbage fra hans Person, da jeg følte mig mindre beriget end benyttet ved den personlige Omgang.

18.

Der var andre og yngre Tænkere, med hvem jeg snart kom i venskabelig Forbindelse. Gennem Steinthal lærte jeg en ung Filosof at kende, med hvem jeg indtraadte i et meget livligt og stadigt aandeligt Samkvem, *Friedrich Paulsen*. Paulsen er nu en højtanset Professor i Filosofi ved Berlineruniversitetet, som han trods Tilbud andetsteds fra, da han var yngre, aldrig har villet forlade. Han var da en ung Doktor, som mange Eftermiddage hentede mig til en Spadseretur i Thiergarten.

Friedrich Paulsen gennemløb i de Aar, jeg levede i Berlin, flere Udviklingstrin. Da jeg lærte ham at kende, var han en lidenskabelig Beundrer af Stuart Mill og stærkt optaget af den engelske Retning i Filosofien. Senere gik han sine egne Veje og gjorde et Sving over mod den kristelige Socialisme. Paulsen er en Slesviger (fra Nordfriesland), men helt og holdent tilhørende den tyske og fremmed for den skandinaviske Dannelseskres, en Mand med et Lutherfysiognomi og en Holdning, som nedstammede han fra kraftige og selvstændige Bønder. Omgangen med ham var befrugtende for mig. Vi traf hinanden maaske netop paa et Tidspunkt i vort Liv, hvor vi nogen Tid kunde være noget for hinanden. Levende i en Kres, hvor det saakaldte Frisind blev højt skattet, var Paulsen paa sin Post mod det Filisteri, hvortil det forfaldt. Særligt var den Berlinske Presse ham højligt imod, og han var udtømmelig i Paavisning af dens Brøst. Vistnok gennem ham lærte jeg Wuttke's betydelige og nedslaaende Bog at kende *Die deutschen Zeitschriften und die Entstehung der öffentlichen Meinung*, en Bog, der har Gyldighed langt ud over det tyske Rige. Meget optaget var Paulsen i hine Kulturkampens Dage af den Uret, der gjordes det katolske Parti. Han gik saa vidt, at han foretrak den katolske Art af Religiositet for den protestantiske. Særligt den protestantiske Søndagsprædiken var ham imod. De lutherske Præster har prædiket Religionen ud af Sjælene, sagde han tidt. Og han priste paa Prædikenens Bekostning Messe og Orgelspil.

Paulsen var en yderst skarpsindig Erkendelsesfilosof, god at faa Forstand af. Men han var i sit inderste Væsen en Moralist. Det var derfor intet Under, at han kun nogle og fyrretyve Aar gammel, skrev sin *Etik*. Han anvendte moralske Grundbegreber med Sikkerhed og Fasthed.

Paulsen hørte dengang ikke til dem, som betragtede

Oprettelsen af det tyske Rige som en stor Bedrift. Han tillagde ikke, hvad han kaldte *diese äussere Zusammenballung der deutschen Staaten* nogen overordentlig Betydning. Han fandt, at Kants og Goethes Tidsalder var en større Tid end denne, skønt den af Historieskriverne betegnedes som Søndersplittelsens usalige Tidsrum. Han udbrød en Dag: Hvad vilde Herder sige til dette Prøjservæsen! Om end ganske gennemtrængt af den ypperste tyske Kultur var han saa fordomsfri overfor den franske, at han paa en Udstilling af tyske og franske Slagmalerier fra den sidste Krig stillede Neuville's Krigsbilleder himmelhøjt over Camp-hausens og Bleibtreu's. Det var i hine den tyske Selvfølelses opbrusende Dage ikke en saa naturlig Ting som i senere Tider.

Paulsens Væsen var Djærvhed, men en Djærvhed, der havde sit Smil og sin Ynde.

19.

Hos ham traf jeg enkelte unge Filosofer som *Bruno Erdmann* og den sjældent skarpttænkende og selvstændige *Tönnies*, der begge senere har gjort deres Navne bekendte.

Til hans Kres hørte ogsaa en højst indtagende og hjertevindende ung Mand, *Dr. Johan Heller*, Privatdocent ved Berlineruniversitetet, høj og slank, lidt foroverbøjet, en af dem, hvis blotte Indtræden i en Stue fornøjer. Han havde været Lærer for den unge Prins Wilhelm, den nuværende tyske Kejser, og ledsaget den da tyveaarige unge Fyrste paa hans Rejse til England. Han havde ikke modtaget et Indtryk af ham, som svarer til det, Kejseren senere har gjort paa sit Folks Fantasi. Efter hans Opfattelse kunde Prinsen vel Engelsk som Tysk, da hans Moder var engelsk, og han talte ret godt Fransk, var ogsaa blevet stoppet og proppet med en Mængde Kundskab og Videnskab af forskelligste

Art; men intet af dette var blevet levende Virkelighed i ham. Da Heller havde god Dømmekraft, maa det antages, at Prinsen forholdsvis sent er modnet.

Jeg kom til at holde saa meget af Dr. Heller, at jeg stadigt gik paa Hospitalet og forhørte mig om hans Befindende, da han pludseligt blev syg. Det var et Slag for mig, da jeg en Morgen til Svar paa min Forespørgsel af Sygeplejersken fik Svaret: Dr. Heller døde iaftes. — Saa megen Forstand og Dannelse, saa megen medfødt Gratie i Væsen dræbtes i Spiren uden at sætte Frugt eller efterlade sig Spor andensteds end i nogle Samtidiges Erindring.

20.

Paa egen Haand gjorde jeg Bekendtskab med en ung Tænker, der senere blev næsten berømt blot ved den Forbindelse, hvori hans Navn blev sat med et andet større Navn. En Dag traadte ind til mig en ung Mand med distingveret Ydre og mørkt tækklippet Haar, der forestillede sig som *Dr. Paul Rée*, Forfatter af en Bog *Der Ursprung der moralischen Empfindungen* (1877), som han overbragte. Bogen var et flittigt og lødigt Arbejde, men indeholdt intet synderlig Nyt for den, der var inde i de engelske Empirikers Skrifter.

Da han havde talt nogen Tid med mig om sine Grundtanker, sagde han: Tillader De, at jeg indfører en ung Pige hos Dem, som er i høj Grad filosofisk begavet og har gjort alvorlige Studier? — Meget gerne. — Det er en tyveaarig Russerinde, hendes Navn er Lou von Salomé. Vi har allerede i længere Tid gjort Rejser sammen. Men der er én Ting, jeg maa sige Dem straks; hun er ikke min Elskerinde. — Deres Meddelelse var overflødig, svarte jeg. Deres Forhold til den unge Dame er mig uvedkommende, og jeg

nærede ingen Formodninger. Men da De taler saa aabent til mig, saa sig mig, om den unge Piges Slægtninge intet har imod, at De og hun saaledes rejser omkring i Europa? — Nej, sagde han, jeg har et saa solidt Renommée, at Ingen tager det ilde op.

Kort Tid derefter bragte han mig en Pakke med lyriske Digte og bad mig indtrængende at læse dem og sige ham min Mening om deres Værdi. Det var Digte af Frøken von Salomé, der skønt Russerinde skrev Tysk, ja tyske Vers, og til min Forundring var det lutter sværmeriske Digte, alle rettede til en Mand, om hvis Identitet jeg ikke kunde være i Tvivl, siden Réé's Ydre, hans Holdning, hans Ansigtstræk var livagtigt skildrede i dem.

Han havde da allerede bragt den unge Dame, en høj og tiltalende Blondine, mærkeligt inde i Filosofi, paa det Tidspunkt især en Kenderinde og Beundrerinde af Schopenhauer. Hendes aandelige Udvikling havde, som jeg erfor, gjort det stærkeste Indtryk paa en hel Kres af unge Docenter ved Berlineruniversitetet. Mænd som Dr. Otto Seek, den senere bekendte Historiker, talte ikke mindre anerkendende om hende end Dr. Réé.

Hun og han havde da et Samliv med Nietzsche i Sorrento bag sig. De skulde et Tiaar derefter begge blive berømte ved deres Forhold til ham. Det eneste Digt, Nietzsche har udsat for Kor og Orkester, er en *Hymne til Livet* af hende, og efter Nietzsches Udsagn har Réés Bog om de moralske Følelsers Udspring vakt hans egne Tanker til punktuelt Modsigelse. Sikkert har imidlertid Tankegangen hos Réé en Tid lang ikke vakt alene Modsigelse hos Nietzsche*), og en kort Tid synes ogsaa Frøken von Salomé som

---

*) Samlede Skrifter VII 620.

hans Elev at have gjort et vist Indtryk paa ham, indtil det snart kom til Brud dem imellem.

21.

Et af de Huse, hvor jeg straks efter min Ankomst følte mig bedst tilpas, var den udmærkede Advokat, Justizrath John Simsons.

John Simson var en yngre Broder til den berømte Martin Eduard Simson, Præsident for Nationalforsamlingen i Frankfurt 1848, senere for den prøjsiske Landdag, og paa dette Tidspunkt for den i Leipzig oprettede Rigsret. Han stammede fra Königsberg, var en svær, meget smuk Mand, med prægtige Øjne og en klog Skaldepande. Han havde et Hjerte af Guld. Blot det at være i hans Nærhed var behageligt. Han bragte sund Sans, uendelig Godmodighed, et godt Hoveds sikre Skemt med sig. Mest tiltalte dog den overstrømmende Hjertelighed hos en saa klog Mand. Den var da heller ikke mulig uden en Grundsum af tiltalende Naivetet. Tiltrods for at han som Advokat havde gjort et umaadeligt Antal Forbryderes Bekendtskab og sad inde med stor og solid Menneskekundskab, kunde han nu og da udtrykke sig barnligt. Men han var af dem, der gjorde En glad blot ved at holde af En. Og han var saa indtagende, fordi han forenede den ligefremmeste Hengivenhed med de stiveste gammeldags Former. Han brugte uden et Smil i Tiltale til mig, der var en Snes Aar yngre end han, Udtryk, som til Nød kunde været paa deres Plads, henvendte til en ældgammel eller fyrstelig Beskytter. *Nein, mein verehrter Gönner!* og deslige.

John Simson var en Madkender og Vinkender af Rang, og det bidrog til det Velbefindende, man følte i hans Ungkarlehjem, at man ingensteds fik saa udsøgte Ting at spise

og at drikke. Som en meget formuende Mand saa han oftere Gæster hos sig, især sine Byesbørn fra Königsberg. I hans Hus traf jeg f. Eks. fra først af Billedhuggeren Siemering og Malerne Gräf og Brausewetter, alle fra denne By. Men han kendte iøvrigt saa at sige hele Berlin, var kommen i Berøring med Alverden fra Statsmænd og Kunstnere til det laveste Forbryderpak.

En Dag traadte han ind til mig med yderst oprømt Mine: George, *mein Herzensjung!* Ønsk mig til Lykke, jeg har et vanskeligt og subtilt Arbejde bag mig. Jeg har idag reddet et Menneskes Hoved og faaet ham *pure* frikendt. — Hvor kunde saa dræbende en Mistanke samle sig mod en Uskyldig? — En Uskyldig! George, min Ven? Er De forrykt? Hvad Ære var der da ved det! Min Klient er det værste Krapyl, der har gaaet paa to Ben. Han har slaat sin Kone ihjel saa vist som jeg staar her. Deri laa jo netop Vanskeligheden ved at forsvare ham og især med et saadant Resultat. Men tænk Dem! Slubberten takkede mig ikke engang, da det Hele var forbi, han, som dog skylder mig sit Liv. Jeg sætter naturligvis ikke megen Pris paa Tak fra de Læber: men saa megen Velopdragenhed kunde han dog have vist. — Og Simson udviklede mig, at Talen var om Ejeren af en Forretning for Insektforgiftning kaldet *Myko-thanatos*, hvis Hustru var fundet dræbt af Gift, mens Ægte- manden, der bevisligt forud havde givet en anden Kvinde Ægteskabsløfte, paastod, at hun havde villet tage sig selv af Dage, og at han paa hendes indstændige Bøn alene havde ladet sine Gemmer med Gift staa aabne.

Simson havde saa pudsige Udtryk for Misbilligelse som for Agtelse og udtalte dem uden et Smil. Til en Forfatter, der lige havde opgivet en Forlægger, om hvis Redelighed han efter Forfatteres Vane nærede Tvivl, for at træde i Forbindelse med en ny, til hvem han efter Forfatteres Vane

knyttede megen uhjemlet Forhaabning, sagde Simson: Tilfredsheden med Deres ny Forlægger gør Deres Hjerter Ære; jeg har netop nylig haft en Sag at føre mod ham, og uden afgjort Held; *er ist hart um die Ecke des Zuchthauses herumgekommen.*

Faldt Talen paa Forholdet mellem de to Køn, kunde Simsons Naivitet vise sig i det klædeligste Lys. Han troede paa alle tvivlsomme Forholds Uskyldighed. En ældre Maler, en fin Mand, var bleven indviklet i en uhyggelig og modbydelig Pengeafpresnings-Sag. Tilsidst blev han anklaget for Mened; han havde nemlig svoret, ikke at have staaet i Forhold til en Model, hvem han bevisligt aldrig kunde løsrive sig fra, med hvem han foretog sine Rejser og hvem han stadigt afbildede nøgen. At Manden burde reddes, ifald det blot var muligt, det var klart. Hans værste Skyld var den, ved et fortvivlet Middel at have villet undgaa en Skandale, ondsksfulde Mennesker vilde styrte ham i. Men Simson var fuldt og fast overbevist om, at Malerens Forbindelse med Modellen tiltrods for de mest overbevisende Indicier havde været et rent kunstnerisk. Og han indviklede sig i de sindrigste Teorier om, hvorledes Forholdet mellem Kunstner og Model var et Forhold af ganske, ganske særegen Art, uden Sammenligning med noget andet Forhold paa Jorden, Teorier, som vilde have vundet Bifald hos Billedhuggeren Rubeck i Ibsens sidste Drama, men ikke kunde godkendes af Andre.

Trods Simsons ubetingede Diskretion havde man det Indtryk, at han, smuk og indtagende som han var, i sine yngre Dage havde været en Mand, i hvem mange Kvinder fandt Behag. Han sagde aldrig et Ord om sit Forhold til det andet Køn. Men da Talen en Dag faldt paa en Mand, der var bleven beskyldt for dette eller hint, med Hensyn til hvilket Simson kraftigt tog ham i Forsvar, og jeg saa

sagde: De vil dog ikke negte, at han har en Svaghed for Kvinder, svarte Simson med denne morsomme og mig ganske nye Anvendelse af et Horatsisk Vers: Ej hvad!

Hanc veniam petimus damusque vicissim.

En Dag kom Simson til mig med nedslaaede Miner: George, *mein verehrter Gönner!* denne Dag er den tristeste i mit Liv! — Hvad er der dog hændt? — Tænk Dem, jeg stiger op paa en Sporvogn; den er fuldt besat; jeg bliver udenfor; da rejser en ung Dame sig fra sin Plads og tilbyder mig den. Jeg afslaar naturligtvis. Men hun bliver ved sit med Udbruddet: *Dem Alter die Ehre!*

Han var da ikke stort over 50 Aar, men saa adskilligt ældre ud, og blev sig først ved den unge Piges Artighed sit Udseende bevidst.

Han levede ikke ti Aar derefter, blev altsaa ikke gammel. Savnet blev han af de mange, hvem han havde været en Ven, og af de sikkert ikke faa, smaa fattige Embedsmænd og Kunstnere i hans Kres, for hvem han havde været et Forsyn.

22.

Rudolf Siemering var den første Billedhugger, jeg i Berlin lærte at kende.*) Hans solide, djærve, østprøjsiske Væsen var vindende, og jeg følte mig tiltalt af hans Kunst, der uden egenlig Genialitet var alvorlig og ægte. Efter lange Kampe var han trængt igennem, havde store Bestillinger til Tyskland (Luthermonument, Gräfemonument) og særligt til Amerika, hvor han var slaet an. Snart udnævntes han til Bestyrer af Rauchmuseet, og opslug sin Bolig derved. Man

*) Samlede Skrifter XIV 360.

trivedes i hans Hjem; hans Hustru var sjældent smuk og fintdannet, dennes Søster var det neppe mindre, og Svogeren Dr. Lewin, som skrev i *Die Gegenwart*, var en Kunstkritiker af meget høj Rang, som havde Mod til Ros over det endnu ikke anerkendte. Han døde desværre ung.

Af de gamle store Kunstnere saa jeg ret jævnlig *Adolf Menzel*, som var imødekommende og trods sin tilsyneladende Barskhed baade elskværdig og barnlig. Ganske urimelig var han i sine affærdigende Domme over de franske Impressionister; men hans Modtagelighed strakte sig ikke ud over Grænserne for hans eget Talent. Det var lærerigt for mig at se det gamle Prøjsens Aand legemliggjort i en moderne Kunstner.

Ludwig Knaus, der jo ikke kunde maale sig med ham, men dog indgød Respekt og Sympati, traf jeg nu og da i literære Krese. Blandt ringere Malere saa jeg tidt hos Simson den nævnte Königsberger *Otto Brausewetter*, en lang, mager Mand med uredt Haar, som havde godmodigt Lune og naturligt Vid. Han gjorde store Historiemalerier i noget gammeldags Stil, først mere romantisk, saa mere realistisk holdte.

Dog ganske kort efter min Bosættelse i Berlin lærte jeg en Kres af yngre Kunstnere at kende.

Bjørnstjerne Bjørnson, der meget jævnligt skrev til mig og hvis rige, virksomme Sind nu aabnede sig for mig under stadigt aandeligt Samkvem, bad mig modtage hans attenaarige Søn Bjørn, der var Elev ved Konservatoriet i Berlin og derefter blev tysk Skuespiller. Den unge Bjørnson indfandt sig, rødhaaret og frejdig med et Ansigt fuldt af Fregner, og gjorde et oplivende Indtryk. Han traadte gerne ind med et Smil og kastede i Almindelighed til Indledning af Samtalen et Fotograf af sin sidste Forlovede paa mit Skrivebord, altid en smuk Pige, som gjorde hans Smag Ære; han forlovede sig

gerne hver Maaned eller hveranden paany. En Dag i Marts 1878 sagde han til mig: „Tillad mig at indføre en ung Mand hos Dem, der gerne vil male Deres Portræt; han er 25 Aar gammel, norsk af Fødsel, men en Verdensmand, meget velopdragen, slet ikke nogen Nordmand“.

Saaledes kom *Christian Krohg* til mig. Og da han havde baade Bolig og Atelier sammen med en anden ung Kunstner, paa 21 Aar, ved Navn Max Klinger, lærte jeg samtidigt denne at kende. Og begge ret intimt; thi paa det Portræt af mig, som Krohg da begyndte, malte han i Reglen en halvanden Time hver Formiddag, og Maleriet tog fulde ni Maaneder, uden derfor at blive det Mesterværk, det maa-ske var blevet, ifald Krohg havde erklæret det for færdigt, da en Fjerdedel af Tiden var gaaet. Først syntes det nemlig godt; senere blev det mere og mere besynderligt, alt som Farverne antog Karakteren af Lagkage. Da Gussow, de unge Mænds Lærer, da Berlins mest fejrede Portrætmaler, kom for at bedømme Billedet, var han ikke helt fornøjet, men antydede med Fingren, hvor Maleriet for ofte var blevet forbedret. Der gik endnu nogle Aar, før Kristian Krohg naaede sin Højde som djærv og oprindelig Maler. At han skulde udvikle sig til en udmærket Skribent med en altid lige sikker og uimodstaaelig Humor, Norges første Journalist, lod sig dengang ikke forudse. Han havde paa Ungdommens Vis Munden fuld af Teorier, og søgte den yderligst gaaende Synsmaade op for at vedkende sig den*).

Der var tre unge Kunstnere, som holdt sammen, de to nævnte og en *Hr. von Vogtländer*, der senere blev gift med en Datter af Kunst-Kritikeren Ludwig Pietsch. Denne sidste har ikke vundet Navn som de to første.

Max Klinger var en højst tiltrækkende Omgangsven,

---

*) Samlede Skrifter VII 672.

stilfærdig og dyb. Selvfølgelig var han dengang i alle sine Anskuelser højst radikal. Skønt han straks i sine Penne-tegninger indlod sig paa Fremstillinger af Kristi Historie, skulde dengang Ingen formode, han nogensinde vilde naa til den Fordybelse i kristeligt Følelsesliv, som senere Malerier af ham røber. En Dag, da han var sysselsat med en Penne-tegning: Mænd, der omkring et Bord sidder fordybte i en eller anden uhyggelig Plan; spurgte han: Hvad forestiller det? og da Svaret faldt: En Falskmøntnerbande, tænker jeg — svarte han med et Smil: Omtrent; det er Apostlene som aftaler, at Jesu Lig skal forsvinde af Graven.

Klinger var dengang fortrinsvis Raderer og opnaede snart Mesterskab i denne sin Kunst. Han udførte dog ogsaa adskillige Malerier, og kasserede af og til et, der syntes os andre baade oprindeligt og fængslende, saaledes et, der forestillede Soldater, som under en Hagl af Granater gaar gennem en Skov. Han var iøvrigt, som det stemmede med hans Tyveaarsalder, forelsket, og skønt han ikke sagde et Ord derom, var det dem, der stod ham nær, ikke vanskeligt at iagttage, hvilken uheldig Indflydelse den Udkaarne udøvede paa hans Velfærd. Hun plyndrede ham saa grundigt og han elskede hende saa højt, at han tilsidst, for at kunne give hende hver Mark, ikke spiste regelmæssigt til Middag og blev alvorligt syg deraf. Det Hjørnetaarn i Hohenzollernstrasse, hvor de unge Kunstnere boede paa femte Sal — sovende paa Madrasser i selve Atelieret — kaldtes af dem spøgefuldt for *Hungertaarnet*; for Klinger blev det en kort Tid bogstaveligt dette.

Han rejste bort og kom igen og var rigere paa formfulde Indfald og Ideer end nogensinde. Han nøjedes ikke med en blot kunstnerisk Dannelse, læste meget og havde sin ganske selvstændige Smag. Af Tyskerne vurderede han den glemte Jean Paul, af Franskmændene Brødrene Gon-

court, særligt deres Kunstnerroman *Manette Salomon*. Han havde været i Paris og faaet det ulideligste Indtryk af Fransk-mændenes endnu aarvaagne Tyskerhad. Da han hos Goupil havde spurgt, om man vilde udstille nogle Tegninger og Raderinger af ham, havde man til Svar spurgt ham, om han var Prøjsler, og da han skønt Sachser var for stolt til at negte det, eftersom han vel vidste, at man mente: Tysker, havde man bedt ham vente lidt, og var saa kommen igen med et Kaalhovede og andet lignende Kasteskyts, som man slyngede efter ham, da han gik.

At omgaaes ham og se ned i hans Indre, var som at se ned i en Malstrøms Dyb. Man blev Vidne til, hvorledes et Geni langsomt formede sig. Det var et Skuespil, hvortil jeg allerede nogle Gange havde været Vidne. Men det var lærerigt som intet andet.

Det var umuligt, senere i Livet at tabe Max Klinger af Syne. I Aaret 1902 udførte han paa kun halvanden Dag en Kolossalbyste af mig, som har Lighed og stort kunstnerisk Værd.

23.

Næsten straks efter min Ankomst til Berlin gjorde jeg Bekendtskab med en ung Musiker ved Navn *Kellermann*, Elev af Liszt, begejstret for sin Kunst og for sin Lærer. Han er den, om hvem det i min Bog *Berlin* fortælles at, da han ønskede at opføre Liszts *Kristus* i Berlin, hvor den aldrig var bleven spillet, men manglede Penge til at betale de udøvende Kunstnere, som han vilde dirigere, bragte han hver Aften 200 Aviser omkring for, ludfattig som han var, at skillinge den nødvendige Sum sammen. Og ham hændte det, at da det tilsidst lykkedes ham og han i sin Triumf meddelte Liszt, hvad han havde udrettet, svarte Liszt telegrafisk med et ubetinget Forbud; han vilde straffe Berlin

for Byens fjendtlige Holdning mod Paven, og glemte for denne Straf den simpleste Tak og Belønning til sin Dyrker.

Der var i Berlin andre Musikbegejstrede end ham, som jeg omgikkes; de fleste var ivrige Beundrere af Richard Wagner, der ikke forsømte Opførelserne i Bayreuth. Blandt dem blev Købmanden *Georg Meyer* mig en trofast Ven. Han skrev som ældre under Navnet *Georg Bendler yndede Romaner*.

Jeg var i Musik om end ikke ganske en Uindviet, dog en Usagkyndig. Men hvad der fra først af maaske mest vandt og stemte mig for Tyskland, var den tyske Musik. Musiken er vistnok det Omraade, hvor det, som er ypperst og enestaaende i det tyske Sjæleliv, lægger sig lettest tilgængeligt for Dagen. Og det er ikke nødvendigt at høre de største eller mest kunstnerisk fuldkomne Komponister for at fornemme den tyske Følelses Rigdom og Dybde; den simple Folkesang aabenbarer den. Den tyske *Lied* i dens Melodiøsitet og dens Fylde er et Kraftuddrag af tysk Aand, som Ingen modstaar. Baade Tekst og Toner kan jo blive overfølsomme, naar Foredraget ikke er simpelt. Men hvem der har hørt f. Eks. en Stockhausen synge, vil sande, at den tyske Sang, som undgaar dette Skær, er den første i Verden. Intet Folk har jo ogsaa haft moderne Sangkomponister som det tyske.

Den, der engang er bleven dykket ned i den tyske Sangs Bølger, har faaet en Daab, som aabner hans Øjne for skjulte Værdier i den tyske Psyche og aabner hans Øren, saa de fatter det ellers Usagte og Uhorlige i Sjælens indre Liv.

24.

Hos Simson traf jeg i Slutningen af 1878 for første Gang en Familie, i hvis rigt udstyrede Hus jeg under hele mit Ophold i Berlin blev som hjemme og i hvilket jeg lærte

en Mængde betydelige og lærerige Mennesker at kende. Dr. *Carl Bernstein*, der snart blev udnævnt til juridisk Professor ved Universitetet i Berlin, var ligesom hans Hustru født i Odessa og opdraget paa Russisk, men var naturaliseret Tysker og havde habiliteret sig som Universitetsdocent. Han var mangesidigt dannet, sad især inde med den grundigste og omfangsrigeste franske Kultur. Ham søgte Russere og Fransk mænd i Berlin foruden de Indfødte.

Rig og gæstfri som han var, aabnede han sit Hus for sine talrige Bekendte. Da han erfor, at jeg boede skraas overfor ham, bad han mig øjeblikkeligt at holde godt Naboskab for Fremtiden og viste mig fra den første Dag af vort Bekendtskab til sin Død et inderligt, opmærksomt Ven-skab, en taktfuld Hengivenhed, der gjorde tryk og veltilpas. Hans Hustru og hans Søster gav det store Hus, han førte, dets Tiltrækning.

I hans smukke Lejlighed fandtes værdifulde gamle italienske Malerier i sjældne florentinske Rammer overfor Billeder af Sisley og Monet, men især en Bogsamling af Rang. *Carl Bernstein* var en Bogelsker uden Lige. Han havde de sjældneste og fineste Sager, og alle hans Bøger var smagfuldt indbundne, mest i Maroquin. Han besad f. Eks. de første Tryk af alle Goethes Skrifter og mange første Tryk af Schillers og andre ældre Digteres, saaledes bundne. Han ejede Biblio-fil-Udgaver af Fortidens berømte Bøger som Erasmus af Rotterdams, og han havde læst, hvad han besad, i Modsætning til de Bogelskere, hvem Indholdet er ret ligegyldigt.

Forbunden med *Carl Bernstein* var ved et hjerteligt Ungdomsvenskab *Georg Treu*, da Assistent ved Museet i Berlin, tidligere ved Eremitagen i St. Petersburg, nu den navnkundige Direktør for Skulptursamlingen i Dresden. *Georg Treu* var ligesom *Bernstein* oprindeligt Russer, og de to

unge Mænd havde kendt hinanden Livet igennem. Treu havde en Tid lang ledet de tyske Udgravninger i Olympia og paa Stedet fundet de to eneste Hoveder af Skopas, som kendes. Han medbragte i det Bernsteinske Hus en Sum af Kunstforstand og nye Ideer om Kunst, som afgav et Gærings-element i Samtalerne. Før nogen anden kæmpede han for farvet Billedhuggerkunst i Nutiden, efterviste ogsaa, at Grækerne ingen anden havde kendt. Da Bernstein hos mig havde gjort Klingers Bekendtskab og denne snart var en hyppig Gæst i Huset, blev Treu tidligt opmærksom paa Klingers store Evner og har Livet igennem, maaske mer end nogen anden, virket for at bane den en Tid lang omstridte Kunstner Vejen til skyldig Anerkendelse.

25.

Vistnok gennem Treu blev Bernsteins Hus et Samlingssted for Kunstkere og Arkæologer. Der traf man *Alexander Conze*, Direktøren for Berlins Antiksamlinger, der havde en lang Række Studierejser i Grækenland og paa de græske Øer bag sig og som havde en Hovedandel i Gennemførelsen af de pergameniske Udgravninger, som netop da sysselsatte den dannede Almenhed i Tyskland. Man glædede sig over, at Bismarck under Forhandlingerne med Tyrkiet havde sikret Hovedstaden Originalværkerne, medens de Mænd, der havde indgaaet Aftalerne med Grækenland angaaende Olympia, til Bismarcks Ærgrelse havde vist det Ædelmod at nøjes med de blotte Afstøbninger.

Hos Bernsteins saa jeg ogsaa *Wilhelm Bode*, den nu berømte Direktør for Berlins Malerisamling, som han har hævet til en Samling af første Rang, dengang Leder for Afdelingen *Kristelig Plastik*. Hans Studier af middelalderlig og Renæssanceskulptur i Italien er ikke blot blevne nedlagte

i værdifulde Bøger, men har ført til Berlins Erhvervelse af sjældne Kunstskatte, hvis Værdi man andensteds ikke forstod. Louvre-Samlingen havde saaledes afvist den for lange Tider siden ranede og bortførte sienesiske Putto af Donatello som et Arbejde fra det 18. Aarhundrede (!), da Bode købte Figuren og gav en højere Pris for den end den, som blev krævet af Sælgeren. Den kloge Mand, hvis Stil-sans var og er saa skarp, havde et svagt Helbred, og gentagne haardnakkede Aarebetændelser har hindret ham i hans Virksomhed uden dog at gøre den væsenligt Afbræk.

Efter ligesom Treu at have medvirket ved Udgravningerne i Olympia kom *Adolf Furtwängler*, nu en af Tysklands mest skattede Arkæologer, til Berlin og saas jævnligt i det Bernsteinske Hus. Han var fra 1880 ansat ved Museet, var endnu i Tyverne; men allerede saa fremragende, at han vakte Familiens levende Interesse.

Ved de store Aftenselskaber i Spielhagens Hus — han modtog gerne en Aften hver Uge en Maaned igennem — traf jeg første Gang den Mand, hvem Udgravningerne i Olympia oprindeligt skyldtes, da han som Kronprinsens tidligere Lærer havde interesseret denne for Foretagendet, Professor *Ernst Curtius*, Forfatteren af *Græsk Historie*. Han kom ofte til Bernsteins. Den smukke Mand med det fine, ganske skægløse Ansigt, uverdsligt nobel, dannede den skarpeste Modsætning til sin Kollega Mommsen, den romerske Histories Forfatter, hin sart, idealistisk, denne strid, ogsaa som Historiker stadigt Realist, der interesserede sig for Køkken og Kælder saa fuldt som for Palads- og Tempel-Ruin, medens Curtius altid syntes at bevæge sig i overjordiske Egne. Fru Curtius var en anderledes kraftig og umiddelbart livfuld Natur; hun var statelig og tiltalende, en ægte Professorhustru, der vilde have Udbytte af sine Samtaler. Hun spurgte En ud, ikke om det Private, men om

aandelige Ting, drøftede i det Uendelige menneskelige, videnskabelige, kunstneriske Spørgsmaal med En, fordomsfrit, eller dog saa fordomsfrit, som det var muligt for en til Hoffet knyttet og stærkt upraktisk tysk Professors Hustru at tænke. I mig, hvem hun ellers ret godt led, troede hun af og til at spore Tyskerhad. Men hun smilte kun af det.

26.

Det var jo overhovedet ikke alene af Mændene, jeg i de nye Forhold lærte tysk Væsen at kende. Der var blandt Kvinderne adskillige, som gjorde stærkt og uudsletteligt Indtryk, saaledes enkelte af Emigranternes unge Døtre, i hvis Væsen den nordamerikanske Opdragelse paa en vindende Maade havde frigjort og udviklet den lødige tyske Kultur. De af Naturen vemodige og entusiastiske havde derovre faaet vækket og skærpet deres Kritik; de ungdommeligt friske og lattermilde havde derovre vundet en højere Selvstændighed. Men ogsaa det ublandet tyske Naturel kunde hos Kvinderne have Tiltrækning ved høj Forfinelse.

Den udmærkede gamle Jurist *Karl Georg Bruns*, en af de ypperste Romerretts-Forskere og Middelalders-Granskere, hvis Hovedværk er *Das Recht des Besitzes im Mittelalter und in der Gegenwart*, havde, selv fin og smuk, en Hustru og en Datter, (Fru Witte) der begge gjorde et næsten idealt Indtryk ved sjælfuld Finhed. Den gamle Dame var lige saa smuk som den unge; to ranke, smalle Skabninger, fra hvilke der udstraalede Ynde, Godhed og Forstand. Det var et haardt Slag for dem, da i 1880 Bruns pludselig døde.

Sjældent traf man egentlige Skønheder blandt Kvinderne — jeg mindes kun at have set en, en ung blændende Frøken Schlesinger, der turde være Modellen til Lyrikens Skik-

kelse paa Schapers Goethe-Mindesmærke i Berlin, og en ung Fru von Strahlendorf fra de russiske Østersøprovinser, der svarede til sit straalende Navn.

Men jeg traf Kvinder, der allerede tilaars, mindede mig om ældre Tidens Finhed, saaledes Fruerne Piagé og Siegmund, der tilhørte den Mendelssohnske Kres og under hvide Haar bevarede kvindelig Værdighed og Ynde; disse Damer var nær beslægtede med Georg Herweghs højsindede og tapre Hustru.

Blandt de Skuespillerinder, jeg i Selskabslivet traf, maa jeg nævne en eneste, den største, *Marie Seebach*, et sjældent ægte Menneske, der gjorde et velgørende Indtryk. Hun havde som tragisk Skuespillerinde triumferet i Hamborg, i Wien og i München ved Dingelstedts Mønsteropførelser, havde været gift med Sangeren August Niemann, der forlod hende for at ægte Fru Niemann-Raabe, havde saa spilt i Rusland, Holland og Amerika og levede nu i Berlin. Sin hele Formue bestemte hun til Oprettelsen af en Forsørgelsesanstalt i Weimar for fattige Skuespillere og Skuespillerinder. Den blev aabnet 1895. Hun opdrog mange unge Kvinder til Optræden paa Scenen, deriblandt den i Finlands Teaterhistorie fremragende Skuespillerinde, Ida Aalberg.

En anden udmærket Kvinde, der kom mig hjerteligt imøde og hvem jeg mindes med Taknemmelighed trods det lidet, jeg saa til hende, var *Baronesse Senfft-Pilsach*, hvis Mand var en nær Ven af den senere Kejser Friedrich, en Aristokrat, som var hævet over enhver smaaborgerlig eller storborgerlig Fordom. Hans Frue havde i sit Væsen en Varme, en *abandon*, som straks ved første Møde henrev.

I en Købmandsfamilie, hvor de pur unge Døtre, *Betty* og *Sophie Wolff*, sytten eller atten Aar gamle, var Malerinder, der røbede Talent og havde Bestillinger, tilbragte jeg gode Timer. Deres Forældres Hus mindede mig levende

om min Valg-Kusines Hus i Kjøbenhavn, der ligeledes var fuldt af unge, blomstrende Døtre. Deres Veninde, Frøken *Sabine Gräf*, nu Maleren *Lepsius's* Hustru, som selv er Malerinde, var ligeledes en yderst fin lille Skabning, blond med mørke Øjne, der i sin ungdommelige Sarthed og Opvakthed mindede om en fransk Pastel fra det 18. Aarhundredes Slutning.

27.

I den skønne Literatur var Berthold Auerbach da Faderskikkelsen. Tidligt indtog han en Plads i mit aandelige Liv. Mine Kamerater og jeg havde som unge Mennesker sværmet for Revolutionsstemningen i hans *Neues Leben*. Jeg havde ikke genlæst Bogen siden da; men jeg mindedes den med Begejstring. Og i Tyveaarsalderen havde jeg havt hans Roman *Spinoza*, hans *Dichter und Kaufmann* og især hans *Barfüssele* inderligt kær.

Jeg har andensteds skildret ham*). Her vil jeg kun bemærke, at han i Berliner Selskabslivet var Genstand for en vis Medfølelse paa Grund af hans Hustrus vanskelige Karakter og paa Grund af det ringe Hensyn, der toges til ham i et Hjem, der intet var; men at han samtidigt var Genstand for adskillig Skemt paa Grund af hans, iøvrigt barnligt uskyldige, Forfængelighed. Han troede at glæde en Tjenestepige ved, naar han ikke traf Herskabet hjemme, at meddele hende: *Ich bin der Auerbach*. Han afgav et haandskrevet Visitkort med Ordene: *Das ist immerhin ein Autograph* til jævne Folk, der ikke vidste, hvad en Autograf vilde sige, end mindre satte Pris paa den.

Men ikke desmindre var han en viis Mand, der sad inde med en umaadelig Erfaring, og som berigede, naar han

---

*) Samlede Skrifter VII 304.

øste af den, og tillige en Digter, hvis flygtige Ytringer var baarne af Fantasi, saa selv det ringeste, han sagde, forblev i Ens Erindring. Jeg mindes bitte smaa Iagttagelser, han henkastede. En Dag da han vilde indprente, hvor let den, der blot en kort Tid undlader at kæmpe for Livet, kan komme til at gaa nedenom og hjem, sagde han f. Eks.: „Med den første afrevne Veste- eller Frakkeknop, der ikke bliver syet i, begynder det uafvendelige Forfald“. Jeg har aldrig kunnet glemme den Knap.

Friedrich Spielhagen indtog en lige saa stor literær og en betydeligere selskabelig Stilling. Han førte Hus, havde en Kres af Beundrere og Beundrerinder, en større af Venner og Bekendte, var en forstandsklar, veltalende og beaandet Mand, lige saa stærkt politisk som literært interesseret.

Næst ham var vistnok *Hans Hopfen*, hvem jeg lærte at kende i det Bernstein'ske Hus, senere traf allevegne, den mest ansete Fortæller. Han var Bairer, *Naturbursch*, gik aandeligt talt i den sydtyske Joppe, havde et solidt Talent med en vis Krydderduft af Jordbunden, men var ingen tilforladelig Kunstner, kunde efter korte, kærnerige Noveller levere opspædte tre Binds Romaner, som man ikke kom igennem. Der var i hans Væsen Djærvhed, Drøjhed, god Iagttagelsesevne og nogen ubehersket Grovhed.

Et fremragende Talent som Digter og Journalist var *Theodor Fontane*, bekendt som Krigskorrespondent, som en Lyriker, der forstod at træffe Soldatertonen, og som original Prosaist. Hans Novelle *L'Adultera* blev meget beundret. Han fandt som fin Essayist med Rette, at mit Essay om Paul Heyse ikke rigtigt havde malet Manden.

28.

En Digter, hvis Poesier gik af som varmt Brød, men som ganske manglede Oprindelighed, var *Julius Wolff*, hvem

man ikke sjældent traf i Selskabslivet; han saa ud som det, han var, en brav forhenværende Landeværns-Officer, der havde udgivet *Illustrierte Frauenzeitung*. Han skrev smidige Vers og tiltalte sit Publikum mest i den versificerede Fortælling (som *Rottfangeren fra Hameln*); han forstod at lægge en gammel Tids Farve over sine Digte, idet han gav dem en Smule historisk Sminke, og frembragte saaledes den mange Damer tiltalende *Busenlatzpoesie*; paa Dansk: Brystdugs-Digtning.

Mere Liv var der i de rimende Journalisters Frembringelser, en original Berliner-Afart. Den nu længst afdøde *Ernst Dohm* var en Mester i den humoristiske, politiske Satire og en Versekunstner af høj Rang. Han havde et fint Øre og en sikker Haand, skrev med ganske samme Lethed en Feuilleton paa udmærkede Rim som i Prosa. I sine Vaner var han den ægte Kunstner-Zigøjner. En Formiddag, da jeg besøgte ham, og han lidt hurtigt vilde springe mig i Møde fra sit Skrivebord, hvorved han sad, saa han kom til at glide ud og faldt paa Gulvet, saa jeg, at han under sin løse Sloblok var splitternøgen, hverken havde Skjorte eller Underbenklæder eller Sokker paa. Han respekterede ingen Regler, gjorde hvad der faldt ham bekvemt. Han kunde, sagde hans Venner om ham, spille Alt fra Bladet, Kærligheden med.

Et Talent af beslægtet, men mindre storstilet Art var *Julius Stettenheim*, som netop da under den russisk-tyrskiske Krig skabte sin Hovedtype, den morsomme Krigskorrespondent Wippchen. Stettenheim rimede en Feuilleton om hvilket-somhelst Æmne med Virtuositet. Han var i Selskabslivet godmodig, elskværdig, taknemmelig for den ringeste Anerkendelse, som man da ogsaa redbon og af et godt Hjerter ydede ham.

29.

En betydelig Plads i Datidens Literatur indtog *Paul Lindau*, der paa én Gang udgav Ugeskriftet *Die Gegenwart* og Maanedskriftet *Nord und Süd*. Som Dramatiker og Romanforfatter var han uden Dybde; ikke uden Menneskekundskab og behændig Teknik. Som polemisk Forfatter var han i sin Smidighed og Spydighed en Legemliggørelse af Berlinerviddet, en Bryder, der var indgnedet med mangfoldige Salver, mest franske. I det liberale Parti var han en af de ikke mange, der havde faaet et stærkt Indtryk af Bismarcks Geni og som uforbeholdent stod ved det. Han havde ikke Ballast nok til at kunne være pedantisk; saa den Fortjeneste, at han med sin Gamin-Natur var uden alt Pedanteri, var forsaavidt ikke stor; men man følte sig fristet til at anerkende den, naar han fejdede mod en Julian Schmidt. Han var som Kritiker skarpsynet; blot en saadan Afhandling som den, han skrev om Victor Hugo med en parodierende Efterligning af dennes Stil, røbede sjælden Sikkerhed i Blikket for et Talents Struktur.

Selskabeligt virkede Paul Lindau vindende ved sin fuldendte Velopdragenhed. Medens en gammel, af Magtfulde svulmende Kritiker som *Karl Frenzel* selskabeligt behandlede en yngre Forfatter, som var han Luft, indlod Paul Lindau sig elskværdigt med den Fremmede, fortalte underholdende Ting, delagtiggjorde En i morsomme Iagttagelser, sagde aldrig noget dumt eller klodset. Han havde for mange Indtryk og Indfald til, som de *pauvre* Forfattere, at maatte spare dem op til skriftlig Brug.

Blot jeg tænker paa en af de ikke særdeles mange Gange, jeg har været sammen med ham, falder en Vrimmel af Smaatræk og Anekdoter mig ind, som han meddelte mig — en sympatetisk Skildring af Prinsen af Wales, nuværende

Kong Edvard, hvem han havde truffet hos Prinsen af Nassau, og som havde citeret hans spøgende Ord om Richard Wagner: *Junger Tannhäuser, alter Parcival* — en pudsig Skildring af et landligt Maaltid i Grünewald paa Lindaus Fødselsdag, under hvilket Herrerne blev besværede af Bøller, som da Politibetjente kom til, snedigt for disse fremstillede sig som de af Selskabet overfaldne. Da Politiet stod paa Nippet til at tage Bøllernes Parti, havde Lindau sagt til sin Ven Grev Wilhelm Bismarck: Sig dem dog, hvem du er, og lad os faa Ende paa Sagen! Men da Rigskanslerens Søn fulgte Raadet, svarte Betjentene haangrinende: *Graf Bismarck! dat kennen wir, dat sagen sie alle!*

Broderen *Rudolf Lindau* behandlede den ti Aar yngre Paul som et stort uregerligt Barn, han havde faaet at tage sig af, stræbte forgæves at bevæge den yngre til ikke at gøre Dag af Nat og deslige. Han havde som Diplomat og Skribent indlagt sig Ære, kjendte Japan og Kina og Amerika, og havde foruden Afhandlinger paa forskellige Sprog, særligt Fransk — han var Medarbejder af *Revue des deux mondes* — offentliggjort forskellige Noveller. Jeg havde læst dem, der foregik i fjerne Lande, som *Reisegefährten*, *Der lange Holländer* og *Die kleine Welt*. Baade ved Æmnerne og deres Behandling var de ualmindelige.

Efterat have gennemløbet Konsulbanen var Rudolf Lindau i 1878 traadt ind i den politiske Afdeling af Udenrigsministeriet i Berlin; Paul Lindau kunde da som Publicist gennem ham skaffe sig Kundskab om Politikens øjeblikkelige Stilling.

30.

En udmærket Skribent, der som Medlem af det tyske Riges Forbundsraad opholdt sig i Berlin, var Bremer Senatoren, tidligere Byens Borgermester *Otto Gildemeister*, en

af de største Sprogkunstnere, Tyskland har frembragt, Rückerts og Paul Heyses Lige. Hans versificerede Oversættelser af Byrons samlede Digtninge og af Ariosto's *Den rasende Roland* er uforlignelige. Han var i Selskabslivet, hvor jeg havde Tilknytningspunkter til ham gennem Heyse, der i hans Hustru saa sin Plejesøster, en fin, klog og tilbageholdende Mand, hvis Konversation ikke ganske svarede til, hvad man ventede sig efter at have læst hans formfuldendte Essays. Han gjorde mig i 1879 den Ære at skrive en Artikel om mig.

Blandt Skribenter, som besøgte mig og med hvem jeg oftere tilbragte en Aften, var Østerrigeren *Wilhelm Scherer*, da ordinær Professor ved Berlineruniversitetet, snart Forfatter af den *Tyske Literaturhistorie*. Han udøvede en stærk Indflydelse ogsaa ved andre tyske Universiteter og blev lidenskabeligt elsket af sine Elever. Selv var han Elev af Germanisten Müllenhof, der stillede sig saa vantro til Sofus Bugges banebrydende Undersøgelser om nordisk Mytologi. Jeg har andensteds skildret Scherer som Forfatter.*) Som Menneske var han Wiener Verdensmanden, artig og imødekommende, med megen Holdning. En styg, men aandrig Dame knyttede ham en Tid lang til sig som sin Ridder; saa giftede han sig og døde ung.

Hans Metode, gennem Fordybelse i biografiske Enkeltheder at forstaa Kunstværket psykologisk, var maaske drevet noget for vidt, men altid aandfuld og gav et lærerigt Eksempel.

Et virkeligt Venskab viste mig en noget yngre Professor i Literaturhistorie ved Universitetet, *Ludwig Geiger*, der bl. A. har udgivet udmærkede Bøger om Renaissancen i Italien og Tyskland og i en lang Aarrække *Goethe-Aarbogen*. Jeg

---

*) Samlede Skrifter VII 576.

har neppe truffet en mere trofast Natur. Hans Lærdom er overordentlig, som den først røbede sig i hans udmærkede Bog om Reuchlin, og hans Frisind ægte. Han har som Tysker en noget større Interesse for det blotte literaturhistoriske Materiale, Breve og deslige, end der trives i Lande, hvor der hersker Uvilje mod det formløse eller halvvejs formede Stof.

31.

Af andre Literatorer, som jeg omgikkes, maa jeg nævne den fine Kender af fransk Aandsliv, Professor *Immelmann*; den ypperste Gransker af Jean Paul, Dr. *Nerrlich*; Filologen Dr. *Bruchmann*, da Elev af Steinthal, der tidligere havde arbejdet under den berømte Adalbert Kuhn (Forfatteren til den udmærkede Bog om Ildmyterne), en af de unge Mænd, hvis sjælelige Finhed og ildfulde Ivren for hvad han ansaa for ret og vederhæftigt gjorde stærkest Indtryk paa mig; dernæst Historikeren *Adolf Stern*, en Ven af Geiger, der da allerede havde skrevet en god Bog om Milton og hans Tid, senere blev Professor i Schweiz; Dr. *Julius Lessing*, Direktøren for Kunstflidsmuseet, den første Fremmede, jeg hørte beklage Thorvaldsens Indflydelse paa dansk Kunst og Kunstindustri som hæmmende for dem; fremdeles Nationalzeitungs Kritiker Dr. *Eugen Zabel*, der snart ganske skulde hellige sig til Studiet af russiske Forhold, russisk Kunst og russiske Bøger; den unge Eventyrdigter *Walter Gottheil*, en Entusiast og yndefuld Poet, der alt i Tyveaarsalderen blev bortrevet af Svindsot; S. *Hensel*, der har forfattet det fortjenstfulde Værk om Familien Mendelssohn, som han tilhørte; Kammerherre *Gustav von Loeper*, den udmærkede Goethekender, Hovedmanden ved Ordningen af den i saa mange Aar alene brugelige Hempelske Udgave af Goethes Værker.

En ung Dansk, som overflyttede sin Virksomhed fra Danmark til Tyskland, bragte mig endelig i Berøring med det da yngste Kuld af Literatur-Elskere og Kritikere, den nærmeste Fremtids Mænd. Hans Navn var *Julius Hoffory*, og hans Skæbne er betegnende for Datidens danske Tilstande. I den københavnske Studenterforening havde han, der sad inde med stor Evne til at efterligne Stemmer, en Aften i sine Kameraters Kres gjort en Aarhus-Degn efter, som var bekendt for sin snurrige Røst og komiske Messen. Hoffory blev saa af en gudhengiven Sjæl angivet til Senioratet som Gudsbespotter, og der stilledes ham Valget mellem at gøre en Undskyldning eller at udstødes af Foreningen. Han, der ansaa sig for ganske uskyldig, foretrak det sidste. Da han mange Aar efter vilde habilitere sig ved Københavns Universitet, erfor han, at denne gamle Historie endnu var i levende Erindring og sikkert vilde spærre Universitetsbanen for ham. Han gik da til Tyskland, lod sig naturalisere og opnaede i en ung Alder Udnævnelse til Professor i nordiske Sprog ved Berlineruniversitetet.

Hoffory, der var mig oprigtigt og varmt hengiven, og uegennyttigt glædede sig over min voksende Navnkundighed, var Elev af Wilhelm Scherer og inderlig Beundrer af Henrik Ibsen, havde ogsaa gjort dennes personlige Bekendtskab. Han bidrog gennem sit Venskab med *Otto Brahm* og *Paul Schlenther* mere end nogen anden til at befæste Ibsens Ry i Tyskland; thi disse to unge Mænd stillede sig det til Opgave at indvie deres Landsmænd i Forstaaelsen af den epokegørende norske Digter.

Otto Brahm var da endnu Journalist og Teaterkritiker, Paul Schlenther ligesaa; begge havde dengang kun godtgjort Evner som unge Literaturhistorikere af Scherers Skole. Senere fik de som praktiske Mænd store Opgaver at tumle med. Schlenther blev Direktør for Burgteatret i Wien,

Brahm satte Tidsskel i Berlins Teaterhistorie ved Maaden, hvorpaa han ledede *Deutsches Theater*, som han nu har forladt for Lessingteatret.

Jeg var med Glæde Vidne til den Lidenskab, hvormed de antog sig Ibsens Sag som senere Hauptmanns og de andre unge Digteres, der fornyede det tyske Drama. Otto Brahm stod mig personligt nær.

32.

En Mand som Afrikaforskeren *Gustav Nachtigal*, der havde gennemvandret ubekendte Lande og var brunet under Tropernes Sol, bragte dengang et eksotisk Element ind i Berlinerlivet. — En ung tysk Købmand fra Manila *Adolf Klöpfer* hensatte os ved sine Skildringer i Egne og Forhold, som fængslede os og vakte Rejselængsler. — Pinligt følte man, hvor lidet man havde forsket og fundet, naar man traf sammen med *Brugsch Pascha* og hørte ham berette om det gamle og nye Ægypten. — Et oplivende Indtryk gjorde en ung *Montefiore* fra England, der gik som Elev paa Lazarus's og Steinthals Højskole, en meget smuk ung Mand, moderne i alle sine Synsmaader, der havde den i mine Øjne besynderlige Idé at ville være Rabbiner i London. — Hvorfor dog? spurgte jeg. — Han svarte: „Det har harmet mig at se de tidligere Rabbidere ude af Stand til at reformere, da de var blevne pekuniært afhængige af Menigheden. Det vil ikke blive Tilfældet med mig, da jeg er uafhængigt stillet.“ (Det var beskedent udtrykt; han havde en Formue af 11 Millioner Pund Sterling.)

Blandt højtragende Mænd, af hvem jeg modtog et personligt Indtryk, skønt deres videnskabelige Felt var lukket for mig, var der Romanisten *Adolf Tobler*, hvis Værker paa Filologiens Omraade er mønsterværdige og hvis Optræden i

det selskabelige Liv var simpel og fin; dernæst den store Matematiker *Karl Weierstrass*, bl. A. Sonja Kovalevskis Lærer, som imponerede mig, især ved at have det mægtigste Hoved, jeg i mit Liv har set; endelig Astronomen *Wilhelm Förster*, Direktør for Berlins Observatorium, som viste mig en høj Grad af personlig Velvilje. Förster hørte til den senere Kejser Friedrichs Kres og talte med Varme om Kronprinsessen. Er det ikke en Skændsel, udbrød han en Dag, at denne udmærkede Dame i visse Hofkrese betragtes og behandles som en Revolutionær, og det blot fordi hun har en Englænderindes Krav paa Frihed og Vilje til selv at skænke den! — Til mig sagde han et Ord, som rørte og glædede mig: De ved ikke, hvor mange Venner og stadige Læsere De har i *det Tyskland, som nu er blevet stillere.*

ARBEJDE OG ANERKENDELSE

1.

Mit første Arbejde i Berlin var den Bog om Esaias Tegnér, som jeg i Stockholm havde besluttet at skrive. Skønt Æmnet ikke var rigt og skønt det var mig vanskeligt i Berlin at samle alt det Materiale, jeg havde nødtigt, fængslede Stoffet mig fra det Øjeblik af, da jeg opdagede, at Tegnérs Sjæleliv, som det laa udfoldet i hans Poesi, ikke hidtil var blevet fuldt eller rigtigt forstaaet. Jeg var overhovedet lykkelig ved min Profession, som aldrig var kedelig, altid lærerig, paa én Gang sysselsatte og udviklede.

Det gjaldt imidlertid først og fremmest om at skaffe Penge. Da Hegel, min kjøbenhavnske Forlægger, lod mig vide, at han kun vilde udgive Skriftet om Tegnér, ifald Bogen ikke kom til at overstige tolv Ark, var der jo ikke stor Indtægt at haabe af den, og jeg maatte straks se mig om efter Udkomme. Hos Grimm læste jeg, 35 Aar gammel, disse Ord om Schiller, da han var 30: So also lag die Rechnung: eine halbverfehlte Jugend, und jetzt, wo der äusserste Termin wäre für Nachholung des Versäumten, die Nothwendigkeit elender Arbeit um das tägliche Brot zu verdienen.

Den danske Presse kom selvfølgelig ikke i Betragtning; jeg var nærmest henvist til den svenske og norske. Men en indledet Forbindelse med det svenske *Aftonbladet*, strandede paa, at jeg ikke kunde finde mig i den Tone, som Redaktøren Hr. Gödeke anslog overfor mig. Det gik glattere at komme i godt Forhold til *Stockholms Morgonblad*, et nyligt stiftet Organ; men da jeg allerede var i god Gænge med at sende det Correspondancer, gik Bladet uden Varsel ind i Februar 1878.

Imidlertid havde Redaktør H. J. Berner henvendt sig til mig og anmodet mig om Breve til *Kristiania Dagbladet*; jeg gik med Glæde ind paa hans Forslag, som imødekom mit eget Ønske; det var et fattigt Blad og Indtægterne derfor ringe; men jeg var Bladet taknemmelig for en mig dengang saa sparsomt tilmaalt Velvilje.

2.

Altsom jeg skrev Bogen om Tegnér, lod jeg den sætte i Kjøbenhavn, saa jeg under Udarbejdelsen havde Korrekturene at rette saavel paa Originalen som paa den svenske Oversættelse. Skriftet blev færdigt i Slutningen af Marts. Samme Dag, jeg endte det, begyndte jeg at oversætte det paa Tysk til *Deutsche Rundschau*, og som om jeg ikke havde nok Arbejde med dette og mine Correspondancer, havde jeg endnu paataget mig at gennemrette Johannes Magnussens Oversættelse af Shelley's *The Cenci* og forsyne Bogen med et Forord, foruden i Haandskriftet at gennemlæse og rette en saare ringe Roman af Secher: *Ægtemænd*. (Samme Secher blev senere en Snes Aar igennem min haardnakkede Angriber.)

Af Bogen om Tegnér fik jeg ikke megen Glæde. I den danske Venstrepresses hed det, at Bogens Præg var Hensyns-

fylde og at jeg havde indsuget konservative Sympatier i Berlin. Kritikeren P. Hansen af Højre udhævede, endog i det danske Konversationsleksikon, et enkelt Sted i Bogen, som Bevis paa, at der havde fundet et Omslag Sted i mine Meninger — hvad der pinte mig i dette Øjeblik, hvor Omslagene i Danmark var saa hyppige og mig saa lede — Stedet lød: „Er Ungdomskraften i sin Ustyrlighed ikke altid en Tempelskænder, og ender ikke alle bedre Mennesker i Modenhedens Aar med det ærlige Forsøg paa at sone og genoprette hvad Helligbrøde de i Ungdommens Lidenskab har begaaet?“ Dette forholdt sig til et Punkt i Tegnér's *Frithiofs Saga*, men fortolkedes saa plumt og plat, som vilde jeg dermed gøre en personlig Afbøn.

Jeg havde i min Bog beklaget mig over, at Tegnér's mindre Digte i Udgaverne var saaledes sammenrystede, at man intet Indtryk fik af Digterens Udviklingsgang. Tegnér's ultraliberale og ultrakonservative politiske Digte, Digte som *Sången*, der betegner den højeste Livsglædes, og *Mjeltsjukan*, som betegner den sorteste Fortvivlelses Periode, var komne i samme Gruppe. Ja *Mjeltsjukan* (fra 1825) var udateret stukket ind imellem et Digt fra 1812 og et andet fra 1813. Derved var det udvisket og tilsløret, hvilket Tidsskel dette Digt sætter i Tegnér's Produktion.

Digterens gamle Svingersøn, Professor C. W. Böttiger, forsvarede sig og angreb mig i et eget Flyveskrift, og medens de fleste svenske Blade omtalte Bogen velvilligt, var der enkelte som *Stockholms Dagblad*, hvis anonyme Kritik gik ud paa at hævde den vedtagne, officielle Opfattelse af Tegnér, idet den fremstillede Indholdet af min Bog paa uoprigtig og hadefuld Maade. Under disse Omstændigheder tog Carl Ploug i en lang Artikel Böttigers Parti og beskyldte mig desuden for at have fortiet hvad jeg skyldte nogle Studier af Ljunggrén, som jeg aldrig havde set for mine Øjne.

Idet jeg iagttog, hvad Møje man gjorde sig med at faa de Sandhedselementer, jeg havde fremdraget, ud af Verden, skrev jeg for mig selv: Arme Sandhed! hvilken Umag man har med at faa dig trukket op af din Brønd, og hvilken Iver der saa straks derefter udfoldes for at faa dig puttet ned i den igen!

3.

Imidlertid begyndte min Anseelse i Europa at stige. Jeg fik Anmodning om Essays fra *New Quarterly Review*, og *Academy* gjorde mig allerede i Maj 1878 et Tilbud, som jeg modtog, det, der, som alt berørt, paa én Gang lettede og vanskeliggjorde mig min Stilling i Berlin. Det var min senere Ven, Richard Garnett, Overbibliotekaren ved British Museums Bogsamling, der da allerede havde fattet levende Interesse for mig, som fik mig knyttet til det engelske Ugeskrift. Han anmeldte i *Saturday Review* den da udkomne tyske Udgave af min Bog om Søren Kierkegaard med Velvilje. Samtidigt tilegnede Edmund Gosse mig sin gode Bog *Studies in the Literature of Northern Europe* med de hjertelige Ord *To Dr. Georg Brandes of Berlin, the most distinguished of scandinavian critics, I inscribe this book with admiration and affection.*

4.

Imens gik det løs i Hjemmet med Angreb paa mig. Den Mand, i hvis Stjerner det var skrevet, at han skulde triumfere over mig, Hr. Paludan, leverede efter at den omarbejdede anden Udgave af *Emigrantlitteraturen* var udkommen, en sønderknusende Kritik af det for fem Aar siden udkomne første Oplag.

Ogsaa Rudolf Schmidt var meget virksom. Min Bekæmpelse var jo bleven denne Persons Mission, hvis Selvfølelse iøvrigt antog besynderlige Former. Han indbildte sig at ligne Goethe i Profil og gjorde især paa Rejser i Tyskland denne formentlige Lighed gældende. Han mindede mig om et Epigram af Thomas Moore:

Var ej Slavehandelen afskaffet her,
 hvilken glimrende Indtægt man da kunde faa sig!
 Man købte Hr. Schmidt for den Pris, han er værd,
 og ham solgte til den, som han selv sætter paa sig.

Hr. Julius Paludan, som fra nu af ved alle Lejligheder gjorde sig gældende paa min Bekostning, var i enhver Henseende et tro Udtryk for den i Danmark skattede Aand, ægte national, strengt saglig, dybt gennemtrængt af den ene sande Videnskabelighed. Han kunde imellem dumme sig en Smule som naar han bittert bebrejdede Froissart hans Mangel paa Sans for det dybeste og alvorligste i hans Tid, det nationale Opsving ved Heltinden Jeanne d'Arc (Froissart død 86aarig 1419, Jeanne født 1412); men det var hos denne højtbegavede Mand kun en Ynde mere. Han passede til Forholdene og blev med god Grund en Del Aar derefter Professor i dansk Literaturhistorie ved Københavns Universitet.

I Afstand tog han og hans Lige sig mindre godt ud end nærvæd. Omplantet, som jeg var, til større og rigere Forhold, paavirkede den nationale Blanding af Vedhængen ved gamle konservative Synsmaader og det smaaligste kritiske Pindehuggeri mig besynderligt.

Jeg fandt i de Dage i en dansk Bog af L. Both: *Kulsvierne og deres Omgivelser* Side 25 denne Sætning:

I den senere Tid gaar Pindehuggeriet Haand i Haand med Kulsvieriet.

Det forekom mig, som om den Sætning burde staa over Indgangen til Datidens danske Publicistik.

5.

Saasart jeg var færdig med at gengive *Esaias Tegnér* paa Tysk i sammentrængt Skikkelse — Interessen for Æmnet var for ringe til at man vilde udgive Skriftet ubeskaaret — begyndte jeg Studierne til en Bog, jeg nu agtede at skrive, en Fremstilling af Benjamin Disraeli's politiske Liv og literære Virksomhed. Æmnet fængslede mig, og paa den Bevægelse mod Jøderne, der netop da opstod i Tyskland, vilde jeg med denne Bog forsøge at give et Svar. Jeg arbejdede efter bedste Evne med Stoffet, men stadig forpint af min Mangel paa Raad til at købe mig det Utal af Bøger, jeg burde kende, altsaa af hvad jeg for mig selv kaldte min ved Pengemangel fremtvungne Overfladiskhed.

I den sidste Uge af September var jeg endelig saa vidt, at jeg kunde begynde Nedskrivningen af denne Bog; men den maatte nødvendigvis komme ud før Jul, hvis jeg skulde kunne klare Nyaarets Udgifter. Jeg havde skrevet den første Snes Sider, da en Fristelse kom over mig til at afbryde Arbejdet. I et anonymt Brev fra Norge, som jeg modtog den 21. Oktober, blev der mig tilsendt 122 Mark og 200 Francs, de tyske Penge, som Brevet sagde, til en Billet frem og tilbage til Paris for at se Verdensudstillingen der, og de franske Penge til Opholdet. Gaven var jo ikke overdaadig, især da — som jeg lang Tid efter erfor — Afsenderen var mange Gange Millionær; men min Længsel efter Paris var saa stærk og min Lyst til at se en Verdensudstilling saa stor, at jeg i første Øjeblik ikke modstod, men ilte til Gesandtskabet for at faa det dengang til en Pariserrejse fornødne Pas. Neppe havde jeg imidlertid dette, før jeg slog om, følte, det vilde være en utilladelig Letsindighed at bevillige mig selv en saadan Ferie, gik til *Rodenberg* og opnaaede Plads for den endnu uskrevne *Disraeli* i Januar-

Februarhefterne af *Rundschau*. Samtidigt sendte jeg et Brev til Hegel, og meddelte ham, at jeg nu vilde begynde Trykningen af en Bog, der skulde ud før Jul. Jeg vidste, han vilde finde Tidspunktet altfor sent, men vilde og maatte overvinde hans Modstand; jeg formelig svulmede af Energi. Bevidstheden om at jeg arbejdede for Livet, for Brødet, gjorde mig staalhaard. Nu gjaldt det: hver Time, hvert Minut var kostbart. Jeg skrev endnu samme Dag en stor Artikel til *Academy*, og næste Morgen efter en søvnløs Nat 34 Sider af Bogen. Efter et Par Dages Forløb kom naturligvis det Svar fra Hegel, at Bogens Udgivelse før Jul var umulig; men det rørte mig ikke. Jeg skrev blot i min Notitsbog: „Det *skal* gaa; det *maa* gaa; jeg vil.“ Jeg arbejdede paa *Disraeli* fra om Morgenen, gik i Seng halvtolv, stod op igen halvet, skrev til Kl. 2, og var oppe igen næste Morgen Kl. 6. Skønt jeg ikke trak mig ud af det stærkt selskabelige Liv, jeg førte i Berlin, og skønt jeg passede min Correspondance, den offentlige som den private, blev Bogen ved denne Arbejdsmetode færdig den 6. December og Korrekturerne samtidigt rettede, saa den udkom 13. December i Kjøbenhavn.

For Honoraret købte jeg mig de Bøger, jeg havde savnet til Udarbejdelsen, og begyndte straks en helt ny Formning og Udvidelse af Bogen paa Tysk, hvor den blev mer end en Fjerdedel større. Under Arbejdet blev jeg, som tidligere i Kjøbenhavn, pint indtil Afsind af Musik, ikke blot af den i i Krolls Forlystelses-Etablissement ligeoverfor mig, men især af den, der fyldte Huset, jeg beboede. Jeg skrev i de Dage (d. 6. December 1878):

Langt fra at være et Fredens Hjem er denne smukke Bygning et Hjemsted for de afskyeligste Spektakler, iværksatte ved Hjælp af det mest oprørende Marterinstrument, den nyere Tid har fuldkommengjort og bragt i Anvendelse, saavidt den saakaldte Civilisation strækker sig, jeg mener Klaveret. Endog Kælderens i et saadant Hus er en Afgrund af

Pianospil; fra Boligerne i Stuen lyder de mest buldrende Forte'r; dør boer ufravigeligt en Russer eller en Græker, der gaar paa Konservatorium og uddanner sig til Virtuoso; paa første Sal spiller Herrerne og synger Damerne hver Dag de samme Stykker; ovenover spiller Mødrene for deres Børn, og alle disse Lyde trænger blandede til det vildeste Kaos op og ned gennem de pragtfulde Porcelæns-Ovne, der staar i Forbindelse med hverandre, saa man i tredje Etage kan høre Musiken fra Stueetagen, som spilledes der i Værelset, hvor man er — og dette afgiver Hjem for *tænkende* Væsener, skal i det mindste afgive Hjem for dem, og dette rædselsfulde, mekaniske, taabelige Spektakel skal ovenikøbet være — Kunst. Kunst! I Himle!*)

6.

Det var langt fra, at jeg led ringeste Nød; jeg levede som mine Standsfæller. Ikke desmindre havde Nærings-sorgen mig i Struben, idet jeg uafbrudt og nøje maatte passe paa at have ethvert lille Arbejde færdigt saa betids, at jeg ikke kom til at staa uden Penge. Det vilde ogsaa være lykkedes, ifald Forlæggere, Tidsskriftsudgivere, Redaktører havde leveret Honoraret saa punktligt som jeg mine Artikler. Men det skete sjældent eller aldrig. Der var Ingen, som bedrog mig. Men Forlæggere og Udgivere var ligegyldige for, om Betalingen kom nogle Dage eller Uger senere, og saaledes var jeg ret jævnlgt i Forlegenhed. En Majdag havde jeg kun fire Mark tilbage, en Junidag kun en Mark. En Eftermiddag maatte jeg negte mig hjemme for en ung Gesandtskabssekretær, fordi det var mig umuligt at byde ham en Kop The, og det var Thetid. I Sommeren 1878 maatte jeg sende Afbud til et Selskab, hvor jeg ventedes, fordi jeg ikke havde Penge til en Vogn. Det blev efterhaanden som en Sport, et Spil at sørge for, der altid til rette Tid var Penge i Huset. Arbejdsgiverne i de højere Fag tænker sjældent paa, hvad Betydning det har for Aandsarbejderen at faa sin Betaling punktlgt. Jeg lærte det i hint Tidsrum

---

*) Samlede Skrifter XIV 178.

at kende, og blev siden des opmærksommere for, ikke paa min Side at lade nogen vente paa sin Løn.

Mest plagede mig Umuligheden af at skrive noget, der slet ikke betalte sig. Jeg havde paa hin Tid den største Lyst til at sysle med Ovid og give en Skildring af ham som Menneske og Digter, men opgav Æmnet som et, til hvis Behandling jeg aldeles ikke havde Raad. Endnu umuligere var det mig naturligvis at følge min Lyst til at sætte mig ind i et eller andet uden at jeg dermed forbandt et praktisk Øjemed.

7.

I Maj 1879 havde jeg fuldendt Bogen om *Lord Beaconsfield* paa Tysk. Ikke længe efter fulgte en engelsk Udgave; den indbragte lidet, da den tyske Forlægger havde sikret sig Halvdelen af Forfatterhonoraret, og da Oversætterinden fik det meste. Hun var ikke sin Opgave voksen, oversatte fra Tysk og begik grove Fejl, forvekslede f. Eks. *indisch* med *jüdisch* og skrev *the Jews Bill for the India Bill*. Dengang var der endnu ikke stiftet den Art Overenskomst, som i vore Dage træffes mellem engelske og amerikanske Forlæggere. Min Bog blev snart uden mit Vidende med alle Fejlene eftertrykt i New York. Da jeg skrev til Forlæggeren og beklagede mig over, at han hverken havde udbedt sig mit Samtykke eller givet Honorar eller endog blot sendt mig et Eksempplar, svarte den uforfærdede Yankee: „Eet Eksempplar! hvad tænker De om mig! Hermed sendes Dem *fem*.“ Det var rigtignok alt hvad jeg fik. Da endelig *Harpers Library*, ligeledes uden at spørge mig, aftrykte Bogen (paany med alle Fejlene) i trespaltet Format som Avis og solgte hundredtusind Eksemplarer af den for 15 Cents Stykket, sendtes der mig end ikke ét Eksempplar.

Bogen om Lord Beaconsfield gjorde en Del Opsigt. Cherbuliez anmeldte den i *Revue des deux mondes*, den

blev udførligt og gunstigt bedømt i *Vestnik Jevropi*. Gladstone sendte mig et Brev for at anmode mig om at rette et Sted, hvor jeg var kommen til at gøre ham Uret, og et andet Sted, hvor han uden Føje betragtede sig som forurettet. Times skrev: *As a biography this book is far more valuable because more concise and impartial than any which has appeared in England.*

Mest Glæde havde jeg dog af Bjørnstjerne Bjørnsons brevlige Udtalelser om Bogen som om andet.

Vi var trods Aldersforskellen samtidigt naaede til et Tidspunkt i vor Udvikling, hvor vi havde gensidig Forstaaelse og livfuld Drøftelse behov; vi havde Brug for hinanden, og blev efter et Ordskifte næsten altid enige.

Bjørnson følte sig ved Aarene 1878, 1879 aandeligt ensom i Norge. Hans tidligere Livsforhold havde opløst sig. Der var gjort alt muligt for at holde ham fast i den nationalliberale, skandinaviske, kongeligsindede, kirkelige, Grundtvigske Ring; da man ikke havde formaaet at fastholde ham, blev han behandlet som en udstødt, om saa blot paa Grund af hans da saa ivrige Fejden mod Djævletroen. Han trodsede Forkætringen, men han led under den; thi som han selv sagde, han havde Hud som en Jomfru, af de allerfineste.

Han følte paa én Gang en grænseløs Arbejdslyst og en utrolig Afmagt. Han sad alene, helt alene, og alle i Norge saa paa ham som paa noget, de var meget overlegne, gav ham ikke nogen Art af Hjælp. Men for Bjørnson stod det, som havde der aldrig levet en Digter paa denne Jord, der kunde undvære Hjælp, om det saa blot var af en. Han havde visselig sin Hustru, men hun var da trykket af Bekymringen for ham. Han havde Venner, gode Venner, men hvem han gav Næring. Han havde ingen, som gav ham noget — undtagen Uret. Det gav man ham „paa Tryk, i Ord, med Øjne“ Dag ud, Dag ind.

Bjørnson sad inde med en umættet Lærelyst, ønskede Oplysninger, Vejledning, især Anvisning paa retledende Tanker, havde en brændende Tørst efter Kundskabskilder. Den kom jeg da efter Evne i Møde. Samtidig glædede han sig ved alt, hvad han sporede af Fremgang i Europa og Amerika og foregreb Begivenhedernes Gang, var f. Eks. overbevist om, at om blot ti Aar vilde i Frankrig Kirken være adskilt fra Staten — det skete, men tog 27 Aar — om andre ti Aar vilde Hæren i Frankrig være afløst af en Militis — dette har lange Udsigter endnu, og heldigvis.

For Bjørnson var dengang Norges aandelige Ulykke Mangelen af et samlende Midtpunkt. Folk boede for spredt, og selv de tæt boende vænnede sig til at leve hver for sig og vente paa, om andre vilde udrette noget. Efter hans daværende Opfattelse havde Nordmændene i Grunden aldrig taget aandeligt fat, aldrig haft en aandelig Brydning eller Kamp. Hvad Literaturhistorikerne snakkede desangaaende var „det gyseligste Vrøvl“. Nordmændene havde engang haft et forceret Menneske, der stødte sammen med et blaseret Menneske — det var hvad der kaldtes Aandskampen mellem Wergeland og Welhaven. Disse havde i Virkeligheden haft samme Syn, samme Grundopfattelse, var fostrede af nøjagtig samme Slags Betingelser. De to W'er var slet ikke Modsætninger, men i det Væsenlige ensartede.

Først nu kunde en Brydning opstaa. Der var jo ogsaa Brydning i Bjørnson selv. Spotteordet om hans *Forandring af Signaler* vilde han nu indskrive paa sit Livs Fane. Da han i sin Tid digtede den lille Sang om *Ingrid Sletten af Sillefjord* havde han haft ringe Anelse om, hvad den egentlig betydede, og om hvad den spaaede hos ham selv „med profetisk Varsku som den lille Lygte i et Fyrtaarn“.

Bjørnson forstod den Gang mine Skrifter med det skarpe

digteriske Snarsyn, der ligger i hans Væsen, men kun fungerer, naar han er besjælet af Sympati. Han fandt, at jeg dømte Tegnér saare mildt, men begreb paa én Gang, hvad der hos Manden var mig personligt imod, og hvorledes Forstaaelsen hindrede den spirende Uvilje i at komme op. Han fandt iøvrigt Bogen „dejlige“; jeg havde gjort hele Norden Nytte med den Bog, ligesom jeg overhovedet „havde omskabt Nordens literære Bevidsthed og vakt den, hvor den før ikke var.“ Han sparede ikke paa Lovordene.

Bogen om Disraeli vandt i dens danske Tekst i ikke ringere Grad hans Bifald. Kun protesterede han ivrigt mod Vendingen, at Jarlen af Beaconsfield ikke var nogen „stor Mand“. Han fandt ham stor. Bjørnson havde Taalmodighed til paany at gennemlæse Bogen i den tyske Omarbejdelse. Han fandt, at det om engelsk Politik Tilføjede ikke var saa omfangsrigt, som han havde tænkt, men at ogsaa det „havde den Sammentrængthed og Tilspidsning, der gjorde mig til den Prosaist, han helst læste, og han læste mange.“

„Der er, skrev han en Dag, undertiden i Deres Stil noget vældigt. Det fremkommer ved, at den dybe brændende Overbevisning i den Grad behersker, hvad den fremstiller, at Forstaaelsen iler forud for Ordet, saa dette, om det end siges ganske sagte, vibrerer længe efter, at det er læst. Man er saa betaget af Deres Overbevisning, at man mærker sig det mindste Vink, det letteste Minespil, og der ved lyder enkelte Ting med Basunstyrke, skønt sagte ganske lige til. Deres Foredrag er ikke tysk, ja i den Grad ikke tysk, at jeg gad vide, om Tyskerne helt forstaaer. Tyskerne kan vist ikke komme med paa den Jernbanefart. En utrolig Mængde Omsvøb er oversprunget.“

Han fandt, at den skrivende Tysker altid holdt sig oppe *over* det, hvormed han sysselsatte sig. Selv naar han rent

forgudede noget, saa forgudede han det under Foragt for alt det, som ikke var Forgudelsens Genstand. Bjørnson troede ikke Tyskerne ubeskednere end andre, men ansaa den overlegne Tone for en Literaturvane, opdrættet i Trængselstider, og mente, den vilde falde bort, naar man i et stort samlet Samfund følte sig sikrere paa sig selv. Jeg derimod gik efter hans Skøn helt op i det, jeg behandlede. „Kærligheden til Sandheden,“ skrev han, „er hos Dem i den Grad begejstret paa Færde, at De selv aldrig blir anderledes synlig end gennem Værket, Skikkelsen og Forholdet, som skildres; De er med, De er mod, eller halvt med, halvt imod; men det falder i den Grad af sig selv, at om vi er af en anden Mening, vi standser ikke, vi vredes ikke, vi er paa en ærlig Grund, i et strengt, fint Arbejde. Ja *fint*. Her er endnu en Forskel. Dette er finere Arbejde end det, vi faar fra Tyskland. Er det en Nationalforskel eller bare en Individualitets? — Og saa er der nordiske Talemaader, Tankeveendinger, der ser saa bly ud paa Tysk.“

8.

Det laa mig fjernt at søge Universitetsansættelse i Prøjsen. Den kunde kun opnaas ved at jeg skiftede Nationalitet, og til Prøjsen egnede jeg mig afgjort ikke. Men der frembød sig for mig en Lejlighed til at holde Foredrag i Berlin uden at jeg havde nogen Ansøgning at indgive. Kort efter min Ankomst oprettedes det saakaldte Humboldtakademi, og Stifterne, særlig den bekendte, i den tyske Arbejderbevægelse saa virksomme, Statsøkonom Max Hirsch henvendte sig straks til mig for at opnaa min Medvirkning.

Fra Begyndelsen af Aaret 1879 kunde jeg spore en stærk Stigen af min Anseelse i Tyskland og Østerrig. Neppe var min Bog om Lord Beaconsfield udkommen, før det

østerrigske Verdensblad *Neue freie Presse* tilbød mig Overtagelsen af Bladets hele Udenrigspolitik. Jeg fik dernæst et Tilbud fra Firmaet Rütten & Loening i Frankfurt am Main om Udgivelsen af et Bind Essays og et Tilbud fra Ludwig Geiger om Medarbejden paa Goethe-Aarbogen.

9.

Imidlertid havde jeg den Vanskæbne, at Forlæggeren til den tyske Udgave af de endnu alene skrevne, fire første Bind *Hovedstrømninger*, den af mig højt vurderede Franz Duncker, gik Fallit. Sønnen vilde indtræde i Faderens Rettigheder og tilbød mig Udgivelsen af de efterstaaende Dele. Men alle fraraadede mig at gaa ind paa Tilbuddet, da den unge Mand endnu ikke havde lagt nogensomhelst Dygtighed for Dagen og desuden var ganske formueløs.

Under disse Omstændigheder forekom et Tilbud fra en større Forlægger i Leipzig Hr. Hermann Credner (Veit & Comp.) om Overtagelsen af *Hovedstrømningerne* paa sømmelige Vilkaar mig fordelagtigt; jeg tog imidlertid kun imod det paa den Betingelse, at Løsningen fra det Dunckerske Forlag fandt Sted i venskabelige Former. Jeg nærede nemlig stor personlig Hengivenhed for Franz Duncker. Ukendt som jeg var med de rette Kunstord krævede jeg af min ny Forlægger, at han af Duncker tilkøbte sig Restoplaget. Det faldt mig ikke ind, at foruden Restoplaget maatte endnu tilkøbes Forlagsretten, og Ingen gjorde mig opmærksom derpaa. Da Oversætteren af *Hovedstrømningernes* første Dele var død, da jeg desuden havde til Hensigt at give Værket en grundig Omarbejdelse, indbildte jeg mig, at naar Restoplaget af første Udgave var blevet den ny Forlæggers Ejendom, var jeg Herre over min Bog og havde ingen Konkurrence at befrygte.

Jeg havde staaet mig hundrede Gange bedre ved at lade

Værket blive i Hænderne paa den fallerede Forlæggers Søn. Thi forbitret over min Overgang til Veit & Comp. solgte nu denne for en Bagatel (ifald han ellers overhovedet fik Penge) af ren Hævnlyst Forlaget til Bøgerne, som de forelaa i den første forældede Oversættelse, til en lille, daarligt bekendt Boghandler i Leipzig ved Navn Barsdorf, der ikke længe derefter blev idømt en flereaarig Tugthusstraf. Denne Mand var besluttet paa at drage enhver Indtægt, han formaaede, af mit stigende Ry, og opnaaede virkelig i Aarenes Løb at udgive hele otte Oplag af alle seks Bind *Hovedstrømninger*, ni af det sidste, desuden talrige af enkelte Partier, han vilkaarligt udklippede.

Da Danmark haardnakket afslog at indgaa nogen literær Overenskomst med Udlandet (den bragtes først til Veje i det ny Aarhundrede), blev Følgen for mig den, at fra det Øjeblik af, da jeg endelig fik Medbør i mine Sejl og mine Bøger i det fremmede Land blev solgte i titusindvis, saa de indbragte en lille Formue, gik Alt hvad de kastede af sig i en Piratboghandlers Lomme. Forgæves forsøgte jeg at udgive dem selv; min Forlægger kunde ikke bestaa i Konkurrencen med Barsdorf, jeg blev indviklet i Proces efter Proces og tabte Penge.

Tankegangen i Danmark i det 19. Aarhundrede var den, at da der oversattes saa uendeligt meget mere fra fremmede Sprog til Dansk end fra Dansk til fremmede Sprog, saa stod Folket sig godt ved at udlevere de faa Forfattere, som oversattes, til fuldstændig Udplyndring, for at den hele Nation kunde nyde godt af alt fremmed Aandsliv. Men man skyldte da de Prisgivne en ordentlig Skadeserstatning, som udeblev.

10.

Det laa mig stærkt paa Hjerte at gennearbejde og udvide mine Studier over Lassalle til en Bog. Men da jeg

i Januar 1879 spurgte min danske Forlægger, Hegel, om han vilde udgive den, afslog han bestemt at trykke endog blot et Oplag paa 500 Eksemplarer, da jeg havde altfor faa Læsere i Danmark. Jeg samlede mig da ganske om Studier til *Hovedstrømningernes femte Del*.

Paa dette Tidspunkt blev Festen for Universitetets firehundredaarige Bestaaen fejret i Kjøbenhavn. Sange og Taler strømmede over af Kongetroskab, Snobberi, ægte og forloren Gudelighed; om Videnskab eller i videnskabelig Aand faldt der ikke mange Ord. Paa Afstand tog disse Festligheder sig lidet tiltalende ud.

Medens jeg i Juli 1879 var nogle Uger i Kjøbenhavn, spiste jeg en Dag til Middag med Chresten Berg og Viggo Hørup. Jeg saa da Berg for første Gang. Han var blond, tyk, bred, mavefør, svulmede af Selvfølelse; en Agitator af Rang blandt Bønder; overbevist om nogle demokratiske Doktriners Sandhed og Værd. Han var i høj Grad spydig overfor en Del tilstedeværende Kjøbenhavnere af Venstre, hvem han bebrejdede politisk Slaphed; de burde oprette Blade ude i Landet og personligt agitere paa Møder. Overfor mig var han nærmest venlig, betragtede mig som Partifælle og Medsammensvoren, der burde beskyttes. Han vilde for at gaa udenom Konsistorium foreslaa, at der paa Finansloven bevilligedes mig 3000 Kroner aarligt som ekstraordinær Docent. Han og Hørup skulde sætte Sagen igennem.

Jeg blev i Berlin samvittighedsfuldt underrettet om alle de Stadier, denne Sag efter dansk Vis gennemgik. Den gav Anledning til omstændelige politiske Forhandlinger, til hvad man respektstridigt turde kalde det uendelige Sludder om Ingenting; men Berg var sikker paa sin Magt til at gennemføre Bevillingen, især da man i Fischer havde en Minister, som var den gunstig. Sagen blev trukket ud fra Midten af Juli til Slutningen af December. Da Finansudvalget samledes

for at give sin Betænkning den sidste Form og intet andet var tilbage end at Navnene skulde underskrives, erklærede Kammerherre Jacob Scavenius pludselig, at han ikke vilde stemme for Bevillingen til mig, og Højre sluttede sig til ham. Derpaa afgav Grev Holstein selvsamme Erklæring paa egne og Frede Bojesens Vegne. Sagen maatte da gaa til Afstemning, og ved den fik Bevillingen 8 Stemmer mod 7. Berg og Hørup mente endnu at kunne faa Flertal for den i Folketinget, uagtet Høgsbro dør ogsaa var imod mig; men saa bad Ministeren Fischer Berg om at lade Sagen helt gaa ud, da han ikke mere kunde (o: turde) gaa ind paa Bevillingen. Han frygtede som i 1875 for sin Taburet. Han reddede den dog ikke længe; thi da Højre ikke længer følte sig tryk overfor ham, og da man havde bragt i Erfaring, at han havde legitimeret og opdrog to uægte Børn, han i sin Ungdom havde faaet, beskyldte Topsøe ham for Connivens med „den frie Kærlighed“, og han maatte gaa af. Kammerherre Scavenius overtog Embedet.

11.

Iblandt mine Breve til norsk *Dagbladet* var der i September 1879 et, hvori jeg refererede Indholdet af en Bog *Menneskehedens Fordomme*, som en gammel Østerriger ved Navn Lazar Hellenbach, en politisk reaktionær Forfatter, havde skrevet og sendt mig. Det var ikke i Drømme faldet mig ind, at den Artikel kunde vække Opsigt eller forarge; jeg levede jo i et kultiveret Samfund, hvor Publikum kunde høre meget uden derfor at have den Fornemmelse, at Ørerne gik af. Stadigt paany glemte jeg Indskrænketheden, Dumfromheden og Hadet i Norden.

Lazar Hellenbach bekæmpede den Mening, at Jorden var overbefolket, men havde etsteds betingelsesvis skrevet,

at ifald Jorden virkelig var det, saa vilde det, saa længe Elendigheden i de laveste Klasser var saa stor, som den er, være mere humant at lade de fattigstes Smaabørn dø en smerteløs Død end at udsætte dem for den Sult og den Nød, som saa ofte venter dem.

Denne ligegyldige, i ethvert Tilfælde aldeles uskyldige Sætning, hvilken jeg endda slet ikke havde overtaget for min egen Regning, men blot gengivet som Hellenbachs, gav Anledning til den stærkest fygende Storm af Mundsvejr, der endnu havde blæst imod mig. Meget havde man jo tilforn beskyldt mig for; men selv for Spøg havde dog Ingen endnu anklaget mig for at ville myrde Smaabørn. Denne Anklage blev nu Løsenet.

I norsk *Morgenbladet* rettede en Hr. M. Færden to svære Artikler mod hint brødefri Brev, saa det norske *Dagbladet* maatte forsvare Tilladeligheden af *den frie Diskussion* imod ham. Men det var i Danmark, at Molboforbitrelsen i den Anledning for Alvor gik grassat. Dér lykkedes det at ophidse de velsindede Krese til det Yderste imod mig i Anledning af mit planlagte Masse-Barnemord. Ploug klippede snildt et Brudstykke ud af hint Referat og indrykkede det i sit Blad under Overskrift *Et fordomsfrit Forslag* med den ganske usandfærdige Indledning, at jeg havde anbefalet Hellenbachs Bog. Jeg havde kun skrevet: „Denne Bog af en gammel østerrigsk Skribent *fortjener en Gennemlæsning* . . . Bogen er hverken genial eller i nogen fremspringende Grad original; men den er tankevækkende og selve Æmnet [Menneskehedens Fordomme] er et godt Indfald.“ *Fædrelandets* Læsere skulde imidlertid bringes til den Tro, at jeg ikke blot havde anbefalet Bogen, men særlig hint barnemorderiske Forslag. Jeg havde i min Artikel endda udtrykkelig skrevet: „Da Forfatteren jo ikke tillægger Overbefolkningen Skylden for de ejendomsløse Klassers Nød,

tvivler han selvfølgelig ikke paa, at der gives andre og bedre Midler imod Nøden end Barnemord.“ Men denne Sætning udelod Hr. Ploug; umiddelbart foran den standsede han sit Citat.

Saaledes lykkedes det at faa de skikkelige Københavnere til endnu engang at korse sig af Harmø over min Immoralitet.

12.

Neppe var denne Indignation traadt en Smule i Baggrunden, før der i den danske Presse igen blev hidset til Forbitrelse imod mig. Jeg havde i Oktober 1879 i *Academy* omtalt nogle nye nordiske Bøger, deriblandt Kiellands første Novelletter, alle med Ros, kunde altsaa ikke denne Gang beskyldes for Nedsættelsen af det Hjemlige; men der rejstes saa i *Dagbladet* et Skrig over at der var andre Forfattere, jeg ikke havde omtalt, navnlig Bladets Redaktør, Hr. Topsøe. Jeg havde imidlertid heller ikke nævnt Henrik Ibsen, hvem jeg dog stod adskilligt nærmere. Man tog intet Hensyn dertil, gik derimod løs paa min *Tendens* „den blinde Hyldest af den saakaldte moderne europæiske Kultur, hvorved ifølge Dr. Brandes' Dogmer forstaas Darwinismen, Positivismen og Naturalismen“.

Endnu langt stærkere Slag paa Gonggongen i Danmark foraarsagede en Oversigtsartikel over Dansk Literatur i 1879, som jeg paa indtrængende Opfordring fra Redaktionen for Meyers store Konversationsleksikon havde skrevet til et af dette Foretagendes aarlige Supplementhefter. Det var et af disse sure Pligtarbejder, jeg for det daglige Brøds Skyld ikke turde afslaa, kedsomt og besværligt som det var, især for mig, der i Udlandet ikke kunde følge med alt hvad der udkom i København. Selvfølgelig skrev jeg Artiklen samvittig-

hedsfuldt (med samme Art Samvittighedsfuldhed, som den, hvormed man retter Korrektur); men iøvrigt tillagde jeg den ikke ringeste Vægt; den skulde og maatte ikke engang undertegnes. Artiklen var tilmed ikke helt af mig selv; thi da jeg i Berlin ikke havde set Danmarks nyeste historiske Literatur, havde Forfatteren Herman Schwanenflügel vist mig den Velvilje at fuldstændiggøre min rent literære Oversigt med en over Aarets historiske Publikationer.

Den hele Artikel var $3\frac{1}{2}$ Side stor. Den Hensigt at gøre Propaganda eller nedsætte laa mig saa fjern, som den at ville henlede Opmærksomheden paa mig selv. Jeg havde i Oversigten end ikke nævnt mig. Men da jeg jo nu engang hørte med til dansk Literatur, fandt Redaktionen det urimeligt, at jeg blev helt forbigaaet, og tilføjede derfor en enkelt Linje om mine *Hovedstrømninger*, den iøvrigt uheldige: „som bandede Vejen for en ganske ny Betragtning af den moderne Digtning“. Redaktionen foretog uden mit Samtykke desuden adskillige andre Tilføjelser og Ændringer. Artiklen var jo navnløs. Paa Indersiden af Heftets Omslag, der faldt bort ved Indbindingen, fandtes imidlertid alligevel mit Navn, om end med ganske smaa Bogstaver, i den lange Liste over Medarbejderne.

Da jeg var klar over, med hvilken Politi-Lidenskab man i Kjøbenhavn spejdede efter mit Navn, hvor det end kom frem i Udlandet, sendte jeg, straks som Heftet kom mig i Hænde, Hr. H. I. Meyer, Leksikonnets Udgiver, et Brev, hvis Koncept jeg bevarede, hvori jeg meddelte ham, at der af Leksikon-Supplementets Redaktion var foretaget „saa væsenlige, saa uforstandige, til Dels meningsforstyrrende Forandringer“ i min Artikel, at jeg ikke kunde tage Ansvaret for den paa mig. „Jeg maa,“ skrev jeg, „derfor til min Beklagelse anmode Dem om at lade en Notits, der fralægger mig Forfatterskabet, blive optaget i Korrespondensbladet til

næste Hefte og bede Dem tilstille mig samme.“ Jeg gav en Række Prøver paa de foretagne Ændringer og sluttede: „Endelig har man havt den utrolige Smagløshed at lægge mig en Ytring i Munden, i hvilken jeg (tilmed paa den urimeligste Maade) roser mig selv.“ — Det var vel kun en eneste Linje, og jeg vidste vel, at intet Menneske i Tyskland vilde agte paa den; men, som jeg i mit Brev bemærkede, „i Danmark, hvor jeg har adskillige Fjender, vil den blive læst Ord for Ord.“ I det Svar, jeg modtog, hed det: „Det Skete gør os uendelig ondt, og vi beder Dem kun om ikke at tage Sagen saa tragisk, som Deres Brev fremstiller den, og hvortil De desværre har fuld Berettigelse.“ Ikke desmindre sluttede Brevet med, at Redaktionen „af letforstaaelige Grunde“ ikke kunde beslutte sig til at fralægge mig Forfatterskabet.

Da der gik fulde tre Uger, uden at *Dagbladet* og *Fædrelandet* i Kjøbenhavn gjorde Anskrig, tænkte jeg, at man maaske denne ene Gang havde fundet Anledningen for ubetydelig eller havde overset mit Navn paa Omslagets Iderside; men nej! Der maatte kun hengaa den Tid, som udkrævedes, for at Heftet naaede det store kongelige Bibliotek i Kjøbenhavn, Arsenalet for Vaabnene imod mig.

Artiklen blev i de danske Blade gengivet med sædvanlig Perfdi. Det gjaldt om at godtgøre, jeg alene roste mine „Venner“. Byen var jo ikke større, end at Alle vidste, jeg kendte Professor Schiödte. Følgelig hed det, at jeg favoriserede ham, og i *Fædrelandet* blev derfor de stærke Lovord, jeg havde udtalt om Japetus Steenstrup, oversprungne. Byen var fremdeles ikke større, end at Alle vidste, jeg kendte Historikeren Fridericia. Følgelig fremhævedes, hvad jeg havde sagt om ham, skønt han var den Historiker, der havde faaet kortest Omtale, og man udelod det langt udførligere, som fandtes om Birket-Smith og Troels-Lund. Hele

Byen vidste, at jeg kendte Professor Goos. Følgelig angreb *Dagbladet* (!) mig lidenskabeligt for den gunstige Omtale, et Værk af Goos havde faaet, medens A. W. Scheel, Aagesen, Nellemann ikke var nævnte osv. Og *Dagbladet*, som aldrig lod en Lejlighed til at stemple mig som Landsforræder gaa forbi, sluttede da den første af sine Artikler med den sacramentale Vending: „Det gamle Ord, at det er en daarlig Fugl, som besudler sin egen Rede, bør holdes i Agt.“

Professor Johannes Steenstrup, der med en ikke altid lige klædelig Fanatisme gerne skrev hele Spalter om en Notits af mig paa nogle Linjer, anklagede mig ikke blot anonymt i Kjøbenhavn, men med sit Navn i Paris, hvor *Revue Critique* blev underrettet om alt det Hæslige, min Leksikonsartikel indeholdt. Da jeg i et Brev til Gabriel Monod tog til Genmæle, svarte denne køligt, at Professor Steenstrup sikkert vidste Besked angaaende hvad han skrev om. (24 Aar senere talte Monod til min Ære paa Bane-gaarden i Paris). Jeg maatte da henvende mig til Tidsskriftets anden Leder, Gaston Paris, som svarte venskabeligt og lovede mig Oprejsning.

(For at sikre sig den attraaede Upartiskhed i Meyers Konversationsleksikon fik man Redaktionen af dansk Literatur for de senere Udgaver overdraget Hr. Julius Paludan.)

Et eneste Blad forsvarede mig, det da nylig stiftede *Dags-Avisen*, i hvilket nuværende Overretssagfører A. Cantor skrev et veltalende Indlæg, som paaviste alle de grove Forvanskninger af mine Udtalelser i *Dagbladet* og *Fædrelandet*. Han skrev: „Ingensinde har jeg læst en saa glimrende, i al sin Kortfattethed skarpt pointeret, Fremstilling af dansk Literatur; aldrig har et tysk Leksikon omtalt Danmarks Forfattere og literære Bevægelser saa udførligt, med saa fin Opfattelse, saa levende Sympati . . . . *Dagbladet* lader Dr.

Brandes *besudle sin egen Rede*. Og dog er Sandheden den, at han gør Alt, før i Udlandets Øjne at forskønne den Rede, som der desværre ogsaa er nok herhjemme til at besudle.“

Dags-Avisen var imidlertid et nyt Foretagende og ude af Stand til at holde sig mer end i nogle Aar. De gamle Aviser bestemte den offentlige Mening i Danmark, og Redaktørerne havde lovet sig selv, at overfor mig skulde denne ikke falde til Ro.

13.

I de Dage hændte der mig en ubetydelig Begivenhed, et rent Intet, som ikke desmindre gjorde det dybeste Indtryk paa mig. Jeg gik gennem Thiergarten med rask Gang, da jeg kom til at krydse Forfatteren Hans Hopfen, som var til Hest. Han holdt Hesten an, da han saa mig, og vi fulgtes et Stykke ad, han ridende i Skridt, jeg gaaende. Da jeg paa hans Bemærkning, at jeg saa noget medtaget ud, meddelte ham Grunden, det utrolige Spektakel i Anledning af en uskyldig Artikel i et Leksikons-Supplement, Beskyldningerne for Selvros og for hadefulde Udtalelser om Fædrelandet, studsede han højligt, standsede Hesten, gav mig Haanden og sagde blot disse Ord: *Liebenswürdige Menschen, Ihre Landsleute!* Ordene slog ned i mig som sjældent Ord. Med Et saa jeg mine Landsmænd, som han saa dem, som jeg trods Alt ikke før havde set dem, og det formelig ry-stede mig.

Jeg følte mer end Afstand mellem mig og mine hjemlige Angribere; de var mig saa ulige, som om jeg beboede en anden Klode.

Jeg *levede*, det vil sige: en ubevidst Verden levede i mig, og jeg forstod langtfra altid selv mine indre Oplevelser.

Af og til var det, som bristede Mure for mit Blik, og der aabenbarede sig for mig Syner saa glødende og farverige i Guld og Purpur, som var jeg Vidne til en Solopgang. Af og til var det som bristede Grunden i mit Sjæleliv, paa samme Maade som vulkanske Bjerger slaar Revner; jeg følte Lavaen syde dernede, fornam det, som vilde Bjerget spy Ild. Ofte var jeg lutter anspændt Opmærksomhed, Argus med de hundrede Øjne, iagttog, tilegnede mig alt Seværdigt i det store mig fremmede Samfund, hvor jeg havde fundet min Plads. Til andre Tider var jeg lutter Handlekraft, Briareus med de hundrede Arme, følte mig i Stand til at foretage aandelige Idrætter og Omvæltninger, der skulde spores hundred Aar efter. Nu og da var jeg helt en Drømmer, gik om som en Søvnghænger, formende Billeder, tilskærpene Tanker, som man i Oldtiden skærpede Pile og Spyd, betaget af mit indre Fatamorgana, optaget af Arbejdet i mit indre Værksted, helt fortabt i mit Eget. Naar jeg da gik i det Fri og Luften skælvede, og den fine stærke Duft af Jord, Blade, Blomster, Skovens smaa og store Dyr, slog mig i Møde, mens Skæret fra Himmelhvælvingen, Glimtene af Sol fyldte mine Sanser og steg mig til Hovedet, kunde jeg være som blændet og beruset. Planter, Fugle, Insekter var mig som Ildtunger af selve den Livets Ild, der glødede i Jordens Indre. Myggenes hvirvlende Dans, Biers og Vespers Summen, Bladenes lette Knitren for Vinden, alle disse Lyd gav Genklang i mit Indre. Alnaturen var da om mig og i mig. Gud var i mig og fyldte mig, saa det var, som om mit Hjerte skulde sprænges.

Var der noget paa Jorden, som ikke sysselsatte mig, saa var det mine fromme, gudhengivne, danske Hadere, hvad de tænkte eller følte eller pønsede paa. Jeg sagde som Siegfried i Wilbrandts *Kriemhild*:

Doch ich mich sorgen? und mein Auge drehen
nach ihrem Denken, Wollen oder Fühlen?
So leben Andre ja in mir, nicht ich.

Aldrig i Verden kunde det falde mig ind at fordybe mig i en Bog af Rudolf Schmidt, Paludan, Topsøe, Steenstrup, en Artikel af Ploug, Rosenberg eller Præsterne, i Haab om der at finde noget, jeg kunde angribe dem for. De eksisterede simpelthen ikke for mig, jeg skænkede dem aldrig en Tanke, læste aldrig et Ord af dem undtagen nødtvungent, naar deres Udfald imod mig selv blev sendte mig ind i Huset, og de op-hidsede den nordiske Læseverden imod mig, saa jeg maatte prøve et Forsvar. Jeg levede mit eget Liv. De derimod sad imens og levede snyltende med i et Vrængbillede af mit. Det var dem ikke nok at have fordrevet mig af Landet; de spejdede efter mit mindste Skridt, lurede paa hver ringeste Lejlighed til et Overfald, lyttede til den ubetydeligste Ytring, jeg fremkom med paa et engelsk eller tysk Blad Papir, for at gøre et frygteligt Væsen deraf. Intet oversaa de, intet overhørte de; de var som skabte til Detektiver.

Liebenswürdige Menschen, Ihre Landsleute! havde Hopfen sagt.*)

14.

Det var mig umuligt at komme videre i mine Studier over den franske Romantik. Jeg savnede i altfor høj Grad

---

*) En eneste Gang i mit Liv havde jeg gjort Løjer med et Par Linjer af Ploug. I en Afhandling om Christian Winther spøjte jeg 1876 med den latterlige Linje i Plougs Digt til hans Ære: „Det Ydunsæble, du langer, det hænger paa Dafnes Træ“, der i en Haandevending førte Læseren fra Valhal til Olymp ganske som Hr. von Bilbo's Replik i *Frejas Alter*: „Ved Apollo! hun er skøn som Freja“. „Æbler paa Laurbærtræet! udbrød jeg. Det er, som om vi vilde sige til Hr. Ploug, at han neppe vinder andre Laurbær end dem, der vokser paa Æbletræerne“. — Men straks ved første Optræk 1877 i *Danske Digtene* slettede jeg hele Stedet.

Materiale. Jeg maatte til Paris at købe Bøger, havde jo desuden Aaret forud anonymt faaet en lille Sum Penge til en Pariserrejse.

I Slutningen af September 1879 gensaa jeg da efter ni Aars Forløb Paris. Indtrykket var langt stærkere end jeg havde ventet; jeg gennemløb en Kæde af Sindsbevægelser, følte først Svimmelhed, saa Glæde. Byen virkede i de første Øjeblikke paa mig som Glans, som straalende Liv. Jeg ankom om Aftenen, men maatte straks ile ud i Paris at gense min Ungdoms Steder, de forskellige Huse, hvor jeg havde boet, og Tuileriernes Ruiner og Operaen, der skinnede i det elektriske Lys, som var mig nyt i Paris.

Pludselig følte jeg nu, at mit Forhold til Tyskland tiltrods for al Velvilje, jeg der havde mødt, aldrig havde været andet end et Fornuftægteskab; og at det var Frankrig og Italien, hvortil bestandig mit Hjerte drog mig.

Byen var endnu Gambettas, Emil Zolas og Sarah Bernhardts Paris. Med Zola havde jeg brevvekslet. Sarah saa jeg med dyb Fornøjelse paa Théâtre français i *Hernani* og *L'Etrangère*, skønt hun spille skødesløst, ordnede sin Dragt midt imellem patetiske Repliker. Hendes Stemme var en uimodstaaelig Musik.

Blot jeg paa Nationalteatret saa to gamle Stykker som Sedaine's *Filosofen uden at vide det* og Augier's *Hr. Poirier*, blev jeg mig bevidst, at jeg i ni Aar ingen saadan Kunstnydelse havde kendt.

Got, Delaunay, Laroche, Croizette, Barré, det var en underfuld Sammensmeltning af store Talenter. Ikke mindre henrykt var jeg over Bearbejdelsen af Zola's *L'Assommoir* paa L'Ambigu — Spillet var trods Stykkets Ringhed fuldendt, Gil Naza som Copeau, det var Mesterskabet. Smeltende var Scenen med Konen og Barnet, hvor de bringer ham hans Suppe — „den lugter saa godt, at man kunde

komme den paa sit Lommetørklæde“ — og hvor han rider Ranke med den Lille — det var langt mer end hvad Digteren havde givet. Gervaises hele sørgelige Rolle var sjælfuld, ulasteligt fin og skøn. De spøgende Scener gik ypperligt som de tragiske. Skønt Handlingen var omarbejdet for Galleriet, greb dens Sandhed. Den Mængde Arbejdere, der fyldte Salen, applauderede, saa Teatret undertiden var lutter larmende Jubel.

Jeg saa den dejlige Alice Regnault i det letfærdige Stykke *Jonathan*. For hendes Skønhed havde jeg sværmet, da jeg sidste Gang var i Paris. Hvad havde jeg ikke givet for da at turde sidde ved hendes Side! Ak, det hændte mig først 23 Aar efter, da jeg en Dag hos Octave Mirbeau førte hans Frue tilbords.

15.

Den meste Del af Dagen tilbragte jeg paa Bogjagt med Bogindkøb. Dog størst Glæde havde jeg af de Fransk-mænd, der kunde lære mig noget. Da paa denne Aarstid Mænd som Taine og Renan var fraværende fra Paris og da Philarète Chasles ikke mere var blandt de Levende, maatte jeg efter Raad fra Taine søge nye Bekendtskaber.

Anatole Leroy-Beaulieu, der var en nær Ven af Georges Noufflard, havde skrevet om mig i *Revue des deux mondes*; men ham traf jeg desværre først ved senere Besøg i Paris. Derimod lærte jeg *Emile Boutmy* at kende og havde rigt Udbytte deraf. Jeg havde længe beundret ham for hans lille Bog om *Den græske Arkitekturs Filosofi*, som jeg satte højt over Taines *Filosofi af den græske Kunst*. Nu havde han ganske forladt Arkæologien, og havde viet alle sine Kræfter til den *Skole for de politiske Videnskaber*, som han med Bistand af Frankrigs bedste Mænd havde oprettet. Det

er den, der endnu bestaar som den afgørende Skole for franske Diplomater.

Smuk, stilfærdig, livfuld og klar som Boutmy var, gjorde han et velgørende Indtryk. Jeg gensaa ham ikke før i 1904, da Fru Taine en Dag indbød os til Frokost sammen. Da var han næsten blind, kunde kun gaa ledet af sin lille Adoptivdatter, men var overfor mig ganske den samme. Der var nu den Forskel i hans Væsen, at lystige Bemærkninger om Pariserforhold, som dem, han i sin Ungdom kom med, hørtes ikke mere fra hans Læber. Livligheden var forsvunden, ene Klarheden var bleven. — Aaret efter var han død.

Han talte dengang længe med mig om den franske Romantik. Efter hans Opfattelse var den i Grunden slet ikke romantisk *un faux romantisme, classique au fond*. Det franske Naturel var latinsk og klassisk; hvilke Spring og Sving det end foretog sig, det faldt altid tilbage til Klasicitet.

Han delte ikke mine varme Følelser for Ludovic Vitet, paastod, at han havde været Madame Duchatel's Elsker, at han gennem hende havde opnaaet Grev Duchatel's Beskyttelse og skyldte den sin Carrière. Han fandt det pudsigt, at Vitet derefter havde skrevet Grevens Biografi. Men nogen Aarsagsforbindelse mellem Grevindens mulige Hengivenhed for Vitet og dennes Forfremmelse er umulig. Thi Grev Duchatel giftede sig først i Slutningen af 1837; han havde været uadskillelig Ungdomsven af Vitet, og denne var allerede 1836 Medlem af Statsraadet.

Jeg troer, dette er den eneste urigtige Antagelse, hvori Emile Boutmy har gjort sig skyldig.

16.

En anden udmærket Mand, hvis personlige Bekendtskab jeg da gjorde, var *Gaston Paris*, der allerede dengang var navnkundig, om han end ikke endnu var betragtet som sit Fædrelands Hæder. I sine første Ord til mig mindede han mig om sin gamle Anmeldelse af min lille Bog om *Den franske Æstetik* og meddelte mig, at Francis de Pressensé havde skrevet om min Beaconsfield i *Journal des Débats*.

Gaston Paris var paa dette Tidspunkt i Slutningen af Trediverne. Han havde da ikke endnu den Højhed og Værdighed over sit Væsen, som senere kom til, var hurtig, ungdommelig, meddelson, paa Tomandshaand uforbeholden. Han havde vel allerede da længst lagt Grunden til sit umaadelige og epokegørende Livsværk; men der sad noget af Studenten i ham endnu. Han kunde tale et Par Timer i Træk, sprang med livfulde og slaaende Vendinger fra ét Æmne til et andet.

Han indbød mig til en overdaadig Middag hos Noël Peters i Passage des Princes og fortalte under Maaltidet uafbrudt.

Han var, sagde han, tilfreds med sin Stilling, saa beskeden den end var og saa lidt den indbragte ham om Aaret. Paa Indvendingen, at man i Norden vilde ansé en Indtægt som hans for rundelig, fulgte det muntre Svar: „Aa, Forholdene hos Jer kan man ikke sammenligne, I er *vante* til at dø af Sult.“

Han levede, sagde han, alene for sin Videnskab, var ikke som About og Renan, der kendte Prins Napoleon: „Jeg kender ingen Prinser, har aldrig kendt nogen.“ Han beklagede sig over Brødrene Goncourt; de havde efter hans Paastand faaet ham fordrevet fra de berømte literære Middagsmaaltider hos Restauratøren Magny. Da Sainte-Beuve,

som havde indtaget Forsædet, var død, og Brødrene tilligemed Paul de Saint-Victor genoprettede denne Selskabelighed, havde de udelukket Paris som altfor borgerlig.

Han gjorde sig forøvrigt paa ganske uborgerlig Maade lystig over store Kunstners erotiske Letsindighed, dvælede længe ved Victor Hugos bekendte Historie med Fru Biard, da han ved Politikommissærens Komme i bar Skjorte krøb ud ad Vinduet og siddende paa Husets Tag ved sin Anholdelse erklærede: Jeg er Pair af Frankrig. — Han kunde ogsaa smaa Historier om Théophile Gautier, der havde sine Døtre med Ernesta Grisi, Sønnen Toto med en anden Dame, og som havde brudt med Ernesta, fordi hun beskyttede Forbindelsen mellem Datteren Judith og Catulle Mendès, hvortil Faderen ikke vilde give sit Minde, og som fik en saa uheldig Udgang. Gaston Paris havde rejst med Gautier i Spanien og fortalte, hvorledes han paa Restauranter dør høj-røstet havde raset mod *les bourgeois*, der begik enhver kønslig Nedrighed, medens han selv havde anbragt alle sine Bastarder i gode Huse, forsaavidt han ikke kunde overkomme at opdrage dem personligt. Paris havde forgæves tysset paa Gautier.

I Alt, hvad han fortalte, fandt han en komisk Pointe. Han gav en meget satirisk Skildring af en ung siciliansk Forfatter, der i disse Dage havde plaget ham og bestandig klaget over, at hans afsides beliggende Fødested og Opholdssted forhindrede ham i at opnaa det Ry, hvorpaa han mente at have Krav. „Som om Stedet, hvor man er født, gjorde noget til Sagen!“ Og med en artig Bøjning imod mig: „De er født i en Afkrog *et vous vous êtes fait connaître partout.*“

Gaston Paris talte ogsaa om sin enlige Stand, og forklarede mig humoristisk Umuligheden for ham af nogensinde at gifte sig. Han vilde ikke gifte sig paa fransk Vis med en ung Pige, han ikke forud kendte noget til og ikke kunde

lære at kende, før han allerede var optraadt som Frier. Der stod da tilbage at gifte sig med en Udlænding. Men at vælge sig en *tysk* Brud var nu for Tiden alt for urimeligt; han burde da hellere tænke paa en *engelsk*; dog de Ferier, han kunde tilbringe i England, var for korte til det rette Valg. Hvad stod der tilbage? En Enke var det eneste. „Men hvor finder jeg Enken?“

Besyderligt nok, da Paris senere blev gift to Gange (1885 og 1891), var det begge Gange med Enker.

17.

Som bekendt er Gaston Paris Grundlæggeren af den moderne Romanisme, og han fik Elever, saavidt Civilisationen strækker sig. Han var fremfor Nogen Initiativets Mand, stillede Opgaverne og satte Andre i Arbejde for hele deres Liv. Han havde den Kundskabstrang, der hos de Fleste slukkes saa tidligt, levende og stærk til sin sidste Dag. Han besad en saa udviklet konstruktiv Fantasi, at hans kritiske Formodninger blev bekræftede ved Fund af nye Aktstykker Aaringer efter at de var udtalte. Han var Sprogforsker, Tekstkritiker, Folklorist, Literaturhistoriker, og trods sin Forsknings strengt videnskabelige Karakter Stilist, ikke blot naturlig og nøjagtig, men formfuldendt og elegant.

Danmark skylder ham Kristoffer Nyrops Udvikling til Romanist af første Rang.

Da jeg senere hen efter mange Aars Forløb paany kom til Frankrig, var Navnet Gaston Paris imedens vokset saa stærkt, at jeg undsaa mig ved at gøre Bekendtskabet gældende. Men Paris lod mig lige straks høre fra sig. Og i de følgende Aar erfor han aldrig, at jeg var i Byen, uden at sende mig Bud og indtrængende Indbydelse til sin berømte Salon. Jeg forsømte den aldrig. Man traf jo der foruden ham selv

Frankrigs ypperste Mænd. Og dog var hans egen Person altid Hovedtiltrækningen. Han var mere end en stor Lærd; han var en stor Mand til det Sidste, Den tro, hvem han en Gang havde rakt Haanden. Han var en Karakter; hans Væsen bestod ikke af den Gelée, som oftest er offentlige Personligheders Substans i Norden. Han er død, Boutmy død, mine Ungdomsvenner uden Undtagelse døde, næsten alle de udmærkede Tyskere, jeg i Berlin omgikkes, for længe siden døde. At se tilbage over sit Liv er som at vandre over én Kirkegaard efter den anden.

18.

Min Broder Ernst traf sammen med mig i Paris. Det var nogen Tid siden, vi havde set hinanden daglig. Han var to Aar yngre end jeg, men havde, siden han blev voksen, staaet overfor mig som den ældre og forstandigere. Han var den klogeste af os Brødre, praktisk anlagt, tidligt opdraget til Pengeforretninger og Bankvæsen, udrustet med levende Interesse for Statsøkonomi. Saasnt han i en ung Alder havde fortjent sig en lille Formue, trak han sig ud af Forretningerne og levede for sine Studier. Han kom kun til at udgive en eneste Bog *Samfundsspørgsmaal* (1885), men blev nogle Aar efter dette Tidspunkt Journalist og endnu senere Bladudgiver.

For mig havde han, lige til jeg var et Stykke op i Trediverne, været Raadgiveren i alle praktiske Anliggender og den, som i vanskelige Øjeblikke forstrakte mig med Laan. Vi havde altid havt samme Bekendtskabskres og kom udmærket ud af det med hinanden.

En Aften traf vi i Théâtre français *Krøyer*, der forestillede den unge, Dionysos lignende, svenske Maler *Ernst Josephson* for mig. *Krøyer* havde jeg kendt fra han var

Dreng; som halvvoxen havde han første Gang tegnet mig i det Berghske Hus, og siden blev vi Kamerater for Livet. Krøyer og Josephson opfordrede os Brødre til den næste Dag at spise til Middag sammen med dem.

Det blev en uforglemmelig Middag. Krøyer og Josephson, der nærede den største Uvilje mod de anerkendte Restauranter, havde efter Kunstneres Vane opsporet en lille uanselig *Marchand de vin*, der besad en Bagstue med et rundt Spisebord — den snevreste og uhyggeligste Stue af Verden — hvori der imidlertid anrettedes god borgerlig Mad. Her blev vi installerede, og til en Begyndelse var jeg for min Del ikke synderlig fornøjet med Arrangementet. Men da Suppeterrinen kom paa Bordet og da den paa fransk Vis indeholdt en kraftig, herligt duftende Kødsuppe, en rigtig Familiesuppe, steg det gode Lune hos os alle. Og efterhaanden blev Samtalen til den nydeligste Kvartet. Krøyers lyse Sind og indtagende Elskværdighed, Josephsons Originalitet, Entusiasme og bakkantiske Overgivenhed, min Broders drøje, sunde Sans og min egen Fornemmelse af Velvære ved Selskabet fik efterhaanden i den snevre Stue (hvor der ikke var Plads nok bag Stolene til at Pigen kunde sætte Tallerkenerne omkring, men hvor mer end én udmærket Flaske Vin blev trukket op og tømt) Humøret til at spille i alle Farver og anslaa alle Tonarter i Dur.

19.

Der var et Besøg, jeg straks efter min Ankomst til Paris havde Trang til at aflægge. Jeg var spændt paa at gense min første Ungdoms Veninde, Frøken Louise. Vi var stadig forblevne i Forbindelse med hinanden, og hun havde brevligt holdt mig à jour med de forskellige Giftermaalsplaner, der hos hende som praktisk fransk Kvinde stadigt

var oppe, indtil hun kom i Havn. Jævnlig havde hun henvendt sig til mig om Raad til Overvindelse af Vanskeligheder, der stillede sig i Vejen for dette eller hint Ægteskabsprojekt. Lykkedes det ikke at overvinde dem, skrev hun resigneret: *Encore un mariage manqué!* Dog nu havde hun allerede i flere Aar været en brav Embedsmands Hustru og beboede en god Lejlighed i Rue Pigalle. Hendes Navn var, som en Heltindes hos Mérimée, Madame de Turgis.

Hun modtog mig uden Sindsbevægelse. Hendes Skikkelse var bleven sværere, hendes Træk lidt udviskede; men hendes Farve var sund og hendes Øjne klare. Hvad heftigere Følelse hun for ni Aar siden kunde have næret for mig, var slukt til sidste Gnist. En sat Venskabelighed var det eneste, som var tilovers. Hendes største Sorg var nu den, at hun var barnløs; hun klagede bittert derover. Hun var heftigere klerikal end i sine yngste Dage, mente, at Europa ringeagtede Frankrig, siden det havde givet en Person som Gambetta Indflydelse og Magt.

Hendes Mand, der kom til, viste sig at være forstandig og velopdragen, en kraftig Mand paa en fyrretyve Aar.

Som gammel Ven af Fruen blev jeg indbudt til Middag en af de følgende Dage. Men ak! Dør faldt jeg igennem. Den Omstændighed, at jeg nu var bosat i Berlin, havde paa Forhaand stemt min tidligere Veninde til Mistænksomhed; hun havde kendt mig, da ingen Tanke laa mig fjernere end den at tage Ophold i Tyskland. Hendes Prøjerhad var saa flammende, som det havde været i Krigens Tid. Ved Bordet faldt Talen paa Moltke, hvem Fruen kort og godt betegnede som Blodhund. Da jeg sagtmodigt tog til Genmæle og vilde forklare hende, at Feltmarschallen sikkert ikke var personligt blodtørstig, men en omhyggeligt forberedende og sindrigt beregnende General, brast det imellem os. Medens hendes Mand høfligt gav mig Ret, saa jeg paa hendes Miner, at

dette blev vor sidste Samtale i Livet. Hun ytrede iskoldt blot disse Ord: De har forandret Dem meget. — Vi rejste os fra Bordet, jeg sagde Farvel, og har aldrig set hende mere.

20.

Rigt forsynet med Bøger rejste jeg tilbage til Tyskland og efter en foreløbig Gennemlæsning af de vigtigste blandt dem tog jeg i Slutningen af Oktober til Kjøbenhavn for ved Universitetet dør at holde Foredrag over den romantiske Skole i Frankrig. Jeg formede under anstrengende Arbejd disse Foredrag, mens jeg holdt dem; det var Udkastet til *Hovedstrømningernes femte Del*.

Jeg ankom, netop som det gode Selskab i Kjøbenhavn stod paa den anden Ende af Harme over mine Planer til at myrde de Fattiges Smaabørn med Kloroform. Mine Venner anmodede mig om at fralægge mig Beskyldningen. Selv den gamle Konferensraadinde Hauch plagede mig om at gøre et Forsøg paa at faa et Svar til Ploug indrykket i *Berlingske Tidende*; men jeg kunde ikke bekvemme mig til Svar. Jeg lod Sladdereren gaa, som den vilde.

En Ugestid efter min Ankomst bragte Studenterne Ploug et Fakkeltog. Jeg mindedes Henrik Ibsens Ord: Stjerne, hav Tak! Mit Hjem er det gamle.

Faa Dage efter mig ankom Bjørnstjerne Bjørnson til Kjøbenhavn. Han opsøgte mig straks. Det var en Glæde at se ham sidde i min Moders Dagligstue, bred og mægtig, som hugget ud i Granit. Til hende sagde han: Jeg har altid havt Lyst til at se disse Mødre . . .

Opad Dagen skrev han en Billet og bad mig komme hen og tilbringe Aftenen med ham. Han vilde se mig igen: „jeg er jø i forelskelsens stadium“. Han boede hos Hegels

i Klareboderne; men Familien var borte, til den første Opførelse af Molbechs *Faraos Ring*. Vi talte fortroligt sammen; Bjørnson bad mig om en Anbefaling til Paul Heyse, da han fra Kjøbenhavn agtede sig til München.

Mens jeg om Sommeren var i Berlin, havde Bjørnson i sine Breve atter og atter forsikret mig, at de moderate danske Politikere, Frede Bojesen, Høgsbro osv., var ivrige for at faa mig kaldt tilbage til Danmark. Han var lidt fornærmet over min haardnakkede Skepsis. Nu, da vi traf hinanden og han vidste, at Berg og Hørup havde sat Sagen i Bevægelse, gjorde han sit Yderste for at fremme deres Plan, talte med Høgsbro, med Grev Holstein, arbejdede for mig, som var Sagen hans egen. Vanskeligt stillet som jeg i Udlandet var, lod jeg ham og de andre raade. Men mit Hjerte blødte ved Tanken om at komme tilbage. Det var mig da, som vilde al Glæde i det Tilfælde slukkes i mit Liv, og jeg sagde ofte for mig selv disse Karl den Femtes Vers af *Hernani*, hvori jeg dengang fandt min egen Stemning beskrevet:

Eteins-toi, cœur jeune et plein de flamme!
Laisse regner l'esprit que toujours tu troublas.
Tes amours dèsormais, tes maîtresses, hélas!
C'est l'Allemagne, c'est la Flandre, c'est l'Espagne.
L'Empereur est pareil à l'aigle, sa compagne,
A la place du cœur il n'a qu'un écusson.

Min Bekymring var overflødig. Sagen strandede, som alt nævnt, i Rigsdagen, saaledes som den skulde gøre det i de næste tyve Aar.

Nogle Dage derefter var der hos Hegels stor Middag for Bjørnson. Der var Drachmanns, Schandorphs, Pietro Krohn, den norske Maler Ross. Drachmann oplæste det smukke Digt til Bjørnson, som kom til at indlede hans *Ungdom i Digt og Sang*. Jeg havde Fru Bjørnson til Bords,

en højst naturlig og elskværdig Dame. Da jeg skemtende spurgte hende, om og hvor længe hun havde delt sin Mands tidligere, ublide Følelser for mig, svarte hun artigt, at hun aldrig havde havt noget imod mig. Da hun viste sig fordomsfri og kvindelig, vovede jeg at tale til hende om et Anliggende, der længe havde ligget mig paa Hjerter, Muligheden af en Forsoning mellem Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen. Jeg sagde til Fru Bjørnson: Er De ikke enig med mig om, at Uvenskabet mellem Deres Mand og Ibsen har varet længe nok og savner dybere Grund? — Hun nikkede. — Godt. Ikke sandt, De har gaaet i Skole med Fru Ibsen, er altsaa gammel Bekendt af hende. Hvad var da naturligere end at De, naar De nu kommer til München, gjorde hende et Besøg! Hun er en ligesaa forstandig Dame som De. Der er da neppe Tvivl om, at det vil lykkes Dem og hende i Forening at faa de mange Aars beklagelige Misstemning til at ophøre. — Nej, nej! svarte Fruen, det vover jeg ikke for min Mand. Bjørnson vilde ikke tilgive mig det. — Lov mig i det mindste at tale til ham derom. —

Næste Dag traadte Bjørnson ind til mig og sagde heftigt: Hvad er det for noget, De igaar har sagt til min Hustru? — Jeg vidste først ikke, hvortil han sigtede; men da jeg forstod det, opretholdt jeg min Paastand, at de to Mænd, der i Forening repræsenterede Norge, burde forsones. Men Bjørnson tog lidenskabeligt til Genmæle; red sin Kæphest, hans Ringeagt for Ordensdekorationer. Ibsen havde Brystet fuldt af Ordener og et helt Hundehalsbaand om sin Hals. Det var usselt. Hellere end at række ham Haanden, vilde han stikke sin Haand i *Sop* (Paddehatte).

21.

Bjørnson opholdt sig da ogsaa i München uden at søge Ibsen. Derimod søgte han — kort før sin Afrejse — Paul Heyse, traf ham ikke, lagde sit Kort uden Opgivelse af Adresse. Heyse, til hvem jeg indstændigt havde anbefalet ham, maatte da efterspore ham fra Hotel til Hotel, indbød ham til samme Aften, da Bjørnson skulde rejse allerede næste Dag, og undlod ikke at udtale nogen Forundring over at være bleven opsøgt saa sent, naar Bjørnsons Mening dog var den at gøre hans Bekendtskab. I en Hast fik Heyse samlet en Del Venner, der alle kendte noget til Bjørnsons Digtning og skattede den.

Ulykkeligvis var en af de første Ytringer, der ved Bordet faldt fra en Tilstedeværende (Bernays), denne ret naturlige: „Vi har jo ogsaa en anden berømt Nordmand her i München.“ — Hvem? spurgte Bjørnson, og da Svaret lød: Henrik Ibsen, fulgte fra Bjørnsons Side et kraftigt Ukvemsord. — Kalder De Ibsen saadan? Hvorfor? — Han har et helt Hundehalsbaand af Ordener. — Er det saa slemt at have Dekorationer? Det har jeg med. — Og jeg med, sagde hans Nabo, Schneegans. — Jeg med, udbrød Digteren Wilhelm Hertz, indtil Heyse smilende sagde: Jeg selv har ikke blot en Skuffe fuld; men hvad værre er, jeg uddeler Ordener, jeg er for Tiden Maximilianordenens Stormester og giver den bort. — Men Ingen af de Herrer bærer dog Ordener, sagde Bjørnson. — Ganske vist ikke; men vi kan ikke dømme den, der bærer dem, haardt.

Paul Heyse var den Aften yderst livlig, en fortræffelig Vært, fortalte meget, underholdt sine Gæster. Han var som en Harpe; der rørtes ikke ved den, uden at den tonede. Bjørnson, der fik den Idé, at Heyse, nervøs som han var, umuligt kunde taale en saadan Ødslen med Aand, brugte i

bedste Mening den Vending, at han ødelagde sig ved en saadan aldrig stansende Produktion; han burde ikke anstrenge sig saaledes. Heyse, der var, som han plejede at være, og ikke i mindste Maade anstrengte sig, svarte da skemtende, at han takkede meget for Fritagelsen; til daglig Brug strengte han sig sandelig ikke saaledes an, men han havde troet at maatte til en vis Grad agere Komediant, da han undtagelsesvis havde en saa berømt Mand til Gæst.

Nogle Dage efter fik jeg paa en Gang to Breve om hin Aften. Bjørnsons begyndte: Jeg er bange for, det ikke gik godt. Heyses beskrev alle Enkeltheder. De to udmærkede Mænd havde ikke forstaaet hinanden og ikke haft Tid nok for sig til at sætte sig ind i hinandens Væsen. Men i og for sig passede de daarligt sammen. Det rent Kunstneriske i Heyses Natur interesserede ikke Bjørnson; Missionæren og Verdensforbedreren i Bjørnson skræmmede Heyse.

22.

Oehlenschlägers Hundredaarsdag, den 14. November, faldt under mit Ophold i Kjøbenhavn, og Venner af F. L. Liebenberg besluttede at fejre Dagen som en Fest for Oehlenschlägers Udgiver og trofasteste Beundrer. Holger Drachmann havde skrevet et Digt til Oehlenschlägers Ære, Schandorph en Sang til Liebenbergs; man bad mig holde Festtalen. Oehlenschlägers Søn skulde sidde ved Siden af mig.

Det blev en vellykket Aften. Stemningen var god blandt de mange Forfattere, Kunstnere og Damer, der fyldte Salen. Det var mig kært at bringe vor højtelskede Patriark min Hyldest. Han havde taget sig af mig fra min første Studentertid, gjort Fodture med mig i Nordsjælland, da jeg var 20 Aar, og bevaret mig sit Venskab — ikke uforandret, som

man siger, men med stadigt stigende Varmegrad. Gamle Liebenberg var den mest begejstrede Literaturelsker, Danmark har frembragt, og som Personlighed mærkværdig fordi, som jeg engang har udtalt det, hans Hjerter var blødt, men hans Hals var haard. Han var en oprigtig Tilbeder af Poesien; men tillige en djærv Hader af Kristenheden, og han var dog født 1810. Den Tale, jeg holdt til ham, bad han mig nedskrive, og den findes i hans efterladte *Erindringer*. Han har opdraget og udviklet et stort Antal yngre Mænd ligefra Digteren Hostrup til Billedhuggeren Brandstrup. Alle de, han opdrog, forblev ham tro.*)

23.

Han havde i det Punkt større Held med sig end jeg. Altsom jeg arbejdede mig i Vejret blev jeg, der for den ældre Slægt stadigt var Genstanden for Afsky, for den yngre Forfatterslægt i Norden mere og mere Brugsgenstanden. I Berlin blev jeg bombarderet med Bøger, man bad mig om-tale, og med Manuskripter, man bad mig gennemlæse og rette. Fru Edgren sendte mig sine Noveller i Haandskrift fra Stockholm, og Hr. Alfred Ipsen sine Digte i Haandskrift fra Kjøbenhavn. Under mit daværende Ophold i Danmark blev jeg stærkt belejret af den skrivende Ungdom. Jeg gennemlæste vel Halvdelen af den Literatur, der skulde udkomme til Jul. Der var dem, der viste mig uegennyttigt Venskab som Sophus Schandorph, med hvem det ogsaa var en Lyst at samarbejde. Jeg gav ham Kanevasset til den lille Fortælling *Victor Hugo i Newport*, som han udførte. Der var andre, hvis Overhæng plagede mig.

Imellem dem var der en, som i de Aar havde debuteret,

---

*) Samlede Skrifter II 215 ff.

sendt mig sine første Sager til Berlin og taget mig i Beslag ved yderst livlig Brevveksling. Nu gjorde han i Kjøbenhavn mit personlige Bekendtskab og viste mig en saa paatrængende Hengivenhed, at han gerne stillede om Morgenen tidligt, før jeg endnu havde gjort Toilette, og derefter fulgte mig som min Skygge, naar jeg gik ud. Han efterlignede til mine Brødres Moro min Klædedragt, saa jeg i Reglen ved hvert paafølgende Besøg i Kjøbenhavn traf ham klædt i de Bukser, jeg havde baaret under det forrige. Han anskaffede sig en brun Fløjls Jakke, et Par lysegraa Benklæder, en hvid Foraars-Overfrakke, hvadsomhelst jeg havde baaret. Naar jeg sagde til ham, at hans Passion snart vilde gaa over, svarte og skrev han, at han var haardnakket og udholdende i sine Følelser som ingen anden.

Med Sorg og Bluelse tænker jeg paa al den Tid, jeg vel en tre Aar igennem spildte paa ham, med Besvarelse af hans Breve, med Gennemlæsning og Rettelse af hans Prosa og hans Vers. Derefter skrev han en Bog, han bad mig anmelde, men som jeg erklærede ham, det var mig umuligt at rose til hans Tilfredshed. Han lod sig ikke skræmme af mit Afslag; men fornyede sin Anmodning gennem en dansk Dame, i hvis Hus han havde insinueret sig for, som han oprigtigt tilstod, jævnlig at kunne træffe mig dør. Da jeg nødtigt vilde støde denne Dame, en trofast Veninde af mig, skrev jeg modstræbende en Anmeldelse. Men den faldt ikke ud efter Forfatterens Ønske, og hans Stemning overfor mig slog da fuldstændigt om. Han følte Trang til straks at meddele Omverdenen dette sit Omslag, og gjorde sig da til Organ for alle de Beskyldninger, mine Avindsmænd plejede at rette imod mig, anklagede mig desuden for private Ytringer, jeg skulde have sagt til ham som formentlig Ven i min egen Stue, men meddelte tillige, at han aldrig havde kendt noget videre til mig personligt. I en Rejsebeskrivelse, han stykke-

vis havde offentliggjort, havde han udførligt, gennem rent faktiske Træk, fortalt, hvilket Ry jeg var i Besiddelse af selv i det fjernere Udland. Da han udgav sin Rejse i Bogform, udslettede han de paagældende Steder.

Af alle de Personer, der har skuffet min Tillid, er han den, som har forøget min Menneskekundskab paa den lærerigste Maade, og denne Menneskekundskab har ikke været for dyrt betalt med den uundgaaelige og dybe Væmmelse, som fulgte. Jeg svarte ham aldrig et Ord paa hans Angreb, og jeg kan selv nu ikke bekvemme mig til at nævne hans Navn. Det Navn vilde i min Prosa virke paa mig som en Spyflue i Rav.

24.

Mine Foredrag i Kjøbenhavn behagede. Auditoriet var stuvende fuldt, og de bedste af den yngre Slægt var blandt mine Tilhørere, Politikere som Hørup, næsten alle yngre Kunstnere og Skribenter, mange ældre Videnskabsmænd.

I Slutningen af November vendte jeg tilbage til Berlin. Jeg medbragte fra Norden et Indtryk af Opsving i Literaturen: Schandorph havde skrevet *Uden Midtpunkt*, Erik Skram *Gertrude Coldbjørnsen*, Alexander Kielland sine første *Novelletter*. Nu fik jeg den 8. December fra Henrik Ibsen *Et Dukkehjem* sendt ind i Huset. Unødigt at sige, hvad Indtryk Værket gjorde. Ingen førte en saadan Pen.

Pudsigt nok hændte det mig en Dag, jeg brugte dette Ord, at min egen Pen faldt ud af Vinduet. Det var mig en sand Forskrækkelse, ikke paa Grund af nogen Overtro, men fordi det usle Penneskraft, en Træpind, havde en Art Affektionsværdi for mig, da jeg havde skrevet alle mine Bøger og Artikler dermed. Jeg fandt Penneskraften igen i den lille Stump Have udenfor Huset og skriver endnu en Menneskealder derefter med det samme.

I Januar 1880 førtes den saakaldte Nytaarsfejde i Kjøbenhavn, idet Plougs fjendtlige Holdning overfor de yngre Forfattere og nogle Ukvemsord af ham mod mig gav Drachmann og Schandorph Anledning til heftige og morsomme Digte imod ham. Jeg holdt mig ganske udenfor denne Strid.

I Januar drønedes Topsøes *Dagbladet* af Artikler imod mig; jeg fik paa én Dag fem tilsendt.

Jeg havde en positiv Lykkefølelse, hver Gang jeg i Berlin gik ud paa Gaderne og vidste, at jeg dør ikke vilde møde nogen Dansk.

Den 26. Januar 1880 holdt jeg i Berlin mit første Foredrag paa Tysk. Humboldtakademiet, der endnu var i sin Vorden, havde foreløbig maattet nøjes med større Skolelokaler, og det var et saadant, som var givet mig til Høresal. Det fyldtes efterhaanden af Herrer og Damer, der tog Plads paa Skolebænkene.

Foredraget gjorde Lykke. *Nationalzeitung* kaldte det den næste Morgen *geistreich, formvollendet, stellenweise hinreissend warm*. Mellem Tilhørerne lagde jeg Mærke til en fornem Herre, der hele Tiden omhyggeligt opskrev hvad jeg sagde. Efter en af de følgende Timer forestillede han sig for mig som Hr. v. Knesebeck, Kejserinde Augustas Privatsekretær, og sagde mig, Kejserinden havde paalagt ham stadigt at meddele hende Indholdet af hvad jeg foredrog.

Nogen god Forretning var det ikke at tale i Humboldtakademiet. Thi for den første Række af otte Foredrag blev der mig tilsendt den Sum 106 Mark 75 Pfennig.

25.

Imidlertid var Lejligheden i *Unter den Zelten*, tredje Sal, blevet snevrere. En lille Pige havde i nogen Tid optaget Plads. Da en anden lille Pige kom til Verden, blev det nødvendigt for mig at gøre et eller andet Skridt for at opnaa en lidt rundeligere Indtægt end den, Humboldtakademiet afgav. Jeg mindedes Schillers Ord af Sangen om Klokken:

Der Mann muss hinaus
ins feindliche Leben,
muss wirken und streben,
muss wetten und wagen,
das Glück zu erjagen.

Jeg besluttede at holde en Række Forelæsninger i Kristiania, hvor jeg fire Aar tidligere havde vakt Røre og faaet en god Modtagelse; jeg havde i den franske Romantik et umaadeligt Stof, som kunde bearbejdes, udvides, sammentrænges stedse paany. Jeg rejste da til Norge.

Mellem Nässjö og Laxå havde jeg til Rejsefælle i Vognen en lille Teolog fra Lunds Universitet, som indlod sig med mig og klagede over den forfærdelige Ugudelighed, der i den senere Tid udbredte sig i de nordiske Lande. Hovedmændene er tre, sagde han, en for hvert Land: Victor Rydberg hos os, Bjørnson i Norge og Georg Brandes i Danmark; men han er den værste, en sand Pest. — Jeg gav Manden Ret, og vogtede mig vel for at give mig til Kende. Imidlertid var der Folk i Kupéen, der kendte mig, og en af dem sagde, da Teologen var steget ud, smilende til mig: *Det roade doctorn att drifva med unga herren.*

I Kristiania, hvor jeg ankom første Maj, traf jeg en formelig Vennekres; blandt det skrivende Folk Thommessen, Lars Holst, Vullum, Henrik Jæger, blandt Kunstnerne Skram-

stad, Skeibrok, Frits Thaulow, Ross og min Ven fra Berlin Christian Krohg, blandt Universitetsmændene Skavlan, Sars, Lyng, Schiøtt, endelig en gammel god Bekendt fra Dresden, Konsul Falsen.

Fra mange Sider mødte mig den overordentlige norske Gæstfrihed, som altid rører en Dansk. Det glade, ubundne Liv i Kristiania var mig tilmed nyt.

26.

Man havde nu anden Gang indgivet Ansøgning for mig om en Sal paa Universitetet og var i en vis Spænding med Hensyn til Afgørelsen, der trak noget ud. Endelig kom Svaret; jeg fik Adgang til Festsalen. Men denne Tilladelse vakte Gejstlighedens Harme, og en Pastor Schiørn blev dens Tolk.

I *Aftenbladet* anklagede han Universitetet i de voldsomste Udtryk. Ved at modtage mig tilkendegav det, at det ikke fandt sig opfordret „til at lægge nogen Hindring i Vejen selv for de aabenbareste og bitreste Angreb paa Kristendommen“. Pastor Schiørn paastod, ganske som før ham Pastor Heuch, at min Virksomhed „væsentlig gik ud paa at angribe Kristus“. I hans Øjne var jeg imidlertid en Art Komediant; han kaldte mig med Forkærlighed „Aktøren“. Han betegnede det Skuespil, hvori jeg „som bekendt var en talentfuld Aktør“, som et Skuespil, hvori Aktøren „frydede sig ved at gentage den Dagsgerning, som er skildret af Evangelisten Mathæus i det 26. og 27. Kapitel: Nazaræeren stilles atter frem for at bespottes, hudflettes og korsfæstes“. Jeg „Aktøren“ godtgjorde min Overlegenhed „ved at slaa Kristus i Ansigtet, hudflette ham med Spottens Svøbe, skyde til Maals efter hans Hjerter med Viddets Pile“. Jeg „naglede Kristus til Korset paany“ — alt dette i nogle projekterede

Foredrag om den franske Romantik; thi forinden kunde jeg dog vanskeligt siges at have gjort det.

Pastoren blev stiltfærdigt, men alvorligt imødegaaet i Bladet selv af en Skolebestyrer, Georg Fasting.

27.

Det blev smukke, festlige Dage. Jeg mindes en Køretur med Thommessen og den fine, kloge Nordmand *Wollert Konow*, Oehlenschlägers Dattersøn, udenfor Byen langs Vigene i henrivende Vejr, mens overraskende Udsigter aabnede sig for Blikket og det var som alle Træer slog ud i Vaarpragt. Jeg mindes gode Sammenkomster i store lyse Rum i Kristianias bedste Selskab. Blandt Damerne tiltalte Kristoffer Jansons Hustru, *Fru Drude Janson*, mig stærkt, original og yndefuld som hun var; jeg traf hende da en tre eller fire Aftener i Træk, og har aldrig set hende siden. En anden smuk Dame, jeg i de Dage saa for første Gang, var *Fru Amalie Müller* (senere Fru Skram), hvis Hoved var uforglemmeligt, mens Skikkelsen ikke var saa fuldendt smuk. Fra Fru Janson udstraaede Ynde og Sødme, fra Fru Müller Skønhed og Disharmoni. Hun talte om Alt med Heftighed, beklagede sig over Mændenes Raahed og Plumphed, nærrede samtidigt stærk Entusiasme for enkelte Mænd, dengang særligt Bjørnson, om hvem hun skrev sine første Artikler.

28.

Frits Thaulow kom og hentede mig i en lille Gig. Et yndigt Barn, hans ældste Datter, sad paa Bukken og spurgte mig ind i Vognen: Hvorledes gaar det den lille Baby? Thaulow kørte mig ud af Byen til et Landsted, hvor han var den gæstfri Vært.

Jeg havde lært hans Pragtskikkelse at kende, da han som ung Menneske opholdt sig i Kjøbenhavn, og først som Sørensens Elev, senere som Drachmanns Elev og Kamerat lærte Marinemaleriet. Han bar da, naar han var ved sit Arbejd, en tætsluttende Jakke og Knæbenklæder, saa han lignede en ung Kunstner fra fordums Tid. Han var en vel proportioneret Kæmpe, havde et smukt Hoved med glat, brunt Haar, dejligt voksende kløftet Skæg og blaa, rolige Øjne.

Hans Fader var en gammel, snurrig og selvstændig Apoteker, der gik med Kalot og talte uophørligt. Han selv var udgaet fra et aandeligt bevæget, selskabeligt Hjem, hvor de Bedste i Kristiania under Venstrebevægelsens Trængsels-tider havde haft deres Tilhold. Det var foruden det Sars'ske næsten det eneste Hjem i Byen, hvor Bjørnstjerne Bjørnson blev vurderet og forsvaret. Frits Thaulow var Kunstner med Liv og Sjæl, var altid naturlig, talte ikke om hvad han ikke forstod sig paa. Overfor mig paastod han dengang, at han ikke behøvede at forklare sig; jeg kunde se igennem ham som gennem Glas.

Han havde nylig besøgt mig i Berlin. Han var en Dag efter sin sparsomme Vane taget ind paa et lille Hotel af syvende Rang, og saa' i de simple Omgivelser ud som en Kunstnerprins. Han havde paa den Tid udviklet sig, fundet sin Ejendommelighed, var begyndt at vække Opsigt ved sit Talent og at tjene Penge ved sin Kunst, saa der var kommet noget Sikkert og Selvherreagtigt over hans Væsen. Han ønskede i Berlin at studere Adolf Menzels Billeder og gøre dennes personlige Bekendtskab, vilde udtale sin Beundring for „den store, store Kunstner“, som han kaldte ham, og var saa heldig at træffe ham paa Galleriet. — Den lille Menzel var som elektriseret af dette Møde. Han sagde til mig: Ein Hüne geht auf mich los, sagt mir überströmend

die verbindlichsten Dinge, und ich stehe da, ganz glücklich über die so warme Anerkennung eines Kenners.

Nu modtog Frits Thaulow mig i Kristiania. Det passede for ham at være Familiefader, bredt og godmodigt som hans Væsen var.

Thaulow sagde en Dag til mig: De har vel set Deres Ven H.? — Er det Millionæren? Jeg kender ham ikke. — Naa, ikke det? sagde Thaulow. — Dagen efter, da jeg sad til Bords med *Sofus Aars*, Forfatteren til Jagthistorierne *I Skoven*, sagde denne til mig: De har naturligvis set H.? Hvorledes synes De om ham? — Jeg gav samme Svar. — Men da den tredje og fjerde Person udspurgte mig om mit Forhold til H., blev jeg opmærksom, og det viste sig, at denne Rigmand kun havde været anonym for mig, men havde ladet Alverden vide, at han var min navnløse Velgører, der havde skænket mig en Pariserrejse og Opholdet (122 Mark + 200 Francs). Jeg gjorde ham mit Pligtbesøg, og afslog hans Indbydelse til en større Fest, som han havde anordnet for mig.

29.

Gennem sine Sønner havde Stortingspræsidenten *Johan Sverdrup* mange Gange ladet mig hilse. Denne Mand, hvis politiske Indflydelse var den største i Norge og den største, nogen enkelt Mand udøvede i Norden, havde længe syssel-sat mig. Jeg havde dannet mig den Forestilling at han var en sjældent skarp Intelligens og en sjældent fast Karakter. Intet af disse Udtryk passede paa ham; han var i smaa Forhold en stor politisk Begavelse og i et Bondevenstre en Mand med grundig, om end lidt gammeldags europæisk Kultur.

Jeg havde nu mit første Møde med denne Mand, hvem jeg nogle Aar senere skulde træde nær. Vi spiste en Dag alene til Middag sammen paa Engebrets Restaurant.

Lille som han var, spændstig og rank af Skikkelse, med sort Haar og sort Fuldskæg, mørk af Lød, lignede Præsidenten ikke nogen Nordmand, men en Ætling af omplantede Fremmede, fra hvem han efter Sigende ogsaa stammede ned. Hans Høflighed var overordentlig, gik indtil det Ceremonielle; hans Tale var klar og hvas.

Vor første Samtale forbausede mig. Under den Mistemning, som dengang i Norge herskede mod den svenske Regering, var jeg vant til at høre Udfald mod Kong Oscar. Af mine Bekendte kaldte alene Konsul Falsen ham med Hengivenhed „min Konge“. Men Udtalelser som Sverdrups havde jeg aldrig hørt. Han paastod, at Kongens Handlemaade kun var forklarlig som Udslag af Højhedsvanvid, og udtrykte sig stærkt nedsættende om hans Person. Kongen plejede, paastod han, som Kronprins og Admiral i svenske Havne sammen med sine Officerer at danse paa Dækket med nøgne Kvinder. — Jeg spurgte ham forbauset, hvor han kunde tro paa en saadan Røverhistorie. Fraset alt Øvrigt, som gjorde den utænkelig, var der jo dette, at ingen Admiral efter saadanne Optrin kunde haandhæve Disciplinen. Men Sverdrup blev næsten vred og hævdede, at han vidste Besked. — Fem Aar derefter sagde han i min Stue til mig om den samme Konge: Hans Majestæt Kong Oscar har i sin Visdom bestemt — jeg siger Visdom; thi det er det eneste Ord, der passer paa Kongen . . . . Sverdrup var da blevet Konseilpræsident.

30.

Alexander Kielland og jeg havde sat hinanden Stævne i Kristiania. En Aften, da jeg gik fra Universitetet, sagde en Bekendt til mig: Kielland var paa Deres Forelæsning: han sad ved Siden af mig. — Uvilkaarligt gjorde jeg det taabelige Spørgsmaal: Var han tilfreds med Forelæsningen? — Ja, lod Svaret, derom sagde han oprigtigt talt Ingenting. — Slet Ingenting? — Ja, det vil sige, han sagde: Jeg gad dog vide, hvor den Mand faar sine Kjoler syede. Den sidder udmærket, den, han har paa. —

Næste Morgen kom *Alexander Kielland*, og vi havde vor første, overstrømmende Samtale. Han var munter og selvironisk, fortalte, at han den Dag for første Gang skulde se den senere Fru Skram, der havde brevvekslet med ham, og udbad sig saa min tyske Skrædders Adresse. Selv lod han alle sine Klæder komme fra Hamborg, hvor man havde hans Maal. Hans Lapseri var et Barns, hans Karakter en tapper Mands. Hans *Novelletter* havde fremkaldt Beundring og Forventninger hos mig; det daglige Samliv med ham i Kristiania var en Fornøjelse, selv om han med sine nærgaende Bemærkninger og Spørgsmaal nu og da var lidt taktløs.

Med *Lars Holst*, dengang det norske *Dagbladets* Redaktør, tidligere Journalist i Bergen, havde jeg staaet i Brevveksling i Halvfjerdsernes Begyndelse; han havde paa hin Tid, da Bjørnson endnu var ortodoks, gjort mig opmærksom paa den rationelle Linje i Norges Kultur, der førte fra Henrik Wergeland til den tidligt afdøde Fjørtoft. Nu lærte jeg Holst personligt at kende, og som Bergenser ønskede han, at jeg skulde tage til Bergen for ogsaa at tale der. Nuværende Direktør for Museet i Bergen, *Johan Bøgh*, var lidenskabelig for Sagen, og da jeg ikke vilde rejse, med

mindre der var tegnet 200 Tilhørere, brugte han det Fif, saasnart hundrede var tegnede, at telegrafere til mig: 200 Tilhørere *sikrede*. (Og virkelig kom der efterhaanden endog adskilligt flere.)

Min sidste Dag i Kristiania var den syttende Maj, Konstitutionsdagen. Kielland, Krohg og Sars var hos mig; jeg saa Smaagutteprocessionen fra mit Hotelværelse. Malerne Dierichs og Skramstad kom for at indbyde mig til en Festlighed, Kunstnerne vilde give mig. Men det var for sent.

31.

Da Alexander Kielland skulde tilbage til Stavanger og jeg skulde til Bergen, aftalte vi at gøre Rejsen sammen. I det Øjeblik, jeg om Aftenen gik ombord paa Skibet, raabte en Del halvdrukne unge Bøller, der stod paa Bryggen: Ugudeligheden gaar ombord! Den fri Kærlighed gaar ombord! saa jeg kunde glæde mig ved at være kendt.

Kielland fik hurtigt brygget Æggetoddy, og vi tilbragte Aftenen paa Skibet godt. Næste Dag passerede vi i smukt Vejr Drøbak, Arendal, Lillesund, disse norske Kystbyer, der alle ligner hverandre, og kom om Aftenen til Christianssand, hvor vi maatte vente syv Timer for den regelrette Postbefordrings Skyld.

Kystens Skær var mærkværdige. Klokken fire om Morgen begyndte Skibet at gaa, og der var mellem Flekkefjord og Egersund heftig Søgang. Jæderrejsen foretog jeg da med Jernbanen. Landskabet mindede mig om Gustave Dorée's Illustrationer til Dantes Helvede; det var som et Jernlandskab, ikke en Busk, ikke et Straa. Fjældene stod mørke, uhyggelige uden et Solglimt. Saa kom der et Sted, hvor det fraadende Hav saas, og et Sted, hvor den gule Sand, med Marehalm som paa Jyllands Vestkyst, begyndte.

Oppe i Læ af et Fjæld var der ganske sort af Mennesker, der samlede sig om en lille Præstemand. Det var Missionsfolk med den baade i og for sig og ved Kiellands Hjælp navnkundige Lars Oftedal i deres Midte. Han var ikke da endnu afsløret som Hykler.

Efter mange Stationer naaede vi Stavanger, hvor jeg tilbragte Aftenen i Kiellands lille Hus „Cigarkassen“ og hvor hans unge Frue var Værtinde. Han drøftede med mig Planen til sin Bog *Arbejdsfolk*.

32.

Saa gik jeg ombord og ankom næste Morgen til Bergen, saa tidligt, at Ingen ventede eller hentede mig. Men Bergen er en By, hvor ingen Fremmed faar Lov til ret længe at være ensom. De, der straks tog sig af mig, var Redaktøren af *Bergens Tidende*, et godt Hoved og en brav Mand, *Olaf Lofthus*, Lægen Dr. *Sparre*, en gammel, varmtfølende, radikal Politiker, og de to udmærkede Brødre, fremragende ved videnskabelig Forskning og lys Forstand, Dr. *Claus Hansen* og Overlægen Dr. *Gerhard Armauer Hansen*.

Nær stod mig ogsaa lige straks den Mand, som havde lokket mig til Bergen, Kunstelkeren *Johan Bøgh*.

Man havde givet mig Arbejderforeningens store Sal at tale i. Den var til en Begyndelse langt fra fuld. Der stod ogsaa i Bergen Skræk af mig. Forældrene holdt deres unge Sønner og Døtre hjemme. De, som indfandt sig, sad og ventede paa uhøviske Ytringer om Vorherre eller haanlige Udtalelser om Kristus, som udeblev. Men saa overbeviste var de Troende om, at sligt maatte forekomme, og saa forhippede var de paa at høre det ud af hvad jeg sagde, at da jeg en Dag havde omtalt det gamle Frankrigs saakaldt aristoteliske Lære om de tre Enheder som betydningsløs og

forældet, angreb en Kapellan mig næste Dag i Byens konservative Avis som Forhaaner af Treenigheden. — Norge var da i lige saa høj Grad som Danmark et præsteredet Land.

33.

Byen fængslede mig ved sin Beliggenhed og sine gamle Huse — Finnegaarden paa Tyskebryggen — med Minderne fra Hansaens Tid: disse Trapper, der var skjulte i et Skab, disse Sovekamre, hvor Sengen var til at rede ude fra Trappen, Piskene til Hustugt, alle disse Vidnesbyrd om gamle Tidens Sæder.

Jeg saa — i øsende Regn, som det sig burde i Bergen — det Hul, hvorigennem Niels Klim steg ned i Jordens Indre. Men mest nød jeg de lyse Nætter, hvis Mage jeg aldrig havde set, nød dem og led tillige under dem; thi det var mig næsten umuligt at sove. I Hotellet, Byens bedste, var der hverken Skodder eller mørke Gardiner for Vinduerne, kun hvide Flors Forhæng. Samme Hotel var overhovedet ikke egnet for Nogen, der ønskede Arbejdsro. Der var ved Fællesbordet fuldt af tyske Handelsrejsende, som gjorde Larm, og af engelske Turister, der sikrede sig de bedste Stykker af Alt. To Gange i fjorten Dage var der desuden Bryllupsgilder i Hotellet, saa støjende, at de gjorde Nattesøvn umulig

Byens patriarkalske Tilstand rørte og fornøjede mig. Jeg var meget indbudt. Da jeg som Svar paa en Indbydelse udtalte, at jeg først kunde komme ved 11-Tiden om Aftenen, erklærede man mig, at ogsaa det var godt. — Men hvordan kommer jeg ind? — Ad Døren. — Men naar den er lukket? — Vi lukker aldrig Døren. — Ikke om Natten? — Nej, hvorfor skulde vi gøre det? — Før at undgaa Overfald og

Tyveri. — Her er ingen, som overfalder. Og Tyveri! Hvorhen skulde Tyven undslippe? — Her er ingen Jernbane. Ombord vilde man snappe ham. Vi kender desuden alle hverandre. Her er Ingen, som stjæler.

34.

Bergen havde iøvrigt slet ikke Præg af nogen Smaaby. Tvertimod, der gik et stort, frisk Pust igennem den, Verdenshavets, Europas. Den saakaldte Bergenske Lyrik var heller ikke Provinsbyens, men en alment menneskelig Begejstring. Man traf Individualiteter som den elskværdige og kloge *Dr. Wiesner*, som den ansete og erfarne Læge *Dr. Danielssen*, som Storthingsmanden *John Lund*, som *Konsul Grieg*, Edvard Griegs Broder, der kunde udfylde deres Plads i store Samfund. *Dr. Danielssen*, en meget smuk ældre Mand, der havde studeret Spedalskheden og ledet Hospitaler, var med sit videnskabelige og kunstneriske Initiativ Byens levende Skytsaand. Man fik det Indtryk, at han var bleven meget elsket af Kvinderne i sine unge Dage, ligesom han nu i sine ældre Dage blev dyrket af Byens Mænd.

Selskabets ringe Omfang gjorde det jo uundgaaeligt, at man som Gæst i Husene næsten stadigt traf den samme Kres; det kunde virke lidt snurrigt, naar der ved den ene Bordende sad En med hvide Lokker, ved den anden en med sorte Lokker, og disse afvekslende tog Ordet for at holde Taler. Men det maa siges, at Talerne var gode.

Da Salen kostede over tredsindstyve Kroner hver Gang jeg holdt Foredrag i Arbejderforeningens Lokale, var min Indtægt ikke stor. Men et Slutningsforedrag om Bjørnson indbragte mig mere end alle de øvrige Aftener tilsammen. Æmnet lokkede henvend seks hundred Tilhørere, og Bifaldet var heftigt.

Jeg gik med Skib til Kjøbenhavn, tilbragte, mens Skibet laa i Stavanger, paany en Aften hos Alexander Kielland, og gik ombord Klokken 5 om Morgen. Sejladsen var uforlignelig, Selskabet blandet. Den første Nat saas kun Himmel, Hav og Fyr. Den danske Kaptejn var et Vrøvl, der hele Dagen sad i Kahytten og spillede Kort istedenfor at passe sine Ting, og som ved Bordet ustanseligt sagde slette Brandere. Skibet blev ledet af Styrmanden Frost, en flink og forstandig Mand, som havde ringe Udsigt til at blive Kaptejn, da den nuværende ikke vilde vige ham Pladsen, og unegtelig kunde blive saare gammel ved det lidet anstrende Liv, han førte. Saa var der en affekteret sjællandsk Prokurator, som var blevet smittet med norsk Sprog og for ingen Pris sagde andet end *Langtifra!* og endelig en trods Blikstille stadigt søsyg Dame. Ogsaa i den følgende Juninat saas under fortsat Sejlads kun klar Himmel, roligt Hav og blinkende Fyr.

Der fulgte et Par Dages Ophold i Kjøbenhavn, hvor jeg foruden mine Slægtninge saa Drachmann, Schandorph, Skram og den endnu ivrigt trofaste Secher. Man sagde mig fra flere Sider, at min Indflydelse for Øjeblikket var stor i Danmark. Jeg skrev i et Album: Der gives i Ordets Kunst tilsyneladende Virtuoser, hvis egentlige Evne er en Stemmers. De stemmer og bestemmer Aanderne for en Tid.

35.

Juni er Berlins smukkeste Maaned. Man lider i den ikke under Luftens Tørhed, og i 1880 var det den Maaned et paradisk Vejr, en sand Dejlighed i Luft og Duft. Lindeblomsternes Vellugt strømmede ind ad Vinduet ved Dag og Nat og blandede sig om Natten med Midsommer-Maaneskinnet.

Hele Sommeren gik for mig med de vidtløftige Forarbejder til min lille Afhandling *Goethe og Danmark*, der krævede mere Studium end det ses paa den, og med Gennemlæsningen af Honoré de Balzacs halvhundredede Bind Romaner, Noveller, Dramer, hans Breve og Skrifterne om ham, en ringe Del af Forarbejdet til *Hovedstrømningernes femte Del*.

Fra Norden kom det Aar betydelige Bøger, som viste, at den frigørende Literaturretning snart havde sejret; fra Sverig Strindbergs *Röda Rummet*, fra Danmark J. P. Jacobsens *Niels Lyhne*. Kristian Elster havde fra Trondhjem skrevet mig til og bedet mig om anbefaling til et Rejsestipendium; vi stod i venskabelig Forbindelse. Ogsaa han var en af dem, som traadte i frigørende Ideers Tjeneste; hans *Tora Trondal* og Romanen *Farlige Folk*, som han dengang skrev paa, gav Varsler, hvilke desværre hans altfor tidlige Død hindrede ham i at indfri.

I Beyles *Rouge et Noir* læste jeg i de Dage denne Ytring af Mathilde de la Mole: *Mon esprit, j'y crois, car je leur fais peur évidemment à tous. S'ils osent aborder un sujet sérieux, au bout de cinq minutes de conversation ils arrivent tout hors d'haleine et comme faisant une grande découverte, à une chose que je leur répète depuis une heure.* — Det forekom mig dengang, at hvis man erstattede Ordet „en Time“ med „et Aarti“, passede Vendingen paa mig. Og den Omstændighed at de fleste, jeg i Norden havde paavirket, tog Afstand fra mig eller vendte sig imod mig, syntes mig ikke at tale derimod. Med Hensyn derpaa anførte jeg for mig selv en lille Historie, der en Aften i Berlin blev fortalt i russisk Selskab: En Russer i Odessa laa for Døden. Paa Dødslejet sagde han: Græd ikke, vær rolige, som jeg dør roligt. Jeg véd, at jeg ikke efter-

lader mig en eneste Fjende; jeg har aldrig gjort noget Menneske noget Godt.

36.

Det Aar var vanskeligt for mig; jeg maatte anvende al min Omtanke paa at dække det daglige Behov, arbejde rastløst paa Artikler, der kunde skaffe Penge til Huse til den bestemte Dag, da Leje skulde betales eller en uundgaelig Udgift bestrides. Undertiden tog Nærings Sorgen et Øjeblik Modet fra mig. I August skrev jeg: „Om mine egne Sorger tør jeg ikke oplade Munden. Det blev ellers som den sorte Strøm, der flyder ud af Madame Bovary's Mund, da Ligets Hoved flyttes.“ Jeg mindedes Apollonius af Tyana's Ord: Naar du er fattig, da vær en Mand, naar du er rig, et Menneske.

En uforholdsmæssig Tid tog min Korrespondance mig allerede da. Alt som mit Navn blev mere kendt, henvendte flere og flere Mennesker fra de forskellige Lande sig til mig om Oplysninger eller Tjenester.

Paa det Tidspunkt begyndte min Brevveksling med Rusland. Den første, som skrev til mig, undertegnede sig X. Klendo. Brevskriveren var en Entusiast for Lassalle, som følte sig oprørt af Sophia Solntzev's Publikationer om ham og vilde give mig Materiale til Imødegaaelse deraf. I mit første Brev forekom de Ord, at Frihedskærlighed hos Ruslands unge Mænd ikke var mig ny. — Meget muligt, lød Svaret, men det angaar ikke mig; thi jeg er Bedstemoder. — Damen var paa engang revolutionær og forsigtig; hun bad mig om en Dæk-Adresse, til hvilken hun kunde skrive, da mit Navn ikke hørte til de velsete; bad mig desuden, aldrig at undertegne nogen Skrivelse til hende, men skrev selv tætskrevne Breve paa tyve Sider.

Skrækkeligt blev jeg i Berlin plaget med Tilsendelse af Manuskripter; de kom f. Eks. paa én Dag samtidigt fra Trondhjem og fra Neapel, hvorfra en Nièce af Heinrich Heine, Principessa della Rocca, rettede en Anmodning til mig om, at jeg skulde oversætte en daarlig Bog af hende „paa de tre nordiske Sprog“ og tilstille hende Honorarerne for det første Oplag. De for det følgende blev mig ædelmodigt overladte. Fra Kiel sendtes mig samtidigt i Manuskript hele Chr. Winthers *Hjortens Flugt* i tysk Oversættelse.

37.

Imidlertid fik jeg en Anmodning fra General Etzel, der stod i Spidsen for *Lette-Verein*, om at holde et Foredrag for et sømmeligt Honorar i Humboldtakademiets store Aula. Jeg imødekom den gerne.

Jeg modtog to Indbydelser til at tale i Wien, en til at tale i Posen, en til Amerika, og kunde jeg end ikke imødekomme dem alle, var de mig velkomne som Tegn paa, at man gerne vilde høre mig.

Mine *Hovedstrømninger*, paa hvilke Russernes Opmærksomhed tidligt var blevet henledt af en udmærket Kvinde, en Martyr, Marie Zebrikova, og i Privatbreve af selve Ivan Turgeniev, blev første Gang oversatte paa Russisk af Nevjodonski. (Tredie Bind blev brændt af Bøddelen i Moskvá.)

Sidenhen udkom mine Samlede Skrifter gentagne Gange paa Russisk i dyre som i billige Udgaver. Dog har jeg fra det russiske Rige mit Liv igennem aldrig modtaget én Kopek.

Min senere Ven, Professor ved Universitetet i Moskvá Storosjenko skrev dengang om mig: Han er trods sin Ungdom en af Europas Autoriteter i sit Fag, original i Tanke og udrustet med en over al Ros glimrende Fremstillingsgave.

Det højtansete nordamerikanske Tidsskrift *The Nation*

skrev paa samme Tid om mig: Ingen af Forfatterne i *Deutsche Rundschau* har skaffet sig et større Publikum end han.

Ophavsmanden til den saakaldte Antisemitisme i Tyskland, daværende Hofpræst Stöcker, angreb i de Dage i den tyske Rigsdag mig sammen med den store Botaniker M. Schleiden. Den norske Pastor Heuch havde faaet sit Flyveskrift imod mig oversat paa Tysk, og Stöcker havde med Iver bemægtiget sig dets Indhold; Skriftet godtgjorde jo mit „Kristushad“, og udledede det aandfuldt og træffende af min Afstamning. Jeg var en „Reformjøde“. Ordet passede dog bedre paa Jesus end paa mig. — Imod sin Hensigt kom Stöcker til at slaa til Lyd for mig fra selve Rigsdagens Tribune.

Man havde i længere Tid ønsket, i Berlin at have en Klub, hvor Skribenterne kunde mødes med Kunstnerne, Politikerne, Universitetslærerne og den højere Købmandstand. Men Forfatterne var, skønt glimrende stillede i Sammenligning med deres nordiske Kaldsfæller, ikke velhavende nok til at overkomme et smukt Klublokale med Restaurant og Tjenerskab i Hjertet af Byen. Da man imidlertid nu havde faaet Sikkerhed for, at Berlins rigeste unge Købmænd med Glæde vilde bidrage saa rundeligt til Klubben, at den kunde oprettes, blot de der kunde gøre personligt Bekendtskab med berømte Mænd, stillede Spielhagen og Hänel sig i Spidsen for Sagen.

De indbød en 60 af de mest ansete Forfattere, Malere, Billedhuggere, Købmænd, Politikere, Skuespillere til at stifte den literære Klub, og jeg havde den Tilfredsstillelse, at jeg skønt Fremmed regnedes saaledes med, at jeg var blandt disse første tresindstyve.

38.

I November 1880 modtog jeg et Brev, undertegnet *Heinrich Rudolf von Gneist* og *Hermann von Helmholtz*,

hvori jeg anmodedes om at være en af de Tolv, der i det kommende Aar skulde holde Foredrag i *Wissenschaftlicher Verein* i Singakademie. Disse Foredrag afholdtes aarligt efter Keiserinde Augustas Ønske, og hun plejede selv at høre dem.

Opfordringen var en Udmærkelse for mig. Auerbach lykønskede mig til den med Ordene: *Die Singakademie — das ist der literarische Geheimerathstitel, von grösster Bedeutung für Ihre städtische Position.*

Gneist kom for at gøre mit Bekendtskab. Jeg havde endnu ikke i Berlin faaet Besøg af saa berømt en Mand. Han havde netop da paa Anmodning udarbejdet en Forfatning for Japan. Hans juridisk-politiske Skrifter havde gjort Indtryk paa mig. Han talte til mig om Mænd som Unger og Mill, jeg til ham om hans Bøger, og bemærkede tilsidst: Det forekommer mig, at der findes nogen Lighed mellem Deres Grundanskuelse og Lorenz von Steins. — Lighed! udbrød han med den fineste Beskedenhed. Lorenz von Stein er jo den, jeg i Grunden skylder Alt.

Ved Kundskab og Intelligens ragede Gneist højt i Vejret i Datidens Tyskland. Som Karakter stod han tilbage for en Engelskmand som Stuart Mill.

Medens jeg forberedte mig til mit Foredrag i Singakademie, blev jeg paany angrebet i Kjøbenhavn. I Anledning af en Artikel, jeg havde offentliggjort om Renans Drama *Ungdomskilden*, angreb Ploug mig i Januar 1881 paany paa det Voldsomste, negtede mig alt Talent og al Nationalfølelse. Jeg saa, det havde været en Indbildning, at jeg i Kraft af Anerkendelse i Udlandet kunde overvinde Hadet i Danmark. Der var Morgener, hvor jeg, efter at have læst en saadan Artikel, i mit Spejl mødte Ansigtet paa en Mand, der saa ud, som havde der om Natten været Ild i et hans kæreste Luftkasteller.

39.

Jeg gik til en Mængde Forelæsninger, dels for at lære noget Sagligt, dels for at lære den tyske Behandlingsmaade af Foredragsformen at kende, hørte Friedrich Paulsens og Lazarus's Foredrag om Filosofi, Friedrich Kapps om Amerika, Felix Dahns om de gamle Germanere, Major Krahmers om Østrumelien og Friherre vander Goltz's, den nuværende Overgenerals, højst lærerige Foredrag om den moderne Krigsførelse. Jeg havde med stor Interesse læst Goltz's Bog: *Léon Gambetta und seine Armeen*, der var bleven en Hindring paa hans Løbebane paa Grund af den Ros, Bogen ydede en Fjende. Senere overvandt han alle Hindringer, reformerede den tyrkiske Hær og naaede de højeste Pladser i den tyske.

Saa fordybede jeg mig i det Æmne, jeg havde valgt til Foredraget i Singakademie: Generationen fra 1830 i Frankrig, og udarbejdede det i en lykkelig Stemning. Kritiken syntes mig at ligne den ottende Konge i *Macbeth*, ham, som bærer et Spejl, hvori man ser mange andre Konger. I mit Spejl saas alle et Aarhundredes Aandskonger, deres Hoffer og deres Folk.

40.

12. Februar 1881 holdt jeg mit Foredrag for et ualmindeligt Publikum. Keiserinden tog Plads i sin Loge, straks da jeg gik op paa Talerstolen, hvad hun efter Sigende ellers ikke plejede at gøre. Jeg talte godt. Folk sagde, jeg havde aldrig talt saa godt.

Dagen efter, da Gumprecht havde en lyrisk Artikel om mig i *Nationalzeitung*, mindedes jeg hin Oktoberdag i 1877, da jeg havde spurgt mig selv: Kan jeg tilkæmpe mig en Plads i dette Land? og var ved at mistvivle. Nu var det Attraede

opnaaet. At Kejserrinden havde ønsket at høre mig tale og var kommet for at høre mig, var visselig intet særdeles Mærkeligt. Med sine 69 Aar havde den gamle Dame ikke glemt, at hun var Prinsesse af Weimar, Karl Augusts Sønne-datter og Goethes Elev. Men naar jeg betænkte, hvilken van-vittig Fantasi det var, at Kongen eller Dronningen af Danmark eller endog blot det ringeste Medlem af det Glücksburgske Kongehus skulde indfinde sig til en af mine Forelæsninger, ikke blot nu, men om en Menneskealder, ifald jeg levede saa længe — saa kunde jeg ikke lade være at finde de tyske Forhold højst forskellige.

41.

Nogle Dage derefter fik jeg en Indbydelse til Hofbal og Souper. Man lod mig vide, at jeg skulde forestilles for Kejseren og Kejserrinden; den sidste vilde lære mig at kende.

Da jeg efter at være gaaet gennem nogle Sale kom til Billedgalleriet, studsede jeg ved her i det gamle kongelige Slot at se et Portræt af Kongehusets og Prøjsens Fjende paa Davids berømte Maleri, *Bonapartes Overgang over St. Bernhard*; jeg var ikke forberedt paa en saadan Fordomsfrihed. Medens jeg betragtede Billedet, hørte jeg en Stemme bag mig sige paa Fransk: De her! Kan jeg være Dem til nogen Tjeneste? — Det var den russiske Attaché, min gode Ven, Hr. von Kumanin, i sin Hofuniform.

Det kan De, svarte jeg; thi jeg er ikke hofvant. Jeg skulde i Aften forestilles for Kejseren og Kejserrinden. Hvorledes bærer jeg mig ad dermed? — Det er ganske simpelt; jeg følger Dem ind i den hvide Sal, hvor Diplomaterne senere bliver opstillede, men allerede nu forsamles. Dør hen-

vender De Dem blot til Deres Lands Gesandt; saa forestiller han Dem.

Vi gik da ind i den hvide Sal, hvor en Skare prægtigt klædte Herrer og Damer stævnede sammen. Salen, der tog sig godt ud i den straalende Belysning af mægtige Lysekroner, rummede Marmorstatuer af de tolv Brandenburgske Kurfyrster og en smuk Victoria af Rauch. Iblandt de forskellige Landes Afsendinge udmærkede den tyrkiske sig ved fornem Skønhed; blandt Damerne var den spanske Gesandts Frue med sin sydlandske Lød paafaldende dejlig. Ved hendes Side stod den kinesiske Gesandts Gemalinde som et fremmed Særsyn ved Siden af en europæisk Skønhed, lille som et halvvoksent Barn, klædt i den dyreste Silkebrokade, med ubevægeligt Ansigt, stiv i sin Holdning som en pyntet og smykket Infantinde paa et Maleri af Velazquez. Medens de fleste Gesandters Hofdragt var overlæst med Guldbroderi uden derfor at være smagfuld, glimrede den østerrigsk-ungarske Gesandt, Grev Emerich Szechenyi i en pragtfuld Purpurdragt. Dog endnu smukkere klædt end han var en tyveaarig ungarsk Magnat, hvem han skulde forestille. Denne var helt klædt i en tætsluttende hvid Silkedragt med Guldbrokade og hvide Sko. Om Skuldrene laa en højrød Fløjels Kappe, der holdtes om Halsen ved en Guldkæde.

I denne Kres fandt vi endelig ogsaa den danske Gesandt Hr. v. Quaade. Jeg nærmede mig og bad ham artigt forestille mig for de Kejserslige, naar de senere kom. Han gav mig et forbitret Blik og spurgte snærende: *Err* De inviteret? — Jeg saa forbauset paa ham, og Hr. v. Kumanin sagde i Øret paa mig: *Qu'est qu'il dit?* — Jeg svarte højt paa Fransk: Herren spørger mig, om jeg er indbudt her i Aften. Der er jo ikke stort at svare derpaa. — Quaade sagde: Jeg vil ikke forestille Dem; jeg har ingen Ordre dertil. Jeg forestiller ikke saadan uden videre. — Kumanin

foreslog da, at man skulde sende en Page til de indre Gemakker og lade ham forespørge, om jeg skulde forestilles eller ikke.

Smaa Pager stod opstillede bag de tomme Stole, som ventede paa de fyrstelige Personer. En blev tilkaldt og sendt afsted. Den kejserslige Familie maatte være langt borte i Slottet; thi det tog en mægtig Tid, før han kom igen. Han overbragte den Besked, at det var ganske rigtigt, jeg skulde forestilles, hvorpaa Quaade i høj Arrigskab sagde til mig: Ja, vil De saa holde Dem i min Nærhed, for hvis De staar i den ene Ende af Salen og jeg i den anden, kan jeg sandelig ikke forestille Dem. — Dette var saa indlysende, at jeg tør sige, jeg var falden derpaa af mig selv.

Man stillede sig op i Firkant langs Væggene. Diplomatene i flere Rækker langs Salens ene Ende; overfor dem de tilstedeværende Fyrster. Langs Salens ene Side Hoffets Damer, langs den anden Gesandternes Fruer med deres Følge.

42.

Der blev lydløs Stilhed, da de Kejserslige kom. Hver for sig begyndte, først Kejseren, saa Kejsersinden, deres Rundgang. Wilhelm I var da 84 Aar gammel, men han holdt sig, høj som han var, saa rank som en Yngling. Han bar rød Uniform og havde sin Hjelm i Haanden. Hans Ansigtstryk var venligt, hans Stemme havde en behagelig Klang.

Til mig henvendte han et Par artige Ord, spurgte mig — for at sige noget — lidt ud om Universitetet i Kjøbenhavn, hvorledes det var indrettet, hvor mange Studenter der var, talte saa en Smule til mig om mig selv, og sagde: *Aber Sie*

sprechen ja Deutch wie unser einer, derpaa, henvendt til Quaae: *Sie auch*.

Var Kejseren selv en endnu kraftig Mand, saa syntes til Gengæld hans Følge ældgammelt, æventyrligt gammelt, Generaler og Hofmænd i Uniform, bedækkede med Ordener, der vaklede afsted med lange Stave i Hænderne som en lille Flok af halvfemsindstyveaarige.

Kejserinden maatte trods sin Alder efter Hofskik være nedringet, og hendes endnu fine, hvide Skuldre hævede sig over Kjolens Indskæring. Hendes Holdning var ikke slet saa rank som Kejserens; men den havde sin Højhed.

Da jeg blev forestillet for hende, sagde hun: *J'ai assisté à votre conférence. Es hat mich sehr erfreut. Vous avez un grand talent*, derpaa, henvendt til Quaae: *Votre compatriote a un grand talent*, og hun gik forbi.

Jeg samtalte en Del med Kammerherre von Knesebeck, som jeg neppe kendte igen i Hofdragten; han var uden Sammenligning den smukkeste Mand paa Slottet den Aften. Han talte en Del om Beaconsfield og mit Skrift om ham, ogsaa om en Diplomat ved Navn Rist, der havde skrevet Erindringer, hvori der forekom adskilligt om Danmark. Han kendte lidt til det danske Venstre, vidste meget betegnende i Grunden kun om det, at det var det Parti, Grev Holstein tilhørte.

Virchow kom mig elskværdigt i Møde: *Sie haben die Berliner schnell gewonnen*. Ved Aftensmaaltidet tog Auerbach sig af mig, sørgede for, at jeg ikke gik sulten fra Buffetten, lod Lakajerne fylde mit Glas og skære et godt Stykke af Kagen til mig, førte mig saa hen i hans Kres, hvor den amerikanske Gesandt Mr. White dannede Midtpunktet og det gik fornøjeligt til.

Da jeg senere paa Aftenen stod i Billedgalleriet og talte med min Velynder, Astronomen, Professor Förster, som

havde kendt min vise gamle Ven d'Arrest, og da vi i Trængslen havde stillet os mod Væggen, mærkede vi Uro og Bevægelse blandt de Forsamlede, der traadte til Side og gav Plads. Det var Kejsrerinden, som gik søgende gennem Salen. Alle veg til Side, saa Förster og jeg pludselig stod synlige fra alle Sider. Men da Kejsrerinden gik hen til mig, fjernede ogsaa han sig. Hun sagde til mig: *Ich wiederhole, was ich gesagt habe, es hat mich sehr erfreut, Ihre Vorlesung zu hören. Ich weiss, Sie haben auch vorher anderswo geredet, in der Humboldtakademie, nicht wahr? Sind Sie lange in Deutschland gewesen? — Seit drei Jahren, Majestät. — Nun müssen Sie hier bleiben.* Hun udspurgte mig saa, om mit Ophold i Frankrig og om mine Studier der, sagde: *Sie haben Ihre Zeit dort sehr gut und gründlich benutzt. Ich hoffe, wenn Sie hier bleiben, noch öfters Gelegenheit zu haben, Sie zu hören und zu sehen.*

Der blev sent paa Aftenen en mærkelig Stemning i de store lyse Rum, ved hvis Døre Grenaderer i Uniformer fra Frederik den Stores Tid holdt Vagt. Den rige Belysning fik Hofuniformernes Guld og Diamanterne om Damernes Halse til at kaste stærke Reflekser. Efter de Kejsrerliges Bortgang var Selskabeligheden tvangfri, og man blev Vidne til oprømte og kloge Samtaler, førte mellem nogle af Tysklands bedste Mænd.

Henad Midnat forlod jeg Slottet. Wilhelm Förster fulgte mig til min Dør.

43.

Næste Dag hentede en Bekendt mig til en Spadseretur i Thiergarten, hvor alle Træer i den stille Frost var bedækkede med Sne. Da han forlod mig, gik jeg længe om i Haven alene.

Jeg grublede over den tyske Folkeand, som den indtil da havde udviklet sig i det nye Rige. Dens Kraft syntes mig i Hovedsagen at bero paa den Lethed, hvormed den lod sig disciplinere. Tyskerne selv betegnede sig vel gerne som Individualister i Sammenligning med de sociable Fransk-mænd og de politiske Englændere. Men de syntes mig mindre individualistiske end de selv mente. Det upersonlige Forhold til Livsmagterne var saare hyppigt.

Alt var her reguleret. Der var altfor mange anonyme Følelser, som her kvaltes og dræbtes, fordi de skulde have et Navn og fik et bestemt, der ikke passede for dem. Altfor tidt opfattedes saaledes Følelsen som Individet forment. Saa mange Enkelte, saa mange Arter af Følelser. Og saa mange Genstande for disse Følelser, saa mange Varianter. Der var Hjerter, som ikke kunde smeddes i Regler. For dem var Tyskland ikke Landet.

Hvad den personlige Særegenhed i Tyskland angik, mindedes jeg et Ord, som en kritisk Tysker en Dag havde sagt mig: „Her har hver sin Marotte (Kæphest), det er den hele Individualisme; der er næsten ingen, som har Initiativ.“ Og det faldt mig ind, at det var vel derved at Bismarck havde faaet saa stor Magt over dette Folk, han, der, som han selv havde sagt, var *ein Mann von Initiative*. Enhver Samtidig burde lære af ham, hvad han formaaede. Og jeg gentog for mig selv paa Tysk: *Erst wägen, dann wagen*, siger Moltke. *Noch lange nicht genug*, siger Bismarck — to dybe Ord.

Jeg gik længere ind i Thiergarten, Sneen laa højt og tæt, og lyste, hvor Solstrefj faldt paa den. De gamle Kastanietræer om Goldfischpark saa' alvorlige og milde ud med deres nøgne, af Sneen skjulte Grene. I det Indre af Haven stødte jeg paa en Gruppe stejle Graner. Jeg tænkte paa Norden, paa de Danske, der tilfredse med hverandre havde

udelukket mig, og paa mine spredte Venner rundtom i Europa, i Tyskland, Frankrig, Italien og Norden. Goethes Ord faldt mig ind:

Vi befinder os vel, sagde en broderligt ensartet Gran-
skov til Cederen: Vi er saa mange, og du staar alene. —

Jeg har ogsaa Brødre, sagde Cederen, om end ikke
paa dette Bjerg.

INDHOLD

	Side
Italien	1
Hjemme	58
Ude	95
Hjemme og ude	122
Et Arbejdsaar	172
Omflakkende Liv	199
Indlevelse i Berlin	252
Arbejde og Anerkendelse	315

TRYKFEJL

Side 174 Linje 15 sig læs mig

